

DEJINY

1/2022

ISSN 1337-0707

Dejiny 1/2022 – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
<http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12022.html>

Dejiny 1/2022 – e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov
in Prešov, <http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12022.html>

Ilustrácia na obálke: Laco Cuper – Bez názvu, makrofotografia

Redakčná rada / Editorial Board:

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda/chairman (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Libuša Franková, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Vladimír Goněc, DrSc. (Masarykova univerzita, Brno)
PhDr. Ivan Halász, PhD. (Maďarská akadémia vied, Budapešť)
doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
prof. PhDr. Roman Holec, DrSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)
doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
PhDr. Zuzana Kollárová, PhD. (MV SR, Štátny archív Levoča, pobočka Poprad)
doc. PhDr. Peter Kovaľ, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. Igor Lichtej, CSc. (Užhorodská národná univerzita, Užhorod)
prof. PaedDr. Martin Pekár, PhD. (Univerzita P. J. Šafárika, Košice)
Dr. h. c. Prof. Dr. Karl Schwarz (Universität Wien)
Dr. hab. Krzysztof Strykowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań)
prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. (Univerzita P. J. Šafárika, Košice)
prof. Dr. Waclaw Wierzbieniec (Uniwersytet Rzeszów)

Redakcia / Editors:

doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (zodpovedná redaktorka/liable editor)
PhDr. Ján Džujko, PhD., doc. PhDr. Peter Kovaľ, PhD., Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Recenzenti čísla:

Mgr. Monika Bizoňová, PhD., doc. Mgr. Marcela Domenová, PhD.,
doc. PhDr. Martin Javor, PhD., doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD.,
doc. Mgr. Annamária Kónyová, PhD., doc. PhDr. Peter Kovaľ, PhD.,
Mgr. et Mgr. Vladimír Olejník, PhD., prof. PaedDr. Martin Pekár, PhD.,
prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Jazykové korektúry: Mgr. Jozef Jurčišin

Preklady resumé: Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

- © Vydáva Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity
s vydavateľstvom UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historickou spoločnosťou kráľovského mesta Prešov
- © Issued by Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov
with publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

Prešov 2022

ISSN 1337-0707

OBSAH / CONTENTS

Peter KOVAL	7
Slovo na úvod / Foreword	

ŠTÚDIE / SCIENTIFIC ARTICLES

Michaela HAVIAROVÁ – Tomáš JANURA	10
Kaštieľ v Uzovciach v kontexte vzniku prvých renesančných kaštieľov v Šarišskej stolici / Castle in Uzovce in the context of origin the first renaissance mansions in Šariš county.	
Dagmar KAŠPRIŠINOVÁ	32
Židia v Nižnom Hrabovci v 19. storočí / Jews in Nižný Hrabovec in the 19 th century	
Karl W. SCHWARZ	42
Über die religionsrechtliche und kultuspolitische Konstellation nach der Gründung der Tschechoslowakei (Prof. Dr. Peter Švorc zum 65. Geburtstag)	

ĽUDIA A DOBA / PEOPLE AND TIME

David HUBENÝ	62
František Svojše, Četník – novinár – kriminálnik / František Svojše, Policeman – journalist – criminal	

MATERIÁLY / MATERIALS

Anton LIŠKA	86
Archívny výskum stavebno-historického vývoja rímskokatolíckeho kostola sv. Margity Antiochijskej v Plavči / Archival research of construction-historical development of St. Margaret of Antioch roman catholic church in Plaveč	
Vavrinec ŽEŇUCH	108
Rómovia Užskej stolice v roku 1768 (sonda do problematiky) / The Roma people in the Ung county in the year 1768 (a probe into the issue)	
Monika BIZOŇOVÁ – Marián ULIČNÝ – Peter GLOS – Emília POLÁKOVÁ	127
Obnova Spišskej Kapituly a jej okolia v 21. storočí / Reconstruction of Spiš Canonry and its surrounding in 21 st century	

PREDSTAVUJEME / WE INTRODUCE

Zuzana DEMČÁKOVÁ	140
PAX ET BONUM – Nová expozícia Spišského múzea v Levoči – Starý kláštor minoritov / Pax et bonum – new exposure of Spiš Museum in Levoča – old monastery of minorites	

PRIPOMÍNANIE / WE REMEMBER

Nadežda JURČIŠINOVÁ	146
Ján Francisci a jeho projekt slovensko-rusínskej spolupráce / <i>Ján Francisci and his project of Slovak-Ruthenian cooperation</i>	
Marcela DOMENOVÁ	151
Jozef Koreň – významný pedagóg a autor učebníc / <i>Jozef Koreň – prominent teacher and author of textbooks</i>	
Peter KOVAL	158
Uplynulo 105 rokov od narodenia MUDr. Mirona Pribulu, prvého povojnového svidníckeho lekára / <i>105 years have passed since the birth of MUDr. Miron Pribula, the first post-war doctor in Svidník</i>	
Nadežda JURČIŠINOVÁ	160
Michal Bosák a jeho pomoc rodákom v Šariši / <i>Michal Bosák and his help to fellow-citizens in šariš</i>	
Peter KOVAL	164
Štyridsať rokov od úmrtia raslavického rodáka, riaditeľa Bardejovských Kúpeľov MUDr. Mikuláša Atlasza / <i>40 years fater the death of Raslavice born citizen, director of Bardejov spa MUDr. Mikuláša Atlasz</i>	
Júlia KOTRUSOVÁ	167
Premonštrát Ľudovít Bernard Kumorovitz (5. 10. 1900 – 22. 2. 1992) / <i>Premonstrate Ľudovít Bernard Kumorovitz (5. 10. 1900 – 22. 2. 1992)</i>	

ENCYKLOPÉDIA DEJÍN / ENCYCLOPAEDIA OF HISTORY

Ján DŽUJKO	172
Tatry (1919 – 1922)	
Ján DŽUJKO	174
Karpatoruský pokrok (1924)	

RECENZIE – ANOTÁCIE / REVIEWS – ANNOTATIONS

Igor LICHTIJ	178
Олександр ГОЛОВКО. Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.). Київ : Академперіодика, 2021. 600 сторінок. ISBN 978-966-02-96-89-3	
Pavol VLČEK	187
FIELD, Jacob F. <i>História Európy v malých sústach</i> . Bratislava : Eastone Books, 2020. 184 s. ISBN 978-80-8109-396-8	
Júlia KOTRUSOVÁ	188
Marcela Domenová (ed.). <i>Od prameňov viery k dejinám cirkvi I</i> . Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2020. 143. s. ISBN 978-80-555-2585-3	

KRONIKA / CHRONICLE

<i>Peter ŠVORC</i>	192
Plaketa Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV prof. PhDr. Ladislavovi Tajtákov, CSc., in memoriam / <i>Memorial of the Slovak Historical Society to prof. PhDr. Ladislav Tajták, CSc., in memoriam</i>	
<i>Ján DŽUKO</i>	194
Multietnicita a jej vplyv na spoločenský, politický, vzdelanostný a kultúrny vývoj periférnych oblastí stredoeurópskeho regiónu v prvej polovici 20. storočia. Prešov, 21. júna 2022 / <i>Multietnicity and its influence on the social, political, educational and cultural development of the peripheral areas of the Central European region in the first half of the 20th century. Prešov, June 21, 2022</i>	
Predstavujeme fotografa: Laca Cupera	196
O AUTOROCH / A WORD AUTHORS	198

Slovo na úvod

Dva roky poznačené obmedzeniami vystriedali lepšie časy reprezentované uvoľňovaním protipandemických opatrení s nádejou, že čoskoro sa naša spoločnosť vráti do normálnych koľají. Dnes ale nikto nedokáže predikovať, či a kedy sa to s určitosťou stane. História poukazuje na nevyhnutnosť jej poznania, aby sme boli pripravení na rozmary prítomnosti. Je len na nás, či to dokážeme pochopiť a akceptovať. Francúzsky historik Marc Bloch v knihe *Obrana histórie alebo historik a jeho remeslo* uviedol, že „*nepochopenie prítomnosti pramení z neznalosti minulosti... a je márne vyčerpávať sa snahou o porozumenie minulosti, ak nevieme nič o prítomnosti*“.

Vedecký život bol možno za posledné dva roky mierne spomalený, no nie zastavený. Aj v historickej obci sa pokračovalo v rozpracovaných témach a začali sa riešiť nanovo aj tie „odložené“. Veda sa prispôsobila aktuálnej situácii nielen technicky (napr. upravením klasických metód, postupov či implementáciou tých inovatívnych), no i tematicky. V histórii sa v „covidovom“ období do popredia záujmu (aj laickej verejnosti) dostala problematika zdravotníctva, liečebných postupov či epidémií. Viaceré vedecké stretnutia a konkrétne odborné či populárno-vedecké publikačné výstupy boli zamerané práve na vývoj v danej oblasti ľudskej spoločnosti. Zároveň popri vychytených témach prebiehal výskum tých „tradičných“. Jasným príkladom je aj náš domovský inštitút histórie, kde v rámci viacerých grantových schém sú vedecko-pedagogickí pracovníci aktuálne zaangažovaní tak pri výskume epidémií na Slovensku v novoveku, ako aj v problematike vplyvu multietnicity a multikonfesionality na spoločenský, politický a kultúrny vývoj východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi v 20. storočí.

Obsahovú nevyčerpanosť „tradičných“ tém dokázala aj posledná medzinárodná vedecká konferencia zorganizovaná na pôde inštitútu histórie (*Multietnicita a jej vplyv na spoločenský, politický, vzdelanostný a kultúrny vývoj periférnych oblastí stredoeurópskeho regiónu v prvej polovici 20. storočia*, Prešov 21. jún 2022, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity). Domáci i zahraniční historici svojou účasťou a prezentáciami poukázali na fakt, že problematika multietnicity, vzájomných vzťahov medzi národmi a národnosťami v stredoeurópskom priestore patrí neustále medzi nosné historické témy.

Prvé číslo časopisu *Dejiny* v roku 2022 je odrazom týchto trendov. Klasické rubriky obsahujú štúdie venované národnostnej a konfesionalnej otázke. Autorom jedného vedeckého textu je rakúsky cirkevný historik a profesor Viedenskej univerzity Karl Schwarz, ktorý pri svojej bohatej publikačnej činnosti prispel štúdiom venovanou prof. Petrovi Švorcovi, predsedovi redakčnej rady časopisu *Dejiny*, pri príležitosti jeho životného jubilea. V rubrike *Ľudia a doba* sa pražský historik Dávid Hubený zaoberá komplikovaným dejinným vývojom Podkarpatskej Rusi. Medzi materiálmi ponúkame zaujímavé historické sondy, výskumy a pohľady na sakrálnu stavbu či rómsku problematiku v 18. storočí. Odbornými textami si pripomínáme viaceré osobnosti dejín Slovenska i východoslovenského regiónu a predstavujeme

◀ *Hrad Brekov – Ruiny stredovekého hradu, ľahko viditeľne pri ceste medzi mestami Strážske a Humenné, nad obcou Brekov v nadmorskej výške 280 m n. m. Vybudovaný ako strážny hrad.*

Foto: Jozef Jurčišin

novú expozíciu Spišského múzea v Levoči. Do encyklopédie dejín prispel náš redakčný kolega prezentáciou dvoch dobových periodík (*Tatry* a *Karpatoruský pokrok*) vychádzajúcich v prvej polovici 20. rokov 20. storočia. Posledné strany prvého čísla v roku 2022 sú už klasicky venované anotáciám, recenziám a kronike.

Prajeme Vám príjemné čítanie!

Peter Koval'

ŠTÚDIE

Jeden z najkrajších barokových kaštieľov Prešovského kraja je dominantou Hanušovec nad Topľou. Bratia Tomáš a Jozef Dessewffy boli stavitelia tejto mohutnej dvojpodlažnej blokovej stavby s bohatou štukovou výzdobou okien. Postavený pred polovicou 18. storočia, od roku 1976 sídlo múzea. Foto: Jozef Jurčíšin

KAŠTIEĽ V UZOVCIACH V KONTEXTE VZNIKU PRVÝCH RENESANČNÝCH KAŠTIEĽOV V ŠARIŠSKEJ STOLICI

Michaela HAVIAROVÁ – Tomáš JANURA¹

Abstract: *Castle in uzovce in the context of origin the first renaissance mansions in Šariš county.* Architectural and historical research carried out in 2021 identified nine construction stages in the manor house in Uzovce. In its basic features, the monument can be considered a noble residence from the 16th century with a major reconstruction from the end of the 19th century, while the building belongs to the group of the first Renaissance mansions in the Šariš county. The second stage of construction, which was initiated before 1574 by Ján Usz, was of decisive importance for the Renaissance form. With the complete reconstruction of the older parts, the residence acquired an almost square floor plan with a corner rectangular risalit or a tower on the western corner and a protruding risalit from the south-eastern façade on the corner. During the uprising of Štefan Bocskay, the manor house was damaged, and therefore it was rebuilt between 1615 and 1617 as part of the fourth construction stage by Juraj Usz. The reconstruction meant the completion of the northeastern part with a corner cylindrical tower - then a bastion, except for today's space between the bastion and the entrance tower. The last ninth construction phase under Július Bujanovics (* 1862 † 1946), who was a member of the Hungarian Parliament, one of the founders of the Industrial Alcohol Refinery in Prešov and the last chief county officer of Šariš in 1916 - 1918, gave the noble seat its current appearance. Bujanovics gave it the appearance of historicist architecture in 1886, while neo-baroque ornamentation appeared on the facades as a determining element. The radical reconstruction affected not only the exterior but also the interior. The modern materials of the time were used in the renovation.

Key words: Uzovce. Manor haouse. Usz. Bujanovics.

Obec Uzovce leží východne od Sabinova v Spišsko-šarišskom medzihorí na mier-
nom návrší. Tradičnej zástavbe ulicovky v bezprostrednej blízkosti klasicistického
kostola dominuje neveľký kaštieľ s členitou hmotou. Ide o blokovú stavbu s hlav-
nou fasádou orientovanou na juhovýchod. Rozsiahly park na severozápadnej strane
kaštieľa je dnes zastavaný a z príslušného areálu sa okrem mauzólea zachovali len
západné hospodárske objekty liehovaru z konca 19. storočia.

1 Historická časť práce Tomáša Januru bola podporovaná v rámci projektu APVV-17-0398 *Na ceste k modernej spoločnosti. Tri storočia novoveku* a v rámci projektu VEGA č. 2/0086/2 *Administratíva raného novoveku v zrkadle štátnej, stoličnej, panskej a mestskej správy*, oba rie-
šené v Historickom ústave SAV v Bratislave, v. v. i.

Hlavná fasáda kaštieľa v Uzovciach (foto T. Haviar)

Hlavnú fasádu zvyrazňuje vysoký vežový rizalit s hlavným vstupom, ktorý dopĺňajú nárožné veže rozdielnej typológie i výšky. Kým na východnom nároží stojí valcová veža, na južnom čnie hranolová. Takmer kompletne podpivničený kaštieľ s jedným nadzemným podlažím hlavnej časti zakrýva manzardová strecha. Tak ako sú nesymetrické a členité fasády, tak je aj zložitá dispozícia objektu. Polozapustený suterén tvoria z exteriéru prístupné štyri samostatné časti. Kým všetky miestnosti suterénu sú zaklenuté, prízemie má zväčša rovné stropy. Len valcová nárožná veža si zachovala pôvodnú renesančnú kupolovú klenbu s výsečami a ďalšie dve miestnosti barokové plackové klenby. Zvyšok priestorov ukončujú mladšie traverzové alebo rovné stropy. Strohosť interiéru vyvažujú fasády bohato členené neobarokovými štukami. V spodnej úrovni sa nachádza len pásová rustika, vyšším úrovniam dominujú šambrány okien, nárožné pilastre a bosáž i profilované rímasy.

Kaštieľ sa od roku 2020 prestal využívať, pričom predtým jeho väčšia časť slúžila na fungovanie materskej školy a tri západné miestnosti pre potreby pohostinstva. V roku 2021 sa v objekte zrealizoval architektonicko-historický výskum ako základný podklad pre jeho následnú obnovu.² Prieskum identifikoval až deväť stavebných etáp, čo dokázalo jeho pomerne zložitý stavebný vývoj. V základných rysoch možno

2 HAVIAROVÁ, Michaela – HAVIAR, Tomáš. *Architektonicko-historický výskum, Kaštieľ Uzovce*, č. ÚZPF 392/1. Kamenica, 2021. Archívny výskum: Tomáš Janura. Dendrochronologický výskum: Tomáš Kyncl. Rkp. Uložený v archíve Krajského pamiatkového úradu Prešov.

Kaštieľ v Uzovciach, 1986 (Archív KPÚ Prešov, 29334/3, foto Q. Gottwald)

pamiatku považovať za šľachtické sídlo zo 16. storočia s veľkou prestavbou zo záveru 19. storočia, pričom sa budova radí do skupiny prvých renesančných kaštieľov v niekdajšej Šarišskej stolici.

Prvé odborné pokusy o vyhodnotenie stavebného vývoja kaštieľa prebehli v 50. rokoch 20. storočia pri základnom obhliadkovom mapovaní pamiatok na celom Slovensku. Zhrnutie neskôr v roku 1969 priniesla publikácia *Súpis pamiatok na Slovensku*, kde autori definujú kaštieľ ako historizujúcu stavbu z poslednej tretiny 19. storočia so začlenením staršej dvojvežovej stavby.³ V roku 1984 prebehol architektonicko-historický prieskum Stavoprojektu pod vedením Evy Dušenkovej, ktorý sa kvôli vtedajšiemu aktívnemu využívaniu objektu realizoval len v obmedzenej miere sondáže.⁴ Za najstaršiu neskorogotickú časť kaštieľa určila autorka výskumu torzo muriva v západnej miestnosti suterénu. Nasledujúcu stavebnú činnosť, kedy vznikol súčasný kaštieľ, dotovala do 16. storočia. V tretej stavebnej etape podľa E. Dušenkovej vznikla veža nad hlavným vstupom a valcová veža a v baroku upravili dispozíciu a doplnili klenby. Poslednú veľkú prestavbu stanovila na poslednú tretinu 19. storočia. Všetky tieto informácie sa následne automaticky preberali, pričom úplne chýbalo poznanie o stavebníkovi i ďalších majiteľoch budovy. Známe bolo len meno posledného šľachtického vlastníka Júliusa Bujanovicsa.

3 GÜNTHEROVÁ, Alžbeta a kol. *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok tretí R – Ž*. Bratislava : Obzor, 1969, s. 353.

4 DUŠENKOVÁ, Eva. *Kaštieľ Uzovce, architektonicko-historický prieskum*. Stavoprojekt Prešov, 1984. Rkp. Uložený v archíve Krajského pamiatkového úradu Prešov.

Zakladateľom obce Uzovce bol magister Usz (Uz) z rodu Thekulovcov (Tekulovcov). Zomrel po roku 1331 a jeho potomkovia používali označenie Uszovci (Uzovci).⁵ Uszovci mali v obci kúrie už od stredoveku. Pravdepodobne najstaršia písomná zmienka o skúmanom kaštieli pochádza z 12. júna 1574, keď sa jágerský biskup a uhorský miestodržiteľ Štefan Radetius obrátil na predstaviteľov Šarišskej stolice v mene právnika Jána Usza. Ten sa sťažoval na svojich príbuzných, že jeho majetkové práva boli poškodené pri delbe majetkov patriacich k jeho „domu alebo šľachtickej kúrii“.⁶ Zakrátko Štefan Radetius 25. júna 1574 znovu v mene Jána Usza požiadal tentokrát Spišskú kapitolu, aby prešetrila okolnosti prepadu jeho „domu a šľachtickej kúrie, rovnako aj obvyklej rezidencie“. Ozbromený útok zorganizoval okolo 27. februára 1569 Gašpar Bornemisza z Hevešu, ktorý so svojimi ľuďmi a služobníkmi vyrazil zo svojho kaštieľa v Demjate. Cez okná sa vlámali do kúrie a na Uszovi sa dopustili mnohých nehanebností a keby ich nevyhnal, určite by ho bývali zabili. Veľké škody Bornemisza spôsobil aj na pozemkoch Uszových poddaných a celkovo sa majetková ujma vyšplhala do výšky približne 1 000 dukátov.⁷ Z uvedených zmienok a na základe poznania iných listín z rovnakého obdobia by sa dalo usudzovať, že spomínanú kúriu zrejme dal postaviť samotný Ján Usz. Ak by totiž išlo o staršiu šľachtickú rezidenciu, väčšinou by doplnili aj prídavné meno „otcovsko-dedovská“, čo vo vtedajšej terminológii znamenalo, že daný objekt konkrétny šľachtic zdedil po svojich predkoch.

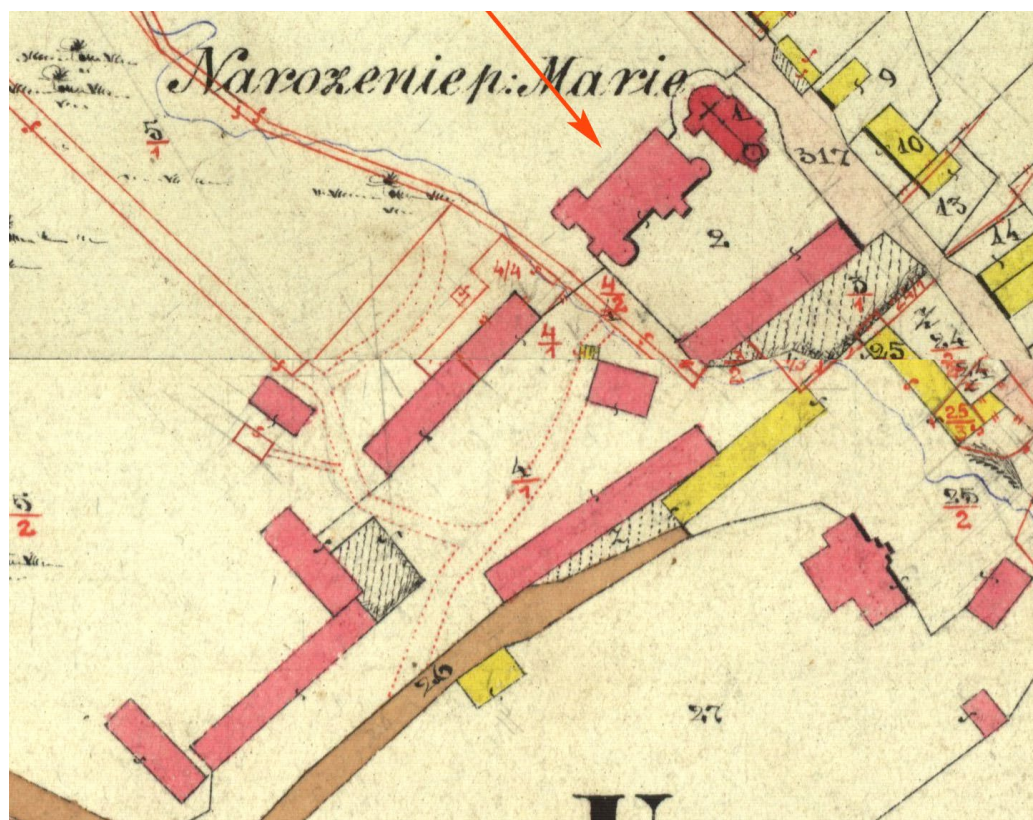

Kaštieľ v Uzovciach, prízemie valcovej veže s pôvodnou klenbou (foto T. Haviar)

Kaštieľ v Uzovciach, zamurovaný otvor, zrejme strieľňa v suteréne (foto T. Haviar)

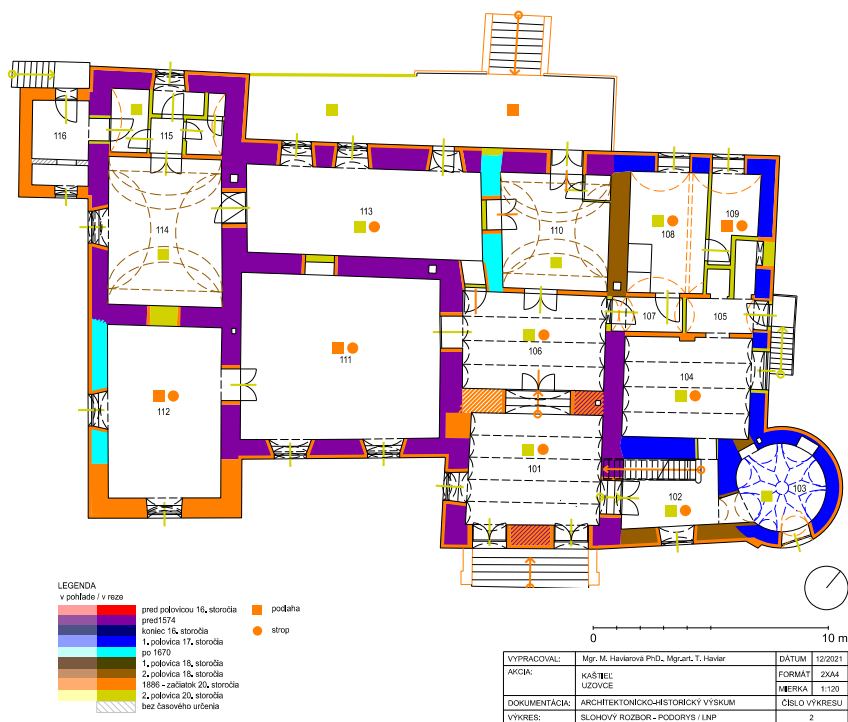
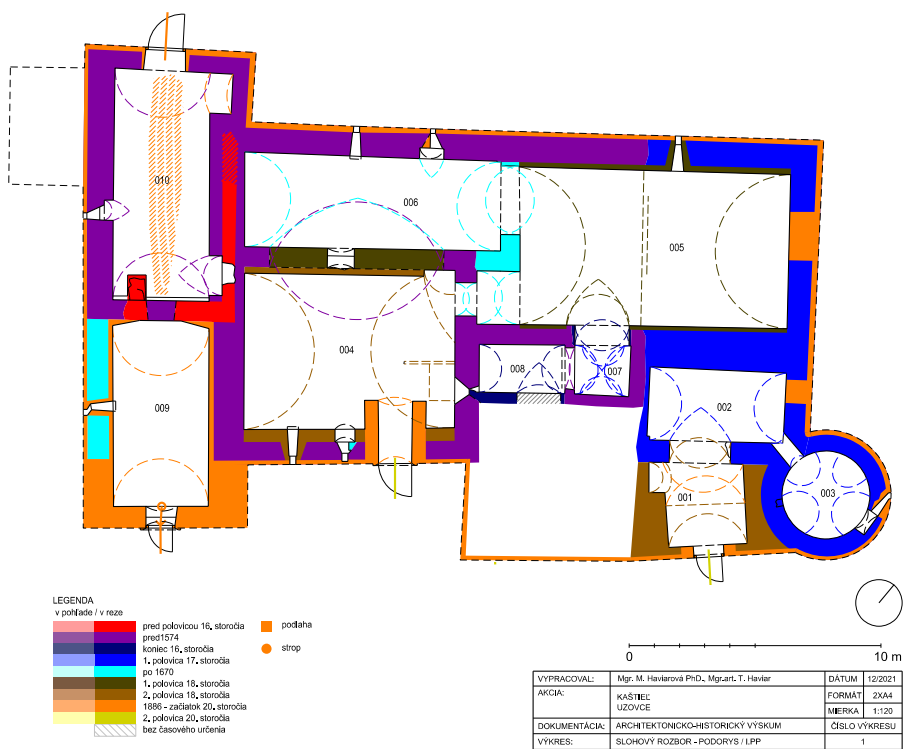
- 5 SMORONĚ, Matuš. *De genere Thekule. Uhorská šľachta v období stredoveku I.* Prešov : Michal Vaško - Vydavateľstvo, 2015, s. 137-139.
- 6 Štátny archív v Prešove (ŠA PO), fond Rod Usz (RU), inventárne číslo (inv. č.) 218, fascikel (fasc.) CCXL, škatuľa (šk.) 12, numero (no.) 24. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai.* Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 448.
- 7 ŠA PO, fond RU, inv. č. 218, fasc. CCXL, šk. 12, no. 24.

Kaštieľ v Uzovciach, 1869, katastrálna mapa (Archív GKÚ Bratislava)

V hmote dnešnej západnej suterénnej miestnosti, označenej v pôdoryse ako č. 010, zostalo torzo staršieho objektu, ktorý neskôr asanovali a čiastočne využili pre stavbu nového kaštieľa Jánom Uszom. Ide o východné nárožie dnešnej miestnosti, kde je v juhovýchodnom múre zamurovaný vstup. Severovýchodný múr má dokonca interiérovú omietku s bielym náterom a zachoval sa aj krátky 90 cm dlhý úsek juhozápadného múru, vybiehajúci do súčasného priestoru. Ten bol teda užší ako dnešný a predpokladáme, že neslúžil ako suterén. Z opačnej strany vstupu sa rovnako objavila časť omietky, ktorá ale mohla byť aj exteriérová. Na rozsah tohto objektu by mohol odpovedať až ďalší archeologický výskum.

Ján Usz dal teda pred rokom 1574 staršiu hmotu úplne prestavať. Nový kaštieľ, resp. kúria, získala členitý pôdorys s vybiehajúcimi pravouhlými rizalitmi či vežami. Išlo o takmer štvorcový pôdorys s nárožným obdĺžnikovým rizalitom alebo vežou na západnom nároží a vysunutým rizalitom z juhovýchodnej fasády na nároží. Pôdorysne zahŕňal približne tri štvrtiny dĺžky dnešného objektu, bez severovýchodnej časti s valcovou vežou. Pri východnom nároží nestála veža, len rizalit ako základ súčasnej vstupnej veže. Suterén ako dnes iba čiastočne zapustili do terénu kvôli vysokej hladine spodnej vody spôsobenej potokom, ktorý tiekol popri juhozápadnej strane kaštieľa. Pôvodná klenba sa zachovala v suteréne len v miestnosti č. 010, zvyšok mal rovné stropy, prízemie podľa všetkého kompletne zaklenuli. Schodisko medzi suterénom a prízemím sa nachádzalo zjavne v polohe dnešnej

*Kaštieľ v Uzovciach, analýza stavebného vývoja suterénu a prízemí kaštieľa
na základe architektonicko-historického výskumu*

vstupnej miestnosti č. 101. Zaujímavý prvok tvoril malý otvor v suteréne medzi miestnosťami č. 004 a 008. Obojstranne rozšírený otvor mohol slúžiť ako strieľňa chrániaca vstup pod vstupnou miestnosťou. Rovnaký otvor existoval aj na juhovýchodnej strane miestnosti č. 004.

Šľachtické sídla Šarišskej stolice v 16. storočí

I keď sa dispozícia kaštieľa v Uzovciach zdala veľmi špecifická a členitá, išlo o charakteristickú typológiu šľachtických stavieb Šarišskej stolice v 16. storočí. Na prvý pohľad nelogický pôdorys sa objavil i pri ďalších do súčasnosti stojacich šarišských kašliach. Rizality a hranolové veže si zachovali tzv. Ringov kaštieľ rodu Péchy v Pečovskej Novej Vsi, kaštieľ v Nižnej Šebastovej (dnes mestská časť Prešova) a kaštieľ rodu Berzeviczy v Brezovici. Členitosť ich pôdorysu nadväzovala iste na architektúru hradov, ktorú tvorili okrem palácov aj veže a vežovité stavby. Schodisko sa vždy nachádzalo vo vstupnej hale – pitvore, zvyšné miestnosti boli radené podľa potrieb využitia a nie nutne logicky do traktov. Kým prízemie týchto kaštieľov bývali zaklenuté najmä valenými klenbami s výsečami a často dekorované hrebienkami a rozetami, poschodia mávali rovné stropy. V interiéroch sa bežne používali kamenné portály ukončené profilovanou rímsou, doplnené výzdobnými detailmi, najmä rozetkami. Obdobné tvaroslovie, ale bez výzdoby, sa často opakovalo aj na okenných osteniach. Fasády s bielymi omietkami doplnili nárožným kvádrovaním v podobe sgrafita alebo maľby. Javí sa, že v 16. storočí kaštiele ešte nedisponovali výzdobou fasád vo forme atiky.

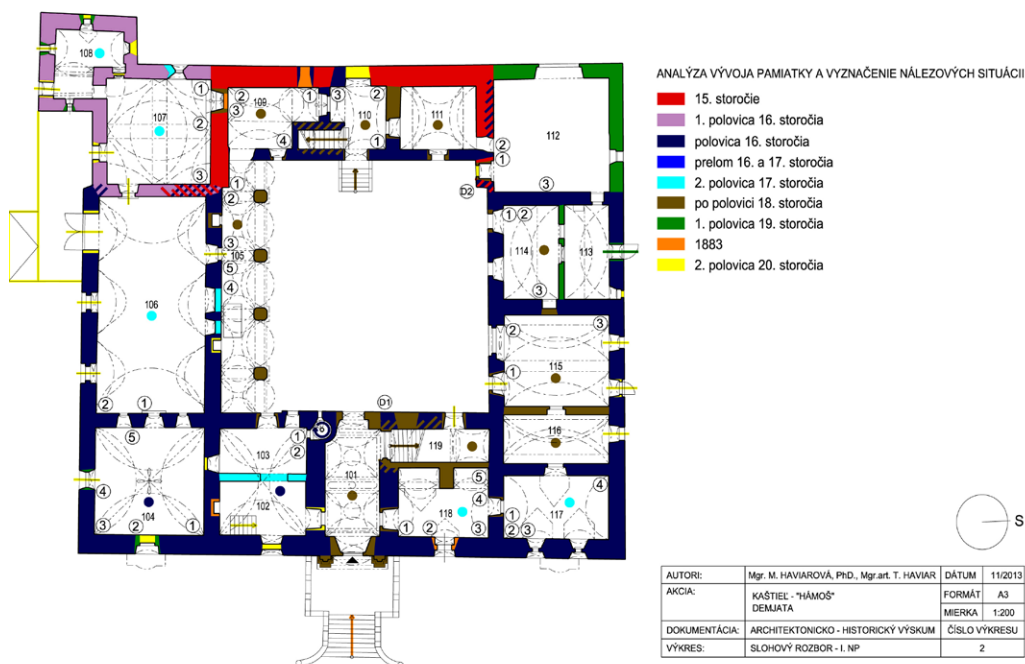
Na územie hornej Torysy prenikla renesancia pomerne skoro. Už do roku 1513 je datovaný portál s renesančným tvaroslovím v Kostole sv. Martina v Lipanoch, vyhotovený i signovaný Vincentom z Dubrovníka, podieľajúcim sa na stavbe radnice v Bardejove. Mecenášom týchto progresívnych stavebných zásahov bol Mikuláš Tarczay, sídliači na hrade Kamenica. Vincentovi sa pripisuje aj portál kostola v Brezovici. Nešlo však o jediné počiny ranej renesancie v tomto regióne. Ukázkový portál v sabinovskom kostole vyhotovili pri prestavbe majstrom Jánom z Prešova v rokoch 1510 – 1520. V Ražňanoch dal kamenné architektonické články vytvoriť šľachtický donátor Demeter z Ražňan v rozmedzí rokov 1513 – 1520.

Jeden z najstarších šarišských kaštieľov vybudovali v Demjate (tzv. Hámoš), ktorý obsahoval stredoveké jadro, pričom k renesančnej prestavbe došlo skoro už v prvej polovici 16. storočia.⁸ K blokovej pozdĺžnej budove z 15. storočia dostavali na južnej strane plochostropú dvojpodlažnú vežovitú stavbu štvorcového pôdorysu s nárožným rizalitom, resp. vežou. Na fasáde sa zachovalo profilované kamenné okenné ostenie s polkruhovým záklenkom, lemované pravouhlo sa pretínajúcimi prútmí a ukončené profilovanou rímsou. Rovnaké ostenia, doplnené o tympanóny, dnes zostali v sekundárnej polohe na čelnej fasáde. Tieto ostenia nemajú v regióne

8 HAVIAROVÁ, Michaela – HAVIAR, Tomáš. *Architektonicko-historický výskum kaštieľa „Hámoš“ v Demjate*. Kamenica, 2013. Archívny výskum: Martina Snaková. Rkp. uložený v archíve Krajského pamiatkového úradu Prešov.

Kaštieľ v Demjate, vľavo juhozápadná veža s rizalitom z 1. polovice 16. storočia

Kaštieľ v Demjate, analýza stavebného vývoja prízemnia kaštieľa na základe architektonicko-historického výskumu

Kaštieľ v Brezovici (foto T. Haviar)

Šariša typologickú analógiu, a teda muselo ísť o taliansky import.⁹ Okolo polovice 16. storočia dal vlastník kaštieľa Beňadik st. Bornemisza z Hevešu svoje sídlo nákladne rozšíriť, čím vznikla veľkolepá štvorkrídlová rezidencia s vnútorným nádvorím. Budovu zdobila atika a mala renesančné portály s rímsou nad prekladom. Bornemisza si dal svoj erb zvečniť v polkruhovom tympanóne portálu, doplnenom o reliéf delfínov. Tie ako obľúbený ranorenesančný motív sa použil aj na spomínanom portáli v Kostole Sfátia sv. Jána Krstiteľa v Sabinove.

K prvým šarišským renesančným kaštieľom sa zaradil hore uvedený kaštieľ v Brezovici, približne z polovice 16. storočia. Ten nahradil tunajší stredoveký hrad z prvej polovice 14. storočia, ktorý bol opustený podľa všetkého už koncom 15. storočia. Objekt vznikol v polovici 16. storočia a neskôr ho v roku 1602 dokončil, resp. upravil Ján Berzeviczy s manželkou Annou Geletfiovou, čo dokumentovala kamenánská nápisová tabuľa na fasáde.¹⁰ Rezidencia stelesňovala blokovú hmotu s mohut-

9 V maďarskom Sárospataku sa na tzv. Červenej hradnej veži zachovali obdobné kamenárske prvky spred polovice 16. storočia. Stavbu veže realizoval taliansky architekt Alessandro Vedano a kvalita kamenárskych prác tu patrí k vysoko vyspelým v danom období.

10 Nápis v preklade z latinčiny: „Obydlie spravodlivých nech je dobrorečené (požehnané). Urodzený pán Ján Berzeviczy, syn urodzeného pána Štefana Berzeviczyho, a jeho manželka Anna Geletfiová postavili tento dom (kaštieľ, príbytok) pre seba a svoje potomstvo v roku Krista 1602.“

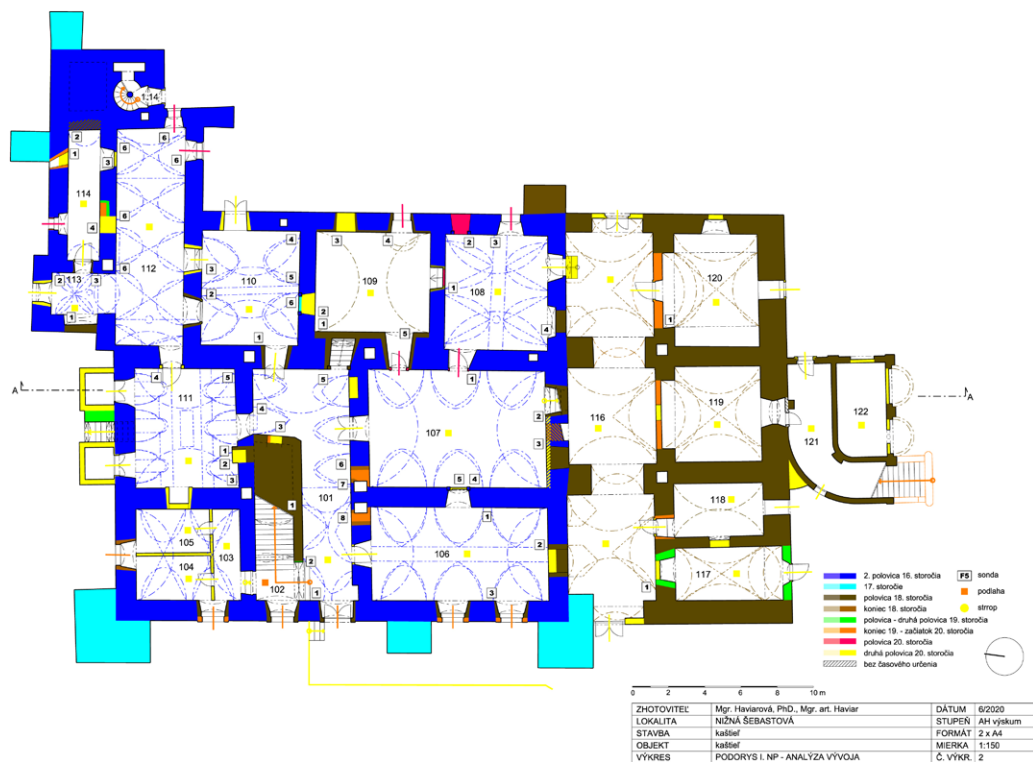
Kaštieľ v Pečovskej Novej Vsi (foto T. Haviar)

Kaštieľ v Pečovskej Novej Vsi, strielne v podstreší (foto T. Haviar)

Kaštieľ v Prešove - Nižnej Šebastovej (foto T. Haviar)

Kaštieľ v Prešove - Nižnej Šebastovej, analýza stavebného vývoja prízemia kaštiľa na základe architektonicko-historického výskumu

ným vstupným rizalitom a vybavili ju renesančnými kamennými portálmi a okennými ostienami s profilovanými rímsami. Na nárožniach sa zachovali zvyšky sgrafitového kvádrovania a klenbu vstupného priestoru ozdobili hrebienkami s rozetami.

Kaštieľ rodu Péchy v Pečovskej Novej Vsi zastáva špecifické miesto medzi šarišskými renesančnými kaštieľmi kvôli autentickému zachovaniu renesančného stavu. Dal ho medzi rokmi 1561 – 1563 postaviť Gašpar Péchy (1523 – 1576) na svojom panstve, ktoré získal po dobytí Nového, tzv. Hanigovského hradu v roku 1556. Prvý raz sa zmienka o objekte ako „šľachtickom dome“ objavila v donácii zo 17. júla 1563. S istotou sa myslel súčasný kaštieľ, keďže v tom čase neexistovali ďalšie šľachtické rezidencie v dedine. Tie totiž postupne vznikali až od konca 16. storočia v dôsledku delieb medzi rozrastajúcimi sa mužskými členmi rodu Péchy. K deľbe kaštieľa muselo dôjsť už koncom 16. storočia medzi troch synov Gašpara Péchyho: Gašpara (†1623), Žigmunda (1570 – 1631) a najmladšieho Pavla (†1623), ktorý podľa všetkého dostal kaštieľ na bývanie a bratia si v obci postavili vlastné obydlia. Po smrti Pavla sa však aj jeho potomkovia pustili do výstavby nových kúrií, čo spôsobilo, že niekedy na konci 17. storočia sa už samotný kaštieľ rozdelil medzi príslušníkov Gašparovej a Pavlovej hlavnej línie. Keďže však v tom čase už takmer každý mužský príslušník vlastnil samostatnú kúriu, kaštieľ sa začal iba príležitostne a prechodne využívať na bývanie a neprešiel po 17. storočí žiadnou väčšou stavebnou prestavbou.¹¹ Podpivničený kaštieľ s dvomi nadzemnými podlažiami si zachoval veľké množstvo renesančných prvkov ako dekoratívne portály, kozuby, omietky, drevené obloženia ník, schodiská, stropy, klenby v podkroví aj strieľne rôznych typov s drevenými prvkami. Dispozícia s dvojicou nárožných veží oproti sebe je nepravdepodobná, so schodiskom vo vstupnej hale. Na základe najnovších

Kaštieľ v Prešove - Nižnej Šebastovej, prízemie
(foto T. Haviar)

K deľbe kaštieľa muselo dôjsť už koncom 16. storočia medzi troch synov Gašpara Péchyho: Gašpara (†1623), Žigmunda (1570 – 1631) a najmladšieho Pavla (†1623), ktorý podľa všetkého dostal kaštieľ na bývanie a bratia si v obci postavili vlastné obydlia. Po smrti Pavla sa však aj jeho potomkovia pustili do výstavby nových kúrií, čo spôsobilo, že niekedy na konci 17. storočia sa už samotný kaštieľ rozdelil medzi príslušníkov Gašparovej a Pavlovej hlavnej línie. Keďže však v tom čase už takmer každý mužský príslušník vlastnil samostatnú kúriu, kaštieľ sa začal iba príležitostne a prechodne využívať na bývanie a neprešiel po 17. storočí žiadnou väčšou stavebnou prestavbou.¹¹ Podpivničený kaštieľ s dvomi nadzemnými podlažiami si zachoval veľké množstvo renesančných prvkov ako dekoratívne portály, kozuby, omietky, drevené obloženia ník, schodiská, stropy, klenby v podkroví aj strieľne rôznych typov s drevenými prvkami. Dispozícia s dvojicou nárožných veží oproti sebe je nepravdepodobná, so schodiskom vo vstupnej hale. Na základe najnovších

Nech Pán stráži tvoj vstup (vchod) i východ. ČOVAN, Miroslav. *Historické nápisy zo Šariša do roku 1650*. Martin : Tlačiareň P+M, Turany, 2016, s. 150, 151.

11 Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (MNL – OL), fond Magyar Kancelláriai Levéltár (MKL), Libri regii 3, pagina (pag.) 786. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 280-329.

poznatkov¹² bol kaštieľ nižší, bez pásu podkrovných strielní, ktoré doplnili až začiatkom druhého decénia 17. storočia. V roku 1616, resp. krátko potom na poschodí osadili trámové vyrezávané stropy. Dnešný severovýchodný rizalit vybudovali zrejme na mieste staršieho v roku 1649, aj s dodnes zachovanou zrubovou konštrukciou poschodia. Fasády po dostavaní dnešnej plnej výšky kaštieľa nadobudli nárožné sgrafitové kvádrovanie v podobe striedajúcich sa obdĺžnikov a sgrafitovú techniku použili aj na šambránach strielní.

Súčasne s dobytím Nového hradu v roku 1556 vojsko Ferdinanda I. obsadilo a významne poškodilo aj susedný hrad Kamenica. Dôvodom bolo, že majiteľ kamenického panstva Juraj Tarczay sa pridral v Poľskom kráľovstve na stranu kráľovnej vdovy Izabely. Kvôli tejto zrade daroval Ferdinand I. panstvo Jánovi st. Dessewffymu.¹³ Dessewffyovci dali v obci Kamenica postaviť dvojpodlažný kaštieľ, ktorý sa síce nezachoval, avšak podľa grafiky z roku 1864 môžeme predpokladať, že jeho typológia sa podobala na iné šarišské kaštiele zo 16. storočia.

Hrad Šebeš opustili Sebessyovci po jeho dobytí v roku 1529 a usídlili sa v Nižnej Šebastovej, pričom dodnes existujúci kaštieľ postavil podľa všetkého Pavol Sebessy v 70. rokoch 16. storočia¹⁴ spolu s manželkou Dorotou Dóczyovou z vplyvného rodu s vlastníctvom hradov Šášov a Revište v Tekovskej stolici. V hmote súčasného objektu neboli objavené staršie murivá, a teda vznikol ako novostavba. Išlo o pomerne veľkú rezidenciu na štvorcovom pôdoryse s dvomi nadzemnými podlažiami a nárožným rizalitom, opatreným ešte ďalšími výbežkami. Prízemie zaklenuli valenými klenbami s výsečami a hrebienkovou výzdobou i rozetkami. Zachovali sa aj viaceré kamenné dekoratívne portály a kozub. Poschodie malo rovné stropy a neskôr prešlo barokovou prestavbou, keď aj pristavali dnešnú južnú tretinu kaštieľa. Popod korunu fasád prebiehali po celom obvode niky s polkruhovými záklenkami, evokujúcimi strielne. Strecha bola predsunutá pred fasádu a držaná prístennými príložkami. Fasády s bielym náterom zdobilo maľované tmavosivé kvádrovanie, zachované torzálne na rizalite. Až po vymretí Sebessyovcov cisár Rudolf II. 29. júna 1606 daroval „šľachtickú kamennú kúriu“ v Nižnej Šebastovej spolu s panstvom novohradskému hlavnému županovi, uhorskému kráľovskému pivničiarovi a radcovi Žigmundovi Forgáchovi (1560 – 1621).¹⁵ Pravdepodobne on inicioval výstavbu opevnenia s baštami a strieňami. V interiéri kaštieľa sa však jeho stavebná činnosť neprejavila, resp. ju zotreli neskoršie stavebné etapy.

-
- 12 Momentálne prebieha architektonicko-historický výskum kaštieľa (Michaela Haviarová – Tomáš Haviar, archívny výskum Tomáš Janura, dendrochronologický výskum Tomáš Kyncl)
 - 13 ADRAŠČÍKOVÁ, Dorota a kol. *Hrad Kamenica. Obrazy z dejín hradu a podhradí*. Kamenica : Obecny úrad Kamenica, 2018, s. 28-32.
 - 14 HAVIAROVÁ, Michaela – HAVIAR, Tomáš. *Architektonicko-historický výskum kaštieľa s areálom, Prešov – Nižná Šebastová*, č. ÚZPF 327/1 - 7, 2020. Archívny výskum: Tomáš Janura. Dendrochronologický výskum: Tomáš Kyncl. Rkp. uložený v archíve Krajského pamiatkového úradu Prešov.
 - 15 MNL – OL, fond MKL, Libri regii 5, pag. 760, 761. SZLUHA, Márton. *Nyitra vármegye nemes családjai I. Kötet*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2003, s. 392.

V období okolo polovice 16. storočia vznikol aj prízemný kaštieľ v Šarišských Dravciach, ktorý mohol dať postaviť Juraj Berzeviczy.¹⁶ Mal jednoduchý pôdorys s vysunutými hranolovými nárožnými vežami na obdĺžnikovom pôdoryse. Postavili ho pri staršej stavbe, ktorá je dnes časťou hospodárskej budovy.¹⁷

Kým vysunuté hranolové veže či rizality predstavovali v Šarišskej stolici typický prvok kaštieľov 16. storočia, valcové nárožné veže sa objavovali v priebehu celého 17. storočia. Tzv. malý kaštieľ v Hanušovciach nad Topľou vznikol ako „kamenná kúria“ Juraja st. Soósa ako náhrada za Prešovčanmi zdemolovaný rodový hrad Solivar. Objekt dal koncom 16. storočia prestavať na „šľachtickú kúriu na spôsob opevneného kaštieľa“ Štefan Soós spolu s manželkou Žofiou Eödföfyovou, keď zrejme dostávali k blokovej budove valcovú nárožnú vežu.¹⁸ Na neskôr prestavanej veži sa nezachovali fortifikačné prvky. V roku 1657 vznikol prízemný malý kaštieľ Dessewffyovcov s jednou valcovou nárožnou vežou v Červenici pri Sabinove, kde v podstreší zostali strieľne.¹⁹ Valcové veže sa nachádzajú aj na dvoch nárožniach kaštieľa v Krivanoch a boli vybudované primárne s rezidenciou v závere 17. storočia Petrom Dessewffym.²⁰ Veže zaklenuli kláštornými klenbami a v podstreší sa zachovali kľúčové strieľne.

Novoveké prestavby kaštieľa v Uzovciach

Vlastník uzovského kaštieľa Ján Usz sa nikdy neoženil, a preto objekt po jeho smrti zdedil zrejme jeho brat Valentín Usz. Písomné zmienky o tejto stavbe vznikli až po Valentínovej smrti, keď sa v roku 1596 v Uzovciach spomínala existencia „domu stálej rezidencie“ Valentínovej vdovy Margaréty a jej malých synov Jána, Štefana, Juraja a Tobiáša Uszovcov. Uzovský kaštieľ prešiel prvými výskumom zachytenými stavebnými úpravami práve koncom 16. storočia, prípadne na prelome 16. a 17. storočia. Išlo o menšie zmeny v suteréne. Ďalšie stavebné úpravy sa mohli týkať nadzemných podlaží, ale mladšie fázy ich zničili. Jasné je len, že centrálna hranolová veža získala druhé podlažie.

-
- 16 KUŠNÍR, Jozef. *Renesančný kaštieľ v Šarišských Dravciach a jeho slávni majitelia*. Šarišské Dravce : Obec Šarišské Dravce, 2018, s. 10, 11.
 - 17 DUŠENKOVÁ, Eva. *Renesančné kaštiele v Šarišskej stolici*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007, s. 187-191.
 - 18 PAPPOVÁ, Judita. Náčrt stavebnohistorického vývoja renesančného kaštieľa v Hanušovciach nad Topľou. In *Monumentorum Tutela. Ochrana pamiatok 13*. Bratislava : Národné pamiatkové a krajinárske centrum, 1996, s. 136; JANURA, Tomáš. Formovanie dvoch kaštieľov v Hanušovciach nad Topľou v dôsledku zmien vlastníckych pomerov panstva. In Diana DUCHOŇOVÁ a Tünde LENGYELOVÁ (eds.). *Historik na cestách. Jubileum Viliama Čičaja*. Bratislava : VEDA – Historický ústav SAV, 2018, s. 149-151.
 - 19 HAVIAROVÁ, Michaela – HAVIAR, Tomáš. *Architektonicko-historický výskum juhozápadnej polovice kaštieľa v Červenici*. Kamenica, 2012. Rkp. uložený v archíve Krajského pamiatkového úradu Prešov.
 - 20 GIBALOVÁ, Lucia – JANOVSÁ, Magdaléna – JANURA, Tomáš – PELLOVÁ, Daniela. Kaštieľ v Krivanoch – nové poznatky na základe architektonicko-historického a archívneho výskumu In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove* – 2020, č. 2, s. 41-43. < http://dejiny.unipo.sk/PDF/2020/Dejiny_2_2020.pdf >

Spomedzi štyroch Valentínových synov sa po bližšie písomne neznámej deľbe jediným vlastníkom skúmaného objektu stal Juraj Usz, ktorý sa v prvej tretine 17. storočia postaral o jeho prestavbu, čo doložili tri zachované listiny. Najprv sa Juraj 19. marca 1615 osobne dostavil do Spišskej kapituly, aby si v prítomnosti svedkov požičal od Juraja Semseyho 772 uhorských zlatých. Peniaze potreboval na vyplatenie nákladov za svadbu svojej sestry Judity Uszovej so Štefanom Káthaym, osobnú výzbroj počas nedávnej insurekcie a na „*prebudovanie a obnovenie svojho domu a šľachtickej kúrie*“. K opravám musel pristúpiť z dôvodu jej poničenia v časoch povstania Štefana Bocskayho. Do času vyplatenia poskytnutej sumy dostal Semsey do zálohu dve sedliacke usadlosti v Močidlňanoch (dnes miestna časť Jarovnic) a dve želiarske usadlosti v Uzovských Pekľanoch.²¹

Juraj Usz peniaze do roka nevyplatil a 16. februára 1616 opäť pred Spišskou kapitulou potvrdil, že si od Juraja Semseyho požičal peniaze. Keďže potreboval ďalšie financie na „*prestavbu svojho domu a šľachtickej kúrie*“, nemohol vrátiť uvedenú sumu, a preto naďalej ponechal Semseymu uvedené štyri usadlosti, pričom v prípade ich vrátenia by musel Usz zaplatiť 809 uhorských zlatých.²² Prestavba sídelnej rezidencie pokračovala aj v roku 1617, pretože 31. januára 1617 Juraj Usz znovu prišiel do Spišskej kapituly a od Juraja Semseyho si požičal ďalších 200 uhorských zlatých. Peniaze potreboval na „*obnovenie svojej šľachtickej kúrie*“ a zaobstaranie rôznych vecí pre príslušné hospodárstvo. Kapitula následne písomne potvrdila, že Usz prenechal tri zo spomínaných usadlostí Semseymu a Semsey mu vrátil jednu usadlosť. Na druhej strane však musel Usz v prípade výkupu troch usadlostí zaplatiť Semseymu 800 uhorských zlatých.²³

Prestavba kaštieľa znamenala dostavbu severovýchodnej časti s nárožnou valcovou vežou – vtedy baštou, okrem dnešného priestoru medzi baštou a vstupnou vežou. Nové miestnosti boli doplnené aj v suteréne a napojené na pôvodné. Novopostavené priestory ale prešli mladšími prestavbami, preto nedokážeme ich originálnu podobu presnejšie identifikovať. Len valcová veža si zachovala pôvodnú klenbu zdobenú hrebienkami a centrálnou rozetou. Vyššie podlažie bolo neskôr odstránené a postavené nanovo. Vstup do bašty viedol cez dnešnú niku na západnej strane.

V priebehu druhej polovice 17. storočia sa synovia Juraja Usza Gabriel a František Uszovci zrejme postupne presťahovali do Uzovského Šalgova. Preto otcom prebudovanú kúriu za bližšie neznámu sumu previedli na Štefana Usza a jeho manželku Katarínu Barnovú. Štefan bol pravnikom vyššie spomínaného Valentína Usza a Margaréty Uszovej. V písomných prameňoch sa len zachovali dohody zo 60. rokov 17. storočia, keď Gabriel a František Uszovci žili v Uzovskom Šalgove a predávali zvyšky svojich majetkov v Uzovciach Štefanovi Uszovi a Kataríne Barnovej.²⁴ Štefan

21 Archív Spišského biskupstva (ASB), fond Hodnoverné miesto Spišská kapitula (HMSK), autentický protokol (AP) č. 17 z rokov 1614 a 1615, pag. 203, 204.

22 ASB, fond HMSK, AP č. 18 z rokov 1615 a 1616, pag. 144.

23 ASB, fond HMSK, AP č. 19 z rokov 1616 – 1619, pag. 85, 86.

24 ŠA PO, fond RU, inv. č. 178, fasc. CXCVII, šk. 9, no. 28; inv. č. 218, fasc. CCXL, šk. 12, no. 78, 79. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 448-453.

Usz dal v odkúpenej kúrii urobiť ďalšie stavebné úpravy, pretože v roku 1668 dvaja murári zo Sabinova majster Bartos a Andrej Grin potvrdili, že prijali od Štefana 12 uhorských zlatých za „*polievanie*“ povaly nad „*palotou*“²⁵ v Uzovciach.²⁶

Štefana Usza podozrievali z účasti na Wesselényiho sprisahaní, a preto mu Uhorská komora skonfiškovala celý majetok. Vďaka inventáru zhabaného vlastníctva z 5. júla 1670 sa zachoval podrobný popis z kameňa vybudovanej „*kúrie*“ v Uzovciach. Vystupovalo sa do nej po schodisku, kde sa na jeho konci otvárali dvere do pitvora. Tieto dvere opatrili padacím mostom s kladkami a vyťahovacími reťazami. Samotný zaklenutý pitvor osvetľovali tri obloky. Po ľavej strane pitvora sa rozprestierala jedna zaklenutá „*obedná svetlica*“ nazývaná aj „*palotou*“ s tromi oblokmi a jednou glazovanou kachľovou pecou. Vedľa dverí do „*obednej svetlice*“ umiestnili do steny zabudovanú skriňu. Z „*paloty*“ viedli dvere a schodisko do pivnice. Nad tým smerovalo schodisko do „*hornej svetlice*“ postavenej vo forme bašty. Potom sa zrejme z „*hornej svetlice*“ vkročilo cez dvere do „*malej svetlice*“ s dvomi do steny vstavanými skriňami, jednými dverami do záchodu, jednou zelenou kachľovou pecou a dvomi oblokmi. Oproti „*malej svetlici*“ boli dvere na povalu. Následne sa zapisovatelia vrátili späť do „*obednej paloty*“, odkiaľ inými dverami vstúpili do „*dlhej svetlice*“ s jednou zelenou glazovanou pecou, jednou poničenou kachľovou pecou, tromi oblokmi a jednou do steny vstavanou skriňou. Vedľa kachľovej pece sa nachádzali dvere do záchodu. Potom sa znovu vrátili do „*obednej paloty*“ a inými dverami vošli do zaklenutej pekárne s pekárskou pecou a dvomi oknami. Z pekárne sa dverami prechádzalo do „*šafárovho sklepu*“ s jedným oblokom a jednou do steny vstavanou skriňou.

Potom sa zapisovatelia inventára vrátili späť do vstupného pitvora, aby popísali priestory po jeho pravej strane. Vpravo sa z pitvora cez jedny dvere vchádzalo do kuchyne s jedným oknom a jedným ohniskom. Druhé dvere (zrejme mysleli z pitvora) viedli do „*fracimoru*“ s jedným oknom a jednou zelenou kachľovou pecou. Vedľa uvedenej pece stáli dvere do záchodu. Vo „*fracimore*“ sa nachádzal aj „*rekestěš*“²⁷ s jedným oknom, odkiaľ sa prešlo do bašty, v ktorej bol „*sklep*“ s dvomi oknami, jednou do steny vstavanou skriňou a tromi novými zelenými kachľovými pecami. Pod už spomínanou „*dlhou svetlicou*“ sa rozprestierala pivnica s jednými vstupnými dverami. Ďalšia pivnica so samostatnými jednými dverami ležala pod pitvorom. Ďalšia pivnica so samostatnými jednými dverami sa rozkladala pod „*obednou palotou*“. Zaklenutá pivnica existovala aj pod pekárňou, kapustná pivnica s jednými dverami pod „*fracimorom*“ a iná pivnica bez dverí pod baštou. Na dvore kúrie vedľa brány umiestnili veľký drevený sklad vína. Na príľahlom pozemku čneli ďalšie drevené budovy ako majer a stajne. Areál šľachtickej rezidencie dotvárala chmeľnica a oproti nej dedičná ovocná záhrada.²⁸

Uvedený popis kaštieľa z roku 1670 zachytil jeho podobu pred mladšími predstavami. Najzaujímavejšiu informáciu tvorila zmienka o existencii padacieho mosta s kladkami a vyťahovacími reťazami. To znamená, že kaštieľ bol opevnený

25 Dobový slovenský výraz pre najväčšiu a najreprezentatívnejšiu miestnosť šľachtických rezidiencií.

26 ŠA PO, fond RU, inv. č. 247, fasc. R, šk. 31.

27 Ide o časť miestnosti odčlenenú drevenou stenou pre lepšie tepelné pohodlie.

28 MNL – OL, fond Urbaria et conscriptiones (UC), fasc. 26, no. 36, pag. 5-8.

a pred vstupom jestvovala priekopa. Predpokladáme, že spomínaný vstupný pítvor sa nachádzal v polohe dnešných miestností označených v pôdoryse č. 101 a 106 a išlo o jednu miestnosť, časom výrazne prestavanú. Súčasná miestnosť č. 111 sa dala stotožniť s „*obednou svetlicou*“ alebo „*obednou palotou*“. Z „*paloty*“ vedúce dvere a schodisko do pivnice sa zhodovalo so schodiskom do miestnosti č. 008, resp. sa schodisko rozprestieralo pod dnešnou miestnosťou č. 101 a je dnes v suteréne zamurované. „*Horná svetlica*“ postavená vo forme bašty predstavovala miestnosť č. 202. „*Dlhá svetlica*“ vedľa „*obednej paloty*“ sa identifikovala ako dnešné miestnosti č. 114 a 115, pekárň ako miestnosť č. 113, ktorá bola kratšia. „*Šafárov sklep*“ sa nachádzal v polohe miestnosti č. 110, kuchyňa v severnom kúte v priestore miestností č. 108 a 109 a „*fracimor*“ stával v miestnosti č. 104.

Uhorská komora spravovala majetok Štefana Usza po prvý raz len krátke obdobie, pretože už 7. novembra 1670 Uhorská kancelária informovala Dvorskú vojenskú radu, že Štefan dostal od cisára Leopolda I. milosť. Z tohto dôvodu radca Dvorskej vojenskej rady, generálstrážmajster a vrchný veliteľ mesta Košice barón Paris de Spankau 11. januára 1671 v Košiciach vydal ochranný list pre Štefana, aby žiadne vojsko nijakým spôsobom nepoškodzovalo jeho majetky.²⁹

Štefan Usz sa však v roku 1672 angažoval v kuruckej vzbure, preto boli jeho majetky znovu skonfiškované. Niekedy v marci 1674 Štefanova druhá manželka Anna Mária Máriássyová poprosila Leopolda I. o milosť pre svojho muža, pretože mu hrozila aj poprava. Žiadosť prišla najprv do Uhorskej kancelárie, ktorá ju 6. apríla 1674 expedovala do Dvorskej rady. Anna Mária sa na druhej strane dožadovala aj ochrany svojich práv, keďže skonfiškovali aj jej vlastné nehnuteľnosti.³⁰

Štefana Usza aj po druhý raz omilostili, vďaka čomu sa mohol vrátiť do Uzoviec. Svoju poslednú vôľu nadiktoval 17. decembra 1679 vo svojom dome v Prešove. Keďže jeho druhá manželka Anna Mária Máriássyová odkúpila veľkú časť ním založených majetkov, za 4 000 uhorských zlatých jej prenechal ako rezidenciu kúriu v Uzovskom Šalgove spolu s celou dedinou. Mala to mať dovtedy, kým by sa po druhý raz nevydala. Spolu s Annou Máriou kúpili aj dom na dnešnej Slovenskej ulici v Prešove, a preto ho odkázal jej a deťom z tohto svojho druhého manželstva. Dedinu Uzovce poručil svojim deťom z prvého i druhého manželstva, pričom si ju mali rozdeliť na dve polovice. Rozhodnutie, ako sa naloží s vinicami v Kline nad Bodrogom v Zemplínskej stolici, dal na svoju terajšiu manželku, pričom si mohla vybrať z dvoch možností. Ak sa predajú, vyplatia sa veritelia, ak nie, rozdelia sa na dve polovice medzi jeho deti z prvého a druhého manželstva. Všetky ostatné majetky, ktoré osobitne nespomenul v testamente, odkázal svojmu najstaršiemu synovi z prvého manželstva Gabrielovi Uszovi.³¹

Po smrti Štefana Usza muselo dôjsť k deľbe jeho majetku, ktorá sa však nezachovala v písomnej forme. Na jej existenciu jednoznačne poukazovala skutočnosť, že v prvej polovici 18. storočia sa jediným majiteľom objektu stal mladší Štefanov syn Valentín Usz (†1732). V súpise z 19. júna 1732 sa totiž spomínala „*kúria podžu-*

29 ŠA PO, fond RU, inv. č. 219, fasc. CCXLI, šk. 14, no. 104.

30 ŠA PO, fond RU, inv. č. 219, fasc. CCXLI, šk. 14, no. 116.

31 ŠA PO, fond RU, inv. č. 219, fasc. CCXLI, šk. 14, no. 120.

pana Šarišskej stolice Valentína Usza“. Valentín funkciu riadneho podžupana zastával aj v roku 1731.³² Predpokladáme, že práve Valentín inicioval nasledujúcu prestavbu kaštieľa. Za jej najzásadnejší výsledok by sa dala považovať stavba južnej časti s baštou, ktorú v mladšom popise z roku 1757 označili ako „*rondel, nazývaný baštou*“ a dodnes sa nezachovala, keďže ju asanovali v závere 19. storočia. Jestvovanie tohto objektu, ktorý stál v polohe dnešnej južnej hranolovej veže, zachytila stará katastrálna mapa z roku 1869.³³ Bašta mala kruhový pôdorys väčší ako do súčasnosti stojaca východná valcová veža.

V období po smrti Valentína Usza sa v prameňoch po prvý raz v roku 1734 objavilo označenie „*kaštieľ*“ pre skúmaný objekt.³⁴ V tom čase sa šľachtická rezidencia nachádzala v rukách jediného Valentínovho syna Štefana Mórica Usza (1705 – 1757).³⁵

Podobu „*kaštieľa alebo kamennej kúrie*“ z čias Štefana Mórica Usza zachytil inventár jeho majetku z 22. marca 1757, ktorý urobili zástupcovia Šarišskej stolice ešte 9. marca 19 dní po jeho smrti. Rezidenciu zakrýval krov so šindľom vo vyhovujúcom stave a zo strechy vystupovali tri komíny. Jeden komín začínal v pitvore „*paloty*“ v starobylej kachľovej bledej peci a ďalšie dva, jeden menší a druhý väčší, odvádzali dym z dvoch svetlíc, ale zároveň z telesa jednej novej zelenej kachľovej pece. Z „*paloty*“ sa jedny dvere otvárali do úschovne alebo „*sklepu*“ s dreveným stropom, odkiaľ viedli dvere do murovaného záchodu, ktorý keby neopravili, stal by sa ruinou. V „*palote*“ sa na jednej strane nachádzala do steny zabudovaná starobylá bledomodrá skriňa a na druhej strane iná zelená do steny vstavaná skriňa. V „*palote*“ bol aj „*maličký zdvihnutý chór*“, z ktorého sa vrátami vstupovalo priamo do krovu. Z krovu sa cez ďalšie vráta prechádzalo do zaklenutej murovanej bašty. Na druhej strane pitvora sa rozprestierala kuchyňa, pričom vedľa nej sa tiahla „*pekárska svetlica*“ a z bočnej strany „*veľká svetlica*“ s jednou starobyľou kachľovou pecou podobnou ruine. K „*veľkej svetlici*“ sa primkával „*rondel nazývaný baštou*“. Dve pivnice ležali pod „*palotou*“ a polohu ďalších dvoch prázdnych pivníc bližšie nešpecifikovali. Všetky ostatné časti kaštieľa okrem spomenutej miestnosti s trámovým stropom boli zaklenuté, okná a dvere opatrené starými výplňami. Vstup do kaštieľa chránil nový murovaný portikus s kamennými schodmi a strechou. Areál kaštieľa dotvárala vstupná brána a viaceré drevené budovy ako obuvníkova svetlica, vínná pivnica, vozovňa, stajne, majerský dom, pálenica, maštale, šopa, provizorov byt, záhradníckovo obydlie, skleník, ovčince a humno.³⁶

32 MNL – OL, fond UC, fasc. 160, no. 51, pag. 1. ŠA PO, fond RU, inv. č. 219, fasc. CCXLI, šk. 14, no. 156.

33 Geodetický a kartografický ústav Bratislava (GKÚB), Ústredný archív geodézie a kartografie (ÚAGK), katastrálna mapa Uzoviec, signatúra (sign.) Šar 348.

34 ŠA PO, fond RU, inv. č. 219, fasc. CCXLI, šk. 14, no. 149.

35 SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 451. V citovanej genealogickej tabuľke však úplne chýbajú dátumy narodenia a úmrtia Štefana Mórica Usza, pričom je v tabuľke uvádzaný len ako Štefan, i keď používal obidve mená. Biografické údaje boli doplnené na základe nasledovného prameňa: ŠA PO, fond RU, inv. č. 219, fasc. CCXLI, šk. 14, no. 156.

36 ŠA PO, fond RU, inv. č. 226, fasc. B 2, šk. 16, no. 25.

Štefan Móric Usz mohol byť iniciátorom stavebných zmien kaštieľa, ktoré sa prejavili v podobe úprav severnej suterénnej miestnosti č. 005. Vznikla zlúčením starších priestorov a vytvorením spoločnej klenby. Po iných zásahoch v rámci prízemí nezostali žiadne stopy. Okrem jednej miestnosti boli všetky zaklenuté. Zaujímavú informáciu predstavovala zmienka o existencii „maličkého zdvihnutého chóru“ v „palote“, ktorý viedol do krovu. Išlo asi o podestu schodiska so vstupom do krovu. Pri „veľkej svetlici“, opísanej aj v roku 1670, sa už spomínal nezachovaný „rondel nazývaný baštou“. Popis uvádzal, že vstup do kaštieľa mal murovaný portikus s kamennými schodmi a strechou. Tento portikus pred hlavnou fasádou vstupnej veže podľa všetkého zachytila katastrálna mapa z roku 1869.³⁷ V roku 1741, resp. tesne potom vztýčili aj nový krov.

Keďže Štefan Móric Usz mal deti z dvoch manželstiev, rokovania o prerozdelení jeho majetku trvali takmer 10 rokov. Podľa záverečnej dohody z 15. apríla 1765 sa jediným dedičom celých dedín Uzovce, Uzovské Pekľany, podielov v Olejníkove a Gregorovciach v Šarišskej stolici, podielov v Alsócece a Felsőcece (dnes Hernádcece) a Korláte v Abovskej stolici, a dvoch viníc v Olaszliszke v Zemplínskej stolici stal mladší syn Anton Usz (1743 – 1823), keďže starší syn Mikuláš Móric Usz (*1741) v roku 1758 vstúpil do pavlínskeho rádu. Sestry sa odškodnili podielmi v Hermanovciach a finančnou hotovosťou.³⁸

Anton Usz pristúpil v závere 18. storočia k väčšej prestavbe kaštieľa. Spočívala v dostavbe miestnosti medzi vstupnou a valcovou vežou, upravil aj dispozíciu severnej časti prízemí a doplnil plackové klenby. Predpokladáme, že nové klenby získali aj iné miestnosti, avšak pri mladšej prestavbe ich zrušili.

Z priebehu prvej polovice 19. storočia sa v písomnostiach nezachovali bližšie správy o kaštieli. Na základe neskorších pozemkových podkladov kaštieľ zdedila vnučka Antona Usza Aurélia Uszová (1821 – 1894), ktorá sa v roku 1843 vydala za Luciána Péchyho (1819 – 1884). Práve Luciána zapísali ako majiteľa kaštieľa v rokoch 1869, 1876, 1880, 1881 a 1883. Podľa rovnakých dokumentov Lucián minimálne v 80. rokoch 19. storočia už nežil v Uzovciach, ale v Prešove.³⁹ Po smrti Luciána Péchyho kaštieľ prevzal jeho vnuk Július Bujanovics (1862 – 1946), ktorého ako majiteľa objektu uviedli vo výkaze zmien pozemkových vlastníkov z roku 1909.⁴⁰

37 GKÚB, ÚAGK, katastrálna mapa Uzoviec, sign. Šar 348.

38 ŠA PO, fond RU, inv. č. 219, fasc. CCXLI, šk. 14, no. 163; SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 451. V citovanej genealogickej tabuľke je však zle uvedený dátum narodenia Antona Usza, jeho oprava vychádza z nasledovného prameňa: ŠA PO, fond RU, inv. č. 219, fasc. CCXLI, šk. 14, no. 156.

39 GKÚB, ÚAGK, parcelný protokol Uzoviec, sign. Šar 348; ŠA PO, fond Katastrálny meračský úrad v Prešove (KMÚP), inv. č. 758, 760, 761, šk. 135.

40 ŠA PO, fond KMÚP, inv. č. 759, 763, šk. 135; SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 320.

Kaštieľ vo vlastníctve Júliusa Bujanovicsa

Už otec Júliusa Bujanovicsa Alexander Bujanovics (1837 – 1918) patril k uznávaným odborníkom v oblasti hospodárstva a rovnako ako neskôr jeho syn sa politicky angažoval na pôde uhorského parlamentu ako poslanec. Július pôsobil nielen ako poslanec uhorského parlamentu, ale sa aj radil k jedným zo zakladateľov Priemyselnej rafinérie liehu v Prešove. V januári 1916 sa Július stal hlavným šarišským županom a nahradil predošlého Štefana Szinyei-Merseho (1862 – 1942).⁴¹ Z uvedených skutočností vyplynulo, že disponoval dostatočným finančným kapitálom na prestavbu kaštieľa v Uzovciach, ale mal evidentne aj víziu vybudovania modernej rezidencie podľa vtedajších trendov.

Július Bujanovics dal svojmu sídlu výzor historizujúcej architektúry, pričom sa na fasádach ako určujúci prvok prejavila neobaroková ornamentika. Prestavba bola pomerne zásadná a rozsiahla. Najprv sa na začiatku veľkej obnovy pristúpilo k vztýčeniu nového krovu a potom postupne k ďalším krokom prestavby a výsledná podoba interiérov sa riešila až na prelome 19. a 20. storočia. V rámci dispozície odstránili južnú baštu a východnú valcovú baštu prestavali na dnešnú vežu s tým, že zbúrali jej horné podlažie a vystavali nové, súčasné. Na mieste asanovanej južnej bašty vznikla dnešná hranolová veža s nadstavbou oproti kaštieľu o jedno podlažie, ktoré ale ostalo nevyužitú a sprístupnili ho len z podstrešia. Centrálnu vstupnú vežu zvýšili o jedno podlažie a získala nový hlavný vstup, prístupný pohodlným kamenným schodiskom, krytým dekoratívnou pultovou striedkou kovanej konštrukcie, zachovanej dodnes.

Novú krovovú konštrukciu nepravéj manzardy so stojatými stolicami vyhotovili s použitím prvkov z dovtedajšieho barokového krovu, na ktorý sa podľa dendrochronologického výskumu použili jedle, zoťaté v roku 1741. Nový krov doplnili o jedľové drevo zoťaté na prelome rokov 1884/1885 a 1885/1886, z čoho vyplynulo, že sa prestavba kaštieľa začala najskôr v roku 1886. Ako strešnú krytinu využili asi šindeľ. K juhozápadnej fasáde pribudovali nízku podpivničenú pristavbu, ktorá slúžila zjavne ako toaleta. Susednú miestnosť upravili, zaklenuli segmentovou klenbou a zriadili v nej pravdepodobne kúpeľňu.

Interiér prebudovali rovnako radikálne ako fasády. Na prízemí odstránili všetky omietkové vrstvy, strhli renesančné klenby, miestnosti zvýšili a opatрили traverzovými a rovnými stropmi. Vznikli nové vstupy, okenné otvory, murivá oplentovali z interiéru i na fasádach tehľami. Výraznou zmenou prešla vstupná miestnosť a k nej prilahlá západná miestnosť, slúžiaca ako komunikačný priestor. Do severnej časti kaštieľa vložili kuchyňu prístupnú úzkou chodbou. Nové podlahové krytiny boli parketové s rozmermi 50 x 8 cm, kladené do stromčeka a obyčajné doskové v menej reprezentačných priestoroch. Fasády mali okrový náter v dvoch odtieňoch – svetlejší na štukových prvkoch, mierne tmavší na zvyšných plochách. Interiéry opatřili

41 DERFIŇÁK, Patrik. Politik a hospodársky odborník Sándor Bujanovics (1837 – 1918). In Jozef KUŠNÍR (eds.). *Nové obzory 35. Šľachtické rody na východnom Slovensku v období stredoveku a novoveku*. Prešov : Krajské múzeum v Prešove, 2019, s. 206-215; SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegyje nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 108, 403.

väčšinou bielym náterom, ale reprezentačné miestnosti farebným ako napr. miestnosť č. 111 bordovým. Z tejto prestavby sa zachovali aj mreže hlavných vstupov, niekoľko dverí a okenice, v súčasnosti uložené v podkroví.

Je zrejmé, že Július Bujanovics bol progresívnym a rozhladeným človekom, ktorý použil pri prestavbe svojho sídla moderné stavebné materiály. Aj pre svojho zosnulého syna Alberta Bujanovicsa (1895 – 1918) dal postaviť v parku kaštieľa dodnes zachované mauzóleum so sarkofágom z umelého kameňa, cementovou dekoratívnou omietkou a vitrážovými oknami, teda vtedy modernými stavebnými materiálmi, čo svedčí o pokrokovom Bujanovicsovom zmýšľaní. Západne od kaštieľa dal dostavať nové hospodárske objekty a liehovar.⁴²

Príklad neobarokového kaštieľa, stavaného približne v rovnakom období, ale ako novostavba, predstavuje kaštieľ Vidora Csákyho (1850 – 1932) v Spišskom Hrhove. Jeho plány v roku 1886 vypracoval viedenský architekt Heinrich Adam a samotná realizácia projektu prebehla v rokoch 1893 – 1895.⁴³ Na rezidencii rozložitej skladby s vežičkami a centrálnou vstupnou vežou sa pri bohatej výzdobe fasád uplatnili najmä neobarokové ornamenty a prvky, pásová rustika a na strechách vikiere, rovnaké ako na centrálnej veži v Uzovciach. V šarišskom regióne sa zaujímavá neoslohová prestavba uskutočnila v Ličartovciach, kde vlastník rezidencie Dezider Piller (1873 – 1958) dal starší objekt prestavať po požiari v roku 1911. Pôvodný kaštieľ Mikuláša Belaváriho z roku 1658 vybudovali ešte v duchu renesancie s veľkou kaplnkou a obklopili hradbami s baštami a strieľňami. Piller sa rozhodol pre radikálnu úpravu renesančného sídla s použitím neobarokových prvkov na obytnej budove a neorenesančných na baštách.⁴⁴

V podstreší uzovského kaštieľa sa nachádza viacero voľne uložených vláknoementových dosiek krytiny v tvare kosoštvorca so zrezanými dvomi hranami a nápisom v pozitive Eternit. Ide o prvú verziu maloformátovej krytiny tejto značky, ktorá musela byť na strechu uložená okolo roku 1910 a nahradila zrejme dovtedajší šindel. Dodnes je zachovaná už len na dlátovej streche centrálnej veže.

42 Albert Bujanovics bol absolventom Leteckej školy pre dôstojníkov vo Viedenskom Novom Meste a stal sa nadporučikom v zálohe. Zahynul pri cvičnom lete v marci 1918 na talianskom fronte. Albertove telo po roku 1945 premiestnili z mauzólea na miestny cintorín. ČERVENKA, Juraj – GAYER, Veronika. Vojnový letec Albert Bujanovics a jeho mauzóleum v Uzovciach. In *Pamiatky a múzeá*, 66, 2017, č. 2, s. 37-42; ČERVENKA, Juraj. *Lietali pod vlajkou monarchie*. Martin : Matica slovenská, 2020, s. 49-54; SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegyje nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 108.

43 JANURA, Tomáš – HAVIAROVÁ, Michaela. *Vidiecke šľachtické sídla v Spišskej stolici*. Liptovský Mikuláš : Spoločnosť Kolomana Sokola, 2019, s. 132.

44 HAVIAROVÁ, Michaela – HAVIAR, Tomáš. *Architektonicko-historický výskum kaštieľa v Ličartovciach*. Kamenica, 2018. Archívny výskum: Tomáš Janura. Dendrochronologický výskum: Tomáš Kyncl. Rkp. uložený v archíve Krajského pamiatkového úradu Prešov. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegyje nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 336.

Osudy uzovského kaštieľa v druhej polovici 20. storočia

V polovici 20. storočia fungovala v objekte pošta a stredná škola, neskôr základná škola, od 80. rokov materská škola, knižnica, priestory pre potreby Zboru pre občianske záležitosti a klub Socialistického zväzu mládeže. V roku 1961 zamýšľal odbor školstva a kultúry Okresného národného výboru v Prešove generálnu obnovu kaštieľa. Vtedy v ňom pôsobila základná deväťročná škola a k väčšej renovácii nedošlo. Potreba rekonštrukcie sa nanovo riešila od roku 1983. Správca budovy – miestny národný výbor – chcel niekdajšiu šľachtickú rezidenciu opraviť kvôli jej zlému stavebno-technickému stavu.⁴⁵ V roku 1984 sa uskutočnil spomínaný architektonicko-historický prieskum. Keďže prebiehal za plnej prevádzky materskej školy, prieskumná sondáž sa minimalizovala. K poslednej oprave sa pristúpilo po roku 1988, avšak bola opäť len čiastočná, sústredená najmä na vymaľovanie interiéru a výmenu okien a dverí.

45 Archív Krajského pamiatkového úradu Prešov. Spisová agenda k Uzovciam.

ŽIDIA V NIŽNOM HRABOVCI V 19. STOROČÍ

Dagmar KAŠPRIŠINOVÁ

Abstract: *Jews in Nižný Hrabovec in the 19th century.* This paper deals with the history of the Jewish community in the village of Nižný Hrabovec during the 19th century. It is based on the primary archival source material, namely the first modern Hungarian census in 1869. The study analyzes the daily life of the Jews with an emphasis on their economic conditions, family status, way of living, state of education, and culture. Nižný Hrabovec was a lucrative place for Jews to live. It had an advantageous geographical position - it was located near the town of Vranov nad Topľou, where there was a high concentration of the Jewish population. However, the arrival of the Jewish community in the village of Nižný Hrabovec is not entirely clear. It is assumed that the Jews began to concentrate here during the reign of Maria Theresa (1740 - 1780). The Jewish population came to the village from Galicia, Poland, and gradually began to form their religious community there.

Key words: Jews. Nižný Hrabovec. Judaism. 19th century.

Začiatkom 19. storočia počet židovských obyvateľov na našom území dnešného Slovenska zreteľne vzrástol. Tok intenzívneho prisťahovalectva posilnil miestnu židovskú komunitu, ktorá sa tu usídlila od druhej polovice 17. storočia do konca 18. storočia. Obdobie 18. storočia tak umožnilo vznik nových židovských náboženských obcí jestvujúcich až do druhej polovice 20. storočia. V 20. rokoch 19. storočia tu žilo približne sto organizovaných komunit, väčšinou v malých mestách a vidieckych osadách, ktoré postupne rozvíjali židovský náboženský život a zlepšovali ekonomické podmienky svojho života. Vo východnej časti dnešného Slovenska sa židia hlásili najmä k chasidom¹. Dorozumievali sa jazykom jidiš a charakterom obliekania pripomínali Židov z Poľska a Haliče.²

Nižný Hrabovec predstavoval pre Židov lukratívne miesto pre život. Mal výhodnú geografickú polohu,³ nachádzal sa neďaleko mesta Vranov nad Topľou, kde bola silná koncentrácia židovského obyvateľstva. Nachádzala sa tam synagóga, sídlil

- 1 Táto židovská východná kultúra postupne splynula so západnou v druhej polovici 19. storočia. Židovské komunity boli na západe najmä aškenázske. Židovskí obyvatelia boli vzdelanejší a otvorení vplyvom kultúry a spoločnosti, ktorá ich obklopovala. Bližšie: BÜCHLER, R. J. et al. *Encyklopédia židovských náboženských obcí. 1. zväzok, A – K*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2009, s. 6.
- 2 BÜCHLER, R. J. et al. *Encyklopédia židovských náboženských obcí. 1. zväzok, A – K*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2009, s. 6-7.
- 3 Obec Nižný Hrabovec leží v ondavskom výbežku Východoslovenskej nížiny v nadmorskej výške 131 m n. m. Prvá písomná zmienka o obci a lese k nej patriacom pochádza z roku 1376. Pomenovanie obce: 1357 Garboncha, 1436 Harabocz, Harabovecz, 1773 Nisny Hrabowecz; maď. Alsóhrabóc, Alsó-gyertyán. Bližšie: ULÍČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce : Zemplínska spoločnosť, 2001, s. 356-357; KROPILÁK, M. – PISOŇ, Š. et al. *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II*. Bratislava : Veda, 1977, s. 314; Súpis

v nej rabinát, matričný obvod, židovské školy Talmud Tóra⁴ a ješiva,⁵ mikve⁶ či spolky rôzneho charakteru.⁷ Príchod židovského obyvateľstva do obce Nižný Hrabovec nie je však úplne jasný. Predpokladáme, že sa tu Židia začali sústreďovať v období vlády Márie Terézie (1740 – 1780). Židovské obyvateľstvo prichádzalo do obce z poľskej Haliče a postupne si tu začalo vytvárať svoju náboženskú obec. Primárny údaj o výskyte Židov v obci zachytáva kanonická vizitácia z roku 1773, keď na území celej farnosti žilo 38 Židov.⁸ Počet Židov sa tak začal postupne zintenzívňovať. Dôležitým zlomom boli 80. roky 18. storočia, keď došlo k zrušeniu viacerých protižidovských zákonov a nariadení, ktoré prijala vláda Jozefa II.⁹

Od začiatku 19. storočia bol počet Židov v obci Nižný Hrabovec nestabilný. V roku 1808 ich žilo v intraviláne obce 44, čo predstavovalo deväť židovských rodín.¹⁰ V roku 1811 je uvedených v Nižnom Hrabovci 22 židovských obyvateľov.¹¹ V roku 1828 sa uskutočnil na území Uhorska regnikolárny súpis. V tomto prípade išlo len o súpis daňovníkov – hlavy rodín. V obci Nižný Hrabovec zaznamenávame štyroch židovských árendátorov: 1) Laizer Csumlyovits (2)¹² – podželiar, venoval sa obhospodáreniu pôdy (roľník); 2) Majes Turok (2) – podželiar; 3) Mos. Lebovits (1) – podželiar; 4) H. Salamon (1) – podželiar. Ostatní uvedení Židia sa pravdepodobne venovali obchodu alebo remeslu.¹³ Z uvedeného však nevieme určiť presný počet Židov v obci. V roku 1830 Nižný Hrabovec a jeho okolie postihla veľká neúroda, ktorej dôsledkom bol aj hladomor. týchto Kvôli týmto nepriaznivým súvislostiam sa na území Uhorska rozmohla epidémia cholery, ktorá sa v Uhorsku objavila od roku 1831. Do prostredia Zemplína prenikla z neďalekého Poľska. Cholera v obci pretrvávala od 24. júla do 18. augusta 1831, pri ktorej zomrelo celkovo 65 obyvateľov z toho štyria Židia. V roku 1837 obývalo Nižný Hrabovec až 86 Židov.¹⁴

Miestni Židia boli pomerne vzdelaní. Ovládali niekoľko jazykov. Okrem slovenského a židovského dialektu aj maďarský či nemecký jazyk. V porovnaní so Židmi obývajúcimi mestské časti boli chudobnejší, no boli výbornými krčmármi, obchod-

pamiatok na Slovensku II. K – P. zväzok II. Bratislava : Obzor, 1968, s. 388; SÜLE, P. – SÜLE, P. ml. *Encyklopédia miest a obcí Slovenska*. Lučenec : PS – LINE, 2005, s. 803.

4 Židovská základná škola.

5 (Sídlo) Talmudistická škola vyššieho vzdelania.

6 Rituálny kúpeľ; používajú ho najmä vydaté ženy po skončení menštruácie, nevesty pred svadbou aj konvertiti.

7 BÜCHLER, R. J. et al. *Encyklopédia židovských náboženských obcí*. 4. zväzok, U – Ž. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2014, s. 61-62.

8 KIZLING, J. *Nižný Hrabovec*. Hencovce, 1997, s. 50.

9 KÓNYA, P. *Dejiny židov na východnom Slovensku v kontexte celoeurópskeho vývinu*. Prešov : Metodické centrum, 1997, s. 52-59.

10 BARSÍ, J. et al. *Magyarország történeti helységnévtára. Zemplén megye 1773 – 1808*, 1. Budapest – Miskolc, 1998, s. 64. Dostupné online: https://library.hungaricana.hu/en/view/BAZM_Sk_48/?pg=63&layout=s&query=als%C3%B3%20hrabocz. [cit.16. 2. 2022].

11 KIZLING, J. *Nižný Hrabovec*. Hencovce, 1997, s. 50.

12 V zátvorke je uvedený počet daňovníkov každého pohlavia, sobášení aj nesobášení, vo veku od 18 do 60 rokov.

13 *Vagyonösszeírás 1828*, s. 93-99.

14 KIZLING, J. *Nižný Hrabovec*. Hencovce, 1997, s. 16, 50.

níkmi, remeselníkmi či roľníkmi.¹⁵ V prvej polovici 19. storočia si postavili Židia v Nižnom Hrabovci modlitebňu. Podľa svedectva uvedeného v obecnej kronike stála budova synagógy už v období rokov 1760 – 1780.¹⁶ Obyvatelia Nižného Hrabovca ju nazývali „Bužňa“. Synagóga predstavovala nízku rovnú budovu pokrytú elektritom.¹⁷ Židia sa v nej schádzali v sobotu – takže v deň Sabatu, odpočinku a modlitby.¹⁸ V tento deň bola pre Židov každá práca zakázaná, okrem tej, ktorá bola spojená s uctievaním Boha a udržiavaním života a zdravia. Židia mali často aj Šabbas goja, to znamená nežida, ktorého Židia zamestnávali počas sabatu na základné práce, ktorú nesmeli sami robiť. Ako príklad uvádzame zapalovať a zhasínať svetlo. Do modlitebne v Nižnom Hrabovci prichádzal slúžiť rabín zo Strážskeho, neskôr rabín z Vranova,¹⁹ ku ktorému mali Židia veľkú úctu. Synagógu v Nižnom Hrabovci navštevovali aj Židia z okolitých obcí. Boli to židia z Kučína, Poše či dokonca z celej oblasti strednej Ondavy.²⁰ Židovská synagóga zanikla krátko po druhej svetovej vojne a bola prestavaná na rodinný dom,²¹ v ktorom žila rodina Podobinská²² (v súčasnosti dom č. 174 na Staničnej ulici).

Pri analýze židovského obyvateľstva v obci Nižný Hrabovec v 2. polovici 19. storočia budeme vychádzať z dochovaného archívneho materiálu, ktorým je prvé moderné sčítanie obyvateľstva Uhorska z roku 1869. Nižný Hrabovec obývalo v roku 1869, 786 obyvateľov, z toho 52 obyvateľov židovského vierovyznania,²³ 24 mužov (46,15 %) a 28 žien (53,85 %) vrátane detí.

Tabuľka 1: Prehľad veriacich v Nižnom Hrabovci v roku 1869

vierovyznanie	počet obyvateľov	%
rímskokatolícke	438	55,73 %
gréckokatolícke	264	33,59 %
evanjelické augsburského vierovyznania	25	3,18 %
helvétske (reformované)	7	0,89 %
židovské	52	6,62 %
spolu	786	100,00 %

15 KIZLING, J. *Nižný Hrabovec*. Hencovce, 1997, s. 50.

16 Zaznamenaná výpoveď obyvateľa J. Poľačka. Toto tvrdenie je menej pravdepodobné. Koncentrácia židov bola v tomto období v obci pomerne nízka, skôr žiadna. Pozri: Kronika obce Nižný Hrabovec, s. 147.

17 Umelý korund.

18 Kronika obce Nižný Hrabovec, s. 160.

19 Jedným z prvých vranovských rabínov bol pravdepodobne od roku 1770 Moše (Moses) Haas. Od roku 1785 Moše (Moses) Lichtenstein. Jeho nasledovníkom sa stal Moše (Moses) Schöngeld. Od roku 1825 bol rabínom Abrahám Spira. Pozri: BÜCHLER, R. J. et al. *Encyklopédia židovských náboženských obcí. 4. zväzok, U – Ž*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2014, s. 61.

20 Kronika obce Nižný Hrabovec, s. 160.

21 KIZLING, J. *Nižný Hrabovec*. Hencovce, 1997, s. 50.

22 Kronika obce Nižný Hrabovec, s. 147.

23 SEBÖK, L. *Az 1869. Évi népszámlálás vallási adatai*. Című OTKA kutatás keretében és támogatásával készült, 2005, s. 267.

Židovskí muži sa venovali rôznym zamestnaniam. Väčšinou obchodu, krčmárstvu, roľníctvu, hospodárstvu i remeslám. V obci pôsobil aj židovský učiteľ. Predpokladáme, že viedol židovskú základnú školu aj pre obecné židovské deti, no v prvom rade vzdelávala rodina. Otec mal povinnosť vzdelávať svojich synov, zatiaľ čo dcéry boli vzdelávané svojimi matkami v oblastiach týkajúcich sa domácnosti. Písať a čítať vedelo 25 Židov (48,08 %). Z toho vyplýva, že židovská vzdelanosť nebola v obci na zlej úrovni. Z censusu sa dozvedáme aj o jednotlivých skladbách domácností. V čase sčítania obývalo židovskú náboženskú obec 11 manželských párov z toho dve boli bezdetné.

Tabuľka 2: Pôvod židovského obyvateľstva v Nižnom Hrabovci v roku 1869 podľa miesta narodenia

názov regiónu	Zemplínska župa			Spišská župa	Šarišská župa	Užská župa
	Obec Nižný Hrabovec	zvyšok župy	župa spolu			
podiel	38,46 %	46,15 %	84,61 %	1,92 %	5,77 %	7,69 %

Určujúcim faktorom bolo miesto narodenia jednotlivých členov žijúcich v náboženskej obci. V 2. polovici 19. storočia sa do Nižného Hrabovca koncentrovali Židia pochádzajúci hlavne z okolitých obcí nachádzajúcich sa v Zemplíne, ale aj Šariši, Spiši a Uži. Židia tu prichádzali napríklad z Vranova nad Topľou, Humenného, Michaloviec, Kučina, Sečoviec i Sátoraljaújhely. Z údajov uvedených v tabuľke 2 vidieť, že v roku 1869 sa už takmer 38,46 % príslušníkov židovskej komunity narodilo priamo v Nižnom Hrabovci. Židia teda tvorili 6,62 % všetkého obyvateľstva v obci. V porovnaní s ďalšími konfesiami tvorili tretiu najpočetnejšiu skupinu.

V roku 1869 obývalo obec 11 židovských rodín. Príbytky obývané Židmi sa na vonok od iných vidieckych obydlí neodlišovali, no ich súčasťou bola mezuzá.²⁴ Mezuzá bola, (v súčasnosti ešte stále je) umiestňovaná na všetky vchody v židovskom dome či byte, kde sa jedlo a spalo. Mezuzá bolo potrebné umiestniť do domu hneď po nasťahovaní do dvoch tretín výšky a to na pravú stranu v smere vchádzania do danej miestnosti. Pri odchode a príchode domov túto schránku s biblickými textami po každom Židia pobozkali a dotkli sa jej. Bola často vyrábaná z rôznych materiálov, najčastejšie však z dreva, kovu či kameňa.²⁵

Prvá židovská rodina v obci Nižný Hrabovec obývala dom č. 17. Dom slúžil na bývanie a na výčap pálenky. Pozostával z jedného prízemí, dvoch izieb a jednej stodoly. Vo vlastníctve mali dve kravy a dve svine. Hlavou rodiny bol Žid Bernath Schwartz narodený v roku 1815 v Poši. Bol židovským krčmárom v obci. So svojou manželkou Chanou rodenou Abrahamovitou mali troch potomkov a zároveň sa starali aj o vnučku. V dome č. 46 žili dve židovské rodiny. Dom sa skladal z jedného prízemí. Prvá rodina disponovala v dome s dvoma izbami, druhá s jednou izbou a komorou. Dom slúžil výlučne na bývanie a súčasťou bol pripojený sklad,

24 Schránka z rôzneho materiálu na pergamen, na ktorom sú uvedené citáty z Biblie. Je pripevnená na pravej strane brán a dverí židovských domácností.

25 NOSEK, B. – DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha : Karolinum, 2011, s. 170.

maštal, resp. stajňa, v ktorej chovali jednu kravu, vola a teľa. Žid Markus Glück bol obuvník. So ženou Chruscou Reichmanovou mali štyroch potomkov. S rodinou žili zároveň dvaja obuvnícki učni a katolícka slúžka Erzsa Stefanovová. Druhá rodina pozostávala z dvoch členov. Jakoba Lichtiga, prezývaného Julkef, živil ho obchod so surovou kožou. Jeho žena Roza Glücková bola ženou v domácnosti. Židovským učiteľom v náboženskej obci bol Markus Grunberger. Markus sa narodil v roku 1810 vo Vyšnej Rybnici (Užská župa). So svojou rodinou a učňami obývali v obci dom č. 47, ktorý tvoril jedno prízemie, dve izby, jednu kuchyňu a stodolu. Chovali dve kravy, jedno teľa a jednu sviňu. S manželkou Rezi rodenou Neumanovou mali jednu dcéru. V dome žila taktiež manželkina matka, židovka Hani Neumanová (vdova po Jonasovi Neumanovi), malá nezávislá obchodníčka, Dezider Lajos obchodník s plodinami a štyria židovskí študenti z cudziny. Dve židovské rodiny obývali dom č. 61. Dom pozostával z jedného prízemie, dvoch izieb, maštale a stodoly. Mali dve kravy, jedno teľa a päť sviň. Hlavou prvej domácnosti bol židovský roľník Bernátz Lefkovits. So svojou ženou Goldou mali dcéru Júliu. Žid Mór Gutman bol hlavou tej druhej. Živil sa krajčírstvom. Jeho žena Sali, rodená Reichová bola ženou v domácnosti. Spolu mali dve deti a to dcéru Rezi a syna Salamona. Najmajetnejšia židovská rodina obývala dom č. 64. Obydlie slúžilo na bývanie a pozostávalo z jedného prízemie, štyroch izieb, pivnice, stodoly a sýpky. Ich hospodárstvo tvorilo sto vyšľachtených oviec, štyri kobyly, dve žriebäta, štyri voly, štyri teľatá a osem sviň. V dome žili dve židovské rodiny. Poľnohospodársky gazda Isák Wyszberg pochádzal z Malých Ozo-roviec. So svojou ženou Záli, rodenou Engelovou mali štyri deti. Všetky deti boli slobodné a vrátane Záli pracovali na statku. Obydlie s nimi zdieľala aj Hani Engellová (podľa veku a stavu odhadujeme, že bola tetou/sestrou Záli). V službe mali dve katolícke slúžky Annu Pejdukovú a Annu Zubkovú, katolíckeho pastiera Mihála Zajdaka a kočiša Pala Slivku. Druhú židovskú rodinu tvorili dvaja členovia. Žid Gyula Spatz, ktorý žil zo svojich peňazí so svojou manželkou Franziskou Weissbergovou. Židovská rodina Józefa Moskovitsa prezývaného Cibulka obývala v obci dom č. 67. Obydlie slúžilo na bývanie aj na obchod. Ich príbytok pozostával z jedného prízemie, izby, komory, pivnice a maštale. Jedna izba slúžila na obchod. Vo vlastníctve mali dve kravy, tri teľatá, 14 oviec, tri svine a dve kobyly. Cibulka sa narodil v roku 1831 v Sobranciach (Užská župa). Bol malým židovským nezávislým obchodníkom, no predmet jeho obchodu však nie je známy. Józef sa oženil s Rejlou Lichtigovou, ktorá mala pravdepodobne zo svojho prvého manželstva dve deti. Židovský hospodársky správca Mór Lesskovits obýval so svojou matkou v obci dom č. 103. Ich dom slúžil len na bývanie, pozostával z izby a komory. Súčasťou domu bol ovčinec, dve maštale a dve stodoly (jedna bola stará). Starali sa o päť kráv a sedem sviň. Pri poslednej židovskej rodine nám nie je známe, v ktorom dome žili. Ich domácnosť však pozostávala zo šiestich členov. Hlavou rodiny bol žid Hersko Liberman. V obci bol druhým židovským krčmárom. Predpokladáme, že jeho dom slúžil aj na obživu. S remeslom mu pomáhal jeho syn Juda, ktorý obýval dom so svojou manželkou Sali, rodenou Stevnovou a dcérou Hermin. V službe mali katolíckeho pastiera Györgyho Koczibána, ktorý sa staral o ich dobytok, tri kravy, dve teľatá a tri kobyly.²⁶

26 Magyar Nemzeti Levéltár, pobočka Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi. Fond Administrative records of the country Zemplén Sátoraljaújhely, Hungary Census 1869 – Alsó-Hrabóc, inv. č. 1-206.

Narodenie dieťaťa predstavuje podľa judaizmu najdôležitejšiu udalosť v židovskej rodine a v Biblii sa považuje za Božie požehnanie. Na počesť narodeného dieťaťa sa už od stredoveku konali rôznorodé oslavy. Jednou z nich bola ceremónia zvaná šalom zachar,²⁷ v niektorých komunitách slávnosť nazývali ben zachan.²⁸ V náboženskej obci Nižný Hrabovec sa narodilo v priebehu 19. storočia (1840 – 1895) 30 židovských detí. Z toho osem dievčat (26,67 %) a 22 chlapcov (73,33 %). V období rokov 1840 – 1867 sa narodilo v Nižnom Hrabovci päť židovských detí, štyria chlapci a jedno mŕtvonarodené dieťa. V rokoch 1869 – 1885 sa narodilo sedem židovských chlapcov a v rokoch 1886 – 1895 desať chlapcov a osem dievčat.²⁹ Meno predstavovalo moc a silu. Židia svojim mužským potomkom dávali tradičné resp. biblické židovské mená ako Mose, David, Josef, Jakob, Abrahám, Lazar a iné. Narodenie mužského potomka bolo v komunite veľmi významné a ich pomenovanie sa uskutočňovalo pri prvej dôležitej udalosti v živote mužského novorodenca a to obriezky.³⁰ Hebrejsky sa obriezka nazýva brit mila, čo v preklade znamená „zväzok obriezky“. V židovskom živote predstavuje veľkú udalosť. Obriezka sa vykonáva na ôsmy deň od narodenia. Výnimkou bol ohrozený stav novorodenca. Obriezku vykonávali Židia v miestnej synagóge alebo vo svojom obydli (mohla sa však vykonávať kdekoľvek).³¹ Židovské dievča dostalo meno, keď bol jej otec po jej narodení vyvolaný k Tóre a v modlitebni preniesol požehnanie a oznámil tak meno dcéry.³² Medzi ženské mená v Nižnom Hrabovci patrili Sali, Ilona, Mari, Hermina, Rözi a iné.

Tabuľka 3: Počet narodených židovských detí v obci Nižný Hrabovec v priebehu 19. storočia

rozpätie rokov	1840 – 1867	1869 – 1885	1886 – 1895	spolu
počet Židov	5	7	18	30

Podľa štatistických údajov natalita v náboženskej obci výrazne rástla už od prvej polovice 19. storočia. V prvom sledovanom období 1840 – 1867 (počas 27 rokov) sa narodilo, ako sme uviedli, iba päť židovských detí. V treťom sledovanom období, ktoré trvalo len deväť rokov sa narodilo 18 detí. Posledné sledované obdobie bolo trikrát kratšie, ale aj napriek tomu sa v ňom narodilo o triapolkrát viac židovských detí. Počet židovského obyvateľstva za toto obdobie klesol na menej ako polovicu a to z 86 na 35. Ako sa teda mohlo narodiť o trikrát viac detí, keď v roku 1837 obý-

27 Pozdravenie syna – doslova pozdravenie muža.

28 NOSEK, B. – DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha : Karolinum, 2011, s. 15, 16, 24.

29 Spišský archív v Levoči, fond Matriky Rabinat geboren 1840 – 1939, sn. I, M-1438; Spišský archív v Levoči, fond Matriky Rabinat geboren heiraten sterbe reg. 1867 – 1885, M-1441; Spišský archív v Levoči, fond Rabinat geboren 1886 – 1895, M-1442.

30 Zmysel tohto obradu sa však nedá porovnať s kresťanským krstom. Je to z toho dôvodu, že sa kresťanom stáva osoba až pri krste. V židovstve sa stáva každé novorodené dieťa ihneď židom, pretože ak človek prišiel na svet ako Žid, zostane ním navždy.

31 Bližšie: NOSEK, B. – DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha : Karolinum, 2011, s. 31-48.

32 SPIEGEL, P. *Kdo jsou Židé?* Brno : Barrister & Principal, 2018, s. 30.

valo obec o 50 % viac židovského obyvateľstva? V roku 1830 Nižný Hrabovec a jeho okolie postihla veľká neúroda, ktorej dôsledkom bol aj hladomor. Uprostred týchto nepriaznivých súvislostí sa na území Uhorska rozmohla epidémia cholery, ktorá sa v Uhorsku objavuje od roku 1831. Ďalším dôvodom mohlo byť úplné politické zrovnoprávnenie v Uhorsku. Emancipačný zákon umožnil rýchly ekonomický vzostup židovského obyvateľstva a vyvolal tak nové imigračné, ale aj emigračné vlny na celom území dnešného Slovenska. Židom sa zrušila daň a bolo im umožnené sa usádzať kdekoľvek okrem banských miest. Takisto mohli vykonávať akúkoľvek živnosť, vlastníť pôdu, podniky či dokonca navštevovať kresťanské školy. Židovská mortalita za rovnaké sledované roky v Nižnom Hrabovci neovplyvnila výrazne túto otázku na rozdiel od miery sobášnosti.

Jedným zo základných príkazov judaizmu bolo spolužitie ženy a muža v manželstve. Počas zasnubnej slávnosti, ktorá predchádza svadobnému obradu, matka nevesty rozbila sklenenú alebo porcelánovú nádobu ako symbol istoty. Židia si to vysvetľovali tak, že ako rozbitý predmet sa už nikdy nemôže dať dokopy, tak ani zasnúbenie sa už nedá spochybníť. Po rozbití zvolali prítomní Mazl tov! Veľa šťastia! Ženich a nevesta sa v deň svadby postili. Ženich si na odev obliekol talit, modlitebný plášť a nevestu zahalil závojom. Ženícha odviezol otec a budúci svokor pod chupu, svadobný baldachýn a nevesta sa k nemu pripojila v sprievode matky a budúcej svokry. Svadobný obrad mohol viesť rabin, ale aj akýkoľvek cnostný muž, ktorý poznal svadobný rituál a náboženské právo.³³ V Nižnom Hrabovci sa uzavrelo v rokoch 1840 – 1895, spolu 16 manželstiev.³⁴ Najviac židovských svadiieb bolo uskutočnených medzi rokmi 1867 – 1885, to 11. Ako sme uviedli, v nasledujúcich rokoch 1886 – 1895 sa narodilo v obci najviac židovských detí. Aj tento štatistický fakt smeruje k našej domnienke, z ktorej vyplýva: čím viac uzavretých manželstiev v produktívnom veku, tým viac narodených detí.

Tabuľka 4: Počet uzavretých sobášov v obci Nižný Hrabovec v priebehu 19. storočia

rozpätie rokov	1840 – 1866	1867 – 1885	1887 – 1895	spolu
počet uzavretých sobášov	4	11	1	16

Veľkou udalosťou v židovskom živote bola taktiež smrť spojená s pohrebom. Keď život človeka (Žida) skončil, postaral sa o neho chevra kadiša. Chevra kadiša predstavovala malú skupinu mužov, resp. žien, ktorí boli členmi židovskej obce a vykonávali tento obrad. Mŕtveho Žida museli rituálne umyť a obliecť mu rúcho mŕtvych. Pre muža to bol kilt. Žid bol potom prikrytý talitom, modlitebným plášťom, ktorý dostal od svojho svokra k svadbe a denne ho nosil k modlitbám. Takto pripravený

33 KAMENECKÁ, E. – MEŠŤAN, P. *Židovské sviatky a kolobeh života*. Bratislava : Múzeum židovskej kultúry, 2004, s. 52-56; NOSEK, B. – DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha : Karolinum, 2011, s. 87.

34 Spišský archív v Levoči, fond Matriky Rabinat heiraten 1840 – 1866, M-1439; Spišský archív v Levoči, fond Matriky Rabinat geboren heiraten sterberg 1867 – 1885, M-1444; Spišský archív v Levoči, fond Matriky Rabinat heiraten 1887 – 1895, M-1443.

mŕtvy sa položil do jednoduchej neohobľovanej rakvy alebo sa zabalil do veľkej bielej plachty. Podľa židovského zákona mal byť pohreb vykonávaný najlepšie v deň samotného úmrtia, preto sa pohreb zvyčajne odohrával hneď po príprave.

V obci Nižný Hrabovec zomrelo v rokoch 1840 – 1895 spolu 11 Židov z toho osem mužov (72,73 %) a tri ženy (27,27 %). Najčastejšie išlo o Židov, ktorí mali viac ako 60 rokov. Dňa 14. februára 1889 sa narodilo mŕtve dieťa (chlapec) židovke Eszti Svarzovej, ktorá umrela ako 30-ročná po ťažkom pôrode o ôsmej ráno v ten istý deň. Ako ďalších zomrelých uvádzame napr. židovského krčmára Naftala Weisza, ktorý zomrel 27. júla 1855 ako vdovec na choleru, Józsefa Moskovitsa, ktorý zomrel na obezitu ako 65-ročný 14. októbra 1894 o šiestej ráno, Hermínu Schwarzovú zomrelú 1. marca 1895 na pľúcne ochorenie, alebo židovského krajčira Lipota Friedmana, ktorý zomrel 24. decembra 1884 na mozgovú príhodu. Na miestnom židovskom cintoríne bolo pochovaných sedem Židov, vo Vranove traja a jeden nižnohrabovský Žid bol pochovaný v obci Zbudza.

Židovský cintorín bol situovaný v severovýchodnej časti na okraji obce. Jeho vznik nám však nie je známy, predpokladá sa prelom 18. – 19. storočia. Židovský cintorín sa v dnešnej dobe nachádza v lese, ktorého miestne obyvateľstvo nazýva „Ridki verch“ a samotná lokalita cintorína je pre miestnych známa ako „Kamenec“. Miesto posledného odpočinku Židov z Nižného Hrabovca je v súčasnosti v dezolátom stave a nachádza sa tam len 16 zachovaných židovských hrobov. Prevažná väčšina hrobov je zdevastovaná, náhrobné kamene sú pováľané a okolie cintorínu neupravené, neohradené.

Tabuľka 5: Počet zomrelých Židov v obci Nižný Hrabovec v priebehu 19. storočia

rozpätie rokov	1855 – 1865	1867 – 1885	1886 – 1896	Spolu
počet Židov	3	4	4	11

Od chvíle, keď bol Žid pochovaný začal sa pre rodinu zosnulého intenzívny smútok. Príslušníci židovského zosnulého išli domov a začali dodržiavať šivu. Je to sedem dní hlbokého smútku. Židia sedeli na malých stoličkách alebo na zemi bez obuvi a nevychádzali sedem dní z domu. Priatelia smútiacej rodiny zo židovskej komunity v obci sa o nich starali. Nosili im jedlo a nenechávali ich samotných.

Zachovaný náhrobný kameň na židovskom cintoríne v obci Nižný Hrabovec.

Foto: Dagmar Sendža

Po siedmych dňoch nasledoval šlošim – prvý smútiaci sa miesiac. Trúchliaci Židia sa vracali opäť k svojej práci. Nosili čistý odev s roztrhnutým kabátom alebo vestou na znamenie smútku.³⁵ Po ukončení tohto obdobia prichádzali ďalšie zmeny. Židovskí muži si mohli opäť holiť bradu a strihať si vlasy. Smútočný kus odevu sa odložil. Pomník sa väčšinou postavil do roka pretože dušu bolo potrebné nechať v pokoji.³⁶

Tabuľka 6: Počet židovského obyvateľstva v obci Nižný Hrabovec od roku 1808 – 1910

rok	1808	1811	1837	1869	1880	1890	1900	1910
počet Židov	44	22	86	52	36	35	61	81

V náboženskej obci Nižný Hrabovec pôsobil v medzivojnovom období Žid Mousser – mliekar. Mliekareň bola v obci situovaná na mieste, kde je dnes v obci zdravotné stredisko. Žid Mausser vykupoval mlieko od pánov, ale aj roľníkov Hrabovca, no aj z okolitých obcí. Hovorievalo sa, že vyrábal syry ako predné koleso na voze. So syrmi v obci obchodoval, ale ich aj ďalej distribuoval. Mäsiarom v obci bol Žid Zalcman. Mal dva bitúnky na rozličných miestach. Pre židovskú obec mal bitúnok vo svojom dvore a pre ostatných obyvateľov Hrabovca mal bitúnok pri potoku (na konci svojho pozemku). Náboženskú obec obývali aj iní židovskí obchodníci. Malé kamenné obchody vlastnili Židia Liegman, Herschovitzc prezývaný Arčko, Moško, ale aj Zalcman. V obci mali obchody s rôznym tovarom, ktorý išiel na odbyť. Často robievali výmenný obchod, keď obyvatelia Nižného Hrabovca nemali peniaze a mali však čo vymeniť (obilie, hydinu, mäso a pod.). Z náboženskej obce Nižný Hrabovec pochádzal aj židovský lekár Sikollko, ktorý mal svoju ordináciu vo Vranove. Potom ju prezval ďalší hrabovský Žid Moškovič.³⁷

Na základe zákona 198 z roku 1941 (Židovský kódex) bol v Nižnom Hrabovci arizovaný židovský majetok.³⁸ Dňa 15. mája 1942 začalo platiť ustanovenie o vysťahovaní Židov, ktoré sa začalo hneď realizovať. Židia mohli so sebou vziať len päť kilogramov osobnej batožiny na osobu a všetko ostatné museli zanechať. Najprv boli transportované deti, dospelá mládež a nakoniec všetci ostatní.³⁹ Pred vojnou sa nachádzali v obci židovské obchody, ktoré časom vojny osireli. Veľmi dobrým obchodníkom bol Žid Herschovitzc prezývaný Arčko. Venoval sa predaju látok, výšiviek, čipiek pod. Z koncentračného tábora sa však nevrátil, tak ako ďalší 11 Židia z obce, ktorí boli odvezení fašistami. Z hrabovských Židov sa zachránili len bratia

35 Natrhnuté oblečenie blízkych či príbuzných zosnulého predstavuje židovský zvyk ako výraz smútku, ktorý sa uskutočňuje ešte pred pohrebným obradom. Ide o starý zvyk pochádzajúci z čias orientu.

36 SPIEGEL, P. *Kdo jsou Židé?* Brno : Barrister & Principal, 2018, s. 39.

37 Kronika obce Nižný Hrabovec, s. 145-146.

38 Obyvatelia Nižného Hrabovca sa snažili pomáhať Židom, ktorých majetky boli arizované, iní im pomáhali tým, že ich ukrývali. Jedným z nich bol napríklad hrabovčan Peter Semko, ktorý im nosil jedlo do úkrytu (okolo roku 1943). Kronika obce Nižný Hrabovec, s. 50.

39 KIZLING, J. *Nižný Hrabovec*. Hencovce, 1997, s. 50-51.

Hugo Maudel a Zoli Maudel, ktorí včas ušli k partizánom na stredné Slovensko a židovský lekár Moškovič, ktorý po celý čas spolupracoval s protifašistickým odbojom. Napokon ušiel do Karlových Varov a osud Zoliho Maudela sa naplnil v USA.⁴⁰

Osobitnou kapitolou protifašistického odboja občanov z Nižného Hrabovca bolo konanie Židov. Predstaviteľom tohto odporu bol židovský lekár Jozef Moškovič. Bol v spojení s ilegálnym Ústredným výborom Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS) prostredníctvom doktora Cyrila Daxnera. Moškovič bol lekárom partizánov. Zvládol množstvo vážnych ošetrovaní a operácií, za ktoré spolu s Daxnerom z veľkej neopatrnosti skoro zaplatili životom. Taktiež spôsobil stratu pri styku vedenia ilegálneho ÚV KSS s organizátormi odboja v Toplianskej a Ondavskej doline. Okresný náčelník Lejkov (agent gestapa) sledoval Daxnera, no nič mu protištátne nemohol dokázať. Zúfalý zvýšenou činnosťou partizánov aj komunistov v okrese nasadil na Daxnera člena Ústredne štátnej bezpečnosti ako zraneného partizána. Tento agent prišiel večer skutočne „postrelený“ do domu doktora Daxnera a žiadal o lekársku pomoc, ktorú poskytol doktor z Hrabovca Moškovič. Ešte v ten istý večer boli obidvaja odvedení týmto zradcom, zaistení a neskôr väznení v Leopoldove. Bola to veľká strata pre celé komunistické a odbojové hnutie na Zemplíne. Pomocou ÚV KSS však obidvaja z väzenia ušli. Hrabovský lekár bol počas Slovenského národného povstania zaradený do jednotky francúzskych partizánov, kde bol veliteľovým poradcom. Dňa 26. novembra 1944 tzv. poľní žandári nemeckej fašistickej armády prešli v obci takmer všetky domy a prikázali ju evakuovať. O štyri dni, 30. novembra bola obec oslobodená.⁴¹

40 Kronika obce Nižný Hrabovec, s. 56, 205.

41 Kronika obce Nižný Hrabovec, s. 27, 55-56.

„ODRAKOUŠTIT!“ ÜBER DIE RELIGIONSRECHTLICHE UND KULTUSPOLITISCHE KONSTELLATION NACH DER GRÜNDUNG DER TSCHECHOSLOWAKEI

Karl W. SCHWARZ

Prof. Dr. Peter Švorc zum 65. Geburtstag

1. Einleitung

Die Überschrift über diesen Beitrag stammt vom ersten Präsidenten der Tschechoslowakischen Republik **Tomáš Garrigue Masaryk** (1850 – 1937)¹. Ihm hat der Jubilar, dem diese Zeilen gewidmet sind, einige Studien gewidmet², insbesondere im Kontext der Grenzziehung nach dem Ersten Weltkrieg und dem Zusammenbruch der Donaumonarchie³. Das Zitat lautet in seiner ungekürzten Fassung (in deutscher Übersetzung): „Nach dem Vorbild... Amerikas erstreben wir die Trennung von Staat und

-
- 1 Dieser Beitrag berührt sich mit älteren Studien des Verfassers, die in dem von Jan B. Lásek herausgegebenen Sammelband „Von Mathesius bis Masaryk. Über den Protestantismus in den böhmischen Ländern zwischen Asch/Aš und Teschen/Těšín/Cieszyn“, Praha (Karolinum) 2019 erschienen sind.
 - 2 ŠVORC, Peter. *Rozbýjali monarchiu. Populárny slovník česko-slovenského odboja (1914 – 1918)* [Sie zerschlugen die Monarchie]. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992, s. 63-74; ŠVORC, Peter. *Zrod republiky (Dobové dokumenty, spomienky a stanoviská 1914 – 1918)*. Košice : Slovo, 1991, 53 ff; 66 ff.; 83 ff.; ŠVORC, Peter. Slowakische Protestanten und ihre Rolle im politischen Leben der Tschechoslowakei am Anfang der 20er Jahre des 20. Jahrhunderts. In Karl SCHWARZ / Peter ŠVORC (Hg.). *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei*. Wien : Evangelischer Presseverband, 1996, s. 195-210, 201.
 - 3 ŠVORC, Peter. K otázke krajinskej hranice Podkarpatskej Rusi a Slovenska (1918 – 1923). In Peter KÓNYA / René MATLOVIČ (Ed.). *Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I*. Prešov : Universum, 1997, s. 215-239, 227-237; ŠVORC, Peter. Slováci, Rusíni a Ukrajinci a vyvrcholenie ich štátotvorného úsilia v rokoch 1918 – 1919. In *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Prešov : ManaCon, 1998 s. 86-113; ŠVORC, Peter. Štátotvorné predstavy a snahy stredoeurópskych národov a realita po skončení prvej svetovej vojny (1918 – 1919) [Staatsbildende Vorstellungen und Bemühungen mitteleuropäischer Völker und die Realität nach dem Ende des Ersten Weltkrieges im Jahre 1918]. In Peter ŠVORC – Ľubica HARBULOVÁ (eds). *Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848 – 1918*. Prešov-Bratislava-Wien : Universum, 1999, s. 161-181; ŠVORC, Peter. Slowaken und Ruthenen nach dem Zerfall Österreich-Ungarns in den Jahren 1918 – 1920. Die neue Realität und ihre Widerspiegelung in den gegenseitigen Beziehungen. In Vincenc RAJŠP u. a. (Ed.). *Melikov Zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi Srednjeevropski sosedje*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2001, s. 919-932, 925 ff.; ŠVORC, Peter. Die Ost-Slowakei am Ende des Jahres 1918. In Harald HEPPNER / Eduard STAUDINGER (Ed.). *Region und Umbruch 1918. Zur Geschichte alternativer Ordnungsversuche*. Frankfurt/M. u. a., 2001, s. 131-147; Slovensko a Podkarpatská Rus na pôde Spoločnosti národov v 20. rokoch 20. storočia [Die Slowakei und Karpatorussland auf dem Boden des Völkerbundes in den 20er Jahren des 20. Jahrhunderts]. In Peter ŠVORC / Michal DANILÁK / Harald HEP-

Kirche und werden uns damit von der kirchlichen Autorität freimachen, wie sie Österreich aufgebaut hat.“ (18. 10. 1918)⁴.

Schon in der Washingtoner Unabhängigkeitserklärung vom 18. Oktober 1918 war also die „Trennung von Staat und Kirche“ angekündigt worden⁵ – sie galt gewissermaßen als Import aus den Vereinigten Staaten und war zur großen Parole der Zeit geworden. **Masaryk** verband damit seine Kritik an der überkommenen engen Verbindung von Thron und Altar im Habsburgerreich⁶. In seiner Botschaft an die Revolutionäre Nationalversammlung hatte er seine diesbezüglichen Pläne expliziert, die an dieser für Amerika typischen Trennungspolitik Maß genommen hatten.

Nach einem Wort des amerikanischen Präsidenten **Thomas Jefferson** (1743 – 1826) sollte zwischen Staat und Kirche eine Trennungsmauer errichtet werden, ein *wall of separation*. Sie sollte jegliche Etablierung einer Staatskirche oder Staatsreligion („*No establishment*“) und jede staatliche Unterstützung einer Religion („*no aid to religion*“) verhindern.

Der Hintergrund dieser amerikanischen Doktrin war aber nicht eine Feindschaft gegenüber der Kirche. Es war der Reflex einer religiös-pluralistischen Einwanderergesellschaft mit ihren spezifischen Erfahrungen im alten Europa. Von dort waren sie wegen religiöser Verfolgungen aufgebrochen, etwa die **Pilgrim Fathers** (1620), darunter mütterliche Vorfahren der Präsidentengattin **Charlotte Garrigue-Masaryk** (1850 – 1923)⁷. Sie waren auf der Mayflower nach Amerika gesegelt, um in der Neuen Welt ihre Religion in vollkommener Freiheit zu leben, ohne staatliche Eingriffe und ohne Diskriminierung und Bevorzugung einzelner Glaubensgemeinschaften. Auf den baptistischen Prediger **Roger Williams** (1603 – 1684) ist in diesem Zusammenhang besonders hinzuweisen, er war ein Propagandist dieser Trennungsphilosophie. Als man zum 400. Geburtstag von **Calvin** 1909 eine Mauer der Reformation im Parc des Bastions in Genf zu bauen begann, wurde auch in einem

PNER (Ed.). *Veľká politika a malé regióny* [Große Politik in kleinen Regionen]. Prešov-Graz : Universum, 2002, s. 120-133, 122 ff.

- 4 SLAPNICKA, Helmut. Die Kirchen in der Ersten Republik. In Ferdinand SEIBT (Hg.). *Bohemia Sacra. Das Christentum in Böhmen 973 – 1973*. Düsseldorf: Schwann, 1974, s. 333-344; 333; vgl. weiters SCHULZE WESSEL, Martin. Konfessionelle Konflikte in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Zum Problem des Status von Konfessionen im Nationalstaat. In Hans-Christian MANER / Martin Schulze WESSEL (Hg.). *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918 – 1939*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2002, s. 73-101, 81 ff.; HRABOVEC, Emilia. *Der Heilige Stuhl und die Slowakei 1918 – 1922 im Kontext internationaler Beziehungen*. Frankfurt/M. u. a.: Lang, 2002, 32 ff. („Entkirchlichung“ im Zeichen der „Entösterreicherung“); SUPPAN Arnold. 1000 Jahre Nachbarschaft. „Tschechen“ und „Österreicher“ in historischer Perspektive. In *Geistes-, sozial- und kulturwissenschaftlicher Anzeiger. Zeitschrift der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*. 151, 2016, 2, 5-322, 147.
- 5 PŘIBYL, Stanislav. *Die Rechtsstellung der Kirchen und Religionsgesellschaften in Tschechien*. Praha : Church Law Society, 2018, s. 50.
- 6 BALÍK, Stanislav. The Place of Masaryk in the Culture Wars (Kulturkampf). In Peter DIEM (Hg.). *Tomáš G. Masaryk – Vom Reichsratsabgeordneten zum Gründer der Tschechoslowakischen Republik*. Perchtoldsdorf : plattform Verlag, 2018, s. 22-26.
- 7 ČAPEK, Karel. *Gespräche mit T. G. Masaryk*. München : Rogner & Bernhard, 1969, s. 75.

Relief der *Pilgrim Fathers* und **Roger Williams** gedacht, aber auch der tragischen Geschichte der Hugenotten, zu der ebenso ein familiengeschichtlicher Bezug bestand, blickte doch die Familie **Garrigue** auf hugenottische Wurzeln zurück.

Es ist ein sehr eindrückliches Denkmal in der Stadt **Calvins**, das mit entsprechendem Pathos an den Kampf der Reformation um die Glaubens- und Gewissensfreiheit und gegen die religiös-politische Herrschaft des Papsttums erinnert.

Ausgehend von diesem Pathos, das **Masaryk** selbst ja auch nicht fremd gewesen ist (zu denken ist an seine berühmte Rede am 6. Juli 1915 in Genf zum 500-jährigen Gedenken an die Hinrichtung von **Jan Hus**⁸), habe ich wiederholt die These formuliert, dass sich sein Engagement für das Trennungsprogramm von Staat und Kirche aus seinem „protestantischen“ Selbstverständnis ableiten lässt. Denn **Masaryk** outete sich wiederholt als „*bewusstes Glied der evangelischen Gemeinde*“. Gegenüber dem Präsidenten der Deutschen Evangelischen Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien **Erich Wehrenfennig** (1872 – 1968) versprach er, deren Wünsche „*aufs Beste [zu] erfüllen*“ – ein Versprechen, das der Kirchenpräsident mit Akribie in seinem Amtstagebuch festhielt⁹. **Masaryk** ging nicht fehl in der Annahme, dass sein Trennungskonzept gerade von protestantischer Seite unterstützt würde. Sein ausdrückliches Ziel, dass sich der Tschechoslowakische Staat „*von der kirchlichen Autorität*“ freimachen würde, „*wie sie Österreich aufgebaut*“ habe, wurde von den Protestanten „*mit großem Enthusiasmus*“ bejaht¹⁰.

Demgegenüber standen die Katholiken dem Präsidenten mit großer Reserve gegenüber. Sie machten ihn vor allem zum Vorwurf, dass er die Enteignung ihrer Kirche nicht verhinderte, ja dass er die Säkularisierung des Kirchengutes (die Erzbistümer Prag, Olmütz und Esztergom erlitten die größten Verluste¹¹) sogar befürwortet habe¹² – gleichsam als Aktualisierung der Vier Prager Artikel von 1420 mit dem aus hussitischer Quelle stammenden Aufruf zur Beseitigung des kirchlichen Besitzes und zur Rückkehr zu apostolischer Armut¹³, freilich ein völlig anachronistisches Ansinnen.

8 ŠVORC, Peter. *Rozbíjali monarchiiu. Populárny slovník česko-slovenského odboja (1914 – 1918)* [Sie zerschlugen die Monarchie]. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992, s. 68.

9 Tagebuchnotiz von Kirchenpräsident Wehrenfennig (7. 10. 1919). In Oskar SAKRAUSKY (Hg.). *Die Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien 1919 – 1921*. Heidelberg-Wien: Johannes Mathesius Verlag, ohne Jahr, s. 5.

10 SMOLÍK, Josef. Kirche und Staat in der ČSSR. Eine theologische Verhältnisbestimmung. In *Evangelische Theologie*, 41, 1981, s. 451-462, 453.

11 SUPPAN, Arnold. *Hitler – Beneš – Tito. Konflikt, Krieg und Völkermord in Ostmittel- und Südosteuropa*. Wien : ÖAW, 2014, s. 382.

12 MAREK, Pavel. Das Verhältnis zwischen Staat und Kirchen. In Martin Schulze WESSEL / Martin ZÜCKERT (Hg.). *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, München : Oldenbourg, 2009, s. 3-46, 28 f.

13 MALÝ, Karel. Bibel und rechtliches Denken der Hussiten in den Vier Prager Artikeln. In Jörn ECKERT / Hans HATTENHAUER (Hg.). *Bibel und Recht*. Frankfurt/M.: Peter Lang, 1994, s. 149-162, 160.

2. Tomáš Garrigue Masaryk – ein tschechischer Kulturprotestant

In seinen autobiographischen Gesprächen mit Karel Čapek datiert **Masaryk** seine Hinwendung zum Protestantismus mit dem Studienaufenthalt in Leipzig im Herbst 1877¹⁴. Er besuchte Lehrveranstaltungen an der Evangelisch-theologischen Fakultät, vor allem wurde er durch seine spätere Frau mit amerikanischen Formen des Protestantismus konfrontiert, darunter dem *Unitarismus*, einer antitrinitarischen Glaubensrichtung, die in Siebenbürgen und Polen, vor allem in den Vereinigten Staaten von Amerika verbreitet war und dem dogmen- und kirchenkritischen Vorstellungen **Masaryks** entgegenkam. Im zeitlichen Umfeld des Leipziger Aufenthaltes erfolgte am 31. August 1880 jedenfalls **Masaryks** Übertritt zur Evangelischen Kirche H.B., zur Reformierten Kirche kalvinistischer Prägung – und zwar (aus Gründen der Geheimhaltung) in Heršpice/Herspitz bei Brünn¹⁵, nicht in seiner mährischen Heimatgemeinde Klobouky. Es ist bekannt, dass der dortige Ortspfarrer **Ferdinand Čisař** (1850 – 1932) die Aufnahme zunächst nicht vollziehen wollte. Er stieß sich an **Masaryks** kulturprotestantischen Motiven zur Konversion. Erst nach handschriftlicher Bestätigung des *Apostolischen Glaubensbekenntnisses* durch den Übertrittswerber nahm er ihn in die Gemeinschaft seiner Kirche auf. Im Herbst 1881 beteiligte sich **Masaryk** an der dortigen Toleranzfeier (19. – 23. 9. 1881). Diese Begegnung, das wissen wir aus einem Brief **Masaryks** aus dem Jahr 1919¹⁶ an Superintendent Čisař, war für seine persönliche Entwicklung äußerst wichtig. Denn er sei, schreibt **Masaryk**, durch diese Begegnung mit den mährischen Pfarrern zur „Entscheidung für das Tschechentum im Geiste unserer Reformation“ geführt worden.

Als Reichsratsabgeordneter nahm er 1908 zum katholischen Antimodernismusprogramm Stellung und setzte sich mit dem Redner der ultramontanen Richtung, dem Prinzen **Aloys Liechtenstein** (1846 – 1920) über die von diesem apostrophierten „zersetzenden“ Tendenzen der modernen protestantischen Theologie auseinander. Da argumentierte **Masaryk** mit einer protestantischen Zunge, er berief sich nicht nur auf das liberale Schulhaupt **Adolf von Harnack** (1851 – 1930), mit dem er eine beachtliche Korrespondenz führte¹⁷, sondern benannte auch noch andere Exponenten der Historisch-Kritischen Bibelexegese als Kronzeugen für jenen protestantischen Standpunkt, mit dem er sich identifizierte. Seine Option für den Protestantismus, wie sie mit der Konversion konkretisiert worden war, muss als ein Akt eines kulturtheologischen Bekenntnisses zur Moderne verstanden werden.

Was seine Deutung der tschechischen Geschichte betrifft, so war er maßgeblich von **František Palacký** (1798 – 1876) beeinflusst. Von diesem rezipierte er jene von

14 ČAPEK, Karel. *Gespräche mit T. G. Masaryk*. München : Rogner & Bernhard, 1969, s. 71.

15 ŠVORC, Peter. *Rozbýjali monarchiu. Populárny slovník česko-slovenského odboja (1914 – 1918)* [Sie zerschlugen die Monarchie]. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992, s. 64.

16 Schreiben Masaryk an Superintendent Čisař aus dem Jahr 1919, zit. bei Jan Šimsa, *Masaryk a moravské evangelictví*. In *T. G. Masaryk a střední Evropa*. Ed. Richard PRAŽÁK. Brno : Masarykova univerzita, 1994, s. 21.

17 MASARYK, Thomas G. *Freie wissenschaftliche und kirchlich gebundene Weltanschauung und Lebensauffassung. Die kirchenpolitische Bedeutung der Wahrmond-Affäre*. Wien 1908, s. 96 f.

der theologischen Zensur in Wien verkürzte geschichtspolitische These¹⁸, dass der konfessionspolitische Konflikt zwischen dem herrschenden Katholizismus, dem „beklemmende[n] Erbe eines autoritären supranationalen Systems“ und dem Protestantismus des hussitischen Böhmen, dem „Prinzip der Vernunft und der Freiheit“, der Angelpunkt der böhmischen Geschichte gewesen sei¹⁹. Darauf aufbauend konnte **Masaryk** die tschechische Frage als eine „wesentlich religiöse“²⁰ bezeichnen, um sie „im antikatholischen Sinne zu interpretieren“²¹. Seine Studie über **Jan Hus** galt als eines seiner drei zentralen Werke²². Mit kraftvollem Pathos deklamierte er 1915 in Genf, dass es zwischen Österreich und der „wahrlich hussitischen Nation“ keine Versöhnung geben könne²³. Denn, so seine Begründung, „der Sinn unserer Reformation gibt Sinn unserem nationalen Leben“. „Jeder bewusste Tscheche findet in der Geschichte unserer Reformation sein nationales Ideal.“ Und in Abwandlung des Spruchs, dass die Geschichte die Lehrmeisterin der Menschheit sei, formulierte er: „Die Geschichte ist vor allem Pflicht“. Daraus zog **Masaryk** die Schlussfolgerung: „Jeder Tscheche, der die Geschichte seiner Nation kennt, muss sich entweder für die Reformation oder für die Gegenreformation entscheiden, für die tschechische Idee oder für die Idee Österreichs, des Organs der europäischen Gegenreformation und Reaktion.“ Nach eigener Aussage sei

-
- 18 PALACKÝ, Franz. *Geschichte von Böhmen*. Bd. III/1, Prag 1845; PALACKÝ, František. *Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě*. Bd. 3, Praha 1895 – dazu insgesamt KOŘALKA, Jiří. František Palacký und sein früher Beitrag zum modernen Ökumenismus. In Zdeněk KUČERA / Jiří KOŘALKA / Jan B. LÁŠEK (Hg.). *Živý odkaz modernismu*. Brno : Nakladatelství L. Marek, 2003, s. 27-35, 28 ff.; ders. *František Palacký (1798 – 1876). Der Historiker der Tschechen im österreichischen Vielvölkerstaat*. Wien : ÖAW, 2007.
 - 19 ČORNEJ, Petr. Ke genezi Palackého pojetí husitství. In František ŠMAHEL / Eva DOLEŽALOVÁ (Hg.). *František Palacký 1798 – 1998. Dějiny a dnešek*. Praha : Historický ústav AV ČR, 1999, s. 123-152.
 - 20 URBAN, Otto. *Die tschechische Gesellschaft. 1848 bis 1918*. Wien-Köln-Weimar : Böhlau Verlag, 1994, I, s. 646.
 - 21 KOŘALKA, Jiří. *Tschechen im Habsburgerreich und in Europa 1815 – 1914. Sozialgeschichtliche Zusammenhänge der neuzeitlichen Nationsbildung und die Nationalitätenfrage in den böhmischen Ländern*. Wien-München : Oldenbourg - Verlag für Geschichte und Politik, 1991, s. 80 ff, bes. 81; Ders. Protestantismus und tschechisches Geschichtsbewusstsein im 19. Jahrhundert. In Johannes DANTINE / Klaus THIEN / Ulrich WEINZIERL (Hg.). *Protestantische Mentalitäten*. Wien 1999, s. 153-166.
 - 22 PÁNEK, Jaroslav / TŮMA, Oldřich u. a. (Hg.). *A History of the Czech Lands*. Praha : Karolinum, 2018, s. 379.
 - 23 PLASCHKA, Richard Georg. Nationales Selbstverständnis, Geschichtsverständnis, Glaubensperspektive. In *Kirchliche Zeitgeschichte* 6 (1993), s. 28-34, 29; vgl. auch Martin Schulze WESSEL. „Die tschechische Nation ist tatsächlich die Nation Hussens“. Der tschechische Huskult im Vergleich zum deutschen Lutherkult. In Stefan LAUBE / Karl-Heinz FIX (Hg.). *Lutherinszenierung und Reformationserinnerung*. Leipzig : Evangelische Verlagsanstalt, 2002, s. 199-210.

er bei dem **Hus**-Gedenken in Genf „zum ersten Mal offen gegen Habsburg aufgetreten“²⁴. Dementsprechend galt er als „Totengräber“ der Habsburgermonarchie²⁵.

3. Trennung von Staat und Kirche – in Europa

Der zweite Staat, wo eine solche Trennung von Staat und Kirche konsequent durchgeführt wurde, war Frankreich. In diesem Land, das seit der Französischen Revolution als Laboratorium staatskirchenrechtlicher Experimente galt, hatte schon gegen Ende des 19. Jahrhunderts ein Prozess der Entkonfessionalisierung des öffentlichen Lebens eingesetzt und Religion aus der Öffentlichkeit verdrängt, etwa an der Schule (*École Laïque*) zu ersehen. 1905 erging ein Trennungsgesetz, das alle Berührungspunkte zwischen Staat und Kirche kappte und eine Trennung unter kirchenfeindlichen Gesichtspunkten herbeiführte²⁶.

Solche Trennungspostulate lagen gleichsam in der Luft, einmal mehr von Amerika inspiriert, oder eine radikale Version in Frankreich, die kennen zu lernen **Edvard Beneš** (1884 – 1948) Gelegenheit hatte. Ihm wird allerdings nachgesagt, dass er nicht die radikale französische Version verwirklichen wollte, sondern eine mit dem Hl. Stuhl akkordierte, die seinen außenpolitischen Zielvorstellungen eher entsprach²⁷.

Mit dem Untergang der Monarchien in Zentraleuropa, in Deutschland und Österreich-Ungarn, war auch das Gottesgnadentum zusammengebrochen, die Vorstellung, dass Regenten von Gottes Gnade eingesetzt werden. Ein allgemeines Umdenken ließ die Forderung nach „*Trennung von Staat und Kirche*“ allenthalben laut werden, in Deutschland ebenso wie in Österreich und in der Tschechoslowakei. Die Ausgangslage war unterschiedlich und die Forderungen waren meist ziemlich pauschal.

- *Trennung von Staat und Kirche*, das bedeutete zunächst und in erster Linie die *Entkonfessionalisierung des öffentlichen Lebens*.
- Unter dem Schlagwort „*Religion ist Privatsache*“ wurde die Entfernung der Kirchen aus dem öffentlichen Recht gefordert, ihre Degradierung zu Anstalten des Privatrechts, also zu Kultvereinen.
- Damit verbunden war die Abschaffung der religiösen Feiertage, des religiösen Eides und vor allem:

24 SUPPAN, Arnold. *Hitler – Beneš – Tito. Konflikt, Krieg und Völkermord in Ostmittel- und Südosteuropa*. Wien : ÖAW, 2014, s. 362.

25 ŠVORC, Peter. *Rozbíjali monarchiu. Populárny slovník česko-slovenského odboja (1914 – 1918)* [Sie zerschlugen die Monarchie]. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992, s. 68; HOENSCH, Jörg K. *Geschichte Böhmens. Von der Slawischen Landnahme bis zur Gegenwart*. München: C. H. Beck, 1997, s. 412 f.; SUPPAN, Arnold. *Hitler – Beneš – Tito. Konflikt, Krieg und Völkermord in Ostmittel- und Südosteuropa*. Wien : ÖAW, 2014, s. 192-194 datiert dessen Gegnerschaft schon früher.

26 LINK, Christoph. *Kirchliche Rechtsgeschichte*. München : C. H. Beck, 2017, s. 191 f.

27 MAREK, Pavel. Das Verhältnis zwischen Staat und Kirchen. In Martin Schulze WESSEL / Martin ZÜCKERT (Hg.). *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, München : Oldenbourg, 2009, s. 10.

- die *Entkirchlichung der Schule*. Darunter fiel die Beseitigung der kirchlichen Schulaufsicht und des obligatorischen Religionsunterrichts, die Aufhebung der Theologischen Fakultäten.
- Im Blick auf das Ehe- und Familienrecht fügt sich hier die Forderung nach obligatorischer Zivilehe und Zivilehestandsregister ein.

Von der Römisch-katholischen Kirche wurde diese Entwicklung entschieden bekämpft. Allerdings hatte selbst der römische Nuntius in Wien **Teodoro Valfre di Bonzo** (1853 – 1922) eine plausible Erklärung zur Hand, warum solche Forderungen laut geworden sind. In seiner Analyse der politischen Lage in der Tschechoslowakei notierte er mit Nachdruck die politische Instrumentalisierung von Kirche und Religion im alten Österreich: Die Regierung in Wien habe lange Zeit die Religion „als Mittel ihrer Politik missbraucht“, sodass der böhmische Patriotismus, ja die ganze Nation „fast notgedrungen“ gleichzeitig „gegen Österreich und gegen die Religion gelenkt wurden“²⁸.

4. Laizistische Maßnahmen in der Tschechoslowakei

Obzwar das altösterreichische Religionsrecht, wie es im Staatsgrundgesetz von 1867 (Reichsgesetzblatt [RGBl] Nr. 142/1867) verfassungsrechtlich verankert und durch Ausführungsgesetze (Kirche-Schule-Gesetz 1868, Interkonfessionelles Gesetz 1868, Anerkennungsgesetz 1874, Katholikengesetz 1874, Religionsfondsgesetz 1874) in einem durchaus kirchenhoheitlichen Sinn verwirklicht worden war, vom tschechoslowakischen Staat vorerst übernommen wurde (Art. 2 Gesetz Nr. 11/28. 10. 1918)²⁹, so geschah dies doch unter dem Vorbehalt einer künftigen Durchführung des Trennungsprinzips. Eine solche Trennung von Staat und Kirche solle aber, so ließ es **Masaryk** in die Ernennungsurkunde des für Kultusfragen zuständigen Unterrichtsministers **Gustav Habrman** (1864 – 1932)³⁰ als Weisung aufnehmen, „mit geziemenden Takt“ durchgeführt werden. In der aufgeladenen Atmosphäre im Herbst 1918 ist diese Bemerkung völlig untergegangen – sie wurde überlagert von einem massiven Antikatholizismus, der in der Zerstörung der barocken Mariensäule auf dem Altstädter Ring am 3. November 1918 einen Höhepunkt erfuhr³¹. Dieser Denkmalsturz

28 HRABOVEC, Emilia. *Der Heilige Stuhl und die Slowakei 1918 – 1922 im Kontext internationaler Beziehungen*. Frankfurt/M. u. a.: Lang, 2002, s. 75; HRABOVEC, Emilia. Der tschechische Katholizismus nach dem Ersten Weltkrieg aus der Sicht des Heiligen Stuhls. In *Bohemia* 45, 2004, s. 396–430, 405; SUPPAN Arnold. 1000 Jahre Nachbarschaft. „Tschechen“ und „Österreicher“ in historischer Perspektive. In *Geistes-, sozial- und kulturwissenschaftlicher Anzeiger. Zeitschrift der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*. 151, 2016, 2, s. 147.

29 HRABOVEC, Emilia. Ein historischer Abriss. In Wolfgang WIESHAIDER / Jiří Rajmund TRETERA (Koord.). *Recht und Religion in Mittel- und Osteuropa* Bd. 2: *Tschechien*. Wien 2004, s. 19–33, 19.

30 ŠVORC, Peter. *Rozbýjali monarchiu. Populárny slovník česko-slovenského odboja (1914 – 1918) [Sie zerschlugen die Monarchie]*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1992, s. 35–38, 38.

31 SUPPAN Arnold. „Und jetzt werden die Ketten gesprengt!“ Umsturz und Neuordnung im südöstlichen Mitteleuropa 1918/20. In Harald HEPPNER / Eduard STAUDINGER

galt nicht bloß einem Monument der habsburgischen Gegenreformation, einem Symbol der Fremdherrschaft und Fremdbestimmung im Herzen von Prag, sondern hob ihn auch auf eine geschichtspolitische Meta-Ebene, um „die Legitimität der neu gegründeten Tschechoslowakischen Republik durch einen symbolischen Akt an die Meistererzählung der antiklerikal aufgefassten tschechischen Nationalgeschichte zu binden“³².

Die Prophezeiung des Präsidenten **Masaryk** schien aufzugehen: „Wir haben mit Wien abgerechnet, wir werden auch mit Rom abrechnen!“ (*Po zúčtování s Vídní – zúčtujeme s Římem*)³³. Hunderte katholische Kirchen und Kapellen wurden geplündert, noch mehr Marien- und Nepomukstatuen wurden Opfer dieser Abrechnung. So hatte eine richtige Los-von-Rom- und Los-von-Wien-Euphorie die Tschechen erfasst, die eine massive Austrittsbewegung aus der römisch-katholischen Kirche zur Folge hatte. Fast eineinhalb Millionen Katholiken kehrten ihrer Kirche den Rücken. Deren Prozentsatz sank in der tschechischen Bevölkerung von 96% auf 71 %, in der Hauptstadt Prag auf 55 %³⁴.

In die Verfassung der Tschechoslowakischen Republik wurde der Trennungsgrundsatz nicht aufgenommen. Dieses Anliegen des Präsidenten bestimmte wohl als „Agitationsschlagwort“ die religionsrechtliche Diskussion zum Beginn der Staatsgründung³⁵ und schien als wichtiger Baustein zu einer progressiven Staatsideologie der Tschechoslowakei³⁶ zu passen, vergleichbar etwa dem Programm des „Tschechoslowakismus“³⁷, es scheiterte aber bei der Beschlussfassung der Ver-

(Hg.). *Region und Umbruch 1918. Zur Geschichte alternativer Ordnungsversuche*. Frankfurt/M. u. a.: Peter Lang Verlag, 2001, s. 35-53; SUPPAN Arnold. 1000 Jahre Nachbarschaft. „Tschechen“ und „Österreicher“ in historischer Perspektive. In *Geistes-, sozial- und kulturwissenschaftlicher Anzeiger. Zeitschrift der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*. 151, 2016, 2, s. 134.

- 32 SCHULZE WESSEL, Martin. *Revolution und religiöser Dissens. Der römisch-katholische und der russisch-orthodoxe Klerus als Träger religiösen Wandels in den böhmischen Ländern und in Russland 1848 – 1922*. München : Oldenbourg, 2011, s. 121.
- 33 SCHULZE WESSEL, Martin. Konfessionelle Konflikte in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Zum Problem des Status von Konfessionen im Nationalstaat. In Hans-Christian MANER / Martin Schulze WESSEL (Hg.). *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918 – 1939*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2002, s. 83.
- 34 HAVRÁNEK, Jan. Die Austritte der Tschechen aus der Katholischen Kirche nach dem Ersten Weltkrieg – ihre Ursachen und Folgen. In Horst HASELSTEINER / Emilia HRABOVEC / Arnold SUPPAN (Hg.). *Zeiten Wende Zeiten. Festgabe für Richard Georg Plaschka zum 75. Geburtstag*. Frankfurt/M. u. a.: Peter Lang, 2000, s. 41-56.
- 35 MAREK, Pavel. Das Verhältnis zwischen Staat und Kirchen. In Martin Schulze WESSEL / Martin ZÜCKERT (Hg.). *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, München : Oldenbourg, 2009, s. 10 f.
- 36 URBAN, Otto. *Die tschechische Gesellschaft. 1848 bis 1918*. Wien-Köln-Weimar : Böhlau Verlag, 1994, I, s. 645 f.; PRINZ, Friedrich. *Böhmen und Mähren (= Deutsche Geschichte im Osten Europas)*. Berlin : Siedler Verlag, 2002, s. 421.
- 37 SUPPAN Arnold. Die Slowakei zwischen Großmährischem Reich und Europäischer Union. In Friedrich EDELMAYER u. a. (Hg.). *Plus ultra. Die Welt der Neuzeit. Festschrift für Alfred Kohler zum 65. Geburtstag*. Münster: Aschendorff, 2008, s. 331-368, 355; PERZI, Niklas. T. G. Masaryk als „Tschechoslowake“. In Peter DIEM (Hg.). *Tomáš G. Masaryk – Vom*

fassungsurkunde (29. Februar 1920) an der Rücksichtnahme auf die „Tschechoslowakische Volkspartei“ und maßgebliche Repräsentanten der Slowakei – und zwar sowohl der römisch-katholischen als auch der evangelischen Kirche A.B.³⁸. Dort gingen die Uhren anders und die Kirchen verfügten über ein hohes Ansehen in der Bevölkerung, das sich in der politischen Willensbildung niederschlug.

Der Parteiführer der Volkspartei **Jan Šrámek** (1870 – 1956) hatte mit der Regierungskoalition einen Kompromiss gefunden – und zwar in der Form eines Junktim. Ein Junktim ist ein politischer Schachzug, der zwei voneinander völlig unabhängige Sachverhalte miteinander verknüpft – ein im politischen Alltag eines Parlaments gar nicht so seltener Vorgang. So wurden die „Autonomie“ der slowakischen Landeshälfte und der Trennungsgrundsatz zu politischen „Tauschobjekten“, mit denen ein Kompromiss Gestalt gewinnen konnte, der beide Seiten zufrieden stellte. Es war für den Kleriker Šrámek ein persönlicher Erfolg, denn es gelang ihm auf diese Weise, die Katholiken im westlichen Landesteil aus der Isolation herauszuführen und dem Politischen Katholizismus wieder zum ursprünglichen Gewicht zu verhelfen³⁹. Nach Lesart der katholischen Historiographie wurde dadurch „dem freidenkerisch-protestantischen Kreis um Präsident **Masaryk** eine Niederlage“ bereitet⁴⁰.

Abgesehen von der verhinderten verfassungsrechtlichen Festschreibung des Trennungsprinzips konnten religionsrechtliche Maßnahmen gesetzt werden, die Elemente der Trennung beinhalten. So wurde schon von der verfassungsgebenden Nationalversammlung in Prag am 22. Mai 1919 ein Ehereformgesetz beschlossen, welches aber einen maßvollen Kompromiss erzielte, um das Eherecht in den beiden Landeshälften in der Slowakei und in Tschechien im Sinne der fakultativen Zivilehe zu vereinheitlichen⁴¹. Es wurden allerdings auch die Ehehindernisse des kanonischen Rechts beseitigt (G 320/1919 Sb.). Maßnahmen zur Entkonfessionalisierung der Schule betrafen die von den österreichischen Gesetzen vorgeschriebene Lehrbefähigung der Schuldirektoren für den Religionsunterricht der jeweiligen konfessionellen Mehrheit der Schüler, weiters den Religionsunterricht, der an den Oberstufenklassen der Höheren Schulen zu einem Freigegegenstand abgewertet wurde, die Religionslehrer hatten aus den Maturakommissionen auszuschcheiden. Schließlich wurden an den neu errichteten Universitäten in Brünn/Brno und Pressburg/

Reichsratsabgeordneten zum Gründer der Tschechoslowakischen Republik. Perchtoldsdorf : plattform Verlag, 2018, s. 32-47.

- 38 ŠVORC, Peter. Slowakische Protestanten und ihre Rolle im politischen Leben der Tschechoslowakei am Anfang der 20er Jahre des 20. Jahrhunderts. In Karl SCHWARZ / Peter ŠVORC (Hg.). *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei.* Wien : Evangelischer Presseverband, 1996, s. 209.
- 39 SUPPAN Arnold. Katholische Volksparteien in Ostmitteleuropa in der Zwischenkriegszeit am Beispiel der Tschechen und Slowaken. In Michael GEHLER / Wolfram KAISER / Helmut WOHNOUT (Hg.). *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert.* Wien-Köln-Weimar: Vandenhoeck and Ruprecht Verlage, 2001, 273-293, 284 ff.
- 40 HRABOVEC, Emilia. Der tschechische Katholizismus nach dem Ersten Weltkrieg aus der Sicht des Heiligen Stuhls. In *Bohemia* 45, 2004, s. 424.
- 41 SCHWARZ, Karl. Die Prager Professoren Gustav Adolf Skalský und Ludwig Wahrmond und die Reform des Eherechts. In Zdeněk KUČERA / Jan B. LÁŠEK (Hg.). *Docete Omnes Gentes.* Brno : Husův institut teologických studií, 2004, s. 94-104.

Bratislava auf Theologische Fakultäten verzichtet und die Theologische Hus-Fakultät nicht in den Verband der Karlsuniversität inkorporiert⁴². Das alles waren Maßnahmen, die von den Katholiken als Signal eines antiklerikalen Laizismus scharf verurteilt wurden⁴³. In Bratislava wurde mit Rücksicht auf die politische Valenz der slowakischen Katholiken freilich noch in demselben Jahr die Errichtung einer Katholisch-theologischen Fakultät beschlossen (Gesetz vom 24. 7. 1919). Die tatsächliche Umsetzung dieses Beschlusses scheiterte aber an kirchenpolitischen Differenzen und konnte erst 1936 realisiert werden, nachdem 1928 ein *Modus vivendi* zwischen dem Hl. Stuhl und der Tschechoslowakei abgeschlossen worden war⁴⁴.

Abgesehen von diesen staatskirchenrechtlichen Korrekturen, zu denen ein „Kanzel-Paragraph“ (als Ergänzung zum Strafgesetzbuch) hinzukam⁴⁵, blieb indes das Programm der Trennung von Staat und Kirche auf der Ebene der Verfassung unausgeführt. Obwohl die juristischen Fachleute dieser Trennungspolitik, die Professoren **Antonín Hobza** (1876 – 1954) und **Kamil Henner** (1861 – 1928), weitgehende Vorarbeiten geleistet hatten, die im Regierungsentwurf in § 121 ihren Niederschlag fanden, musste aber eine verfassungsrechtliche Festschreibung der Trennung unterbleiben, um, wie oben schon erwähnt, die einvernehmliche Verabschiedung der Verfassung durch das Parlament nicht zu gefährden.

5. Veränderungen im Religionswesen des neuen Staates

Von der erwähnten Anti-Wien-Euphorie blieben auch die reformierten und lutherischen Gemeinden tschechischer Nation nicht unberührt. In dieser aufgeladenen antiösterreichischen Atmosphäre zerbrach die altösterreichische Evangelische Kirche A. u. H. B.⁴⁶ Die am 17. Dezember 1918 konstituierte Brüderunität/*Jednota bratrská* war sofort dem Vorwurf ausgesetzt, dem „beschleunigten Pulsschlag des tschechischen

42 KUNŠTÁT, Miroslav. Geschichte der Theologie und der theologischen Ausbildung. In Martin Schulze WESSEL / Martin ZÜCKERT (Hg.). *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, München: Oldenbourg, 2009, s. 237-265, 256; SCHWARZ, Karl. Tomáš Garrigue Masaryk und die Tschechoslowakische evangelische Hus-Fakultät in Prag. 2015, Nachdruck. In Von Mathesius bis Masaryk..., s. 174-187; SCHWARZ, Karl. Theologie in laizistischen Zeiten. Der Untergang der Habsburgermonarchie und seine Auswirkungen auf die protestantischen Ausbildungsstätten im Donau- und Karpatenraum. In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 131, Kanonistische Abteilung 106, 2020, 327-347.

43 WIERER, Rudolf. Der Einfluss des Josefinismus in den kirchlichen Auseinandersetzungen der Tschechoslowakischen Republik von 1918 – 1938. In *Zeitschrift für Ostforschung* 6 (1957). s. 388-400, 394.

44 HRABOVEC, Emilia. Der tschechische Katholizismus nach dem Ersten Weltkrieg aus der Sicht des Heiligen Stuhls. In *Bohemia* 45, 2004, s. 396 ff.; SCHULZE WESSEL, Martin. Konfessionelle Konflikte in der Ersten Tschechoslowakischen Republik..., s. 73 ff.

45 Slg. 1919/111. – Er stellte die Kritik von staatlichen Maßnahmen oder Wahlempfehlungen durch Kanzelabkündigung unter Strafe.

46 MATĚJKA, Ondřej. Die tschechischen protestantischen Kirchen. In Martin Schulze WESSEL / Martin ZÜCKERT (Hg.). *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, München: Oldenbourg, 2009, s. 147-163, hier s. 149; SCHWARZ, Karl W. Zum 100-Jahr-Jubiläum der Ev. Kirche der Böhmischen

*Nationallebens*⁴⁷ entsprochen zu haben. In einem zeitgenössischen Zeitungsartikel heißt es darüber⁴⁸: „Es fiel der österreichische Oberkirchenrat, wir sind nicht mehr gebunden durch Rücksichten auf die deutschen Evangelischen, mit denen uns nur die Firma der fremden Bekenntnisse verband.“

Die böhmische Union von A.B. und H.B. stützte sich aber auch auf ein theologisches Programm: Sie nahm Bezug auf die *Confessio Bohemica* (1575)⁴⁹ sowie die letzte Fassung der *Brüderkonfession* in der 1662 erfolgten Bearbeitung von **Jan Amos Comenius** (1592 – 1670). Sie korrigierte somit jene Engführung, die durch das *Josefinische Toleranzpatent* 1781 herbeigeführt worden war, nämlich in konfessioneller Hinsicht. Denn lediglich die beiden Bekenntnisse A. B. und H. B. wurden toleriert, die von den Tschechen schon seit jeher als „*Blumen fremder Länder*“ empfunden wurden⁵⁰. Die tschechische Bekenntnistradition aber war ausgeblendet worden. Das hatte zu großen konfessionellen Irritationen geführt, die sich im 19. Jahrhundert ethnisch aufluden und im Nationalitätenkonflikt der Habsburgermonarchie Platz fanden. Durch die Herausgabe der *Brüderkonfession* (1869) erfolgte eine Neubesinnung auf das konfessionelle Erbe der tschechischen Reformation.

Faktisch hat erst der 17. Dezember 1918 die josefinische Engführung beseitigt – freilich um den Preis einer exklusiv tschechisch-brüderischen Variante⁵¹. Von dieser wurde nicht nur das deutsche, polnische und slowakische Luthertum ferngehalten, sondern auch die Herrnhuter Brüderunität. Letztere war seit 1880 als *Herrnhuter Brüderkirche* gesetzlich anerkannt⁵² und erhob deshalb Einspruch gegen die gewählte neue Selbstbezeichnung *Jednota bratrská* der böhmischen Einheitskirche⁵³, sodass diese modifiziert werden musste: *Českobratrská církev evangelická*. Vielleicht ist an der Namenswahl zu erkennen, mit welcher Dynamik die „tschechische Einheits-

Brüder. Rückfragen und Anmerkungen aus österreichischer Perspektive. In *Communio Viatorum* 61, 2019, s. 289-302.

- 47 MOLNÁR, Amedeo. Zur konfessionsunionistischen Tradition der Evangelischen Kirche der Böhmisches Brüder. In *Antwort. Karl Barth zum 70. Geburtstag am 10. Mai 1956*. Zollikon-Zürich : Evangelischer Verlag, 1956, 647-660, hier s. 648 – dazu MORÉE, Peter. Loyalitätsverlust im Namen des Nationalismus. Die tschechischen Protestanten und der Erste Weltkrieg. In Hans-Georg ULRICH (Hg.). *Der Erste Weltkrieg und die reformierte Welt*. Neukirchen-Vluyn: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG, 2014, s. 154-165.
- 48 Zit. In *Ev. Kirchen-Zeitung für Österreich* 36 (1919) Nr. 2, 14 f.
- 49 SCHOEN, Christine M. Erneuerte oder neue Kirche? Die Rolle der *Confessio Bohemica* bei der Gründung der Ev. Kirche der Böhmisches Brüder 1918. In *Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* 136 2020, s. 85-104.
- 50 MOLNÁR, Amedeo. Das Toleranzpatent und der tschechische Protestantismus, In Peter F. BARTON (Hg.). *Im Zeichen der Toleranz*. Wien : Institut für protestantische Kirchengeschichte, 1981, s. 324-329.
- 51 ŘÍČAN, Rudolf. Die Kirchenunion der tschechischen Evangelischen im Jahre 1918. In *Communio Viatorum* 11, 1968, s. 265-276.
- 52 *Reichsgesetzblatt* Nr. 40/1880 – dazu SCHWARZ, Karl W. Eine kultusrechtliche Quadratur des Kreises? Anmerkungen zur gesetzlichen Anerkennung der Herrnhuter Brüderkirche im Jahre 1880. In *Österreichisches Archiv für Recht & Religion* 50 (2003), s. 481-496.
- 53 MATĚJKA, Ondřej. Die tschechischen protestantischen Kirchen. In Martin Schulze WESSEL / Martin ZÜCKERT (Hg.). *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, München : Oldenbourg, 2009, s. 150.

kirche“ ans Werk schritt und einen strikten begrifflichen Bezug auf die brüderische Tradition für sich reklamierte. Es war das Verlangen offensichtlich, sich als Nachfolgeinstitution der böhmischen Brüder zu legitimieren. Die Freireformierten, eine registrierte freikirchliche Gemeinschaft, folgte sogleich und nannten sich tschechobrüderische Unität – ungeachtet der Tatsache, dass dieser Name schon seit 1880 für die kleine Brüderkirche aus Herrnhut in Gebrauch stand.

Am 25. Oktober 1919 kam es auf dem Kirchentag in Turn/Trnova bei Teplitz-Schönau/Teplice Šanov zur Gründung der Deutschen Evangelischen Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien⁵⁴. Sie setzte diesen Schritt, nicht ohne die Zwangslage zu benennen, aus der heraus die Gemeinden zu handeln gehalten waren. „Da die Regierung der tschechoslowakischen Republik die Aufrechterhaltung der kirchlichen Gemeinschaft der in ihr liegenden Gemeinden mit der evangelischen Kirche der österreichischen Republik nicht zulässt, sind die deutschen evangelischen Gemeinden (...) vom Evangelischen Oberkirchenrat A. u. H. B. in Wien losgetrennt und begründen unter Aufrechterhaltung ihrer Ansprüche an das Vermögen der evangelischen Kirche A. u. H. B. in Österreich eine selbständige Kirchengemeinschaft, der sie den Namen geben: Deutsche evangelische Kirche in der tschechoslowakischen Republik.“ Sie wählte die Pfarrgemeinde ihres Kirchenpräsidenten **Erich Wehrenfennig** Gablonz/Jablonec als Sitz der Kirchenleitung. Es war eine mehrheitlich lutherische Kirche, der sich die Gemeinden des Ascherländchens (1922) und die Gemeinde in Tschechisch-Teschen/Česky Těšín (1926), später die deutschen Gemeinden in Westschlesien anschlossen, während die Angliederung der deutschen lutherischen Gemeinden in der Slowakei, in Pressburg/Bratislava und Umgebung sowie in der Zips/Spiš/Szepes am Einspruch der Regierung scheiterte⁵⁵.

Eine weitere evangelisch-lutherische Kirche konstituierte sich am 16. August 1920 in Trzyniec/Ostschlesien⁵⁶. Sie umfasste mehrheitlich polnisch-sprachige Ge-

54 HEINKE-PROBST, Maria. Die Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien. In Martin Schulze WESSEL / Martin ZÜCKERT (Hg.). *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, München : Oldenbourg, 2009, s. 165-186; HEINKE-PROBST, Maria. *Die Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien 1918 – 1938 (-1946). Identitätssuche zwischen Nationalität und Bekenntnis*. Leipzig-Berlin: Kirchhof & Franke, 2012, s. 28.

55 So MAREK, Pavel. Das Verhältnis zwischen Staat und Kirchen. In Martin Schulze WESSEL / Martin ZÜCKERT (Hg.). *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, München : Oldenbourg, 2009, s. 46. Irritierend eine gegenteilige Aussage auf s. 42, wo unter Bezugnahme auf Radechovský (Český protestantismus, 204) im Jahre 1923 von einer Erweiterung ihres Wirkungskreises auf die Slowakei und Karpato-Ukraine die Rede ist.

56 PATZELT, Herbert. *Geschichte der Evangelischen Kirche in Österreichisch-Schlesien*. Dülmen : Laumann-Verlag, 1989, s. 216 ff.; PATZELT, Herbert. Die ev. Kirche im Herzogtum Teschen im Spannungsfeld der Völker. In *Jahrbuch für Schlesische Kirchengeschichte* 80 (2001), s. 193-204; CHMIEL, Peter. Die konfessionellen Verhältnisse im Herzogtum Teschen Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts im Spiegel österreichischer Volkszählungen, In Peter CHMIEL / Jan DRABINA (Hg.). *Die konfessionellen Verhältnisse im Teschener Schlesien vom Mittelalter bis zur Gegenwart / Stosunki wyznaniowe na Śląsku Cieszyńskim od Średniowiecza do współczesności*. Ratingen: Stiftung Haus Oberschlesien, 2000, s. 187-202; MATĚJKA, Ondřej. Die tschechischen protestantischen Kirchen. In Martin Schulze

meinden, die nach der Grenzziehung im Teschener Schlesien an die Tschechoslowakei gefallen waren.

6. Zur Gründung der Tschechoslowakischen Nationalkirche

Die bedeutendste Veränderung der religiösen Landschaft in Tschechien erfolgte durch die Gründung der Tschechoslowakischen Kirche im Jahre 1920⁵⁷. Es handelt sich dabei um eine deklarierte Los-von-Rom-Kirche, die vom radikalen Flügel modernistischer Theologen um **Karel Farský** (1880 – 1927)⁵⁸ initiiert wurde, die sich als Kirche des „*radikalen Modernismus*“⁵⁹ verstehen konnte und in den letzten Minuten der letzten Regierungssitzung des Kabinetts **Vlastimil Tusar** (1880 – 1924) am 14. September 1920 ihre gesetzliche Anerkennung fand. Veranlasst wurde dies durch den vor dem Abtritt stehenden sozialdemokratischen Unterrichtsminister **Gustav Habrman**, dem im nachfolgenden Beamtenkabinett Černý ein dezidierter Kritiker der Tschechoslowakischen Kirche Prof. **Josef Šusta** (1874 – 1945) folgte⁶⁰. Diese Kirche verfügte schon ein Jahr nach ihrer Gründung über mehr als 500 000 Mitglieder, bis 1930 schnellten die Mitgliederzahlen auf knapp 800 000 hoch, verfehlte aber das Ziel, nach anglikanischem Vorbild eine „Nationalkirche“ in der Tschechoslowakei zu formieren. **Masaryks** Devise („*Wir haben mit Wien abgerechnet, wir werden auch mit Rom abrechnen!*“) war hier auf fruchtbaren Boden gefallen. Er hat deren staatliche Anerkennung nicht nur gefördert, sondern geradezu in programmatischer Weise begleitet („*Masaryk tot' program cirkve československé!*“)⁶¹. In der slowakischen Landeshälfte konnte sie sich freilich kaum etablieren, fand sie wenig Resonanz.⁶²

7. Die Entwicklung in der Slowakei

Der Slogan vom „Entösterreichern“ gilt nicht für den östlichen Landesteil der Tschecho-Slowakei, weil dort eine völlig andere religionsrechtliche Ausgangslage

-
- WESSEL / Martin ZÜCKERT (Hg.). *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, München : Oldenbourg, 2009, s. 158 f.
- 57 SCHULZE WESSEL, Martin. Die Tschechoslowakische Kirche. In Martin Schulze WESSEL / Martin ZÜCKERT (Hg.). *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, München : Oldenbourg, 2009, s. 135-146.
- 58 JUREK, Daniel. *Eine kleine Kirche in Europa. Die Tschechoslowakische Hussitische Kirche im Wandel zwischen Nationalkirche und europäischem kirchlichen Akteur*. Göttingen : Vandenhoeck and Ruprecht Verlage, 2019, s. 37 ff. – sehr kritisch aus katholischer Sicht: HRABOVEC, Emilia. Reformbestrebungen der tschechischen Priester und die Entstehung der „Tschechoslowakischen Kirche“. In *Römisch-Historische Mitteilungen* 58, 2009, s. 337-368.
- 59 KUČERA, Zdeněk. Teologické vzdělání v pojetí modernistů – včera, dnes a zítra / Theologische Bildung in der Auffassung der Modernisten – gestern, heute und morgen. In Zdeněk KUČERA / Jan B. LÁŠEK (Hg.). *Docete Omnes Gentes*. Brno: Husův institut teologických studií, 2004, s. 7-12.
- 60 URBAN, Rudolf. *Die Tschechoslowakische Hussitische Kirche*. Marburg/Lahn : J. G. Herder-Institut. 1973, s. 58 Anm. 32.
- 61 Zit. bei Wierer. *Der Einfluss des Josefinismus*. s. 398.
- 62 SCHULZE WESSEL, Martin. Konfessionelle Konflikte in der Ersten Tschechoslowakischen Republik, s. 84.

zu berücksichtigen war. Der in Prag inszenierte Laizismus fand in der Slowakei wenig Beachtung. Zwar zeitigte der Staatsvertrag von St. Germain 1919 auch Auswirkungen auf die Slowakei⁶³, die in einem Erstentwurf durch einen Bindestrich mit Tschechien verbunden war. Sie betrafen neben Grenzziehungsfragen vor allem den Minderheitenschutzvertrag vom 10. September 1919.

Entscheidend für die Entwicklung in der Slowakei war **Masaryk**. Er hatte die Vorschläge **Palackýs** aus dem Jahre 1848 aufgegriffen und die tschechisch-slowakische Vereinigung zu einer einheitlichen Nation zum Programm erhoben und seit 1898 durch die Zeitschrift „*Hlas*“ (Die Stimme) publizistisch aufbereitet⁶⁴. Der „*Tschechoslowakismus*“ bildete den Hebel, um die Slowakei aus der magyarischen Hegemonie herauszulösen⁶⁵. Neben **Masaryk** sind dessen Schüler **Milan Hodža** (1878 – 1939)⁶⁶, **Vavro Šrobár** (1867 – 1950)⁶⁷ und **Milan Rastislav Štefánik** (1880 – 1919)⁶⁸ zu nennen, die sich diesem Programm verpflichteten und in der neu gegründeten Republik politische Verantwortung trugen.⁶⁹ Šrobár wurde im Dezember 1918 zum Minister für die Slowakei ernannt und spielte eine entscheidende Rolle bei der schwierigen Ablösung der Evangelischen Kirche A. B. in der Slowakei von der vormaligen Evangelischen Kirche A.B. in Ungarn⁷⁰; diese war keineswegs gewillt,

63 SUPPAN Arnold. Der Kampf um Österreich-Ungarns Erbe. In Michael BÜNKER / Ernst HOFHANS / Raoul KNEUCKER (Hg.). *Donauwellen. Zum Protestantismus in der Mitte Europas. Festschrift für Karl W. Schwarz*. Wien : Evangelischer Presseverband, 2012, s. 385-407; SUPPAN Arnold. Die imperialistische Friedensordnung Mitteleuropas in den Verträgen von Saint-Germain und Trianon. In Helmut RUMPLER / Anatol Schmied-KOWARZIK (Hg.). *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg (= Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918 XI)*, Wien: VÖAW, 2016, s. 1257-1341; KOVÁČ, Dušan. Der Friedensvertrag von St-Germain-en-Laye und die Slowakei. In Andreas RAFFEINER (Hg.). *100 Jahre Staatsvertrag von St. Germain – Der Rest ist Österreich!* Wien: Facultas, 2020, s. 117-126.

64 SUPPAN Arnold. Die Slowakei zwischen Großmährischem Reich und Europäischer Union. In Friedrich EDELMAYER u. a. (Hg.). *Plus ultra. Die Welt der Neuzeit. Festschrift für Alfred Kohler zum 65. Geburtstag*. Münster: Aschendorff, 2008, s. 355.

65 SUPPAN Arnold. Die Slowakei zwischen Großmährischem Reich und Europäischer Union. In Friedrich EDELMAYER u. a. (Hg.). *Plus ultra. Die Welt der Neuzeit. Festschrift für Alfred Kohler zum 65. Geburtstag*. Münster: Aschendorff, 2008, s. 355; HOLEC, Roman. The Slovaks in the Whirlwind of War. In Elena MANNOVÁ (Hg.). *A Concise History of Slovakia*. Bratislava : VEDA, 2000, s. 234-240.

66 ŠVORC, Peter. *Rozbýjali monarchiu. Populárny slovník česko-slovenského odboja (1914 – 1918) [Sie zerschlugen die Monarchie]*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992, s. 45-51.

67 ŠVORC, Peter. *Rozbýjali monarchiu. Populárny slovník česko-slovenského odboja (1914 – 1918) [Sie zerschlugen die Monarchie]*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992, s. 106-112.

68 ŠVORC, Peter. *Rozbýjali monarchiu. Populárny slovník česko-slovenského odboja (1914 – 1918) [Sie zerschlugen die Monarchie]*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992, s. 113-123.

69 ŠVORC, Peter. Slowakische Protestanten und ihre Rolle im politischen Leben der Tschechoslowakei am Anfang der 20er Jahre des 20. Jahrhunderts. In Karl SCHWARZ / Peter ŠVORC (Hg.). *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei*. Wien : Evangelischer Presseverband, 1996, s. 204.

70 Aus magyarischer Perspektive: BRUCKNER, Viktor. Der Abfall der evang. Kirchengemeinden A. B. Oberungarns und die Verfassung der ev. Kirche A. B. in der Slowakei. In Viktor BRUCKNER (Hg.). *Gedenkbuch anlässlich der 400-jährigen Jahreswende der Confessio Augustana*. Leipzig 1930, 70-257 – aus slowakischer Perspektive: ŠVORC, Peter. *Die Evan-*

die slowakischen Gemeinden aus ihrem Verband zu entlassen, sondern kämpfte um ihren Fortbestand – ungeachtet der politischen Entwicklung. Mit 30. Januar 1919 ist aber jene Verordnung Nr. 875 datiert, mit der Minister Šrobár vorläufige Verfügungen für die Evangelische Kirche im neugegründeten Staat erließ und diese in den tschecho-slowakischen Staat integrierte⁷¹. Es war somit ein *bracchium saeculare*, der weltliche Arm, der die bestehende Kirchenordnung im Blick auf die übergemeindlichen Ebenen der Seniorate, Distrikte und der bisherigen lutherischen Gesamtkirche in Ungarn aufhob und mit einer Verordnung vom 17. Februar 1919 einen 26-köpfigen Generalrat als kirchenleitendes Organ einsetzte, um die kirchenrechtliche Neuregelung der evangelischen Kirche A. B. auf dem slowakischen Territorium zu ermöglichen. Administratoren für die Leitung der zwei neu gebildeten Kirchendistrikte wurden gewählt: **Samuel Zoch** (1886 – 1928) für den Westdistrikt und **Juraj Janoška** (1856 – 1930) für den Ostdistrikt. 1922 hatten sie sich einer regulären Bischofswahl zu stellen und wurden auch vom Wahlkonvent gewählt. Ebenso wurden Inspektoren als weltliche Funktionäre auf allen kirchlichen Ebenen festgelegt, darunter **Milan Ivanka** (1876 – 1950) als Generalinspektor. Der Übergangsprozess, der bis zur konstituierenden Synode 1921 dauerte, war nicht konfliktfrei, denn manche Gemeinden hatten sich über Anregung des vormaligen ungarländischen Bischofs **Alexander Raffay** (1866 – 1947) der Delegiertenwahl verschlossen oder hatten sich wie die große deutschsprachige Gemeinde in Bratislava/Pressburg wegen ihres Konflikts um das überkommene Kirchengut überhaupt von der neuen Landeskirche distanziert⁷², um Anschluss an die Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien zu suchen. Aber das wurde sowohl von kirchlicher Seite in der Slowakei als auch von staatlicher Seite in Prag verhindert⁷³. So war sie gezwungen, in die slowakische Landeskirche zurückzukehren. Mit der Bildung einer selbständigen Deutschen Evangelischen Kirche A. B. in der Slowakei (14. Juni 1939)⁷⁴ separierten sich die deutschen Gemeinden.

Die slowakische Kirche A. B. hatte auf ihrer Synode zwischen 18. Januar und 24. Mai 1921 eine neue Kirchenverfassung verabschiedet, welche die staatliche Bestätigung durch die Regierung am 10. Mai 1922⁷⁵ erhielt.

gelische Kirche A. B. in der Slowakei in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts – Manuskript in Drucklegung. Es wird in dem von Martin Schulze-Wessel und Martin Zückert herausgegebenen *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der Slowakei im 20. Jahrhundert* 2023 in Göttingen erscheinen.

- 71 RUPPELDT, Fedor (Hg.). *Almanach cirkvi Evanjelickej a. v. na Slovensku*. Turčiansky Sv. Martin 1930, s. 27-30.
- 72 SCHMIDT, Carl Eugen. *Die lutherische Kirche in der Slowakei und der Kampf der Kirchengemeinde zu Preßburg*. Preßburg 1922.
- 73 SAKRAUSKY, Oskar. Deutsche und slowakische Lutheraner in der Tschechoslowakei nach 1918. In *Erbe und Auftrag der Reformation in den böhmischen Ländern*. H. 27, Bad Rappenau 1992, s. 6-22, 16.
- 74 HUDAK, Adalbert. *Die Kirche unserer Väter. Weg und Ende des deutschen Luthertums in der Slowakei*. Stuttgart : Hilfskomitee für die Evang.-Luth. Slowakeideutschen, 1953, s. 66.
- 75 RUPPELDT, Fedor. Die Evangelische Kirche A. B. in der Slowakei. In Friedrich Siegmund-SCHULTZE (Hg.). *Die Kirchen der Tschechoslowakei (= Ekklesia VI/20)*. Leipzig 1937, s. 186-196, 187.

Was die Reformierten Kirche in der Slowakei betrifft, so ist hervorzuheben, dass es sich zum überwiegenden Teil um eine magyarisch-sprachige Kirche handelt⁷⁶, die 287 Gemeinden umfasste. Deshalb legte der neugegründete tschechoslowakische Staat größten Wert darauf, dass diese Kirche ihre überkommene Verbindung nach Ungarn beendete und sich in das neue Staatswesen integrierte⁷⁷. Das war aus sprachlich-kulturellen und ethnopolitischen Gründen äußerst schwierig. Einen zur Evangelischen Kirche A. B. analogen *modus procedendi*, wie es **Samuel Zoch** anregte, wurde a limine zurückgewiesen. Eine solche Lösung kam nicht in Frage, auch wenn sie den langwierigen und konfliktreichen Übergangsprozess verkürzt hätte. Die geforderte Vereidigung der Pfarrer und die Bildung eines slowakischen Seniorates lösten ebenso heftigen Widerstand aus und führten dazu, dass die Konstituierung der in drei Seniorate gegliederten Kirche erst 1923 erfolgen konnte. Die auf der Synode 1923 beschlossene Kirchenverfassung wurde allerdings vom Staat nicht ratifiziert.⁷⁸

8. Schluss

Aus dem bisher Dargelegten ergibt sich mit großer Stringenz, dass die protestantischen Kirchen in der Slowakei zur ethnischen Identität ihrer Angehörigen sehr viel beitrugen. Das gilt in gleicher Weise für die lutherischen Slowaken⁷⁹ wie für die reformierten Magyaren⁸⁰. Mehr als hundert Jahre nach Trianon besteht noch immer Handlungsbedarf im Blick auf deren Konfliktgeschichte. Sie aufzuarbeiten, ist eine lohnende Aufgabe, die schon wiederholt in Angriff genommen wurde⁸¹, aber noch

76 BRANDT, Juliane. Die reformierte Kirche in der Slowakei 1919 – 1938. In József LISZKA (Hg.). *Az Etnológiai Központ Évkönyve / Ročenka Výskum ného centra európskej etnológie / Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie*. Komárom-Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2019, s. 153-170.

77 TÖMÖSKÖZI, Ferenc (Hg.). *A hit és közösség szolgálatában. Életutak a szlovákiai református keresztyén egyházban [Im Dienst von Glauben und Gemeinschaft. Lebenswege in der slowakischen christlichen Kirche]*. Komárom 2018.

78 BRANDT, Juliane. Die reformierte Kirche in der Slowakei 1919 – 1938. In József LISZKA (Hg.). *Az Etnológiai Központ Évkönyve / Ročenka Výskum ného centra európskej etnológie / Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie*. Komárom-Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2019, s. 161; BALÁŽ, Johann. Die Reformierte Christliche Kirche in der Tschechoslowakei. In Friedrich Siegmund-SCHULTZE (Hg.). *Die Kirchen der Tschechoslowakei (= Ekklesia VI/20)*. Leipzig 1937, s. 197-206, 204.

79 ELERT, Werner. *Morphologie des Luthertums. Soziallehren und Sozialwirkungen des Luthertums*. München 1932, s. 196 ff.; SCHWARZ, Karl W. Sprache – ethnische/konfessionelle Identität – Geschichte. Anmerkungen zum magyarisch-slowakischen Kirchenkonflikt im 19. Jahrhundert (2012), Nachdruck. In SCHWARZ, Karl. *Von Leonhard Stöckel bis Ruprecht Steinacker. Biographische Perspektiven der Protestantismusgeschichte im Karpatenbogen*. Berlin : Weidler, 2014, s. 139-144.

80 BRANDT, Juliane. Die ungarischen Protestanten und das Millennium. Nationale und konfessionelle Identität bei Reformierten und Evangelischen im Spiegel der Tausendjahr-Feiern der Landnahme. In *Jahrbücher zur Geschichte und Kultur Südosteuropas* 1, 1999, s. 57-93.

81 HÜFFMEIER, Wilhelm (Hg.). *Kirche – Volk – Staat – Nation. Ein Beitrag zu einem schwierigen Verhältnis*. Frankfurt/M.: Verlag Otto Lembeck, 2002, s. 71 f.; FABINY, Tibor. Renaissance Mitteleuropa – theologische und ethische Überlegungen, vor dreißig Jahren und heute.

immer nicht zu einer synoptischen Darstellung der gegensätzlichen Standpunkte und Perspektiven geführt hat. Das betrifft in erster Linie den Vergleich zwischen der slowakischen und magyarischen Sichtweise, er wäre aber auch in Böhmen, Mähren und Schlesien anzuwenden, um zu einem Healing of memories zu kommen.

Ein Aspekt muss hier nachgetragen werden, der für die gegenwärtige Problembehandlung ganz wesentlich ist: die *Charta Oecumenica*. Sie wurde von den Europäischen ökumenischen Versammlungen in Graz (1997) und Sibiu/Hermannstadt (2007) angeregt bzw. rezipiert und enthält Handlungsanweisungen für ein partnerschaftliches ökumenisches Miteinander der christlichen Kirchen, gerade auch im Blick auf das Verhältnis zwischen Mehrheits- und Minderheitskirchen.

Essentiell ist aber auch eine ihrer zentralen Aussagen zum Nationalismus, wie er in Ost- und Südostmitteleuropa nach 1989 vielfach ungebremsst zum Ausbruch gekommen war: „Wir verpflichten uns, jedem Versuch zu widerstehen, Religion und Kirche für ethnische oder nationalistische Zwecke zu missbrauchen“. Diese zentrale Aussage versucht einen Maßstab für die schwierige Verhältnisbestimmung von Konfession und Nation zu liefern und den angemessenen Standort der Kirchen auszuloten⁸². Der Schweizer **Andreas Hess** hat diese Suche – nota bene im Rahmen einer Vorlesung in Debrecen, dem Zentrum des magyarischen Calvinismus, der sich als *magyar vallás* versteht – auf die Formel gebracht⁸³: „Die Nation ist wichtig, aber sie ist nicht heilig.“ Unsere Loyalität gegenüber der Nation ist durchaus berechtigt, aber sie darf nicht religiös überhöht werden, sie muss sich durch unsere Zugehörigkeit zum Volk Gottes relativieren lassen. Die Kirche mag auch ein nationales Erbe bewahren, sie bleibt aber zugleich in einem transnationalen Rahmen und erzwingt das Aushalten jener apostrophierten Spannung.

Dieser Fragenkomplex impliziert eine Aufgabe von enormer theologischer Valenz und verlangt gerade von den involvierten theologischen Ausbildungsstätten in Tschechien und in der Slowakei, der Fakultäten an der Karlsuniversität in Prag, der

In Karl W. SCHWARZ (Hg.). *Neunkirchen – ein Ort zwischen Hermannstadt, Berneuchen und Jerusalem. Festgabe für Ernst Hofhansl zum 60. Geburtstag*. Wien : Wien Verlag Evangelische Presseverband Österreich, 2005, s. 265-271; DANIEL, David P. The Need for Healing of Memories in Slovakia. In Dieter BRANDES (Hg.). *Healing of Memories in Europe*. Cluj-Napoca : Accent, 2007, s. 184-191; PROSTREDNÍK, Ondrej. Ökumenische Zusammenarbeit als Zeichen der Reife. Ein Beitrag zur Erfassung der Geschichte der slowakischen Ökumene. In Michael BÜNKER / Ernst HOFHANSL / Raoul KNEUCKER (Hg.). *Donauwellen. Zum Protestantismus in der Mitte Europas. Festschrift für Karl W. Schwarz*. Wien : Evangelischer Presseverband, 2012, s. 273-286; PROSTREDNÍK, Ondrej. Leuenberg und die ökumenische Zusammenarbeit der Lutheraner und Reformierten in der Slowakei. In *Standpunkt*, Nr. 213/2013, s. 3-18.

- 82 FAZAKAS, Sándor. Wirklichkeit wahrnehmen. Die ungarischen Kirchen vor neuen Herausforderungen. In Martin FRIEDRICH u. a. (Hg.). *Theologie für Europa. Perspektiven evangelischer Kirchen*. Frankfurt/M.: Verlag Otto Lemberck, 2006, s. 177-190, 183; FRIEDRICH, Martin. Evangelische Kirchen in Europa zwischen nationaler und europäischer Orientierung. In INGEBORG Gabriel (Hg.). *Politik und Theologie in Europa. Perspektiven ökumenischer Sozialethik*. Ostfildern: Matthias-Grünwald, 2008, s. 313-320.
- 83 HESS, Andreas. Religion und Nation – eine nachdenkliche Anfrage. In *Studia theologica Debrecinensis* 3 2010, s. 125-132, 129.

lutherisch-konfessionellen Theologischen Fakultät an der Comeniusuniversität in Bratislava und der reformierten Fakultät an der János-Selje-Universität in Komorn/Komárno/Komárom, wo die Studierenden für den Dienst der Versöhnung vorbereitet werden, ein entschlossenes Handeln. Dabei dürfen keine Umwege⁸⁴ vom Ziel abhalten, um den Prozess „Healing of Memories“ fortzusetzen und – in Kooperation mit dem Europäischen Netzwerk „Erinnerung und Solidarität“ – zu intensivieren⁸⁵. Gerade Komorn ist ein solcher Hoffnungsort, einst Kampfplatz in den Kriegen gegen die Osmanen, er könnte sich zum hoffnungsvollen Integrationspunkt slowakisch-magyarischer Verständigung wandeln. Bei der notwendigen historiographischen Analyse wird die Fachkompetenz des Jubilars willkommen sein.

Prof. Dr. Karl Schwarz (druhý zľava) a prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., zostavovatelia knihy *Cirkvi a národy strednej Európy (1800 – 1950)*. Prezentácia knihy, Slovenský inštitút, Viedeň 6. 5. 2008

- 84 CHMEL, Rudolf. Slovak-Hungarian Dialogue. In Arnold SUPPAN (Hg.). *Auflösung historischer Konflikte im Donauraum. Festschrift für Ferenc Glatz zum 70. Geburtstag*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 2011, s. 817-826.
- 85 OLSCHOWSKY, Burkhard u. a. (Hg.). *Central- and Eastern Europe after the First World War*. Berlin : De Gruyter Oldenbourg, 2021.

GRABEN-HOF

DEO
ILIO
REDENTOR

SICUT
CLIPROTERE DEUS
SICUT
DAPNE DE AMANTE
KOTI
CORRUPT LIBERTAS
DOMINUS MEAM
POPULUS FLOMITUS
NOSTRIS
REGNI ET POTESTAS
CENTRUM
INFERIORUM LITAE
PROFECTIO, QUERER
CUSTODI DIERNE
HABIT
ANNO MCM
SALUTARI IN STE
ISU CHRISTI

Wüstentrot

L'UDIA A DOBA

Gaius Iulius Caesar založil v roku 50 pred n. l. mesto Cividale na severe Talianska v kraji Friuli, preto v centre mestčka dnes s vyše 10 tisíc obyvateľmi sa nachádza socha rímskeho vojvodu a politika. Foto: Jozef Jurčišín

- ◀ *Morový stĺp alebo Trojičný stĺp je stĺp Najsvätejšej Trojice nachádzajúci sa na Graben ulici v centre Viedne v Rakúsku. Barokový pamätník, postavený po epidémii veľkého moru v roku 1679, je jedným z najznámejších a najvýznamnejších sochárskych diel v meste. Inaugurovaný bol v roku 1694. Foto: Nadežda Jurčišinová*

FRANTIŠEK SVOJŠE ČETNÍK – NOVINÁŘ – KRIMINÁLNÍK

David HUBENÝ

Abstrakt: *František Svojše Policeman - journalist – criminal.* The study is about František Svojše, who was sent to Carpathian Ruthenia as a result of personnel drafts linked to suspicion of corruption. At his new place of work, he had the task of accounting for the construction of the Regional police headquarters for Carpathian Ruthenia, but at the same time, thanks to his cheerful nature, he gained a lot of acquaintances in civil society. He soon devoted himself to journalism, and after being released from the gendarmerie for health reasons, he did it completely. In the late 1920s, he was arrested by the Uzhhorod police for multiple sexual crimes against youth. The accusations and delays caused a shock both in Carpathian Ruthenia and within the Police Corps. The judicial side of the case then dragged on for several days before the Supreme Court finally found Svojše guilty. He died of natural causes shortly after his conviction.

Key words: Carpathian Ruthenia. Police. Press. Crime. Justice.

Úvod a rozbor pramenů a literatury

Časté stesky prvního velitele podkarpatoruského četnictva, že mu ostatní zemská četnická velitelství posílají „jen mraově méněcenný, trestaný, neukázněný a fyzicky pro zdejší kraj neschopný nebo senilní četnický personál, aby se ho pohodlně touto cestou zbavila“¹, byly sice dány jistou výbušností Aloise Jirky a jeho snahou vynutit si příchod nějakých nových sil do neklidného území, ale patrně netušil, že se začátek výše uvedeného citátu bude až příliš přiléhavě hodit na jednoho z vysoce postavených důstojníků jeho vlastního velitelství, konkrétně Františka Svojšeho, který se po propuštění od četnického sboru v polovině 20. let vydal na novinářskou dráhu trvající přibližně dalších deset let. Zatímco na Podkarpatské Rusi si ve druhé polovině 20. let dokázal vybudovat pozici oficiálního novináře ve službách agrární strany a podkarpatoruské státní správy, celostátně smutně proslul koncem téhož desetiletí, kdy byly odhaleny jeho sexuálně motivované zločiny proti mládeži obojího pohlaví, načež se stal patrně až do poloviny 30. let hlavní pisatelskou silou periodika *Četnický obzor*, které stálo v opozici vůči četnické správě podléhající agrárníky ovládanému ministerstvu vnitra...

Serpentiny tohoto rozháraného životního příběhu se odrážejí i na množství pramenů k poznání činů tohoto jedince, přičemž tyto fondy jsou spravovány hlavně pražským Národním archivem.

Ojedinelé zmínky sice obsahuje fond Předsednictvo ministerské rady, tedy Úřadu vlády, ale pochopitelně mnohem bohatší je archivní fond Ministerstvo vnitra I. a jeho jednotlivé části, zejména prezídium a stará registratura. V případě prezidia

1 Národní archiv, fond Generální velitel četnictva (NA, f. GVČ), kart. 9, čj. 368dův/1922.

však nastupuje určitá obtíž, neboť původní spisový materiál prezidia byl po druhé světové válce rozdělen vedví, kdy převážná část státobezpečnostní problematiky byla zpracována bývalým Studijním ústavem Ministerstva vnitra za účelem jejího využití bezpečnostními složkami. Spisy takto zpracované části nesou označení počínající číslicí 225, kterou získal fond coby pořadové číslo v rámci soupisu fondů Studijního ústavu Ministerstva vnitra. Zbývající část prezidia – převážně administrativně-správní – byla zpracována v rámci pražského Státního ústředního archivu (dnes Národního archivu) do běžně přístupného archivního fondu později doplněného ještě o dodatky. Několik zajímavých údajů přináší fond Generální velitel četnictva, jenž se v rámci svých úkolů musel zabývat některými aférami spojenými se Svojšeho působením u sboru. Doplnkové údaje pak přináší fond Policejní ředitelství Praha II. a jeho jednotlivé části (pokrývající přibližně období 1921 – 1945), ale i časově předcházejícím fondu Policejní ředitelství Praha I.²

Doklady o jeho soudním stíhání obsahují fondy Nejvyšší soud Brno a Generální prokuratura Brno, kde lze dohledat opisy rozsudků nižších soudních instancí, a dokumentují úpornou snahu zvrátit výsledky odsuzujícího soudního řízení, která měla naneštěstí za následek významné snížení trestu.³ Spis Františka Svojšeho se bohužel nenachází ve fondu Správa Sboru nápravné výchovy.⁴ Obdobně negativní výsledek se týká i fondu Archiv syndikátu novinářů, který ke Svojšemu rovněž nic nepřináší.⁵

V Archivu Národního muzea potom byla využita pozůstalost Rudolfa Kryla, který se čile zapojil do tamního novinářského a společenského dění. Ve stejném archivu pak byla využita i drobná pozůstalost podkarpatoruského četnického spisovatele Karla Bejsty.

Ostatní archivy a jejich archivní soubory byly využity jen doplňkově.⁶

Svojšeho eskapády se samozřejmě projeví v mediálním prostoru. S ohledem na praktickou nedochovanost *Podkarpatských hlasů* a *Četnického obzoru*, hlásných trub Svojšeho a jeho podporovatelů, bylo nutno vycházet z reakcí *Lidových novin* a *Četnických listů*, u nichž je míra zachování podstatně vyšší, byť např. u *Četnických listů* zcela chybí ročníky 1927–1930 a 1934. Přes tuto torzovitost je zřejmé, jakým způsobem se odvíjely tiskové souboje. Ostatní periodika byla využita jen okrajově.

Svojšeho osobou a novinářským působením, jakož částečně i jeho procesem, se před několika lety zabýval Geoffrey Brown, který se zejména zaměřil na šíření šovinistických představ Svojšeho periodikem *Podkarpatské hlasy*, které byly reálně i neoficiálním médiem přinejmenším části vysokých českých státních úředníků na

2 Za rešerši v tomto fondu děkuji kol. Mgr. Janu Kahudovi, Ph.D.

3 Za dohledání materiálů v obou fondech děkuji kol. Mgr. Janu Kouřimskému.

4 Za rešerši v tomto fondu děkuji kol. PhDr. Aleně Šimánkové.

5 Za rešerši v tomto fondu děkuji kol. Bc. Romanu Štérovi.

6 Za rešerši v Národním pedagogickém muzeu a knihovně J. A. Komenského děkuji kol. PhDr. Janu Šimkovi, Ph.D.

Podkarpatské Rusi.⁷ Nedávno se tímto případem zabývala též ukrajinská publicistka Taťána Literati.⁸

Zvláštní poděkování náleží kolegům Mgr. Miloši Bernartovi a Vladimírovi Kuštekovi, kteří laskavě ze svých bohatých sbírek poskytli snímky Františka Svojšeho, a kolegyni Mgr. Karolíně Šimůnkové za odbornou konzultaci.

Maléry pana účetního

František Svojše se narodil 12. ledna 1884 v Budech (okres Písek) a svoji službu v bezpečnostních složkách započal u bývalého pěšího pluku 59, kde sloužil v letech 1904 – 1905, odkud posléze přešel k četnictvu. Uměl jezdit na kole, psát na stroji a byl i aktivním hudebníkem. Po službě v Čechách byl v roce 1912 převelen k četnictvu do Zadaru a v roce 1917 do Štýrského Hradce, odkud na začátku listopadu 1918 vstoupil do československých služeb a byl odeslán na Slovensko, kde v roce 1919 byl charakterizován jako „rozvážný, mírný, má velmi dobré nadání, rychlé a správné pochopení, dobrou paměť. V účetní službě zběhlý s dobrým konceptem. Snaživý, dobře upotřebitelný. Vůči představeným dle předpisu a ochotný, proti stejně postaveným kamarádský, proti podřízeným blahovlnný“.⁹

Malér s obuví

Ze Slovenska se záhy dostal do Prahy, aby se později dostal ještě dál na východ republiky. Svojše se na Podkarpatskou Rus ocitl díky problému v hlavním městě, kdy byl po oznámení Úřadovny pro potírání lichvy v Praze zatčen spolu s několika četníky a civilisty pražskou policií pro zneužití moci úřední a braní úplatků a dne 30. srpna 1920 skončil v cele č. 17.¹⁰

Spolu s dalšími účetními důstojníky Zemského četnického velitelství pro Čechy byl prošetřován disciplinárním výborem kvůli údajné korupci. Po očištění byl Svojše z ministerstva vnitra zaměněn za Josefa Novotného¹¹ a sám expedován do Užhorodu. Bližší údaje přináší *Četnický obzor*, do něhož Svojše později aktivně přispíval a údajně jej fakticky vedl. Podle údajů *Četnického obzoru* se Svojše prý zapletl do překupnictví s obuví pro četnictvo a na dodávkách pro důstojníky získával provizi tři koruny za jeden pár bot, a kromě toho výherci výběrového řízení museli na Svojšeho doporučení dodávat potraviny některým důstojníkům. V této souvislosti byl prošetřován ještě kapitán Jaroslav Šedivý a četník Antonín Dvořák, který však byl velmi rychle osvobozen, neboť se na akci nepodílel.¹² Stejně ale nakonec dopadli

7 BROWN, Geoffrey. „The spirit of dictators“. Rusyn Accusations of Corruption and Imperialism against František Svojše and Officials in Czechoslovak Ruthenia. In *Bohemia*, Heft 2, 2017, Band 57, pp. 346-366.

8 ЛІТЕРАТИ, Тетяна. Втрачений Ужгород: як у 1928-му в місті викрили журналіста-гвалтівника; <https://uzhgorod.net.ua/news/150022?fbclid=IwAR195sX9z1sLwkucWalw-1oqOz3YvDfgI5rKAuRjvPSM53Dx6liwChpVoC8>, [4. 1. 2022].

9 NA, f. GVČ, kart. 166.

10 NA, f. Policejní ředitelství I., kart. 8214, sign. S 598/89, manipulační období 1914 – 1920.

11 NA, f. Ministerstvo vnitra I. – prezidium (PMV), kart. 61b, sign. V/Č/12.

12 Jak se zadávaly dodávky obuvi pro četnictvo (Úřad pro potírání lichvy). In *Četnický obzor*, 15. 9. 1920, č. 10, s. 75-76.

i ostatní, včetně plk. Gustava Zejdy, protože se podezření ze čtvrtmilionové škody neprokázalo,¹³ ale v novinách to samozřejmě zanechalo stopu a podezření.¹⁴ A tak byl Svojše odklizen na Podkarpatskou Rus, která se mu ve 20. letech stala doslova zemí zaslíbenou.

Podkarpatská Rus byla k Československu připojena v průběhu roku 1919 a před československou správou stála nelehká úloha zajistit správu a bezpečnost toho území. Obojí představovalo náročné úkoly násobené jazykovým a národnostním Babylonem na území, které nadto mělo obdržet mezinárodně a ústavně garantovanou autonomii. Jedním z nejdůležitějších úřadů, které bylo nutno vybudovat k zajištění provincie, bylo vytvoření funkčního a efektivního četnictva, které by zkrotilo řádění mnoha lupičských band, zabránilo pronikání maďarských špiónů a agitátorů, omezilo politickou a sociální radikalizaci obyvatelstva, odzbrojilo jej a zajistilo tak elementární bezpečnostní podmínky pro fungování ostatních státních úřadů. Vedle četníků vykonávajících přímou bezpečnostní službu bylo zapotřebí zajistit týlové zabezpečení sboru (budovy, vybavení kasáren, telefonizaci četnických stanic, nákup potřebného vybavení a výstroje) a samozřejmě hospodaření celého velitelství. Na tom se ze své pozice podílel právě Svojše, kterého dobře hodnotil jak první velitel podkarpatoruského četnictva Alois Jirka, tak i jeho nástupce Putna, který o něm v roce 1923 napsal: „Čilá, veselá povaha, velmi dobré slohy, orientuje se rychle, má rozhled a dobrý úsudek. Ovládá předpisy četnického účetnictví dobře, jako přednosta účetní skupiny dobře upotřebitelný. Vůči představeným uctivý a ochotný, vůči na roveň postaveným přátelský, vůči podřízeným blahovolný, v občanských kruzích, s nimiž udržuje cíle přátelské styky, je velmi oblíben.“¹⁵

Malér s brožurou

Právě společenské kontakty vedly k dalšímu problému během jeho služby u republikánského četnictva. Značnou nevoli vyvolalo vydání brožury *Die jüdische Frage in Podkarpatská Rus*,¹⁶ kterou Svojše údajně vydal vlastním nákladem, zato každopádně bez vědomí ministerstva vnitra.¹⁷ Svojše ve svém spisku dokazoval, že místní Židé by měli být vděční za to, že se Podkarpatská Rus dostala pod českou vládu, neboť žádný jiný národ v okolí údajně není tak tolerantní k jiným vyznáním a jiným národnostním skupinám jako právě Češi, kteří na Podkarpatskou Rus po válečném rozvratu přinesli opět klid a bezpečnost, což v prvních měsících československé správy Židé také oceňovali, dokud se nenechali ovlivnit zlovolnou maďarskou propagandou. V připojení k Československu pak Židé měli vidět možnost pro hospodářský rozkvět, kterou přináší industrializovaná republika a která díky Podkarpatské Rusi sousedí s mnoha agrárními zeměmi, do nichž může – i za pomoci podkarpatských Židů – vyvážet. Hlavní myšlenkou spisku bylo, aby Židé

13 Ukončení afery četnických dodávek. In *Četnický obzor*, roč. 2, 15. 5. 1921, č. 2, s. 14-15; *Venkov*, 12. 4. 1921, č. 85.

14 *Národní listy*, 4. 9. 1920, č. 244; *Večer*, 4. 9. 1920, č. 202; *Venkov*, 5. 9. 1920, č. 210.

15 NA, f. GVČ, kart. 166.

16 SVOJŠE, F. *Die jüdische Frage in Podkarpatská Rus*. 2. Auflage. Užhorod 1923.

17 NA, f. GVČ, kart. 11, čj. 190dův/1923.

Detail Františka Svojsheho ze snímku účastníků hodnostní školy podkarpatorského četnictva na počátku 20. let 20. století. Soukromá sbírka Miloše Bernarta.

aktivně spolupracovali s českými obchodními a průmyslovými kruhy.¹⁸ Svojsheho v jeho spisovatelské práci patrně vedla zkušenost, že židovské obyvatelstvo – z obav před propuknutím komunistické revoluce – odmítalo spolupracovat se státními úřady při vyšetřování.¹⁹

Svojshe musel na rozkaz zemského četnického velitele osvětlit okolnosti vydání brožurky. Dle něj se v prosinci 1922 ve svém bytě setkal se svým přítelem Rudolfem Kotolem, tajemníkem Národní rady československé pro Podkarpatskou Rus, přičemž přišla řeč i na židovskou otázku. Kotol shledal Svojsheho názory údajně natolik zajímavými, že jej požádal o jejich sepsání, neboť považoval za nutné vyvolat u Židů „patriotické city a náklonnost k republice“. Rukopis odešel do pražského ústředí, které se obrátilo na vládu, ta „uznala [...] vydání rukopisu za účelné a ze státních pohrutek za nutné, a vyplatila Národní radě na přímý poukaz viceguvernéra Ehrenfelda na vydání téhož částku 5.000 Kč“. Svojshe se v závěru vyznal: „Prospěchu nebo užitku mi brožura nepřinesla žádného.“²⁰

Malér s trezorem

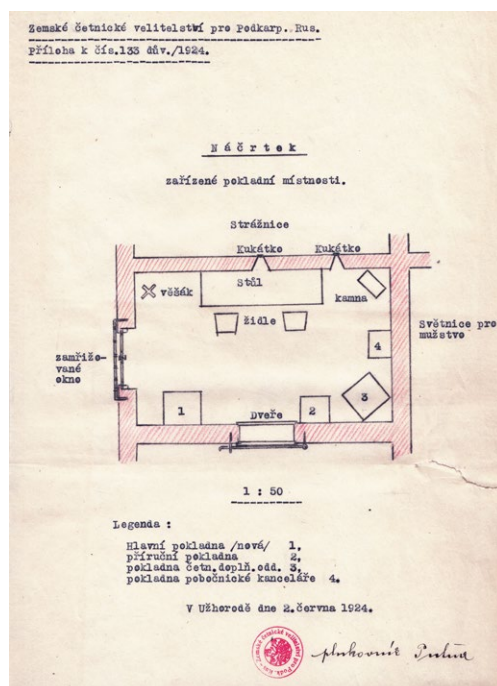
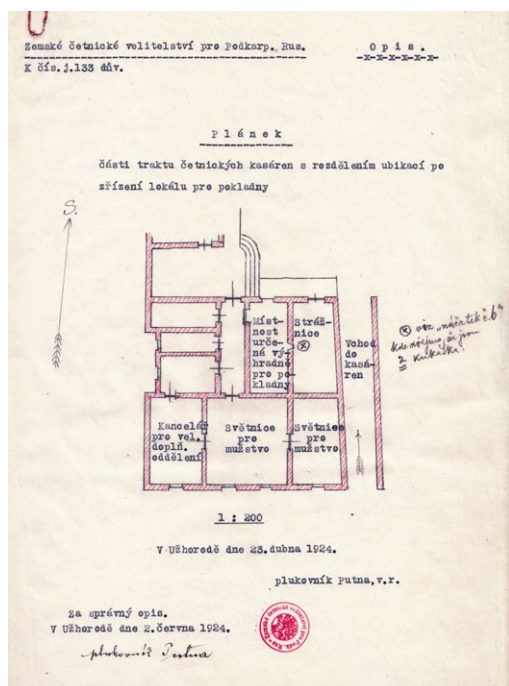
Ještě pořádně neutichla nespokojenost kvůli brožuře a nastal nový problém částečně související s nedostatečným materiálním

a personálním zabezpečením velitelství, neboť 30. března 1924 byla vykradena příruční pokladna účtárny užhorodského zemského četnického velitelství, kterou vybral jistý Ivan Buszka (Bučka), který na velitelství pracoval jako sluha pověřený úklidem. Ve Svojsheho bytě zcizil rezervní klíč k pokladně, z níž ukradl přes 103 000 korun. Pokladní sám pak byl ihned prověřen, zda se nedopustil malverzace, ale po kontrole byl ihned zproštěn jakéhokoliv obvinění. Ostatní velitelství ale byla ihned upozorněna, že podle předpisu smí být v příručních pokladnách maximální částka 30 000 korun a vyšší částky smějí být uchovávány jen v trezorech. Zemské četnické velitelství pro Podkarpatskou Rus pochopitelně zahájilo mohutnou pátrací akci, ale pachateli se podařilo uniknout přes oceán, ačkoliv všechny relevantní evropské námořní státy byly informovány a požádány o pomoc. Buszkův pohyb byl sledován

18 Svojshe, F. *Die jüdische Frage in Podkarpatská Rus*. 2. Auflage. Užhorod 1923, s. 3, 5-6, 10.

19 NA, f. PMV, sign. 225-191-1, fol. 228.

20 NA, f. PMV, kart. 61a, sign. IV/Č/12.

*Po vykradení pokladny přistoupilo
Zemské četnické velitelství pro
Podkarpatskou Rus k přijetí
opatření za účelem zdokonalení
ochrany vlastních financí v podobě
zřízení samostatné kanceláře
s pokladnami s permanentní
ostrahou ze sousední strážnice.*

*Zleva doprava: Pokladna
pobočnické kanceláře, pokladna
četnického doplňovacího oddělení
a příruční pokladna (dřívější
hlavní pokladna). NA, f. PMV-
dod., kart. 1347, sign. VIII/Z/53/4,
manipulační období 1925 – 1930.*

i ve státech severní Ameriky a Mexika²¹ a událost vyvolala nechtěnou pozornost tisku: o případu např. 1. dubna 1924 informovalo *Večerní České slovo*,²² z čehož nemělo ministerstvo vnitra a ani četnictvo pražádnou radost. Dle agrárnického *Venkova* byla ve hře varianta, že si pachatel, který posluhoval rovněž u Svojšeho, nechal buď udělat kopie klíčů, anebo si je rovnou vypůjčil a posléze vrátil do kapitánova bytu. Z trezoru rovněž ukradl vkladní knížku majora Jiřího Helgerta na 3 000 korun, ale

21 NA, f. Ministerstvo vnitra I. – prezídium – dodatky (dále PMV-dod.), kart. 1347, sign. VIII/Z/53/4, manipulační období 1925–1930; f. GVČ, kart. 13, čj. 207 a 318dův/1924.

22 NA, f. Ministerstvo vnitra I. – stará registratura (dále MV-SR), manipulační období 1918 – 1924, kart. 487, sign. 19/3/39.

na nádraží ji vhodil do poštovní schránky s poznámkou, aby byla vrácena²³ majiteli.²⁴ Novinářská zpráva končila: „Celá veřejnosť sdílí účasť s účetní kapitánem Svojšem, ktorému se tato nehoda bez jeho zavinení príhodia, neboť kapitán Svojše jest všeobecne znám jako vzor nanejvyšše svědomitého a velmi pilného důstojníka.“²⁵ Z článku vlajkové lodi agrárního tisku je zřejmé, že které politické straně Svojše inklinoval ve svém společenském rozletu a která jej brala pod svá křídla.

Věc si pochopitelně nenechal ujít *Četnický obzor*, jenž uvedl, že značný díl viny nese zemský četnický velitel Alois Jirka, který na pozice sluhů přijímal místní síly místo např. ze zdravotních důvodů superarbitrované četníky, kteří by si takového místa považovali. Celkově se pak účetních zastával s tím, že jich je málo a jsou přetížení, tudíž těžko po nich chtít, aby v noci ještě hlídali pokladnu.²⁶ Rovněž tak nepřekvapí, že plátek kritizoval vedení zemského četnického velitelství, že při pátrání po pachateli nepostupovalo dostatečně svižně, ba zmínilo, že pachatel stihl v médiích popřít tvrzení četnictva, že měl podíl na krádeži několika pistolí, která velitelství rovněž postihla.²⁷ Ostatně, *Četnický obzor* si na jaře 1921 stěžoval, že se z Užhorodu vrací zasláná čísla a veřejně se tázal, zda v tom nemá někdo prsty.²⁸ V podezření padal zemský četnický velitel Alois Jirka, který se opakovaně stavěl k tomuto časopisu nanejvyšše nepřátelsky.

Pracovníci účtárny, major účetní Jiří Helgert²⁹ a kapitán účetní František Svojše, byli sice ušetření trestního stíhání za porušení výše uvedeného předpisu omezujícího částku v příručních pokladnách na 30 000 korun, ba nepřikročilo se dokonce ani k disciplinárnímu trestu, ale velitelé četnictva našli mnohem lepší způsob, jak oba pány potrestat a četnictvu nahradit škody, ke kterým došlo: Každý měsíc jim byla z platu strhávána srážka za ukradenou hotovost...³⁰ Ministerstvo vnitra však z celkem ukradené částky 103 607 korun a 17 haléřů bylo ochotno odpustit 30 000 korun, neboť to byla maximálně povolená částka, která se mohla v příruční pokladně nacházet. O tomto návrhu však muselo rozhodnout ministerstvo financí. Oba četníky nakonec spasila vláda, která svým usnesením z 19. ledna 1926 prominula splacení jak 30 000 korun, tak i zbývajících 73 607 korun a 17 haléřů. Svojše by to navíc splácel jen obtížně, neboť byl dnem 1. února 1925 dán do trvalé výslužby. Vláda se podle

23 *Venkov*, 3. 4. 1924, č. 80.

24 Helgert měl určitou smůlu již dříve: v létě 1911 ztratil coby c. k. četnický důstojník mezi Modřanami a Braníkem koženou náprsní tašku se 70 korunami, zápisník a několik vlastních navštívenek. NA, f. Policejní ředitelství I., kart. 5375, sign. H 290/88, manipulační období 1901 – 1913.

25 *Venkov*, 3. 4. 1924, č. 80.

26 Vyloupení pokladny zem. čet. v Užhorodě. In *Četnický obzor*, roč. 5, 1. 5. 1924, č. 3, s. 21–22.

27 Pêle – mêle. In *Četnický obzor*, roč. 5, 1. 8. 1924, č. 9. – 10, s. 78.

28 Užhorodským kolegům. In *Četnický obzor*, roč. 2, 1. 5. 1921, č. 1, s. 9.

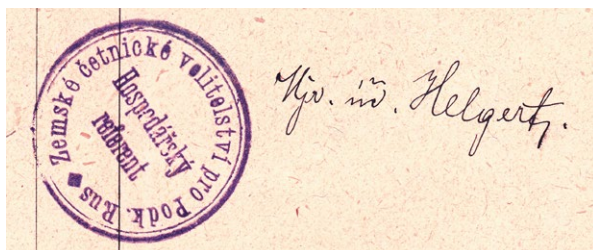
29 Jiří Helgert (nar. 25. května 1872) byl německé národnosti a u četnictva sloužil od 1. října 1897. V roce 1922 byl povýšen na majora. Ve zdůvodnění se mimo jiné psalo, že jako hospodářský referent „vykonává svou službu bezvadně k úplné spokojenosti svých představených. Jest sice německé národnosti, podrobil se však u generálního velitele četnictva předepsané jazykové a literárně-historické zkoušce ze služebního jazyka s uspokojivým výsledkem.“ NA, f. PMV, kart. 61d, sign. V/Č/12.

30 NA, f. GVČ, kart. 13, čj. 318 dův/1924.

všeho na tomto kroku shodla naprosto bez problémů.³¹ Kromě toho na podporu oblíbeného a žoviálního Svojšeho uspořádali četníci mezi sebou sbírku.³²

Ztráta peněz, jakkoliv bolestná, nebyla však jedinou mimořádnou událostí na užhorodském zemském četnickém velitelství zjara 1924. V dubnu se přišlo na ztrátu 22 starých pistolí a 1 340 nábojů. Z krádeže byl pochopitelně viněn zlotřilý Ivan Buszka, který však byl k nedostižení... Ministerstvo vnitra však podkarpatoruské četnictvo z tohoto problému nevinilo, neboť po šetření „nabylo Ministerstvo vnitra přesvědčení, že vinu na ztrátě pistolí dlužno přičísti nevyhovujícím poměrům ubytovacím“ a ukradené pistole zaplatilo ministerstvo národní obrany.³³

Je pochopitelné, že vydání politického textu bez předchozího souhlasu a stigma z nepřímého zapojení na vykradení trezoru nevrhalo právě nejlepší světlo. Svojšeho přímý nadřízený Helgert neměl vůči Svojšeho činnosti po odborné stránce žádné výtky, ovšem ve své zprávě z května 1924 připustil, že Svojše „nevěnoval vždy služebním agendám onen zájem, jehož si bylo někdy přát v zájmu služebním. Nedodržoval přesně předepsaných úředních hodin a zabýval se více než třeba soukromými záležitostmi, k čemuž mu dával podnět jeho neobyčejný zájem o politiku a činnost žurnalistickou“, tudíž jej musel častěji kontrolovat. Po napomenutí Helgertem a také Putnou se Svojše ve svém rozletu více krotil – ostatně došlo k němu v době změn ve vedení zemského četnického velitelství. Putna s tímto hodnocením souhlasil a připomněl, že i kontrola ministerstva vnitra neshledala v účtárně jakékoliv nedostatky. Putna ovšem uvedl znepokojivou charakteristiku: „Pokud jsem měl příležitost seznati blíže osobní individualitu kpt. úč. Svojšeho, nabyl jsem dojem, že staví své soukromé zájmy do popředí a někdy až příliš nad zájem služební, projevuje více nežli vzhledem k svému služebnímu postavení by snad bylo třeba, zájem o otázky politické a novinářskou činnost, které se dle doslechu nějaký čas také činně zúčastnil a věnoval. [...] Během svého zařazení [!] u zemského četnického velitelství pro Podkarpatskou Rus získal si kpt. úč. Svojše v Užhorodě mnoho známostí v kruzích občanských, zejména úřednických, navázal také intimní styky s politickými činiteli a dovedl během času tyto své styky prohloubiti a utužiti, takže si získal nejen v Užhorodě, ale také v širším okolí Podkarpatské Rusi skutečně zvláštních sympatií a důvěry. Nelze upřít, že vztahy tyto ve spojení s jeho soukromými materiálními [!] aspiracemi jej do jisté míry oddalovaly vlastnímu povolání.“³⁴

Podpis Jiřího Helgerta a otisk razítka jím vedeného hospodářského referátu Zemského četnického velitelství pro Podkarpatskou Rus z roku 1924. NA, f. Zemské četnické velitelství Praha, kart. 1630.

31 NA, f. Předsednictvo ministerské rady (PMR), kart. 4066, zasedání vlády 19. ledna 1926, fol. 397; Věstník četnictva státu československého, č. 20, 31. prosinec 1924, s. 93.

32 Národní osvobození, 25. 4. 1931, č. 114; Spolupracovník „Č. O.“ Frt. Svojše na 3 roky do káznice. In Četnické listy, roč. 5, 1. 5. 1931, č. 9, s. 72.

33 NA, f. PMV-dod., kart. 1347, sign. VIII/Z/53/4, manipulační období 1925–1930.

34 NA, f. PMV, kart. 61a, sign. IV/Č/12.

Proto Putna – s ohledem na vyšší Helgertův věk a nemoc v podobě žlučových kamenů – navrhoval Svojšeho přesun k jinému zemskému četnickému velitelství a jeho nahrazení zkušenou účetní silou, která by v případě Helgertovy zdravotní absence či nutnosti jeho trvalého nahrazení, byla zapracovaná a ihned po ruce.³⁵

Putново zjevné úsilí zbavit se politicky a veřejně angažujícího se důstojníka však narazila u generálního velitele četnictva Karla Vyčítala,³⁶ který ve svém vyjádření sice naznačil určité pochopení pro Putnovy motivy, ale s ohledem na nedávný skandál s vykradením kasy se zdráhal přivolit k Svojšeho přesunutí, neboť by se mohlo zdát, že je to trest či přiznání viny za tento incident. Svojšeho by hospodářsky stěhování navíc poškodilo ve chvíli, kdy byly z jeho platu činěny srážky za ukradenou hotovost, neboť u jiného velitelství by neměl tak velké platové požitky a tím by se prodloužilo i splacení... Ministerstvo vnitra projevilo souhlas s vývodem generála Vyčítala a Svojše tak mohl zůstat v Užhorodě³⁷ – jeho působení v rámci četnictva se však již chýlilo ke konci.

V průběhu roku 1924 trpěl Svojše „*otylostí vysokého stupně se slabou výkonností srdce a celkovou neurastením*“, tudíž byl postaven mimo službu od 6. května 1924. Dne 29. listopadu 1924 pak byl shledán „*k četnické službě trvale neschopným*“ a dnem 1. února 1925 dán do trvalé výslužby.³⁸

Oficiózní novinář státní správy na Podkarpatské Rusi

Svojše se už během odchodu od četnického sboru novinářsky realizoval a působil v ČTK. Již v létě a na podzim 1924 asistoval u různých společenských akcí jako representant ČTK doprovázející nejvyšší zemské i celostátní představitele. V ČTK byl i s odstupem dlouhých desetiletí spolupracovníky hodnocen jako člověk, který „*měl bystré žurnalistické pero a také seděl u pramene*“ díky kontaktům na bývalé pracoviště, přičemž zároveň vedl periodikum *Podkarpatoruské hlasy*, které se záhy stalo neoficiální hláskou troubou Civilní správy Podkarpatské Rusi. Na nové pozici s nadšením zapomněl na úřední dril a od 1. ledna 1925 do 23. ledna 1928 se Svojše neobtěžoval vést protokol odbočky ČTK.³⁹ O Svojšem se dobově hovořilo jako o „*bosenském četníkovi*“ a o novinářích spojených s *Podkarpatskými hlasy* jako o „*bosenských Čechách*“.⁴⁰ Jeho intence navíc mnohdy zlobila místní reprezentanty odmítáním autonomie a zdůrazňováním české nadřazenosti vůči místním obyvatelům, jakož i prosazováním čechizace a rozšiřování českých škol, ba tiskovina byla vnímána

35 NA, f. PMV, kart. 61a, sign. IV/Č/12.

36 Podrobněji k této osobě viz KOLÁŘOVÁ, Ivana – KOLÁŘ, Ondřej. *Generál četnictva Karel Vyčítal*. Praha, 2018.

37 NA, f. PMV, kart. 61a, sign. IV/Č/12.

38 NA, f. PMR, kart. 4066, zasedání vlády 19. 1. 1926, fol. 397; *Věstník četnictva státu československého*, 31. 12. 1924, č. 20, s. 93.

39 Archiv Národního muzea (ANM), f. Kryl Rudolf, kart. 97.

40 BROWN, Geoffrey. „The spirit of dictators“. *Rusyn Accusations of Corruption and Imperialism against František Svojše and Officials in Czechoslovak Ruthenia*. In *Bohemia*, Heft 2, 2017, Band 57, p. 361.

jako meteorologická předpověď dalšího směřování státní správy a hlavně názorů jejího šéfa, viceguvernéra Antonína Rozsypala.⁴¹

Vološinův stranický orgán *Svoboda* označoval *Podkarpatské hlasy* jako Podkarpatské Prase,⁴² ale to ještě v době, než se odhalily skandální zločiny Svojšeho. Haličští emigranti jej vnímali jako ukrajinožrouta a Maďari jej označovali za fašistu,⁴³ což je ještě pikantnější, neboť státní správa na Podkarpatské Rusi proti příznivcům fašismu rezolutně zakročovala a rozhodně je netrpěla ve svých řadách.⁴⁴

Naopak *Lidové noviny*, které na rozdíl od ostatních českých periodik měly o Podkarpatské Rusi vynikající přehled díky početným přispěvatelům trávícím na Podkarpatské Rusi delší dobu a přísné redakční politice,⁴⁵ se celkem rozsáhle vysmály *Podkarpatoruským hlasům* bažícím prostřednictvím „hyperloyálního občana“ majitele-šéfredaktora po finanční podpoře za využití tiskárny „Genius v Užhorodě“ a kariovaly obsah plátku: „Recept na první číslo podobného časopisu může být: V úvodníku se vylíčí život jakési holubice míru od Moháče v úvaze, která pohne i poslance dra Korlátha ke vstupu do národně-demokratické strany nebo agrární strany. Za touto úvahou následují sensační podrobnosti o tom, jak splašená kráva na kterémsi předměstí v Buenos Aires porazila jistého policistu, majitele dvou korců luk, tři dětí a malého domku a jak dále běžíc porazila dětský kočárek a polekala kojnou. Dále, že v jižní Persii se vyskytly tři případy úplavice a pak přijdou zprávy, které se listu „hlásí“ z Nového Yorku, Berlína, Londýna atd. Na druhé straně stojí tlustým písmem vytištěno povídání o tom, jak cikáni kradli seno a co jim povídal policajt, když je vedl do vězení. Pak následuje duchaplný popis jakési večere na lvovských veletržích, jichž se redaktor Podkarpatských Hlasů pan Svojše prý nemohl zúčastnit. Byla tam prý také nějaká Nagy Miczi, která má pěkné šaty, a kromě toho poslanec Štefan představoval navzájem všechny spolustolovníky.“⁴⁶

Shrnutí nebylo o nic milosrdnější: „Není nezajímavé [!], že podobné listy bývají mluvčími obyvatelstva, které jich nezná a jež se často za ně stydí; a to jen proto, že vysoká byrokracie je z pohodlnosti za takové považuje a jako takové platí.“⁴⁷

Bez ohledu na názory na *Podkarpatské hlasy* se Civilní správa Podkarpatské Rusi aktivně snažila ovlivňovat mediální prostor, a to nejen prostřednictvím česky psaných novin a např. úřadům na východním Slovensku doporučila k „*laskavej pozor-*

41 BROWN, Geoffrey. „The spirit of dictators“. Rusyn Accusations of Corruption and Imperialism against František Svojše and Officials in Czechoslovak Ruthenia. In *Bohemia*, Heft 2, 2017, Band 57, pp. 358-360.

42 BROWN, Geoffrey. „The spirit of dictators“. Rusyn Accusations of Corruption and Imperialism against František Svojše and Officials in Czechoslovak Ruthenia. In *Bohemia*, Heft 2, 2017, Band 57, p. 360.

43 ЛІТЕРАТІ, Тетяна. Втрачений Užгород: як у 1928-му в місті викрили журналіста-гвалтівника; <https://uzhgorod.net.ua/news/150022?fbclid=IwAR195sX9z1sLwkucWalw-1oqOz3YvDfgI5rKAuRjvPSM53Dx6liwChpVoC8>, [4. I. 2022].

44 Např. Slovenský národný archív, f. Vrchný súd v Košiciach (SNA, f. VS Košice), kart. 2, inv. č. 2, čj. 2/dův1933.

45 Podrobněji ke vztahu *Lidových novin* k Podkarpatské Rusi, jejich informovanosti a kádrů dopisovatelů viz ŘEHÁK, Daniel. Přehled dopisovatelů *Lidových novin* z Podkarpatské Rusi. In *Paginae historiae*, roč. 23, 2015, č. 2, s. 179-184.

46 *Lidové noviny*, 29. 9. 1926, č. 491.

47 *Lidové noviny*, 29. 9. 1926, č. 491.

Kde a jak musí četnictvo pracovať kulturně: V Podk. Rusi v jedné vsi zemřela 80letá stařená, která měla pověst, že je čarodějnicí. S nadměrnou námahou podařilo se jejímu zeti, že vyprosil si na dvou ženách, aby v noci podle tamního zvyku se u mrtvé modlily. Ženy ve své fantasii »viděly« v noci, že mrtvá sebou pohnula a utekly, rozšiřující, že spojení dábla s onou stařenou samy viděly. Po pohřbu milé babičky však rozšířily se ještě hroznější pověsti: babička prý straší na hřbitově, prý i jejího zete v noci škrtí atd. atd. Obee rozhodla, že tohle »řemeslo« se musí nebožce překažit a proto jedné noci vytáhla »celá ves«, aby babičku vykopalí a na připravené hranici znova spálili. Úporné vysvětlování kolegů nemělo žádoucího výsledku a kolegové musili sáhnouti ku nejostřejšímu postupu tím, že v noci hlídali a chránili hřbitov. Ani to nepomohlo. Teprv, když použili obušků proti občanům a vytlačili je ze hřbitova, mohli pod ochranou bajonetů už vykpanou babičku znova pohřbíti.

K tomu jistě není třeba poznámek. Za takového poměru tedy musí výkonné četnictvo konati svoji namahavou službu mezi lidem, který žije ještě v pověrách středověku a je v nich pohodlnými pátery utvářen jen proto, aby tento nebohý lid dřel dále na kněžských polích a lukách. Chápu potom ti naši »oberdemokraté«, že mezi tímto lidem je i *obušek prostředkem kulturní práce*? Chápu, že je mezi tímto lidem práce bezpečnostní docela jiná, než ona v historických zemích a že i prostředky její musí býti jinaké než v zemích kulturních? A chápe naše správa, že mnoholetý život mezi těmito lidmi jest vyhnanstvím, které musí mít své meze, aby vyhnanec nezakrňel kulturně a byl potřebným státním bezpečnostním orgánem?

Článek Kde a jak musí četnictvo pracovať kulturně.
In *Četnický obzor*, 15. června 1928, č. 12,
roč. 9., s. 100.

Vedle rutinní novinářiny se Svojsě ve druhé polovině 20. let zmohl na další brožurku vydanou opět v němčině *Die Unterdrückung der Deutschen in Ungarn*.⁵³ Tato kniha mohla vyvolat určitý zájem u karpatských Němců, neboť do konce 19. století patřily české země a Slovensko k jednomu ze zdrojů německé kolonizace na Podkarpatské Rusi. Němci z budoucího Československa se usazovali zejména na území okresů Rachova, Jasiny a ve vesnicích u řeky Latorice, ale i na dalších místech.⁵⁴

nosti maďarský týždenník „Néplap“ v Užhorode, ktorý je blízky vláde, je dobre redigovaný a zaslúži preto hojného rozšírenia“, jak žádost reprodukoval košický županát.⁴⁸

Svojsě se coby novinář neomezoval jen na Podkarpatskou Rus a nezapomínal na své četnické kořeny, jakož i na to, kdo se jej dříve mediálně zastal. Kdy Svojsě navázal spolupráci s *Četnickým obzorem* stojícím v opozici vůči četnické správě, bohužel nevíme. Každopádně již v roce 1925 *Četnický obzor* s radostí kvitoval zprávu šéfredaktora *Podkarpatoruských hlasů* Svojsěho kritizujícího výsledek jednání vojenské justice ve vztahu k jednomu četníkovi.⁴⁹ I později *Četnický obzor* informoval o článcích *Podkarpatských hlasů*, pokud se týkaly četnictva a zejména jeho zásluh,⁵⁰ ale i problémů, např. sebevražd.⁵¹ Některé články tohoto periodika nesly poněkud nadřazený tón vůči Rusínům,⁵² což by mohlo nasvědčovat, že jejich autorem byl právě Svojsě.

48 Štátny archív v Košiciach, pracovisko Archív Trebišov, f. Okresný úrad v Sečovciach, kart. 3, čj. 512/1925.

49 Oběti četnického povolání. In *Četnický obzor*, 1925, č. 12, s. 100.

50 Uznání lesníků čsl. četnictvu. In *Četnický obzor*, roč. 10, 1. 10. 1929, č. 19, s. 207.

51 Krise četnické mužnosti. In *Četnický obzor*, roč. 10, 1. 5. 1929, č. 9, s. 87-89.

52 Kde a jak musí četnictvo pracovať kulturně. In *Četnický obzor*, roč. 9, 15. 6. 1928, č. 12, s. 100.

53 SVOJŠE, František. *Die Unterdrückung der Deutschen in Ungarn*. Užhorod 1927.

54 Podrobněji ve stručné podobě k podkarpatoruským Němcům viz ГРИБАНИЧ, Ілля. *Закарпатські німці*. Ужгород, 2009.

*Snímek budovy Podkarpatských hlasů. Čtvrtý zleva stojí František Svojše.
Soukromí sbírka Vladimíra Kušeka.*

První prolitá tiskařská čern

Se svojí vahou si Svojše údajně hlavu nedělal a na svých 140 kg byl patřičně hrdý. V dobách své největší novinářské slávy dokázal údajně spořádat čtyři normální obědy, totéž množství večerí, 20 sklenic piva a dva litry vína – alespoň dle *Lidových novin*,⁵⁵ tudíž se stal zákonitě legendou užhorodských restaurací, hospod, výčepů a náleven.⁵⁶ *Lidové noviny* si na velkolepém redaktorovi opakovaně procvičily svůj ostrovtip, neboť s gustem čtenářům oznámily, že „východ čs. republiky je rozrušen v poslední době řadou trapných afér“ v podobě „zatčení redaktora poloúředního listu *Svojše[ho]* [...] pro delikty proti mravopověstnosti“.⁵⁷ V případě Františka Svojšeho nešlo o nic odpornějšího než četné případy pedofilie.

Opět nevíme, zda měl Svojše tyto deviantní sklony vždy, popř. jestli se jim oddával již dříve, anebo se u něj vyvinuly až v důsledku společenského a materiálního vzestupu na východě státu, kdy mohl získat pocit výjimečnosti a díky úzkým kontaktům na vládní strany také dojem beztrestnosti a možná dospěl i k názoru, že si konečně může realizovat tajná přání, která zřejmě naznačoval četnými žerty o nedospělých děvčátkách.⁵⁸ Soudní proces a zájem konkurenčních periodik musel

⁵⁵ *Lidové noviny*, 1. 3. 1928, č. 112.

⁵⁶ ЛІТЕРАТІ, Тетяна. Втрачений Ужгород: як у 1928-му в місті викрили журналіста-гвалтівника; <https://uzhgorod.net.ua/news/150022?fbclid=IwAR195sX9z1sLwkucWalw-1oqOz3YvDfgI5rKAuRjvPSM53Dx6liwChpVoC8>, [4. I. 2022].

⁵⁷ *Lidové noviny*, 12. 3. 1928, č. 132.

⁵⁸ *Národní osvobození*, 25. 4. 1931, č. 114; Spolupracovník „Č. O.“ Frt. Svojše na 3 roky do káznice. In *Četnické listy*, roč. 5, 1. 5. 1931, č. 9, s. 72.

Sociálnědemokratický poslanec Jaromír Nečas a přední prvorepublikový znalec podkarpatorských reálií na snímku z roku 1925. NA, f. Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 7769, sign. N 290/2, manipulační období 1941 – 1950.

Užhorodský policejní ředitel Václav Vohlídal. Bezpečnostní služba, č. 8, 1932, roč. II., s. 113.

být pro sebevědomého Svojšeho tvrdým vystřízlivěním, i když se mu nepochybně vůbec nechtělo procitnout ze svého snu.

Svojšeho zatkla po zákroku sociálnědemokratického poslance Jaromíra Nečase⁵⁹ užhorodská státní policie 10. února 1928 a policejní ředitel Václav Vohlídal téhož dne informoval prezídium ministerstva vnitra a oddělení N (tj. kontrarozvědku) o jeho zatčení⁶⁰ „pro homosexualitu a zprznění školní mládeže“⁶¹ a druhý den prezídium Civilní správy Podkarpatské Rusi podrobně informovalo prezídium ministerstva vnitra, že Svojshe byl zadržen „pro důvodné podezření ze zločinu násilného smilstva, zločinu násilného porušení mravnosti, zločinu zprznění, zločinu smilstva proti přírodě, přečinu vydírání a kuplířství, kterýchžto deliktů se dopustil tím, že po delší dobu prováděl orgie ve svém bytě, kamž

59 ANM, f. Kryl Rudolf, kart. 97.

60 Státní policie působila ve velkých městech, zatímco četnictvo na venkově a maloměstech, přičemž státní policie někdy byla četnictvem zvána ke spolupráci na složitějších případech (např. zhářství atp.). V současné době je však toto dělení činností v rámci vnitrostátních bezpečnostních složek pozapomenuté a historici si obě složky zhusta pletou, ačkoliv jsou začasť odkázáni na materiály vycházející právě z jejich činnosti. Záměny obou složek se dopustil i Geoffrey Brown. BROWN, Geoffrey. „The spirit of dictators“. Rusyn Accusations of Corruption and Imperialism against František Svojše and Officials in Czechoslovak Ruthenia. In *Bohemia*, Heft 2, 2017, Band 57, p. 362. Obdobně tak autor přehlédl, že státní správa mohla rozpouštět schůze, pokud se zvrhly v protistátní projevy nejen na Podkarpatské Rusi, ale na celém státním území. BROWN, Geoffrey. „The spirit of dictators“. Rusyn Accusations of Corruption and Imperialism against František Svojše and Officials in Czechoslovak Ruthenia. In *Bohemia*, Heft 2, 2017, Band 57, p. 356.

61 NA, f. PMV, sign. 225-613-23, fol. 3–3v.

zval nedospělá a nezletilá děvčata, ve většině případů žákyně měšťanských škol, nedospělé studenty a jiné muže, které nutil, resp. sváděl, napomáhal a vydíral za účelem jednání, jež je obsaženo v předu uvedených skutkových podstatách trestních činů.“ Ministerstvo bylo rovněž vyrozuměno, že případ je velmi rozsáhlý.⁶² Generální velitel četnictva se o případ pochopitelně rovněž zajímal. Vždyť většina četníků měla vlastní rodiny a děti a věděli více než dobře, jakou ochranu zákony poskytují dětem s ohledem na jejich věk!⁶³

Krátce na to se objevily první zprávy v tisku, které veřejnosti prozradili, že „k odhalení přispěl propuštěný administrátor listu Matička, který vše udal policii“ a údajně k těmto ohavnostem docházelo již od roku 1926. Podle Večerního listu „Svojše byl v Užhorodu reprezentantem výbojně české skupiny, která přechosto nebrala patřičný ohled na místní národnostně komplikované poměry, rozhořčenost rodičů přenáší se na pole politické a není vyloučeno, že aféra bude míti velice nepříjemné důsledky politické“.⁶⁴ Lidové listy si přisadili: „Užhorodské obyvatelstvo je velmi pobouřeno a věc je tím trapnější, že Svojše byl radikálním exponentem čechisace na Podkarpatské Rusi a tak strašným způsobem reprezentuje český živel na této hořící půdě.“⁶⁵ Podle Lidových listů Svojše působil jednu dobu jako tiskový referent Civilní správy, než se stal ředitelem filiálky ČTK a než si nakonec založil Podkarpatské hlasy, které velmi dobře prosperovaly, takže si záhy koupil dům⁶⁶ za 150 000 korun. „Na Podkarpatské Rusi není žádného slovenského deníku, a proto stal se Svojše přímo demagogem žurnalistiky na Podkarpatské Rusi, korumpuje kde koho. Mnoha zla způsobil Svojše také reformovanému řádu Basiliánů, které osočoval jako irredentský. Ještě ke všemu začal násilně propagovat v čistě rusínských obcích židovskou českou školu. Nyní byl učiněn veškeré jeho činnosti konec.“⁶⁷

Ukončení Svojšeho angažmá v Podkarpatských hlasech vedlo k ukončení otevřeného prosazování čechizace a konfrontací s místními rusínskými představiteli, nicméně periodikum zůstalo i nadále hláskou troubou státní správy a jejích českých představitelů.⁶⁸

Národní osvobození rovněž neskryvalo zhnusení a napsalo, že Svojše „provodoval [...] orgie, o nichž ani otrlí lidé nemohou bez hnusu mluvit. Protokoly dětí, jež byly vyslechnuty, nedají se opakovat. Policie, přes zachraňovací akce některých kruhů ujala se velmi rázně věci, neboť cítí, že všechny ohledy musí ustoupit před nejsilnějším imperativem ochrany nedospělých dětí. Bude-li prokázána vina zatčeného, nesmí být připuštěno, aby věc byla snad likvidována prostým prohlášením pachatele za choromyslného.“⁶⁹

62 NA, f. PMV, sign. 225-613-23, fol. 1.

63 Např. HOFFMAN, Josef. Věk jako právníká skutečnost v právním řádu československém. In Věstník Ministerstva vnitra Republiky československé, roč. 9, 1927, č. 11, s. 329-347, č. 12, s. 377-389,

64 Večerní list, 14. 2. 1928, č. 38.

65 Lidové listy, 16. 2. 1928, č. 39.

66 Tento dům si měl koupit již v roce 1924 a po Svojšeho odchodu z Užhorodu se o dům staral jeho bratr Jaroslav, který rovněž působil v redakci Podkarpatoruských hlasů. ANM, f. Kryl Rudolf, kart. 97.

67 Lidové listy, 16. 2. 1928, č. 39.

68 BROWN, Geoffrey. „The spirit of dictators“. Rusyn Accusations of Corruption and Imperialism against František Svojše and Officials in Czechoslovak Ruthenia. In Bohemia, Heft 2, 2017, Band 57, p.

69 Národní osvobození, 14. 2. 1928, č. 45.

Pozvolná zkáza balónu u soudních instancí

Svojšeho soukromé aktivity vyvolaly pozornost bezpečnostních orgánů, které zasáhly na začátku roku 1928 patrně i pod jistým tlakem rodičů, kteří se dožadovali zákroku proti redaktorovi s politickým krytím: proto se údajně objevily snahy spasit Svojšeho útekem za hranice, místo toho však v užhorodské věznici prodal svůj deník *Podkarpatské hlasy* agrárnickému poslanci. V rámci obhajoby byl košickým psychiatrem shledán neodpovědným za své zločiny, ale posudek byl vyvrácen experty bratislavské univerzity. Během vyšetřování byl propuštěn a stal se otevřeným spolupracovníkem *Četnického obzoru* a spolupodílel se na zpracování *Četnických humoresek*.⁷⁰ Mezitím se objevily zprávy, že přes tisk se Svojše pokouší očernit užhorodského policejního ředitele Václava Vohlídala, např. z toho, že dopomohl komunistům k úspěchu akce z 1. srpna 1929.⁷¹ Ovšem nejenom jeho, ale i jeho podřízené vinil z mnoha procesních a dalších pochybení, jakož i zástupce školní správy,⁷² přičemž nechyběly ani cynické perly. Pedofil a sexuální deviant Svojše tvrdil, že ředitele dívčí školy v Užhorodě nabádal k výzvě ke svým podřízeným, „aby souložení se svými žáčkami zanechali“ s tím, že mezi iniciátory protisvojšovského tažení byl i učitel Šesták, o kterém Svojše uvedl: „Do jeho postele chodily téměř všechny jeho cikánské žáčky, třeba i několik najednou.“⁷³ V tomto případě se jednalo o učitele Josefa Šestáka, který jako první působil v užhorodské cikánské škole, kde vzbudil mezi dětmi zájem o navštěvování školy a zvýšení hygieny. Skutečně se vyskytly zvěsti o pedagogově vztazích s mladými cikánkami.⁷⁴ Nemělo se však jednat o jeho žáčky. Dále uvedl, že jedna ze Svojšových obětí se měla stát – již jako prostitutka – milenkou jednoho z policistů.⁷⁵ Svojše nakonec tvrdil, že jeho zatčení se stalo v důsledku zesměšnění jednoho policejního úředníka v jeho periodiku⁷⁶ a nařikal na zastrašování jeho bratra Jaroslava, jakož i sourozencova zaměstnavatele Rudolfa Kryla, redaktora ČTK.⁷⁷ Nepřekvapí, že prezídium Zemského úřadu v Užhorodě se všemi obviněními proti policejní správě podrobně zabývalo a všechna obvinění odmítlo,⁷⁸ přičemž muselo upozornit i na praxi v důsledku některých soudních rozhodnutí, např. že: „Počestným děvčetem“ může býti i osoba, která s vícerymi souložila.“⁷⁹ Prezídium ministerstva vnitra pak prezídium Zemského úřadu v Užhorodě bombardovalo dotazy ohledně dalšího vývoje Svojšeho soudu.⁸⁰

70 *Národní osvobození*, 25. 4. 1931, č. 114; Spolupracovník „Č. O.“ Frt. Svojše na 3 roky do káznice. In *Četnické listy*, roč. 5, 1. 5. 1931, č. 9, s. 72.

71 NA, f. PMV, sign. 225-928-20, fol. 34-35.

72 NA, f. PMV, sign. 225-928-20, fol. 2-9, 15-22.

73 NA, f. PMV, sign. 225-928-20, fol. 4, 17.

74 Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, podsběrka Písemnosti a tisky – pozůstalost Josefa Šimka (nezpracováno), přírůstkové číslo 88/2017, Zpráva o cikánské škole v Užhorodě, fol. 8–8b.

75 NA, f. PMV, sign. 225-928-20, fol. 5, 18.

76 NA, f. PMV, sign. 225-928-20, fol. 7, 20.

77 NA, f. PMV, sign. 225-928-20, fol. 8-9, 21-22.

78 NA, f. PMV, sign. 225-928-20, fol. 1-1a, 10-10a.

79 NA, f. PMV, sign. 225-928-20, fol. 1a.

80 NA, f. PMV, sign. 225-928-20, fol. 23-33.

Nejvyšší soud v trestní věci, zahájené před krajským soudem v Užhorodě proti Františku Svojshe-mu, obžalovanému ze zločinu podle § 233 tr.z. a t.d., vyřízené tamže dne 27. června 1933 pod číslem Tk V 187/28-385, a vrchním soudem v Košicích - následkem odvolání veřejného žalobce - dne 11. června 1934 pod číslem To VII 232/34-406, na základě veřejného líčení, konaného dne 10. listopadu 1934, o zmateční stížnosti obžalovaného Františka Svojshe-ho takto se

u s n e s l :

zmateční stížnost zamítá.

D ů v o d y :

Zmateční stížnosti obžalovaného, domáhající se na základě důvodu zmatečnosti podle čís. 2. a 3. správně jen čís. 2. § 385 tr.ř. podmíněného odsouzení, nelze přiznati oprávnění.

Stěžovatel nevyvrátil důvody napadnutého usnesení, které jsou v podstatě správné a na které Nejvyšší soud stěžovatele odkazuje. Uvážil-li se, že obžalovaný byl odsouzen pro dvojnásobný zločin porušení mravnosti podle § 233 tr.z. jednonásobný zločin pokusu zprávnění podle §§ 65 a 236 tr.z. trojnásobný pokračující přečin smilstva proti přírodě podle § 241 tr.z. a jednonásobný zločin smilstva proti přírodě podle § 242 tr.z., tu třeba uznati, že vrchní soud správně vzal do ohledu těžkou povahu trestních činů jakož i hrubý mravní upadek obžalovaného. Vezme-li se dále zřetel na dlouhou dobu, po kterou obžalovaný v trestní činnosti pokračoval, totiž od roku 1925 až do zavedení trestního řízení r. 1928, z čehož nutno vyvoditi ten závěr, že obžalovaný od dalšího trestního počinání neupustil dobrovolně, ale následkem zavedení trestního řízení, a že vykonával nemravný vliv na ostatní spolubžalované, tu nelze od obžalovaného očekávati další pořádný život bez skutečného výkonu trestu. Jeho údajné zásluhy politické, kulturní, sociální a hospodářské, i kdyby byly zjištěny, neposkytují pro mravní povahu obžalovaného záruky.

Proto Nejvyšší soud zmateční stížnost obžalovaného jako bezzákladnou zamítl.

v B r n ě dne 10. listopadu 1934.

Čabrada v.r.

předseda senátu.

Dr. Boria v.r.

zpravodaj.

Za správnost vyhotovení
přednostu výpravy:

Pluše

Smích Svojšeho přešel 25. dubna 1931, kdy jej senát Krajského soudu v Užhorodě odsoudil na tři roky káznice pro vícenásobný zločin proti mravopočestnosti a ztrátě volebního práva na jeden rok. Státní zástupce se odvolal proti nízké výměře trestu, což bylo jen přirozené, neboť čtení obžaloby a rozsudku místy připomínalo „méně“ (je-li to vůbec možné takto formulovat) skandální části knihy *120 dnů Sodomy* markýze de Sade a hemžilo se násilnými sexuálními styky s dětmi obojího pohlaví za pomoci alkoholu a sladkostí, někdy i mezi dětmi navzájem za aktivní Svojšeho pomoci a jeho případného zpěvu a hudebního doprovodu na kytaru v rouše Adamově. Po úvodním užhorodském slyšení, v němž nechyběly ani náznaky pokusu o úplatky rodičů zneužitěho dítěte ze strany Svojšeho bratra Jaroslava (strčení 50 korun do kapsy), jenž dokonce rodičům jedné z dívek nabízel sňatek prznitele se svojí obětí (a úpis na 20 000 korun k tomu). Různá soudní slyšení a odvolání se táhly až do roku 1934⁸¹ a výsledný trest představoval žalář v délce trvání deseti měsíců a ztráta úřadu a práva volebního do obce na tři roky.⁸² Nejvyšší soud v Brně zdůraznil, že Svojše páchal své zločiny po několik let (1925 – 1928) a zanechal jich až v důsledku svého zatčení a že jen výkon trestu mohl přinést nějaké výsledky. Svojšeho hrdost navíc byla navíc pošramocena oznámením, že „údajné zásluhy politické, kulturní, sociální a hospodářské, i kdyby byly zjištěny, neposkytují pro mravní povahu obžalovaného záruky“.⁸³

Výše naznačené tlaky (politické i rodinné) může patrně dobře dokumentovat i žádost košického vrchního soudu adresovaná pražskému policejnímu ředitelství, zda by jeho policejní lékaři nevyšetřili Svojšeho, jestli je duševně způsobilý zúčastnit se hlavního odvolacího řízení. Odpověď Policejního ředitelství v Praze však byla předvídatelná – takovéto šetření bylo mimo kompetenci policejních lékařů.⁸⁴

Ohlas procesu v tisku – Lidové noviny

František Svojše, „mocný sloup agrární strany na Podkarpatsku“, to od novinářských konkurentů z *Lidových novin* schytával po celou dobu soudních procesů a žurnalisté z této redakce o jeho věci psali dosti otevřeně: proč ostatně nevyužít kádr zdatných novinářů působících přímo na Podkarpatské Rusi v nejrůznějších profesích, úřednické nevyjímaje. V tomto případě to byl zejména Emil Waldstein, který se případu velmi věnoval.⁸⁵ To patrně vysvětluje, proč se tímto případem vedle *Četnických listů*, jimž bude ještě věnována pozornost, rozsáhle zabývaly již jen *Lidových novin*. U ostatních novin to byly spíše ojedinělé zprávy.

81 NA, f. Nejvyšší soud Brno (NS Brno), kart. 3011, spisová značka Zm IV 113/33; kart. 3015, spisová značka Zm IV 608/33; kart. 3020, spisová značka Zm IV 434/34; f. Generální prokuratura Brno, kart. 120a, spisová značka 996/33gp; kart. 126, spisová značka 3979/33gp; kart. 134, spisová značka 3630/34gp.

82 NA, f. Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 11417, sign. S 8269/8, manipulační období 1931 – 1940.

83 NA, f. NS Brno, kart. 3020, spisová značka Zm IV 434/34.

84 NA, f. Policejní ředitelství Praha II. – prezidium, kart. 1339, sign. S 49/28, manipulační období 1931 – 1940.

85 ANM, f. Kryl Rudolf, kart. 97.

Pomineme-li popis Svojšeho impozantních rozměrů podpořených gigantickým apetitem,⁸⁶ a zprávy uvádějící čtenáře do děje,⁸⁷ tak se objevily zprávy, že některé své oběti pohlavně nakazil a stejně tak se vyskytovaly údaje o snahách přezkoumat jeho duševní stav spolu s exekucí na jeho majetek, která ale byla záhy zrušena.⁸⁸ Jeho duševní stav se probíral častěji a to ve vztahu k zločinům, „jež prováděl a dal prováděti ve svém bytě hromadně na začkách české a rusínské měšťanské školy v Užhorodě, byly po dlouhém zkoumání prohlášeny košickým drem Stuchlíkem za činy člověka nepřičetného a svému okolí nebezpečného“, což byl odlišný názor od užhorodských lékařů a tamních žurnalistů bojujících za Svojšeho líčeného v dotovaných listech jako „padlý lev“ a *Lidové noviny* se dotazovaly, zda nesouvisí odvolání školního inspektora Bočka s tím, že se zděsil s poměry v této „agrární rezervaci“.⁸⁹ *Lidové noviny* si rovněž povšimly neurvalého tiskového útoku na užhorodského státního zástupce a vzpomněly, že bratislavští odborníci prohlásili Svojšeho za přičetného.⁹⁰ Tento závěr byl nakonec potvrzen i pražskými odborníky,⁹¹ tudíž mohl být Svojše předvolán před soud v březnu 1930.⁹²

Zpravodaj Lidových novin
Emil Waldstein. *Pestrý týden*,
č. 13, 1932, roč. VII., s. 10.

Novinář *Lidových novin*, který napsal, že se Svojšem by se neměli stýkat členové vojenského důstojnického sboru,⁹³ se stal spolu se svojí rodinou terčem tiskového útoku, který u soudu odvracel advokát Jutkovič. Na novináře bylo útočeno i skrze *Podkarpatské hlasy* redigované užhorodským dopisovatelem ČTK Rudolfem Krylem, kterého pak po žalobě pro tiskovou pomluvu zastupoval⁹⁴ agrárnický právník Otakar Benda.⁹⁵ Soud vedený soudním radou Janem Foltánkem, jenž připustil i čtení protokolů ze soudního jednání se Svojšem (které opět vedl Foltánek), ovšem Bendou vedené obhajobě neuvěřil a vyměřil Krylovi trest ve výši jednoho měsíce nepodmíněně a pokuty 1 000 korun, náhrady soudních útrat ve výši 600 korun a náhradě škody soukromému žalobci ve výši 3 000 korun. Benda se odvolal.⁹⁶ Bohužel, další vývoj tohoto soudního sporu neznáme.

86 *Lidové noviny*, 1. 3. 1928, č. 112.

87 *Lidové noviny*, 12. 3. 1928, č. 132.

88 *Lidové noviny*, 26. 3. 1928, č. 157; 29. 3. 1928, č. 163; 15. 4. 1928, č. 194.

89 *Lidové noviny*, 20. 8. 1928, č. 421.

90 *Lidové noviny*, 12. 1. 1929, č. 21.

91 *Lidové noviny*, 14. 12. 1929, č. 628.

92 *Lidové noviny*, 9. 3. 1930, č. 124.

93 *Lidové noviny*, 5. 3. 1930, č. 116.

94 *Lidové noviny*, 2. 4. 1930, č. 168.

95 O Bendově napojení na agrárníky viz SNA, f. VS Košice, kart. 2, inv. č. 13, čj. 4/dův1936.

96 *Lidové noviny*, 2. 4. 1930, č. 168.

Profesně velmi schopný pracovník a následně vedoucí užhorodské odbočky ČTK Rudolf Kryl. Pestrý týden, č. 13, 1932, roč. VII., s. 10.

Je pochopitelné, že s ještě větším zaujetím *Lidové noviny* popsaly výsledek trestního řízení, kdy na konci dubna trestní senát pod vedením již čtenářům novin známého soudce Jana Foltánka uznal Svojšeho vinným v devíti případech a odsoudil ho na tři roky. Advokát některých dalších poškozených byl odkázán na civilní žalobu. Obhájce Benda prohlásil odvolání ohledně viny a trestu a prokurátor Kubíček se odvolal proti výměře trestu a na jeho návrh byl Svojše vzat ihned do vazby. Podle novinářů se po rozsudku „Svojše zřejmě zhroutil“.⁹⁷

S otevřeným výsměchem se pak setkalo dodatečné prohlášení „vydavatele a redaktora Podkarpatských Hlasů, inspektora na odpočinku, jenž uznal za vhodné prohlásit, že Podkarpatské Hlasý nejsou listem poloúředním“. Množství úředních a veřejných vyhlášek v listu nově vlastněném agrárnickým poslancem Josefem Zajícem ovšem bezpečně říkalo něco jiného. „Jeho zakladatel Svojše, jenž byl zároveň redaktor Čs.

tiskové kanceláře, postoupil jej ve vyšetřovací vazbě restringovanému úředníku státních lesů, jenž se zároveň bez jakýchkoliv odborných předpokladů stal správcem užhorodské odbočky ČTK. Obě funkce byly spojeny nejen po stránce osobní nýbrž i funkční, tj., redakce Podkarpatských Hlasů byla zároveň úřadovnou ČTK se společným telefonem a personálem, a to v domě, jehož majitelem je František Svojše.“ Podkarpatské hlasy tak podle *Lidových novin* i nadále plnily roli poloúředního periodika, neboť přinášely údaje, které mohly být vypuštěny jen z úředního prostředí a v jeho zájmu. *Lidové noviny* pak připomněly, že půl roku před Svojšeho aférou byl jejich novinář v prezídiu Zemského úřadu v Užhorodě přemlouván, „aby se nehašteřil se Svojšem“ a za 1 500 korun měsíčně tajně psal do Podkarpatských hlasů: „Tak vypadá nezávislý list hájící zájmy českého lidu na Podkarpatsku.“⁹⁸ Čtenáři se brzy dozvěděli další pikantérie z projednávání u košického vrchního soudu, totiž že jej zbrzdilo sdělení „sanatoria dra Kramra v Praze-Bubenči, kde je Svojše na léčení, [...], že musí býti držen v uzavřeném ústavě“, tudíž soud požádal pražskou policii, aby jej nechala vyšetřit policejním lékařem a sdělila, zda se může Svojše dostavit nebo má-li být předveden.⁹⁹ Ta, jak víme, ale neprováděla podobná šetření a její lékaři k nim nebyli ani kvalifikováni.

Lidové noviny také informovaly o skutečnosti, že vrchní soud snížil původní rozsudek ze tří let v káznici na deset měsíců žaláře a Krajský soud v Užhorodě měl rozhodnout o podmíněnosti rozsudku.¹⁰⁰ Je více než podivné, že noviny si odpustily komentář výroku soudu ohledně směšné výměry trestu, a tak alespoň *Lidové noviny* přinesly noticku sdělující, že Nejvyšší soud v Brně potvrdil výrok košického soudu ohledně deseti měsíců v žaláři a ztráty občanských práv na tři roky. „Duševní

97 *Lidové noviny*, 26. 4. 1931, č. 211.

98 *Lidové noviny*, 23. 5. 1931, č. 258.

99 *Lidové noviny*, 13. 2. 1932, č. 79.

100 *Lidové noviny*, 20. 10. 1932, č. 531.

poruchy u Svojšeho, který zatím co se odvolával, spolupracoval v četnickém časopise, soud nepřiznal. Rovněž nepodařilo se mu dosíci podmíněného odsouzení a ponechání občanských práv, což hrálo značnou roli při Svojšově pensí.¹⁰¹

Ohlas procesu v tisku – Četnické listy

Jelikož Svojše býval mezi podkarpatoruskými četníky natolik oblíben, že při vykradení pokladny zemského četnického velitelství byli ochotni na něj uspořádat sbírku, a byl chválen i v *Četnickém obzoru*, je pochopitelné, že zatčení, zejména jeho důvod, tak i proces samotný a jeho výsledek rezonoval sborem, který měl v osmém paragrafu služební instrukce uvedeno: „Četníci mají se chovati vážně, slušně a zdvořile. Každým přehmatem, hrubostí a surovostí slovem i činem při služebních výkonech trpí újmu vážnost jednotlivce i celého sboru a ztěžuje se zakročení četníka. To platí zvláště tehdy, je-li četník přítomen při slavnostech, větších shromážděních apod., kdy každá nerozvážnost, osobivost anebo zbytečné obtěžování může přivoditi nepříjemné a nebezpečné výstupy. Příslušníci četnictva mají žárlivě střežiti dobrou pověst sboru a vzájemně na sebe dozírat, čímž bude umožněno, aby nectnosti a zlozvyky byly již v zárodku potlačeny.“¹⁰²

O to děsivější byl fakt, že na počátku 30. let Svojše stanul před soudem „pro delikty proti mravopověstnosti“.¹⁰³ Tyto události v komunitě četníků vyvolaly přirozený zájem.¹⁰⁴ A bohužel oprávněně, jak dokládají i novinové texty, konkrétně *Národní osvobození*, ze kterého mohutně citovaly rovněž i *Četnické listy*: „Celá léta platí Svojše ve veřejnosti za žoviálního tloušťáka, jenž něco zná a něco dovede, jenž umí dělat noviny, jenž si zvlášť potrpí na hojně a dobré jídlo a pití, a velmi rád si neškodně zažertuje o mladých děvčátkách. Avšak zatím tento abnormálně tlustý muž, chechtající se od vnitřního uspokojení na celé kolo při každé příležitosti, provádí již drahnou dobu ve svém bytě nepěkné věci s mládeží obojího pohlaví.“¹⁰⁵

Zpráva o Svojšeho odsouzení vyvolala samozřejmě rozruch; již v čísle informujícím o zakončení jeho procesu byl inzerát podepsaný a zároveň nadepsaný jako „Zvědavý“ tohoto znění: „Konečně si se dočkal. Dostal tři roky káznice. Zdali nyní poví i on něco svým čtenářům, nevíme. Dosud byl zticha. (Viz zprávu uvnitř).“¹⁰⁶ Naneštěstí kontace nám unikají, byť se můžeme domnívat, že pisatel měl na mysli politické konexe.

Zvýšený zájem *Četnických listů* byl přirozený: František Svojše a Bohumil Mladý byli *Četnickými listy* vnímáni jako překážka vzniku četnické odborové organizace a proces samotný samozřejmě ublížil i četnictvu, ale i četnickému odborovému hnutí.¹⁰⁷ Nepřekvapí proto, že Mladý se Svojšeho ujal a nevěřil výroku soudu, což pochopitelně vyvolalo odezvu u *Četnických listů*, které poukázaly na to, že Mladý se

101 *Lidové noviny*, 22. 1. 1935, č. 39.

102 PINKAS, Oldřich – ERHART, Josef. *Sbírka četnických předpisů*. Kroměříž, 1923, s. 61.

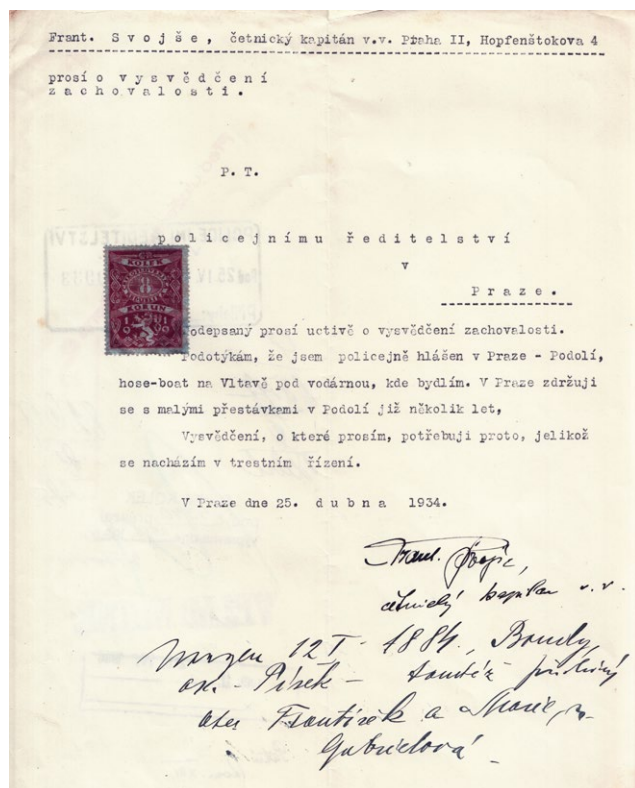
103 Hlavní přelíčení s čet. kpt. v. v. a redaktorem Svojšem. In *Četnické listy*, roč. 5, 15. 1. 1931, č. 2, s. 16.

104 Hlavní přelíčení se Svojšem v dubnu. In *Četnické listy*, 1. 4. 1931, č. 7, s. 57.

105 *Národní osvobození*, 25. 4. 1931, č. 114; Spolupracovník „Č. O.“ Frt. Svojše na 3 roky do káznice. In *Četnické listy*, roč. 5, 1. 5. 1931, č. 9, s. 72.

106 Zvědavý. In *Četnické listy*, roč. 5, 1. 5. 1931, č. 9, s. 76.

107 Příklad Svojše a četnictvo. In *Četnické listy*, roč. 5, 15. 5. 1931, č. 10, s. 77.

Žádost Františka Svojsého o vysvědčení zachovalosti z dubna 1934. NA, f. Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 11417, sign. S 8269/8, manipulační období 1931 – 1940.

soudního stíhání za pedofilii a z toho vyplývající ztráty četnické penze.¹⁰⁸ Kdyby mezi četnictvem a státní policií panovaly lepší vztahy, popř. za drobné pomoci ministerstva vnitra (kdyby na tom mělo zájem), nejspíše by se nezjištěným únikem dostala redakci *Četnických listů* zpráva, že František Svojsě byl u Bohumila Mladého na počátku 30. let dvakrát policejně přihlášen. Ostatně Svojsě v letech 1929 – 1933 vystřídal převážně v Podolí množství adres, než zakotvil na svém hausbótu u podolské elektrárny...¹¹²

nevěnoval jiným případům propuštěných četníků, kteří měli rodiny, ale svobodnému a movitému Svojsému ano, přičemž důvod byl prostý „božská a jiné komedie na luzích četnické lyriky by bez pana Svojsého osířely, neměl by kdo překládat články o cizím četnictvu, neměl by kdo udržovati prospěšné styky s některými časopisy, neměl by kdo psáti osvědčeným způsobem polemiky s nepohodlnými lidmi“. Ba naznačovalo se, že *Četnické obzory* reálně řídí Svojsě a nikoliv Mladý.¹⁰⁸ Svojsě byl však Mladým zapíraný, ač měl být dokonce iniciátorem tiskového sporu mezi státní policií a četnictvem.¹⁰⁹ To ovšem *Četnické obzory* zuřivě popíraly a *Četnické listy* musely dokonce otisknout tiskovou opravu.¹¹⁰ Učinily tak s elegancí a grácií na stejné stránce, kde zveřejnily zprávu o výsledku Svojsěova

108 Omývání mouřenína. In *Četnické listy*, roč. 5, 15. 6. 1931, č. 12, s. 100.

109 Spor mezi četnictvem a policií. In *Četnické listy*, roč. 9, 5. 1. 1935, č. 1, s. 6.

110 Tisková oprava. In *Četnické listy*, roč. 9, 5. 2. 1935, č. 3, s. 24.

111 Případ býv. kapitána Frant. Svojsého. In *Četnické listy*, roč. 9, 5. 2. 1935, č. 3, s. 24.

112 NA, f. Policejní ředitelství Praha II. – evidence obyvatelstva, pobytová karta Františka Svojsého; f. Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 11417, sign. S 8269/8, manipulační období 1931 – 1940; Svojsě propuštěn z vazby. In *Četnické listy*, 15. 5. 1931, č. 10, s. 84 a zadní přídeští.

Exitus

Zprávou o potvrzení jeho odsouzení ze strany Nejvyššího soudu v Brně se Svojše vytrácí nejen z tiskového – jako subjekt i jako objekt – ale i z pozemského světa, neboť 31. srpna 1935 umírá¹¹³ a na podzim 1935 zažádali jeho sourozenci u ministerstva vnitra o příspěvek na pohřebné. Spis (týkající se nejen této odvážné žádosti, ale také odebrání penze) se bohužel nedochoval,¹¹⁴ tudíž nelze říct, jak byla posouzena tato dozajista nemístná žádost. Začasté jsou však stranické legitimace vyrobeny z výrazně hustšího materiálu a jsou tedy těžší než průkazy služební a nemluvě již o nehmotných pojmech morálky, které tak mohou jen volně poletovat éterem, aniž by v praxi cokoliv vážily... Ostatně, pravda se dá snadno zamlčet, jak dokazuje skutečnost, že agrárnícká tisková vlajková loď *Venkov* o pedofilové případu neinformovala a jméno František Svojše v listu ve 30. letech figuruje výhradně ve vztahu k zemědělským organizacím¹¹⁵ v době, kdy se na deviantovi – řečeno básníkem – již konal kongres červů.¹¹⁶ Tato novinářská a redakční poplatnost zaměstnavateli, jeho ideologii a zájmům, není překvapivá a tento případ jen dokládá, o jak hluboce zakořeněný systémový problém se jedná.

Hlavní představitel *Četnického obzoru* Bohumil Mladý se musel začít ohlízet po jiném spolupracovníkovi. Přitom si myslel na jiného podkarpatoruského veřejně činného četníka Karla Bejstu,¹¹⁷ který však trpěl přeci jen společensky přijatelnější deviací – byl to grafoman, tedy spisovatel, navíc dobově poměrně úspěšný, který líčil život na Podkarpatské Rusi a který koncem první republiky pomýšlel díky kontaktům na umělecké kruhy i na expanzi do filmu.¹¹⁸ K tomu však již nedošlo a můžeme jen litovat, že nemohl vyprodukovat žádný filmový materiál. Bejsta totiž byl rovněž uznáván coby úspěšný propagátor turismu na Podkarpatské Rusi,¹¹⁹ tudíž by film byl přinejmenším po exteriérové stránce nepochybně velmi přínosný.

Úspěšný četnický spisovatel
Karel Bejsta.

Bejsta, Karel: Pytlák Savula a jiné podkarpatoruské povídky. Olomouc 1936.

113 NA, f. Ministerstvo vnitra I – stará registratura – dodatky, kniha č. 9.

114 Mělo by se jednat o signaturu 13/190/3 v manipulačním období 1931 – 1935 fondu Ministerstvo vnitra I. – stará registratura uloženém v Národním archivu. Není však na svém místě.

115 Např. *Venkov*, 23. 4. 1936, č. 96 a 20. 9. 1936, č. 220.

116 Hamlet (1996) | Recenze - Uživatelské | ČSFD.cz (csfd.cz), [17. 1. 2022].

117 ANM, f. Hn, sign. Bejsta Karel.

118 Např. BEJSTA, Karel. *Pytlák Savula a jiné podkarpatoruské povídky*. Olomouc 1936; Úspěch knihy kol. vrch. strážm. Bejsty, »Pytlák Savula«. In *Četnické listy*, roč. 10, 5. 8. 1936, č. 15, s. 130; Karel Bejsta. *Pytlák Savula, povídky z Verchoviny*. In *Četnické listy*, roč. 12, 5. 4. 1938, č. 7, zadní přídeští a zadní obálka.

119 ANM, f. Hn, sign. Bejsta Karel.

Závěr

František Svojše byl schopný, leč leckdy problémový četnický účetní, který se po svém propuštění od sboru plně oddal svým dřívějším zálibám, zejména žurnalistice, pro níž měl určité vlohy. Spolu s uniformou však nesvlékl jen disciplínu, což dokládá skutečnost, že několik let jako představitel užhorodské odbočky ČTK nevedl řádnou evidenci dokumentů, ale hlavně se zbavil veškerých zábran a vrhl se do víru obžerství, ke kterému zjevně inklinoval již dříve (ostatně jeho rozměry a související zdravotní problémy byly důvodem k superarbitraci), ale hlavně se oddal sexuální deviaci, kterou si vybíjel na těch nejzranitelnějších – dětech. S ohledem na veselou a družnou povahu není překvapivé, že nejen rodina, ale i mnozí jeho příznivci a známí z civilního a četnického života jen stěží přijímali skutečnost, že se jejich oblíbený společník stal sexuálním predátorem. Určitou záštitu mu přitom poskytovala skutečnost, že díky kontaktům na četnictvo a další složky státní správy mohl vytvořit úspěšné a čtivé lokální noviny, které si záhy vydobýly status polooficiálního periodika vedoucích kruhů státní správy na Podkarpatské Rusi. To z něj dělalo do jisté míry privilegovanou a společensky žádoucí osobu a patrně u něj vyvolalo i určitý pocit nedotknutelnosti utvrzovaný napojením na agrární politickou stranu. Svojšeho deviantní činnost sice ukončilo policejní zatčení, ale justiční stránka případu se nezařadila k slavným kapitolám československých právních dějin nejen s ohledem na délku řízení, ale hlavně i na celkový výsledek v podobě triviálního trestu. Zdá se sice, že po zatčení a prvním odsouzení se již Svojše neodvážil pokračovat ve svém kriminálně-deviantním konání, resp. o tom nemáme/neznáme doklady, ale odplata za spáchané zlo přicházela pomalu a oběti a jejich blízké mohla sotva uspokojit, natož posloužit jako odstrašující příklad. Svojšem založené noviny *Podkarpatské hlasy* přežily svého zakladatele jen o několik málo let. Jejich zánik však nesouvisel se Svojšovým deviantním skandálem, nýbrž zánikem státu a zmizením české menšiny z podkarpatoruské oblasti.

MATERIÁLY

Zrúcanina hradu Kamieniec je pozostatok stredovekej gotickej stavby zo 14. stor., prestavanej o dve storočia neskôr v renesančnom štýle, nachádza sa blízko mesta Krosno v Podkarpatskom vojvodstve v Poľsku. Foto: Jozef Jurčíšin

ARCHÍVNY VÝSKUM STAVEBNO-HISTORICKÉHO VÝVOJA RÍMSKOKATOLÍCKEHO KOSTOLA SV. MARGITY ANTIOCHISKEJ V PLAVEČI

Anton LIŠKA

Abstract: *Archival research of construction-historical development of St. Margaret of Antioch roman catholic church in Plaveč.* Church of Saint Margaret of Antioch in Plaveč represents from the point of view of building-historical development a very interesting sacral building, which has undergone several building modifications from its origin at the beginning of the 14th century to the present. It included also a change of church furniture. In the exterior and interior of the building, with the exception of Romanesque, one can capture the influences of all other art history periods - Gothic, Renaissance, Baroque and Classicist, as well as artistic decoration of regional significance from the 20th century. Despite the inescapable monuments and historical significance of this sacral building, which exceeds the regional context, current and past historiographical writings have paid minimal attention to the architectural and historical development of this rare building. The imaginary black hole in the research of the subject matter is tried to be filled by the presented study, which with the help of primary and secondary sources, contemporary and current literature, maps and visual materials, approaches the architectural and historical development of the Roman Catholic Church of St. Margaret of Antioch in Plaveč from its construction to the present.

Key words: Church of St. Margaret of Antioch. National cultural monument. Plaveč. Sacral building. Construction-historical development.

Obec Plaveč¹ leží v doline rieky Poprad, na styku Levočskej vrchoviny a Levočských vrchov, v nadmorskej výške okolo 490 m n. m.² Od okresného mesta Stará Ľubovňa je vzdialená približne 16 km juhovýchodným smerom, od krajského mesta Prešov asi 47 km severozápadným smerom. Prvá písomná zmienka o obci pochádza z roku 1269. Ide o listinu kráľa Bela IV. (1235 – 1270), prostredníctvom ktorej uhorský panovník odobral obce Plaveč a Žehru liptovskému šľachticovi českého pôvodu Bohumírovi výmenou za obec Trstené na Liptove. Samotná obec však vznikla podstatne skôr, pričom historici jej vznik datujú spravidla do 11., resp. 12. stor.³ V druhej

-
- 1 Bližšie o dejinách obce: NEMERGUT, Ján a kol. *Plaveč 1269 – 2009*. Plaveč : Obecný úrad Plaveč, 2009, 176 s.
 - 2 ŠŮLE, Peter – ŠŮLE, Peter ml. (eds.). *Encyklopédia miest a obcí Slovenska*. Banská Bystrica : Vydavateľstvo PS-LINE, 2005, s. 774.
 - 3 ULÍČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 239; MURCKO, Michal. *Historický slovník obcí okresu Stará Ľubovňa 2. časť. N –*

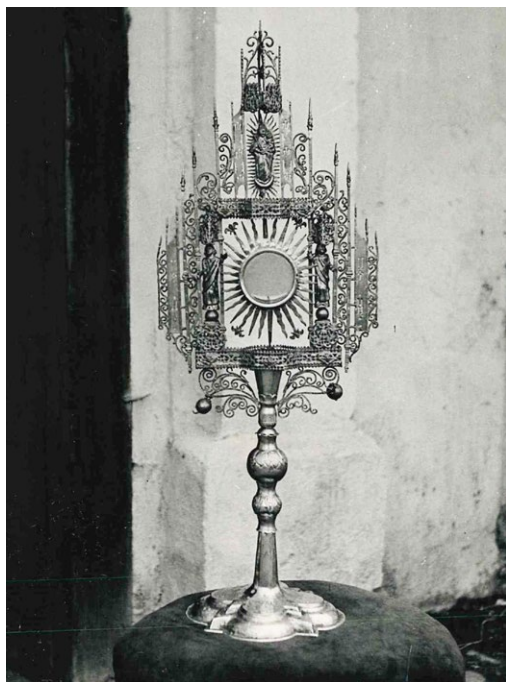
polovici 13. stor. sa v obci spomína hrad a mýtnica⁴ a na prelome 13. a 14. stor. už aj rímskokatolícka farnosť a kostol sv. Margity Antiochijskej.⁵

Stavebno-historický vývoj kostola v stredoveku (do zač. 16. stor.)

Exaktne datovať začiatok a koniec výstavby kostola sv. Margity Antiochijskej v Plavči nie je možné, nakoľko sa nám o tom nedochovalo (resp. sa nám nepodarilo nájsť) žiadna písomná správa. Na základe architektonických znakov a detailov a dochovaných písomných prameňov o tunajšej obci a farnosti kladú historici, architekti, historici umenia a pamiatkari výstavbu predmetného sakrálneho objektu do 13., 14., resp. 15. stor. Sándor Tóth v prvom zväzku svojej publikácie *A Kassai Százéves Egyházmegye Történeti Névtára És Emlékkönyve 1904* uvádza, že najstaršia písomná zmienka o tunajšom kostole pochádza z roku 1300, pričom tento je v nej zachytený ako hradná kaplnka (*capellanus arcensis*).⁶ Existenciu kostola sv. Margity Antiochijskej v Plavči už v 13. stor. predpokladajú na základe nepriamych dôkazov, zachytených v dobových prameňoch, aj Michal Murcko,⁷ Peter Roth⁸ a Ferdinand Uličný.⁹ Do obdobia okolo roku 1300 kladú výstavbu tunajšieho kostola aj historické schematizmy košického biskupstva z rokov 1915,¹⁰ 1938¹¹ a 1943.¹² Podľa informácií zaznamenaných v týchto sekundárnych prameňoch bol miestny kostol postavený súčasne so zriadením plavečskej rímskokatolíckej farnosti, pričom jej existenciu kladú vyššie uvedené sekundárne pramene do obdobia okolo roku 1300. František Šubert datuje výstavbu kostola sv. Margity Antiochijskej v Plavči do obdobia okolo rokov 1340 – 1350.¹³ Do 15. stor. datujú vznik tunajšieho chrámu

V. Prešov : Metodické centrum, 1995, s. 28; KROPILÁK, Miroslav – PISOŇ, Štefan (eds.). *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. 2. časť*. Bratislava : Veda, 1977, s. 394; NEMERGUT, Ján a kol. *Plaveč 1269 – 2009*. Plaveč : Obecný úrad Plaveč, 2009, s. 18; SÜLE, Peter – ŠÜLE, Peter ml. (eds.). *Encyklopédia miest a obcí Slovenska*. Banská Bystrica : Vydavateľstvo PS-LINE, 2005, s. 774.

- 4 KROPILÁK, Miroslav – PISOŇ, Štefan (eds.). *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. 2. časť*. Bratislava : Veda, 1977, s. 394.
- 5 *Schematismus venerabilis cleri administrationum apostolicarum Cassoviensis, Rosnaviensis et Salmariensis in Slovachia anno reparatae salutis 1943*. Prešov, 1943, s. 103.
- 6 TÓTH, Sándor. *A Kassai Százéves Egyházmegye Történeti Névtára És Emlékkönyve 1904. I. Kötet. Abaúj - És Sárosmegye*. Kassa : Kassa Vitéz A. Ut. Nyomása, 1904, s. 688.
- 7 MURCKO, Michal. *Historický slovník obcí okresu Stará Ľubovňa 2. časť. N – V*. Prešov : Metodické centrum, 1995, s. 28.
- 8 NEMERGUT, Ján a kol. *Plaveč 1269 – 2009*. Plaveč : Obecný úrad Plaveč, 2009, s. 42.
- 9 ULICHNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 239.
- 10 *Schematismus cleri dioecesis Cassoviensis ad annum Jesu Christi 1915*. Cassoviae, 1915, s. 114.
- 11 *Schematismus venerabilis cleri dioeceseos Cassoviensis anno reparatae salutis 1938*. Cassoviae, 1938, s. 122.
- 12 *Schematismus venerabilis cleri administrationum apostolicarum Cassoviensis, Rosnaviensis et Salmariensis in Slovachia anno reparatae salutis 1943*. Prešov, 1943, s. 103.
- 13 ŠUBERT, František. *Celková zpráva o průzkumných, zajišťovacích, stavebně technických a restaurátorských pracích v kostele sv. Margity Antiochejskej v Plavči, okres Stará Ľubovňa*. Plaveč, Strojopis, 1972, s. 1.

Neskorogotická monštrancia (s úpravami z 18. a 19. stor.) na dobovej fotografii z roku 1955. Archív PÚ SR, f. Zbierka negatívov (ZN), Plaveč, r. kat. kostol, (negatív číslo) neg. č. 5328-13, autorka: B. Kovačovičová

Peter Süle st. a Peter Süle ml.¹⁴ Archívne dokumenty uložené v Archíve PÚ SR¹⁵ a KPÚ PO,¹⁶ *Súpis pamiatok na Slovensku II.*,¹⁷ Ján Beňko,¹⁸ Emil Konček a Júlia Mantičová¹⁹ a Miroslav Kropilák a Štefan Pison²⁰ neuvádzajú pri zmienke o výstavbe farského kostola v Plavči žiadnu datáciu, iba sa zmieňujú o tom, že ide o pôvodne ranogotický, resp. gotický²¹ objekt.

Na základe komparácie vyššie uvedených zdrojov možno konštatovať, že kostol sv. Margity Antiochijskej v Plavči bol vybudovaný z kameňa na konci 13., resp. na začiatku 14. stor. a od svojho vzniku plnil funkciu farského chrámu.²²

Ako vyplýva zo záverov reštaurátorského prieskumu, realizovaného v miestnom kostole v roku 1972, objekt bol v polovici 14. stor. omietnutý jednou značne nerovnou vrstvou vápenných omietok a následne vyzdobený freskami. V polovici 15. stor. boli pôvodné nerovné gotické omietky aj s freskami preomietané novou tenkou vrstvou ne-

- 14 SÜLE, Peter – ŠÜLE, Peter ml. (eds.). *Encyklopédia miest a obcí Slovenska*. Banská Bystrica : Vydavateľstvo PS-LINE, 2005, s. 774.
- 15 Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky Bratislava (Archív PÚ SR), fond (f.) Zbierka základných výskumov (Z), signatúra (sign.) 1830. *Plaveč, okr. Prešov, Rím. kat. kostol sv. Margity*, s. 1.
- 16 Archív Krajského pamiatkového úradu Prešov (Archív KPÚ PO), f. Spisová agenda ústavu do roku 2002 (SAÚ do roku 2002). *Rozhodnutie o zápise kultúrnej pamiatky do štátneho zoznamu kultúrnych pamiatok*. Prešov, 28. 8. 1961.
- 17 GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.). *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok druhý, K – P*. Bratislava : Obzor, 1968, s. 472.
- 18 BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 208.
- 19 Archív KPÚ PO, f. Evidenčný list nehnuteľných pamiatok (EL NP), poradové číslo (por. č.) 341, rok (r.) 1964. *Plaveč, kostol*, nečíslované.
- 20 KROPILÁK, Miroslav – PISOŇ, Štefan (eds.). *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. 2. časť*. Bratislava : Veda, 1977, s. 394.
- 21 Obdobie gotiky možno na území dnešného Slovenska datovať od polovice 13. do začiatku 16. stor. – pozn. autora.
- 22 Arcibiskupský archív v Košiciach (AACass), f. Kanonické vizitácie (KV), inventárne číslo (inv. č.) 66, vol. 7, fascikel (fasc.) 2, r. 1703. *Visitatio Parochor. Inclty Cottus. Sáros Anno 1703, die 15. Juny Inchoata et 21. July cum Gratia Dei Omnipotensis Terminata*, s. 94.

skorogotických vápenných hladných omietok. Na novú vrstvu omietok bola následne aplikovaná nová vrstva freskovej výzdoby.²³ Približne v tomto období bola do kostola zakúpená aj neskorogotická strieborná monštrancia.²⁴ Bližšie informácie o ďalšom stavebno-historickom vývoji kostola v stredoveku známe nie sú, nakoľko ich nezachytávajú ani dostupné archívne pramene, ani odborná literatúra. S najväčšou pravdepodobnosťou však tento sakrálny objekt v sledovanom období neprešiel žiadnymi zásadnými stavebnými úpravami.

Stavebno-historický vývoj kostola v novoveku (začiatok 16. storočia – 1918)

Prvou známou stavebnou úpravou prešiel kostol sv. Margity Antiochijskej v Plavči až na prelome 16. a 17. stor. V sledovanom období bola k južnému múru svätyne pristavaná bočná kaplnka a došlo aj ku úprave fasád, vďaka čomu exteriér objektu nadobudol renesančný vzhľad.²⁵ Datáciu výstavby bočnej kaplnky síce neuvádza žiaden písomný prameň, no jej vznik okolo roku 1600 dokladuje viacero nepriamych dôkazov. Prvým sú architektonické detaily kaplnky v podobe neskorogotických, resp. ranorenesančných kamenných ostiení združeným okien, časovo spadajúcich práve do obdobia prelomu 16. a 17. stor. Druhým sú tri dochované kamenné epitafy, inštalované v interiéri, resp. exteriéri kostola, datované na začiatok, resp. prvú tretinu 17. stor. Uvedené epitafy boli objavené v krypte nachádzajúcej sa pod kaplnkou. Do krypty museli byť uložené spolu s telesnými pozostatkami zosnulých až po jej vybudovaní. V tom čase už s určitosťou stála aj kaplnka, situovaná nad ňou, plniaca pravdepodobne funkciu pohrebnej kaplnky miestnej šľachty a donátorov a dobrodincov tunajšieho kostola. Bezprostredne po dobudovaní bočnej kaplnky sa tunajší kostol dostal do rúk evanjelikov. Stalo sa tak pred rokom 1614 a v ich správe ostal až do roku 1660.²⁶ Na konci 17. stor., keď bol objekt opätovne v správe rímskokatolíkov, pribudli do jeho mobiliáru dve nové drevené barokové sochy sv. Petra a sv. Pavla a dva nové ranobarokové drevené oltáre.²⁷

Na začiatku 18. stor., v čase konania vizitácie farností Šarišskej stolice, realizovanej v roku 1703, bol kostol sv. Margity Antiochijskej zaklenutý klenbami, mal

23 ŠUBERT, František. *Celková zpráva o průzkumných, zajišťovacích, stavebně technických a restaurátorských pracích v kostele sv. Margity Antiochejskej v Plavči, okres Stará Lubovňa. Plaveč, Strojopis, 1972, s. 3.*

24 Monštrancia je vysoká 79 cm. Z pôvodnej hmoty boli do súčasnosti zachované iba tri strieborné gotické figúrky. V klasicizme prešla výraznou premenou, keď bola jej pôvodná noha a driek nahradené novými, v štýle romantizujúcej gotiky. Na konci 19. stor. bola doplnená o schránku na ukladanie hostie a prešla zláténím. Archív KPÚ PO, f. Evidenčný list hnuteľnej národnej kultúrnej pamiatky (EL HNKP), por. č. Vs3128H, r. 1972. *Plaveč, Kostol r. kat. sv. Margity Ant., Monštrancia*, nečíslované; BARDOLY, István – PLANK, Ibolya (eds.). *A „szentek fuvarosa“ : Divald Kornél felső-magyarországi topográfiaja és fényképei 1900 – 1919*. Budapest : Országos Múemlékvédelmi Hivatal, 1999, s. 276-278.

25 GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.). *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok druhý, K – P*. Bratislava : Obzor, 1968, s. 472.

26 *Schematismus cleri dioecesis Cassoviensis ad annum Jesu Christi 1915*. Cassoviae, 1915, s. 114.

27 GLOS, Peter. *Zámer a zásady pre reštaurovanie bočného oltára Najsvätejšieho Srdca Ježišovho a bočného oltára Panny Márie z rímskokatolíckeho kostola sv. Margity Antiochijskej v Plavči*. Prešov : Pamiatkový ústav Bratislava, regionálne stredisko Prešov, Strojopis, 1996, s. 5.

Barokový zvon z roku 1713 na fotografii z roku 2015.

Zdroj: Archív KPÚ PO, Plaveč, 02/2015.

Autorka fotografie: E. Šimčíková

vežu, sakristiu a kaplnku a jeho murivá a strechy sa nachádzali v dobrom stave. Vo veži kostola boli v sledovanom období umiestnené dva zvony. Interiér objektu bol vybavený štyrmi oltármi. V kaplnke sa nachádzal oltár sv. Kataríny, uprostred svätyne bol umiestnený hlavný oltár sv. Margity a po jeho pravej a ľavej strane sa nachádzali dva bočné oltáre, z ktorých jeden patril sv. Antonovi Paduánskemu a druhý Panny Márii Nanebovzatej. V sakristii bola umiestnená krstiteľnica a nádoby so svätými olejmi. Kostol v roku 1703 nedisponoval žiadnymi relikviami, avšak nachádzali sa v ňom všetky potrebné liturgické knihy, bohoslužobné predmety a kňazské rúcha, vrátane troch strieborných pozlátených kalichov s paténami, jedného strieborného pozláteného cibória, jedného strieborného pacifikálu a jednej striebornej monštrancie.²⁸ O deväť rokov neskôr, počas krátkej vizitácie farností Šarišskej stolice, sa v tunajšom

kostole nachádzali naďalej dva zvony, avšak už iba tri oltáre – hlavný sv. Margity a bočné – Panny Márie a sv. Antona.²⁹ V roku 1713 pribudol do veže kostola nový barokový zvon, uliaty neznámym zvonolejárom.³⁰

28 AACass, f. KV, inv. č. 66, vol. 7, fasc. 2, r. 1703. *Visitatio Parochor. Inclyti Cottus. Sáros Anno 1703, die 15. Juny Inchoata et 21. July cum Gratia Dei Omnipotensis Terminata*, s. 94-95.

29 AACass, f. KV, inv. č. 67, vol. 7, fasc. 3, rok 1712. *Brevis Visitatio Cottus. Sáaros Anno 1712 peracta*, s. 4.

30 Ide o stredne veľký zvon so šesframennou korunou bez výzdoby, v súčasnosti zavesený na oceľovej hlave, s dolným priemerom 95,5 cm. Na hornom okraji zvonu sa medzi plastickými linkami nachádza nápisová páska s trojriadkovým latinským majuskulným textom, odkazujúcim na donátorov zvonu a svätých, o príhovor ktorých má zvuk zvonu prosieť: S(ANCTI). VATENTĪ S(ANCTI): MĪCHAEĹIS ARCHANG(ELIS). S(ANCTI) ANTONĪ AD LAVDEM ET / GLORIĀ S(ANCTIS)S(I)MAE TRĪNĪTATĪS BEAT(IS)S(I)MAE VĪRG(INIS): MARĪAE / + SPLĪS AC M: D: MĪCHAEĹ HOR: DE PADVA S(ANCTI): ĪOSEPHĪ S(ANCTI): ANGELĪCVST: S(ANCTI): ĪOAN(NI): NEPOM: ET OO: SANCTORV HONOREM / VATH. ĹĪB(ERVS). B(ARONVS): DE PALOCSA CVM SPLĪ AC M: D: CONTHORALĪ CHRĪSTĪNA / PERĪNĪ SUMPTĪB(VS) SVIS ERĪGĪ CVRAVĪT. Z posledného riadku nápisu visí ornament v podobe akantových listov. Na plášti zvonu sú umiestnené reliéfy, zobrazujúce Krista na kríži, Pannu Máriu s dieťaťom, sv. Michala archanjela a dva rodové erby donátorov zvonu – Kristíny Peréniovej (Perényi) a baróna Michala Horvát-Paločaia (Horvath de Palocsai). Medzi reliéfom sv. Michala archanjela a erbom baróna Horvát-Paločaia sa nachádza jednoriadkový latinský majuskulný nápis s vročením, da-

Barokové oltáre a kazateľnica na dobových fotografiách z roku 1955.
Archív PÚ SR, f. ZN, Plaveč, r. kat. kostol, neg. č. 5328-2,3,4, autorka: B. Kovačovičová

Výraznou stavebnou úpravou prešiel objekt po roku 1730, keď bol zbarokizovaný a súčasťou jeho mobiliára sa stal nový drevený barokový oltár a nová drevená baroková kazateľnica s polygonálnym parapetom, členeným nikami so sochami štyroch evanjelistov a baldachýnom s plastikou anjela s trúbkou v ruke.³¹ Súčasťou stavebných úprav bolo zväčšenie okenných otvorov, zaklenutie lode a svätyne, osadenie novej dlažby, zvýšenie pôvodnej výškovej úrovne západnej predstavanej veže nad úroveň jej pôvodnej korunnej rímasy a jej ukončenie strešnou atikou.³² V polovici roku 1745, dňa 18. mája, udelil vtedajší pápež Benedikt XIV. (1740 – 1758) farskému kostolu v Plavči odpustky, a to v deň slávania odpustovej slávnosti, konanej každoročne na sviatok sv. Margity, patrónky chrámu.³³

Na konci prvej polovice 18. stor., v čase konania kanonickej vizitácie tunajšej farnosti, realizovanej v roku 1749 jágerským biskupom Františkom Barkóczyom (1744 – 1761), sa kostol sv. Margity Antiochijskej nachádzal vo veľmi dobrom stave. Nebolo známe kto a kedy ho dal postaviť, avšak vedelo sa, že bol vybudovaný z kameňa. Súčasťou kostola bola aj krypta, ktorú dala vybudovať rodina Horvát-Paločai (Horvath de Palocsai) a do ktorej boli pochovávaní jej členovia. Patronátne právo nad kostolom prináležalo v roku 1749 barónom Františkovi a Jozefovi Horvát-Paločaiovcom a grófkke Rozálii Petöovej (Pethö). Interiér objektu bol zaklenutý klenbami. V kostole sa nachádzalo päť oltárov. Veľký oltár sv. Margity s tabernákulom, v ktorom boli

tujúcim rok odliatia zvonu: ANNO. 1713. Na prechode, pod reliéfmi, je zvon zdobený dvoma plastickými linkami. KALETOVÁ, Mária. *Epigraficko-kampanologické pamiatky vo vybraných lokalitách okresu Stará Ľubovňa*. [diplomová práca]. Prešov : Inštitút histórie FF PU v Prešove, 2017, s. 50.

31 Archív PÚ SR, f. Z, sign. 1830. Plaveč, okr. Prešov, Rím. kat. kostol sv. Margity, s. 1-2.

32 GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.). *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok druhý, K – P*. Bratislava : Obzor, 1968, s. 472.

33 ZUBKO, Peter – ŽEŇUCH, Peter. *Barkóczyho vizitácie Šarišského archidiakonátu (1749). Rímskokatolíci, gréckokatolíci a evanjelici podľa latinskej vizitácie*. Bratislava : Veda, 2017, s. 58.

uchovávané konsekrované eucharistie, sa nachádzal uprostred svätyne. Vpravo od hlavného oltára bol situovaný oltár zasvätený Panne Márii Nanebovzatej, vľavo bol umiestnený oltár sv. Antona Paduánskeho a svoje miesto vo svätyni mal aj oltár sv. Mikuláša. Posledný – piaty oltár, zasvätený Panne Márii, sa nachádzal v kaplnke priliehajúcej ku svätyni. Súčasťou kostolného mobiliára bol aj organ so šiestimi registrami a kamenná krstiteľnica. V roku 1749 sa v ňom nenachádzali žiadne relikvie svätých, avšak disponoval všetkými potrebnými liturgickými knihami (štyri misály, jedna kniha evanjelií, jeden rituál), bohoslužobnými predmetmi (štyri kalichy, z toho dva z pozláteného striebra, jeden strieborný a jeden cínový, tri patény z pozláteného striebra, jeden strieborný pacifikál, jedna strieborná monštrancia, tri pyxidy, z toho jedna strieborná, jedna cínová a jedna drevená biela, jedno strieborné pozlátené cibórium, tri malé oltárne zvončeky, šesť ampuliek na vodu a víno, z toho dve sklenené, dve cínové a dve strieborné so striebornou paténou, jedna cínová miska, používaná pri krste a dve kadidelnice s jednou loďkou), kňazskými rúchami (šesť ornátov, deväť manipulov, jedenásť álb, tri pluviály a deväť štól), ako aj ďalším potrebným vybavením (humerály, korporály, obrusy, procesiové zástavy, purifikatória, svietniky, večné svetlá, kalichové véla atď.). Vo veži kostola viseli dva veľké a jeden malý zvon. Kostolný areál bol v roku 1749 ohradený kamennou ohradou a nachádzal sa v ňom prikostolný cintorín. Súčasťou kostolného areálu bol aj kamenný kríž s korpusom Krista.³⁴

Na začiatku 70. rokov 18. stor. pribudol do veže kostola nový klasicistický zvon, tzv. umieračik, uliaty neznámym zvonolejárom z Prešova.³⁵ Približne v tom istom období bol do chrámu zakúpený aj nový strieborný pozlátený neskorobarokový kalich s paténou³⁶ a nový polychrómovaný drevený kríž s korpusom Krista.³⁷

34 AACass, f. KV, inv. č. 122, vol. 19, fasc. 3, r. 1749. *Norma Seu informatio tempore Visitationis [...] de Ecclesiae Palocsiensis statu et Parochi [...] Anno 1749*, s. 3-9; AACass, f. KV, inv. č. 81, vol. 7, fasc. 14, r. 1749. *Minuta Ordinaronum Canonicae Visitationis, A. 1749 in Cottu. Sárossiensi peracta*, s. 31; AACass, f. KV, inv. č. 122, vol. 19, fasc. 3, r. 1749. *Descriptio status Ecclesiae ac Parochiae Palocsiensis [...] Anno 1749*, s. 1-5.

35 Ide o malý zvon so štvorramennou korunou bez výzdoby, v súčasnosti zavesený na oceľovej hlave, s dolným priemerom 30 cm. Na hornom okraji zvonu sa nachádza nápisová páska, obkolesená z oboch strán plastickou linkou. V nápisovej páske je umiestnený jednoriadkový latinský majuskulný nápis s vročením, pojednávajúci o roku a mieste jeho uliati: FVDID ME EPEREISIN ANNO 1770. Na prechode sa nachádza jedna plastická linka. Zvon je bez florálnej a ornamentálnej výzdoby, jeho driek zdobí iba reliéf neznámej svätice, oblečenej v dlhom plášti, s gloriolou okolo hlavy. KALETOVÁ, Mária. *Epigraficko-kampanologické pamiatky vo vybraných lokalitách okresu Stará Ľubovňa*. [diplomová práca]. Prešov : Inštitút histórie FF PU v Prešove, 2017, s. 51-52.

36 Kalich je vysoký 22 cm, základňu má širokú 14 cm a kupolu 8 cm, paténa má priemer 10 cm. Kalich je zdobený bohatou florálnou výzdobou, na koši doplnenou o tri strieborné reliéfy v podobe anjelských hláv serafínov. Archív KPÚ PO, f. EL HNKP, por. č. Vs3127H, r. 1972. *Plaveč, Kostol r. kat. sv. Margity Ant., Kalich*, nečíslované.

37 Šírka vodorovného ramena kríža je 80 cm, výška zvislého ramena je 120 cm. Uprostred kríža je situovaná retujúca vytočená postava Krista s anatomicky štylizovaným telom a rozviazanou bedrovou šatkou. Archív KPÚ PO, f. EL HNKP, por. č. Vs3127H, r. 1972. *Plaveč, Kostol r. kat. sv. Margity Ant., Kríž s korpusom*, nečíslované.

V polovici 70. rokov 18. stor., dňa 23. júna 1775, v čase, keď plavečskú farnosť vizitoval jágerský biskup Karol Esterházy (1761 – 1799), sa tunajší kostol nachádzal v spustošenom stave, vyžadujúcom si opravu. Patronátne právo nad kostolom prináležalo v roku 1775 barónom Jozefovi a Jánovi Horvát-Paločaiovcom. Tvorila ho veža, loď s emporou, svätyňa, kaplnka, sakristia a krypta. Interiér kostola bol zaklenutý klenbami. V kostole sa nachádzali tri oltáre. Súčasťou hlavného oltára bolo aj drevené tabernákulum, slúžiace na uchovávanie konsekrovanej eucharistie. Pred hlavným oltárom bolo umiestnené večné svetlo. Súčasťou kostolného mobiliára bola aj kazateľnica, krstiteľnica a organ so šiestimi registrami, umiestnený na empore. V kostole sa v čase konania vizitácie nenachádzali žiadne relikvie svätých, avšak disponoval všetkými potrebnými liturgickými knihami (tri misály, jeden rituál), bohoslužobnými predmetmi (dva strieborné pozlátené kalichy s dvoma striebornými pozlátenými paténami, jeden strieborný pacifikál, jedna strieborná pozlátená monštrancia, jedna strieborná pyxida, jedno veľké strieborné pozlátené cibórium, šesť ampuliek na vodu a víno, z toho dve sklenené, dve cínové a dve strieborné, jedna kadidelnica s loďkou), kňazskými rúchami (sedem ornátov, z toho dva zlaté, dva červené, jeden fialový, jeden čierny a jeden biely, dva pluviály, z toho jeden čierny a jeden fialový), ako aj ďalším potrebným vybavením (biskupský, resp. kňazský stolec z dreva, humerály, korporály, procesiové zástavy, purifikatória, svietniky, kalichové véla atď.). Vo veži kostola viseli tri zvony, z ktorých najväčší bol zasvätený Svätej Trojici, prostredný sv. Michalovi a najmenší bol bez zasvätenia.³⁸

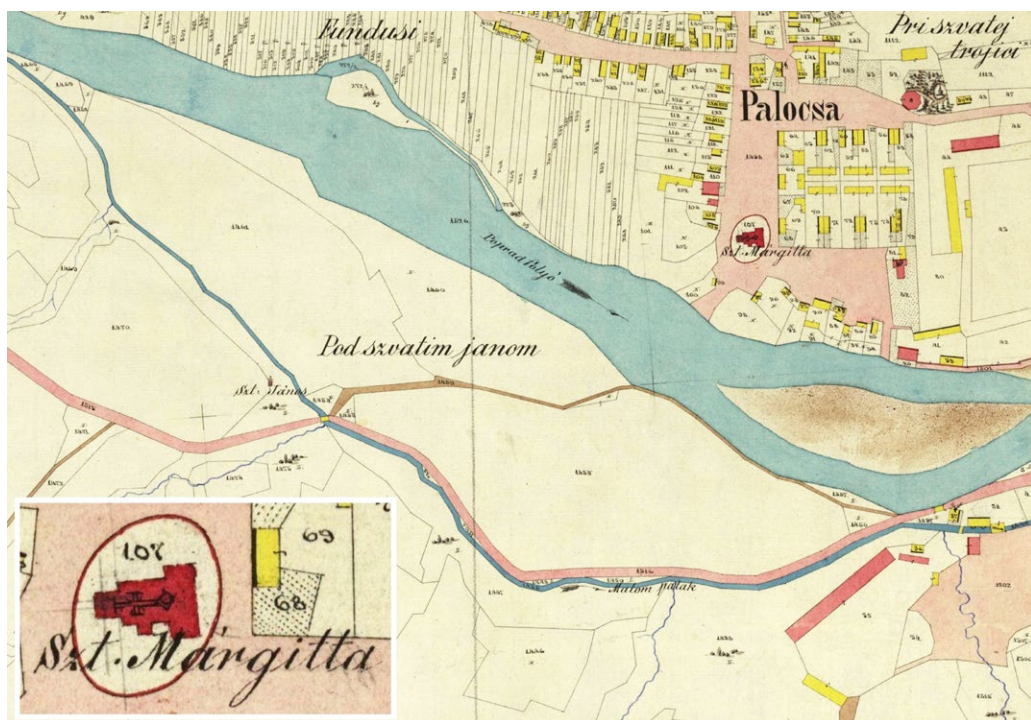
Na začiatku 19. stor., v čase konania kanonickej vizitácie tunajšej farnosti, realizovanej dňa 20. júla 1813 prvým košickým sídelným biskupom Ondrejom Sabóom (1804 – 1819), sa tunajší farský kostol nachádzal v dobrom stave. Nebolo známe kto a kedy ho dal postaviť,

Klasicistický zvon z roku 1770 na fotografii z roku 2015.

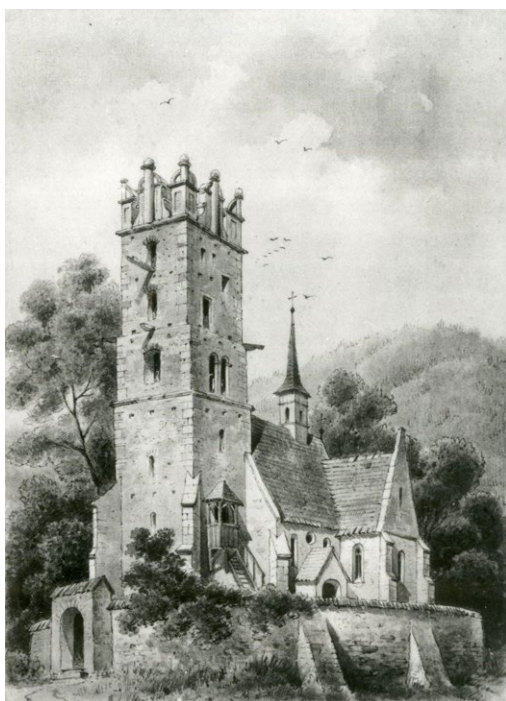
Zdroj: Archív KPÚ PO, Plaveč, 02/2015. Autorka fotografie: E. Šimčíková

38 AACass, f. KV, inv. č. 122, vol. 19, fasc. 3, rok 1775. *Canonica Visitatio Ecclae. Parochialis Palocsensis [...]* Die 20. julii 1775, s. 1-4.

Kostol sv. Margity Antiochijskej na výreze z historickej katastrálnej mapy obce Plaveč z roku 1870.
Zdroj: ÚGAK BA, f. PKO, sign. Ša 234-2, rok 1870.

avšak vedelo sa, že bol vybudovaný z kameňa. Patronátne právo nad kostolom prináležalo v roku 1813 barónovi Ferdinandovi Horvát-Paločaiovi. Tvorila ho veža, loď s empore, svätyňa, kaplnka, sakristia a krypta. Interiér kostola bol zaklenutý klenbami. V kostole sa nachádzali tri oltáre. Súčasťou hlavného oltára bolo aj drevené tabernákulum. Pred hlavným oltárom bola umiestnená lampa, plniaca funkciu večného svetla. Súčasťou kostolného mobiliára boli aj dva organy, jeden s dvoma a jeden s deviatimi registrami, oba umiestnené na empore, jedna kamenná krstiteľnica, jedna drevená kazateľnica s baldachýnom, jeden náhrobný epitaf s iniciálami D. N. I. C. a šesť závesných obrazov, z toho dva vyobrazujúce sv. Margitu, jeden Svätú Trojicu, jeden Ukrižovanie Krista, jeden Zvestovanie Panne Márie a jeden Nanebovstúpenie Panny Márie. V kostole sa v čase konania vizitácie nenachádzali žiadne relikvie svätých, avšak disponoval všetkými potrebnými liturgickými knihami (tri misály, jedna kniha evanjelií v slovenskom jazyku, jeden rituál), bohoslužobnými predmetmi (štyri strieborné pozlátené kalichy, jedna strieborna paténa, jeden strieborný pacifikál, jedna strieborná, čiastočne pozlátená monštrancia, štyri strieborné pyxidy, jedno strieborné pozlátené cibórium, šesť oltárnych zvončekov, štyri ampulky na vodu a víno, z toho dve sklenené a dve strieborné so striebornou paténou, dve bronzové misky, používané pri krste a jedna kadidelnica s loďkou), kňazskými rúchami (osem ornátov a dva pluviály), ako aj ďalším potrebným vybavením (biskupský, resp. kňazský stolec, humerály, korporály, obrusy, procesiové zástavy, purifikatória, skrine, spovednice, svietniky, kalichové véla atď.). Vo veži kostola viseli dva veľké a dva stredne veľké zvony a vo vežičke nad svätyňou jeden malý zvon. Všetkých päť

Kostol sv. Margity Antiochijskej v Plavči na dobovej skici V. Myskovszkeho z roku 1889. Zdroj: Archív KPÚ PO, f. Historické projekty a plán (HPaP), sign. 67. Plaveč, r. k. kostol.

Západné fasády kostola sv. Margity Antiochijskej v Plavči na dobovej fotografii K. Divalda z roku 1918. Zdroj: A „szentek fuvarosa“..., s. 278

zvonov bolo benedikovaných. Kostolný areál bol v roku 1813 ohradený kamennou ohradou a nachádzal sa v ňom prikostolný cintorín.³⁹

Na historickej katastrálnej mape obce Plaveč z roku 1870 je kostol sv. Margity Antiochijskej situovaný v juhozápadnom cípe jej južnej časti, severovýchodne od rieky Poprad, na samostatnej parcele číslo 107. Objekt má pôdorys tvaru písmena T, ktoré sa smerom na západ zužuje. Z pôdorysu, ktorý je identický so súčasným, možno dedukovať, že kostol mal v roku 1870 dobudovanú už aj malú južnú kaplnku, ktorá bola pristavaná k jej južnému múru. Kostolný areál je po celom obvode vymedzený murovaným oplotením oválneho pôdorysu.⁴⁰

V druhej polovici 19. stor. bol do kostola zakúpený nový drevený organ, riešený na spôsob klasicistických organov s pilastrami, s hlavicou, trojuholníkom a vázami.⁴¹ Na prelome 19. a 20. stor. prešiel kostol sv. Margity Antiochijskej tromi stavebnými úpravami. Prvá z nich sa uskutočnila v roku 1892 a finančné náklady s ňou

39 AACass, f. KV, inv. č. 122, vol. 19, fasc. 3, rok 1813. *Responsa ad Puncta Ordinaronum Canonicae Visitationis Ecclesiae et Parochiae Palocsensis [...]* Die 20. Julii 1813, nečíslované.

40 Ústredný archív geodézie a kartografie Bratislava (ÚGAK BA), f. Pôvodný katastrálny operát (PKO), sign. Ša 234-2, rok 1870. *Palocsa*, mapový list č. 10.

41 Archív PÚ SR, f. Z, sign. 1830. *Plaveč, okr. Prešov, Rím. kat. kostol sv. Margity*, s. 1.

spojené uhradila v plnej výške rodina Paločaiovcov.⁴² Jej rozsah síce nie je známy, nakoľko sa o nej nedochovala podrobná písomná zmienka, avšak na základe komparácie dobovej kresby objektu z roku 1889 a jeho historických fotografií zo začiatku 20. stor., zachytávajúcích stav pred a po obnove, možno konštatovať, že sa s určitosťou týkala obnovy fasád a úpravy ukončenia veže, kde došlo ku zrušeniu strešnej atiky a vztyčeniu nového krovu a ihlanovej strechy so štyrmi (na každej strane jeden) malými murovanými trojuholníkovými štítmi. Druhá zo série spomínaných úprav kostola z prelomu storočí prebehla v roku 1901 a týkala sa interiéru. Jej rozsah však taktiež nie je známy. Náklady spojené s rekonštrukčnými prácami boli uhradené z milodarov veriacich a vďaka finančnému príspevku vtedajšieho rímskokatolíckeho farára Gejzu Žebrackého (Zsebraczký).⁴³ Tretia renovácia tunajšieho kostola sa uskutočnila v roku 1903 a opäťovne sa týkala interiéru. Podobne ako pri predošlých dvoch obnovách, ani pri tejto nie je známy jej rozsah. Finančné náklady spojené s jej realizáciou boli vykryté z vlastných zdrojov farnosti a vďaka finančnému príspevku svetských patrónov kostola.⁴⁴

Stavebno-historický vývoj kostola v 20. stor. (1918 – 2000)

Po skončení prvej svetovej vojny (1914 – 1918) čakal kostol sv. Margity Antiochijskej v Plavči na prvý stavebný zásah až do roku 1927. Ten sa však netýkal priamo stavebných úprav, ale inštalácie nového zvona vo veži kostola.⁴⁵ Prvou, a súčasne jedinou písomne zaznamenanou stavebnou úpravou v medzivojnovom období, prešiel tunajší kostol v roku 1936. Obnova sa týkala jeho interiéru a exteriéru a bola realizovaná vďaka milodarom miestnych veriacich, veriacich z Ameriky a za finančnej podpory svetského patróna chrámu Gejzu Alapi-Salamona.⁴⁶ Interiér objektu bol počas renovácie elektrifikovaný, opravili sa poškodené omietky, obnovil sa hygienický náter a klenby kostola boli vyzdobené figurálnymi stropnými maľbami (technikou

42 *Schematismus cleri dioecesis Cassoviensis ad annum Jesu Christi 1915*. Cassoviae, 1915, s. 114.

43 *Schematismus venerabilis cleri dioeceseos Cassoviensis anno reparate salutis 1938*. Cassoviae, 1938, s. 122.

44 *Schematismus venerabilis cleri administrationum apostolicarum Cassoviensis, Rosnaviensis et Satmariensis in Slovachia anno reparate salutis 1943*. Prešov, 1943, s. 103.

45 Ide o menší zvon s tanierovou korunou, v súčasnosti zavesený na kovovej hlave, s dolným priemerom 66 cm. Na hornom okraji zvonu sa medzi dvomi plastickými linkami nachádza jednoriadkový slovenský nápis s udaním mena jeho výrobcu a výrobného čísla: ULIALA PREŠOVSKÁ ZVONOLEJÁRŇA. COM. 5109. Pod citovaným nápisom je situovaný akantový ornament. Na jednej strane zvonového plášťa je umiestnený reliéf neznámeho svätca, pod ktorým sa nachádza dátácia 1927, odkazujúca na rok jeho odliatia, na druhej strane jednoriadkový nápis, odkazujúci na jeho donátorov: Z MILODAROV AMERICKÝCH ERIE. FLINT. 1927. Prechod je zdobený plastickými linkami a prepletenými akantovými listami. KALETOVÁ, Mária. *Epigraficko-kampanologické pamiatky vo vybraných lokalitách okresu Stará Ľubovňa*. [diplomová práca]. Prešov : Inštitút histórie FF PU v Prešove, 2017, s. 57-58.

46 *Schematismus venerabilis cleri administrationum apostolicarum Cassoviensis, Rosnaviensis et Satmariensis in Slovachia anno reparate salutis 1943*. Prešov, 1943, s. 103.

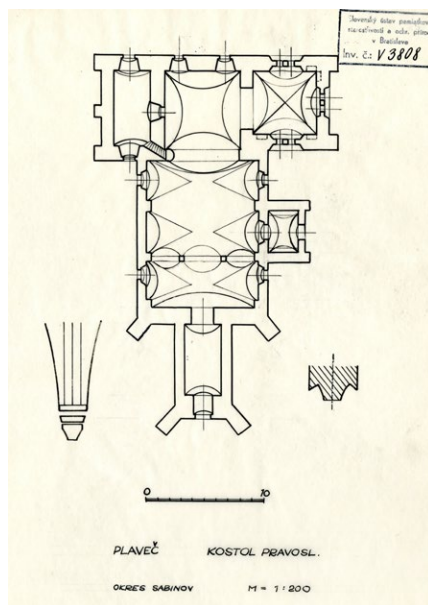

Interiér a exteriér kostola sv. Margity Antiochijskej v Plavči na dobových fotografiách z prvej polovice 20. stor.

Zdroj: Archív PÚ SR, f. Z, sign. Z1830, Plaveč, s. 23, neautorizované.

*Južné fasády kostola sv. Margity Antiochijskej v Plavči na dobovej fotografii z roku 1955.
Zdroj: Archív PÚ SR, f. ZN, Plaveč, r. kat. kostol, neg. č. 5328-9, autorka: B. Kovačovičová*

*Nedatované schematické zameranie kostola sv. Margity Antiochijskej v Plavči od I. Puškára (asi 50. roky 20. stor.).
Zdroj: Archív PÚ SR, f. Schematické zamerania (V), sign. V3808. Plaveč, r. kat. kostol.*

olejových farieb, nanášaných na sádrovú omietku). Ich autorom bol prešovský akademický maliar a reštaurátor Mikuláš Jordán.⁴⁷

Komparáciou dobových fotografií, zachytávajúcich exteriér kostola v prvej polovici 20. stor. (pred obnovou) a v roku 1955 (po obnove) možno konštatovať, že stavebné práce počas vyššie spomenutej obnovy sa dotkli o. i. aj fasád veže, kde okrem náterov a omietok došlo i ku zrušeniu kordónovej rímsy v úrovni jej IV. nadzemného podlažia (NP) a vybudovaniu novej kordónovej rímsy na úrovni jej V. NP. Okrem toho bola vymenená krytina na všetkých strechách objektu, a to tým spôsobom, že pôvodný drevený štiepaný šindel bol nahradený falcovaným plechom strihaným do pásov.

Na začiatku druhej polovice 50. rokov 20. stor. (dňa 31. júla 1956) bol kostol sv. Margity Antiochijskej v Plavči na základe výskumu a návrhu Slovenského pamiatkového ústavu v Bratislave zaradený do zoznamu chránených umelecko-historických pamiatok Československa.⁴⁸ O sedem rokov neskôr, dňa 17. apríla 1963, bol kostol na základe rozhodnutia Okresného národného výboru (ONV) v Prešove č. 32/63 zapísaný do štátneho zoznamu nehnuteľných pamiatok vo Východoslovenskom

47 ŠUBERT, František. *Celková zpráva o průzkumných, zajišťovacích, stavebně technických a restaurátorských pracích v kostele sv. Margity Antiochejskej v Plavči, okres Stará Lubovňa*. Plaveč, Strojopis, 1972, s. 3-4.

48 Archív KPÚ PO, f. SAÚ do roku 2002, inv. č. 813/4. *Rozhodnutie Povereníctva kultúry č. 13.920/56-0-II/2 o zaradení kostola v Plavči do zoznamu chránených umelecko-historických pamiatok*. Bratislava, 31. 7. 1956.

kraji.⁴⁹ V druhej polovici 60. rokov 20. stor., presnejšie dňa 19. apríla 1967, boli na základe rozhodnutia školskej a kultúrnej komisie ONV v Prešove č. 25/1967 do zoznamu hnutelných pamiatok vo Východoslovenskom kraji zapísané viaceré súčasti kostolného mobiliára – hlavný barokový oltár sv. Margity, datovaný do obdobia okolo roku 1730, bočné barokové oltáre Panny Márie a Najsvätejšieho srdca Ježišovho z konca 17., resp. začiatku 18. stor., gotická monštrancia z 15. stor. a rokokový kalich s paténou z druhej polovice 18. stor.⁵⁰

V priebehu druhej polovice 20. stor. bolo na kostole sv. Margity Antiochijskej v Plavči, vrátane jeho vzácneho inventára, realizovaných viacero stavebných a reštaurátorských zásahov. V roku 1964 dali veriaci osadiť ďakovnú kamennú tabuľu z bieleho mramoru⁵¹ v juhozápadnom rohu južného múru bočnej južnej kaplnky svätyne. Prvou väčšou stavebnou obnovou počas sledovaného obdobia prešiel kostol v roku 1968, keď došlo ku statickému zabezpečeniu kovového kríža, ukončujúceho strechu jeho veže.⁵² V roku 1973 nasledovala komplexná obnova interiéru, ktorej predchádzal reštaurátorský prieskum omietkových vrstiev a nástenných a stropných figurálnych a ornamentálnych malieb interiéru a historického mobiliára (oltáre, sochy, krstiteľnica, kazateľnica), realizovaný v roku 1972. Autorom uvedeného prieskumu bol pražský reštaurátor František Šubert. Z jeho výskumnej správy sa dozvedáme informácie nielen o nálezoch, ale aj o stavebno-technickom stave objektu. Podľa informácií, uvedených v textovej časti jeho prieskumu, mal tunajší kostol gotické kamenné základy, zvyšná časť objektu bola dobudovaná zo zmiešaného muriva (tehla, kameň). Svätyňa bola zaklenutá tehlovou valenou klenbou (česká placka) s kamennou výplňou, loď tehlovou valenou klenbou s lunetami a bočná južná kaplnka svätyne kamennou rebrovou krížovou klenbou so štukovanými rebrami. Klenba lode bola vertikálne mierne popraskaná, staticky ju zabezpečovalo tiahlo z pásového železa. Rovnakým spôsobom bola riešená i statická porucha južnej kaplnky svätyne. Statické poruchy vykazoval aj západný múr podvežia objektu, ktorý bol zdeformovaný tlakom veže smerom na východ. Steny kostola boli rozčlenené pomocou jednoduchých pilastrov s rímsami a soklami. V interiéru kostola sa nachádzalo osem druhov omietok. Medzi objavenými omietkami prevažovali vápenné s hlinitým pieskom. Najmladšie omietkové vrstvy, použité predovšetkým v soklovej časti interiéru a na plomby, boli cementové. Na viacerých miestach interiéru, predovšetkým však v sakristii a bočnej južnej kaplnke svätyne, bola omietka odutá. V priestore pod južnou bočnou kaplnkou svätyne sa nachádzala krypta. Vstup do nej bol možný iba z exteriéru, nakoľko vstupný otvor, situovaný v interiéru kostola, bol zamurovaný. V krypte sa v roku 1972 nachádzali kostrové pozostatky viacerých ľudských tiel, torzá poškodených drevených truhiel, a tiež

49 Archív KPÚ PO, f. SAÚ do roku 2002, inv. č. 813/4. *Rozhodnutie o zápise kultúrnej pamiatky do štátneho zoznamu kultúrnych pamiatok*. Prešov, 28. 8. 1963.

50 Archív KPÚ PO, f. SAÚ do roku 2002, inv. č. 813/4. *Rozhodnutie o zápise kultúrnej pamiatky do štátneho zoznamu kultúrnych pamiatok*. Prešov, 20. 6. 1967.

51 Na tabuli, situovanej dodnes na svojom pôvodnom mieste, je vyrytý a zlatou farbou zvýraznený trojriadkový nápis v slovenskom jazyku s vročením s nasledovným textom: **ĎAKUJEM ZA VYZDRAVENIE / A ZA OCHRANU OD SMRTI / 1964.**

52 Archív KPÚ PO, f. SAÚ do roku 2002, inv. č. 813/4. *Plaveč – oprava kostola*. Plaveč, 5. 6. 1968.

*Západné, južné a východné fasády kostola sv. Margity Antiochijskej v Plavči
na dobových fotografiách z roku 1965.*

Zdroj: Archív KPÚ PO, f. ZN, Plaveč, r. kat. kostol, neg. č. 7137-7139, neautorizované

viaceré nálezové predmety (pravdepodobne súčasť pohrebnej výbavy), medzi inými aj olovená nádoba naplnená liehom, v ktorej boli uložené konské plúca a srdce. Interiér kostola bol vyzdobený stropnými a nástennými figurálnymi maľbami od akademického maliara Mikuláša Jordána. Išlo o medailóny štyroch evanjelistov (sv. Marek, sv. Matúš, sv. Lukáš, sv. Ján), dvoch starozákonných prorokov (Dávid, Moj-

žiš) a novozákonné biblické scény, znázorňujúce Kázanie Krista na hore (maľba situovaná v západnom klenbovom poli lode) a Krst Krista v Jordáne (maľba situovaná vo východnom klenbovom poli lode). Maľby sa nachádzali v dobrom stave. Soklová časť interiéru kostola, spodné časti stien a pilastrov, podvežie a schody vedúce na emporu boli v roku 1972 natreté olejovými nátermi. Zvyšné časti stien a stropov (mimo figurálnych malieb) boli opatrené hlinovými hygienickými nátermi, na viacerých miestach so štylizovaným neobarokovým ornamentom. Interiér kostola bol v čase prieskumu vybavený tromi neskorobarokovými oltármi provinčnej umeleckej úrovne s bohatou plastickou výzdobou v ornamentálnej rezbe a figurálnej plastike a jedným neogotickým oltárom bez umeleckej hodnoty, mladšou kazateľnicou s plastikami evanjelistov zo začiatku 19. stor., organom z konca 19. stor. a ďalším potrebným kostolným zariadením z 20. stor. bez umeleckej hodnoty.⁵³

Františkovi Šubertovi sa počas prieskumu podarilo predovšetkým v priestore svätyne odhaliť viacero zaujímavých nálezov. Uprostred jej východného múru (v hornej časti, medzi barokovými okennými otvormi) bolo objavené pôvodné gotické kamené okno so zachovanou kamennou kružbou v tvare trojlístka bez stredového prútu (pravdepodobne sekundárne odstránený). Špalety okna mali fragmentárnu polychrómiu popolavej farby. V južnej časti východného múru svätyne, pod parapetom barokového okna, bola objavená staršia a mladšia vrstva gotickej omietky s freskami (dve vrstvy na sebe) v podobe kruhových terčov s byzantskými (svätopeterskými) krížmi uprostred. Farebnosť staršieho gotického konsekračného kríža bola hnedočervená, mladšieho neskorogotického bola čiernočervená. Ďalšie gotické omietky (pekované) a fresky boli objavené aj na murive oddelujúcom východné gotické okno svätyne od jej južného barokového okna, a tiež pozdĺž gotického okna (pod jeho špaletou). V prvom prípade išlo o fragment gotickej fresky s nečitateľným výjavom a textom, vyhotovenej technikou *al primo*, v druhom prípade o fresku zachytávajúcu hornú časť dvoch postáv – mužskú, frontálne kreslenú postavu svätca (oranta?) s pomerne dobre zachovanou tvárou a ženskú, zachovanú len obrysovo a bez tváre. Torzá gotickej freskovej výzdoby a omietok boli objavené aj v lunetách valených klenieb lode – v okolí nástenných malieb od Mikuláša Jordána, zachytávajúcich starozákonných prorokov a evanjelistov. Najmladším nálezom, odhaleným počas prieskumu, bol mramorový sarkofág Margity Bohuslavy Forgáčovej (Forgacs),⁵⁴ zamurovaný nápisovou stranou smerom do vnútra prostrednej časti obvodového múru lode.⁵⁵

53 ŠUBERT, František. *Celková zpráva o průzkumných, zajišťovacích, stavebně technických a restaurátorských pracích v kostele sv. Margity Antiochejské v Plavči, okres Stará Lubovňa*. Plaveč, Strojopis, 1972, s. 1-2.

54 Epitaf vyhotovil neznámy majster z hnedého lešteného mramoru. V súčasnosti je vsadený do muriva juhozápadnej niky južného múru bočnej južnej kaplnky svätyne. Epitaf má obdĺžnikový tvar rozmerov 75 x 47 cm. Opatrený je latinským 17-riadkovým textom. Z pôvodného textu sú čitateľné len nasledovné písmená, resp. slová: D(EO). O(PTIMO). M(AXIMO). S(ACRVUM). / [MA]RGARITAE BOCVSSIAE FOR[.] / [.] NAE PIETATE INGENIO [A] / [- - -]SQ VIRTVTIB: HONEST[E] / [.] T]RONAE DIGNIS [PRAE]S[- - -] / [TIS] QVAE AETATIS ANNO / [X]IM. III. D. V. IMMATV[---] / P[- - -]TVS DOLORIB: [SV] [- - -] / [- - -]JEX HAC MORTALIV[- - -] / [- - -]LES: MIGRAVIT [---] / [- - -] IVN: ANNO M.D.[C] [- - -] / [- - -]. XXXVI. CVMVIX [- - -] / [- - -]NCONIVGIO ANN [- - -] / [- - -] I [.]D.V. CONIVOI [- - -] / [- - -] I [.]TISS: [- - -] / I [- - -] VSCOSN [- - -]R CO / IVNX MOLESTISS[- - -]. M. Epitaf

Po ukončení reštaurátorského prieskumu sa v interiéri aj exteriéri kostola začala realizovať odsúhlasená stavebná a umelecká obnova. V roku 1973 boli obnovené poškodené omietky (vrátane cementových plomb) v interiéri kostola, realizoval sa hygienický náter stien, stropov, pilierov a empory, bola vyhotovená nová stropná maľba na klenbe svätyne a reštaurovaním prešli barokové oltáre a organ z konca 19. stor. Reštaurovanie oltárov prebiehalo v pražskom reštaurátorskom ateliéri odborného reštaurátora Františka Šuberta a jeho vedeckým garantom bol historik umenia Jaroslav Wagner zo Štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Prahe. Na reštaurovaní oltárov sa okrem Františka Šuberta podieľal aj historik umenia Ludvík Losos. Reštaurovanie organu realizoval in situ akademický maliar Mikuláš Jordán.⁵⁶ Hlavný oltár sv. Margity bol po reštaurovaní inštalovaný na svojom pôvodnom mieste v závere svätyne, bočné oltáre Najsvätejšieho Srdca Ježišovho a Panny Márie boli inštalované na novom mieste – oltár Najsvätejšieho Srdca Ježišovho v juhovýchodnom kúte lode (po pravej strane jeho víťazného oblúka), oltár Panny Márie v severovýchodnom kúte lode (po ľavej strane jeho víťazného oblúka).⁵⁷

Existujúce figurálne nástenné a stropné maľby od akademického maliara Mikuláša Jordána, realizované v roku 1936, boli očistené od depozitov, vytmelili sa drobné trhliny, urobila sa ich retuš, ich orámovanie sa opatrilo dva centimetre širokou páskou zo zlatého metálu a na záver boli povrchovo ošetrené voskovo-živicovou emulziou. Zvyšná ornamentálna a florálna výzdoba stien a klenieb kostola z druhej polovice 30. rokov 20. stor. bola zmytá a zoškrabaná až na vrchnú podkladovú kriedovú omietku. Vo svätyni kostola, uprostred plackovej klenby, pribudla nová figurálna maľba, znázorňujúca Svätú Trojicu, situovaná v lístkovo členenom kruhu s priemerom 3,2 m, ktorú pre potreby tunajšieho kostola vyhotovil akademický maliar Bedřich Barták. Okrem toho bol na východnú časť steny lode, v priestore nad víťazným oblúkom, komponovaný nápis (jeho text nie je uvedený) z evanjelia sv. Matúša v modernom písme tmavohnedej farby s bielou iniciálou. Plochy stien, klenieb, pilierov a kruchtovej empory (mimo figurálnych malieb) boli opatrené jednou vrstvou vápenného náteru, na ktorý bol následne aplikovaný druhý farebný náter (pigmentové farby vo vápne a disapole), podľa nasledovného vzorca – klenby a lunety lode

má odštiepený horný severný (ľavý) a dolný južný (pravý) roh, poškodené okraje a po obnove je prekrytý omietkou a bielym náterom. KALETOVÁ, Mária. *Epigraficko-heraldické pamiatky vo vybraných rímskokatolíckych farnostiach v okrese Stará Ľubovňa*. [bakalárska práca]. Prešov : Inštitút histórie FF PU v Prešove, 2015, s. 65.

- 55 ŠUBERT, František. *Celková zpráva o průzkumných, zajišťovacích, stavebně technických a reštaurátorských pracech v kostele sv. Margity Antiochejskej v Plavči, okres Stará Ľubovňa*. Plaveč, Strojopis, 1972, s. 2-4.
- 56 Archív KPÚ PO, f. SAÚ do roku 2002, inv. č. 813/4. *Plaveč kostol, jeho oprava – vyjadrenie*. Prešov, 14. 4. 1972; Archív KPÚ PO, f. SAÚ do roku 2002, inv. č. 813/4. *Plaveč kostol, jeho výmaľba – dožiadanie*. Prešov, 30. 5. 1972; Archív KPÚ PO, f. SAÚ do roku 2002, inv. č. 813/4. *Reštaurátorské práce, kostel Plaveč n/Popradom – oznámení o vracení reštaurovaných soch a řezby z oltářů*. Praha, 4. 12. 1973.
- 57 GLOS, Peter. *Zámer a zásady pre reštaurovanie bočného oltára Najsvätejšieho Srdca Ježišovho a bočného oltára Panny Márie z rímskokatolíckeho kostola sv. Margity Antiochijskej v Plavči*. Prešov : Pamiatkový ústav Bratislava, regionálne stredisko Prešov, Strojopis, 1996, s. 11.

v čistej bielej, steny lode v lomenej bielej, vífazný oblúk, piliere, pilastre a oblúk parapetu kruchtovej emporie v pastelovej červenohnedej, čelná stena svätyne v pastelovej červenohnedej o tri stupne svetlejšej ako vífazný oblúk, sokle pilastrov a pilierov v šedom odtieni, rímasy pilierov a pilastrov a štukový pás orámovania klenby svätyne v zlatej farebnosti, bočné kaplnky v kombinácii klenby biele a steny lomená biela a podvežie v bielej farebnosti.⁵⁸ Súčasťou obnovy interiéru bola aj redukcia pôvodného kostolného mobiliára a inštalácia nového. Z pôvodného mobiliára boli odstránené sadrové prefabrikátové plastiky svätcov tirolskej proveniencie z konca 19. a prvej tretiny 20. stor., neogotické zastavenia sadrovej krížovej cesty, iné obrazy a sochy bez umeleckej hodnoty, pôvodne rozmiestnené v lodi a bočných kaplnkách, a tiež drevená kazateľnica (mimo plastik štyroch evanjelistov), ktorá opticky zužovala priestor svätyne a bola bez umeleckých hodnôt. Do mobiliára kostola naopak pribudli nové zastavenia krížovej cesty (každé o veľkosti cca 0,65 x 0,35 m), vyhotovené kombináciou maľby na skle so zlátением a striebrením. Jednotlivé zastavenia boli umiestnené na pilieroch a pilastroch v lodi kostola a na západnej, južnej a východnej stene svätyne. František Šubert potrebu redukcie mobiliára zdôvodnil tým, že je jednak nevyhnutné akceptovať a vyzdvihnúť architektúru kostola, ktorej musí byť akákoľvek výzdoba podriadená, jednak je dôležité upriamiť pozornosť na najhodnotnejšie prvky mobiliáru, t. j. oltáre, aby sa pozdvihla ich výrazová a umelecká hodnota.⁵⁹

Ďalšou veľkou stavebnou obnovou prešiel kostol sv. Margity Antiochijskej v Plavči v rokoch 1976 – 1977. V tomto prípade išlo o obnovu striech, fasád a bezprostredného okolia objektu a ku odstráneniu kovových mreží z exteriérovej strany okenných otvorov (s výnimkou okenného otvoru sakristie). Z dôvodu havarijného stavu krovov veže, lode, svätyne, bočnej južnej kaplnky svätyne a sanktusníka (vežičky) nad strechou svätyne (staticky narušené po napadnutí drevokazným hmyzom), boli tieto odstránené a nahradené novými – tvarovými a materiálými kópiami menených drevených konštrukcií. S výmenou krovov došlo aj ku výmene strešných krytín. Pôvodný pozinkovaný falcovaný plech strihaný a ukladaný do pásov bol na streche veže a oplechovaní a streche sanktusníka nahradený medeným falcovaným plechom strihaným a ukladaným do pásov, na strechách lode, svätyne a južných kaplnkách lode a svätyne keramickou krytinou (bobrovka). Identická keramická krytina bola použitá aj na zastrešenie oporných pilierov kostola. Na obnovené strešné konštrukcie bol následne inštalovaný hromozvod. Obnova fasád zahŕňala osekание exteriérových omietok a ich nahradenie novými. Okrem toho bol zamurovaný exteriérový vstup do bočnej južnej kaplnky lode, pričom na jeho miesto bol z exteriéru osadený kamenný epitaf z červeného mramoru⁶⁰ a došlo

58 ŠUBERT, František. *Celková zpráva o průzkumných, zajišťovacích, stavebně technických a restaurátorských pracech v kostele sv. Margity Antiochejské v Plavči, okres Stará Lubovňa*. Plaveč, Strojopis, 1972, s. 4-5.

59 ŠUBERT, František. *Celková zpráva o průzkumných, zajišťovacích, stavebně technických a restaurátorských pracech v kostele sv. Margity Antiochejské v Plavči, okres Stará Lubovňa*. Plaveč, Strojopis, 1972, s. 6.

60 Ide o epitaf, ktorý bol s najväčšou pravdepodobnosťou vyhotovený pri príležitosti úmrtia Kláry Büdi (†1604), druhej manželky baróna Juraja Horváta (Horvath). Epitaf má

ku zrušeniu ozdobnej štukovej rímasy, situovanej nad jej pôvodným exteriérovým vstupným otvorom. Výraznejšou premenou prešla aj východná fasáda svätyne, kde bolo priznané východné gotické okno a inštalovaný drevený kríž s korpusom Krista (nad oknom). Fasády objektu boli po obnove omietok a realizovaní vyššie popisovaných stavebných úprav opatrené zjednocujúcim fasádnym náterom, ktorý prekryl pôvodnú výzdobu veže – nárožnú bosáž a šambrány združených okien. Z okolia kostola bol premiestnený kamenný kríž s korpusom Krista, pôvodne

Južné a východné fasády kostola sv. Margity Antiochijskej v Plaveči na dobovej fotografii z roku 1977 (stav po komplexnej obnove). Zdroj: Archív KPÚ PO, f. SAÚ do roku 2002, inv. č. 813/4, Plaveč, r. kat. kostol, nečíslované, neautorizované

situovaný v bezprostrednom styku s východným múrom svätyne, po celom obvode objektu bol z exteriéru vybudovaný odkvapový chodník a došlo aj ku výrubu mladšieho stromu, situovaného medzi ohradným múrom a východnou fasádou svätyne.⁶¹

obdĺžnikový tvar rozmerov 175 x 98 cm. Opatrený je latinským textom, vyhotoveným pomocou novovekých kapitálok. Z pôvodného textu sú čitateľné iba tieto písmená, resp. slová: EP[I]TAP[H]I[VM] / NO[B]I[L]IS - - -] / [- - -] / G(EORGIVS) H(ORVATH) / C(LARA) B(VDI). Spodnú časť epitafu zdobia erby rodu Horvát (grif otočený doprava držiaci v labách korunu) a rodu Büdi (doprava otočený jednorožec vyrastajúci z koruny). Oba erby sú čiastočne poškodené a bez klenotu. ČOVAN, Miroslav. *Historické nápisy zo Šariša do roku 1650*. Martin, 2016, s. 153.

61 Archív KPÚ PO, f. SAÚ do roku 2002, inv. č. 813/4. Plaveč, r. kat. kostol – vyjadrenie ku zámeru obnovy. Prešov, 8. 6. 1976.

Po úspešnom ukončení obnov zo 70. rokov 20. stor. nechali miestni veriaci v roku 1978 inštalovať pri západnom vstupe do kostola (severne od vstupného portálu) kovovú pamätnú tabuľu, informujúcu o obnovách objektu realizovaných v rokoch 1730, 1892, 1936 a 1978.

Stavebnými obnovami interiéru a exteriéru, avšak v menšom rozsahu ako v desaťročí predtým, prešiel kostol sv. Margity Antiochijskej v Plavči aj v priebehu 80. rokov 20. stor. V roku 1983 bola v interiéri kostola vymenená dlažba (vrátane tepelnej izolácie a izolácie podlahy proti vlhkosti), komplexnou obnovou prešla elektroinštalácia (zásuvky, vypínače, svietidlá, ozvučenie), interiér kostola bol opatrený novým hygienickým náterom (bez zásahu do figurálnych a ornamentálnych malieb) a došlo aj ku radikálnej úprave empory – kompletne sa odstránil celý parapet a jej podporné piliere, empora sa vysunula smerom do lode a bol vytvorený nový parapet (kombinácia železobetónových a drevených prvkov). V spomenutom roku došlo aj ku čiastočnej výmene drevených lavíc, ktorá pokračovalo a napokon bola úspešne ukončená v priebehu nasledujúceho kalendárneho roka. V roku 1984 boli okrem toho vymenené aj kovové výplne z prelomu 19. a 20. stor. za nové drevené s vitrážami (mimo okenných výplní bočnej južnej kaplnky svätyne), vstup do podvežia kostola bol zabezpečený pomocou kovových mreží a na zväčšenú a rozšírenú emporu bol umiestnený nový organ, vyrobený pre tunajší kostol v rokoch 1975 – 1978 firmou Organa Kutná Hora. Poslednou stavebnou úpravou, realizovanou v 80. rokoch 20. stor., bolo rozšírenie sakristie o II. NP. K tomuto zásahu došlo v roku 1985. S ním priamo súviselo aj odstránenie okennej výplne severného okenného otvoru svätyne, obnova omietok a hygienických náterov, odstránenie pôvodnej strechy a krytiny a osadenie novej, s prudším sklonom. Sakristia bola aj po obnove zastrešená pultovou strechou krytou pozinkovaným falcovaným plechom strihaným a ukladaným do pásov.⁶² V tomto roku došlo s najväčšou pravdepodobnosťou aj ku osadeniu kamenného epitafu z červeného mramoru⁶³ na prostredný oporný pilier sakristie.

62 Archív KPÚ PO, f. SAÚ do roku 2002, inv. č. 813/4. *Plaveč, r. kat. kostol – vyjadrenie k zamýšľaným prácam*. Plaveč, 16. 7. 1982; Archív KPÚ PO, f. SAÚ do roku 2002, inv. č. 813/4. *Štátny súhlas k prevedeniu údržbárskych, opravných, rekonštrukčných a modernizačných prác v cirkevnom objekte – interiér kostola sv. Margity, Vs 341 v obci Plaveč*. Stará Lubovňa, 20. 4. 1983; Archív KPÚ PO, f. SAÚ do roku 2002, inv. č. 813/4. *Plaveč, r. kat. kostol – práce na interiéri kostola, dokončenie exteriéru, k č. 3215/82*. Plaveč, 10. 1. 1984; Archív KPÚ PO, f. SAÚ do roku 2002, inv. č. 813/4. *Záznam z komisionálnej prehliadky objektu r. kat. kostola sv. Margity Ant. v Plavči po obnove*. Plaveč, 17. 7. 1985.

63 Ide o epitaf, ktorý z najväčšou pravdepodobnosťou patrí Františkovi z Korytného, ktorý v 20. rokoch 17. stor. vykonával funkciu kapitána hradu Plaveč a ktorý zahynul 3. 12. 1631. Epitaf má obdĺžnikový tvar rozmerov 175 x 89 cm, je zvetraný a z veľkej časti nečitateľný. Opatrený je dvoma latinskými textami, vyhotovených pomocou novovekých kapitálok. Z prvého textu, prebiehajúceho po okrajoch epitafu, je možné identifikovať nasledovné písmená, resp. slová: [- - -] [- - -] [- - -] FIERI QVI [T]E[GE](N)S [P]IE 3 DIE DECEMB[RIS] [A] NNO D[OMI]NI M DC XXXI [- - -]. Z druhého textu, situovaného v dolnej časti epitafu, pod erbmi, je možné identifikovať nasledovné písmená, resp. slová: D(EO) O(PTIMO) M(AXIMO) / HIC KOR[O]TN[O]KIO VETER[I - - -] / [- - -]. Hornú časť epitafu zdobí aliančný erb, pozostávajúci z erbu pánov z Korytného (v štíte z koruny vyrastajúci, doľava otočený jednorožec, klenot predstavujú z koruny vyrastajúce tri pávie perá) a erbu

*Diaľkové pohľady na južné fasády kostola sv. Margity Antiochijskej
v Plavči na dobovej fotografii z roku 1992.*

Zdroj: Archív KPÚ PO, f. ZN, Plaveč, r. kat. kostol, neg. č. 33611-1,2, autor: P. Glos

V priebehu 90. rokov 20. stor. sú známe dva stavebné zásahy v miestnom kostole. V roku 1992 bol obnovený jeho fasádny náter a reštaurovaním (bez súhlasu príslušných úradov) prešiel hlavný barokový oltár sv. Margity.⁶⁴ V roku 1996 boli na veži kostola inštalované vežové hodiny, vo veži bol umiestnený nový veľký zvon⁶⁵

rodu Berzeviczi (Berzeviczy) – doprava naklonený štít so vzpriameným kamzíkom, štít obkolesuje drak, symbol člena Dračieho rádu, klenot predstavuje z prilby vyrastajúci kamzík. ČOVAN, Miroslav. Epigrafické a sepulkrálné pamiatky pánov z Brezovice v stredoveku a rannom novoveku. In Jiří ROHÁČEK (ed.). *Epigraphica & Sepulcralia VI*. Praha : Artefactum, 2015, s. 124-125.

64 Archív KPÚ PO, f. SAÚ do roku 2002, inv. č. 813/4. *Plaveč, rímskokatolícky kostol sv. Margity Ant.*, porušenie ustanovení zákona SNR č. 27/87 Zb. Prešov, 18. 8. 1992.

65 Ide o zvon s tanierovou korunou, zavesený na oceľovej hlave, s dolným priemerom 80 cm. Na hornom okraji zvonu sa vinie nápisová páska s jednoriadkovým nápisom v slovenskom jazyku, uvádzajúcim názov lokality, pre ktorú bol zvon uliaty: PLAVEČ. Z pásky visí florálny ornament. Plášť zvona zdobí reliéf Božského Srdca Ježišovho. Na odvrátenej strane kyvu zvona je situovaná zvonolejárska značka v podobe obdĺžnika, v ktorom je umiestnený odtlačok vetvičky tuji severskej a jednoriadkový nápis s vročením v českom jazyku, odkazujúci na rok odlitia a donátorov zvona: R. P. 1996 ULILA RODINA DYTRYCHOVA. Prechod na zvone zdobí akantový vlys. Na dolnom okraji zvona sa nachádza jednoriadkový nápis v slovenskom jazyku, odkazujúci na správcu farnosti, za ktorého bol uliaty a prosbu na požehnanie farnosti: TENTO ZVON BOL ODLIATÝ ZA PÔSOBENIA OTCA DUCHOVNÉHO PÁTERA ANDREJA / GRIVALSKEHO + BOŽSKÉ SRDCE ŽEHNAJ CELÚ FARNOSŤ. KALETOVÁ, Mária. *Epigraficko-kampano-*

a reštaurovaním (so súhlasom príslušných úradov) prešli bočné barokové oltáre Najsvätejšieho Srdca Ježišovho a Panny Márie.⁶⁶ Oltáre boli reštaurované v Ateliéri pro práce chrámové v Červenom Kostelci pod odborným dohľadom reštaurátora Břetislava Kařku.⁶⁷

Stavebno-historický vývoj kostola v 21. storočí (2001 – súčasnosť)

Rímskokatolícka farnosť v Plavči realizovala v priebehu 21. stor. na kostole sv. Marty Antiochijskej dve väčšie stavebné obnovy. Prvá z nich, prebiehajúca v rokoch 2003 – 2004, sa týkala plynofikácie objektu, inštalácie plynového ústredného vykurovania a zavedenia vody do kostola.⁶⁸ Počas druhej, uskutočnenej v rokoch 2006 – 2007, prešli komplexnou obnovou fasády kostola (omietky, náter, profilácie ríms a iných štukových prvkov), vymenila sa strešná krytina na strechách lode, svätyne, bočných južných kaplniek, sakristie a oporných pilieroch (keramickú pálenú krytinu – matnú svetločervenú bobrovku, resp. falcovaný pozinkovaný plech strihaný a ukladaný do pásov nahradila keramická pálená krytina – lesklá tmavá červeno-hnedá taška) a do okenných otvorov bočnej južnej kaplnky sakristie sa osadili nové drevené rámové okenné výplne s vitrážami.⁶⁹

V súčasnosti miestna farnosť plánuje obnoviť fasády kostola. Obnove bude prechádzať architektonicko-historický výskum, z ktorého vzíde návrh ich finálneho vizuálu.

logické pamiatky vo vybraných lokalitách okresu Stará Lubovňa. [diplomová práca]. Prešov : Inštitút histórie FF PU v Prešove, 2017, s. 61-62.

66 Archív KPÚ PO, f. SAÚ do roku 2002, inv. č. 813/4. *Plaveč, rímskokatolícky kostol sv. Margity Antiochijskej – vyjadrenie k reštaurovaniu bočných oltárov.* Prešov, 17. 1. 1995.

67 Archív KPÚ PO, f. SAÚ do roku 2002, inv. č. 813/4. *Žiadosť o súhlas na vývoz kultúrnej pamiatky.* Bratislava, 20. 2. 1996.

68 Archív KPÚ PO, f. Spisová agenda úradu od roku 2002 (SAÚ od roku 2002), číslo spisu (č. spisu) PO-03/722, r. 2003. *Plaveč, rím. kat. kostol – inštalácia ústredného kúrenia*; Archív KPÚ PO, f. SAÚ od roku 2002, č. spisu PO-03/1693, r. 2003. *Plaveč, rím. kat. kostol sv. Margity – plynofikácia, ústredného kúrenia.*

69 Archív KPÚ PO, f. SAÚ od roku 2002, č. spisu PO-06/2076, r. 2006. *Plaveč, rím. kat. kostol sv. Margity – obnova fasád*; Archív KPÚ PO, f. SAÚ od roku 2002, č. spisu PO-06/799, r. 2006. *Plaveč, rím. kat. kostol – oprava poškodených omietok v interiéri, výmena strešnej krytiny, oprava ohradového múru.*

RÓMOVIA UŽSKEJ STOLICE V ROKU 1768 (SONDA DO PROBLEMATIKY)¹

Vavrinec ŽEŇUCH

Abstract: *The Roma people in the Ung county in the year 1768 (a probe into the issue)* The issue concerning the history of the Roma people is different from the other fields of a research. The Roma live to this day at the territory of the Ung county and their history can be detailly depicted only from the 18th century. With the help of the probe method, we examined the basic information about the Roma community around the year 1768. The development of the community was directed even by a ban on nomadism and a forced settled life of the inhabitants. In the post we approach a multiplicity of communities, their religion and a process of recatholicization in the Roma communities. In the attachments we enclose circular letters related to the settled life as well as a transcription of the Roma census in the Ung county.

Key people: The Roma people. The Ung county. 18th century. Recatholicization. The development of the Roma people.

Uhorsko bolo od svojho vzniku mnohonárodnostným štátom, v ktorom mali svoje miesto aj Rómovia. Kvôli výrazne menšiemu penzu dokumentov nie je stále možné skúmať každú národnosť či konfesiю do požadovanej hĺbky (metaforicky do starších čias) a šírky (metaforicky rozpriestranenosť – regionálnosť, problematizácia konkrétnych otázok). Hoci by sa mohlo zdať, že Rómovia mali odlišný dejinno-historický vývoj, nakoľko ich vnímame, akoby žili niekde obďaleč, ich história nie je priamo odtrhnutá od dejín a problémov regiónov, v ktorých žili. V štúdiu sa zameriavame na informácie o rómskej komunite v regióne Užskej stolice v 18. storočí.

Užská stolica, ktorá sa nachádzala na severovýchode Uhorska, dnes rozdelená medzi Slovensko, Ukrajinu a Maďarsko, bola v prvej polovici 18. storočia poznačená osobitým vývojom. Územie stolice bolo po povstaní Františka II Rákociho (1703 – 1711) a morovej epidémii (1705 – 1710) najviac postihnuté. Niektoré dediny zanikli (Sejkov, Krčava), iné ostali vyľudnené (Sobrance, Tibava).² Konfesijné dejiny ukazujú, že na území stolice žili reformovaní veriaci, rímski katolíci, uniati či pravoslávni.³

- 1 Štúdia je súčasťou riešenia projektu VEGA 1/0477/20 *Pramene k dejinám cirkvi na Slovensku v ranom novoveku*.
- 2 Magyar Nemzeti Levéltár, N 78 Ladula BB-CC. Ladula GG-HH 1715. évi összeírás, pag. 124, 196.
- 3 Tiszáninneni Református Egyházi Levéltár Sárospatak, Református egyházlátogatások, Kgg. IV.5. Liber Ecclesiae seu matricula dioecesis Ungensis 1618 – 1770; Szarmári Püspöki és Káptalani Levéltár (SPKL), Visitatio Canonica (VC), Ung 1746; BAÁN, István. Problemi di disciplina ecclesiastica – tentativi di soluzione: i sacerdoti „bigami“. In VÉGHSEŐ, Tamás (ed.). *Da Roma in Hungaria. Atti del convegno nel terzo centenario della morte di Giovanni*

Pred povstaním boli čiastočne rekatolizované malé časti regiónu. Rímskokatolícke farnosti tvorili však menej ako 10 % všetkých farností stolice. Pravoslávni naďalej administratívne lavírovali medzi úniou s katolíckou cirkvou (uniati = dnešní gréckokatolíci) a fungovaním pod reformovaným patronátom. Situácia sa výrazne nezmenila po roku 1711, rekatolizácia prebiehala výrazne menej násilne, ale reformovaní boli naďalej vystavení katolíckemu tlaku. Región Užskej stolice bol konfesionálne zmiešaný, avšak rímskokatolícke štruktúry boli slabé, farnosti veľké, často bez kňaza. Uniati (græci ritus) nemali jednoznačnú správu, ich správca – apoštolský vikár v Mukačeve podliehal jágerskému latinskému biskupovi, miestni presbyteri sa rozhodovali medzi vstupom do únie alebo núteným odchodom. Reformovaní veriaci sa riadili Šopronskými článkami, ktoré výrazne obmedzovali ich možnosti a správu. Od roku 1731 sa ich postavenie zhoršilo, keďže v Uhorsku bol prijatý katolicizmus za štátne náboženstvo.⁴ V Uhorsku vznikli diela, ktoré konkrétne popisujú život Rómov ako napríklad práca evanjelického kazateľa Samuela Augustiniho, kde popisuje život a špecifiká rómskych komunít.⁵ Otázka jazykovej príslušnosti obyvateľov dedín bola podrobnejšie zachytená v zápisnici jágerského biskupa Františka Barkóczyho z roku 1746. Biskup zmieňuje jazyky obyvateľov jednotlivých dedín, avšak nikde nespomína Rómov, ani ich jazyk.

Hoci Rómovia v dochovaných správach Františka Barkóczyho nie sú spomínaní, neznamená to, že neboli v stolici prítomní. Prvý súpis výlučne Rómov z územia Užskej stolice sa dochoval z roku 1757. V súpise je uvedené meno zdaneného a chotár, v ktorom sa zdanený zdržiaval. Informácie v súpise sú pomerne kusé, obsahujú len základnú informáciu o majiteľovi domu, ale absentujú informácie o veľkosti majetku, počte osôb v domácnosti či informácie o veku a vierovyznaní. Celkovo je v súpise uvedených 72 osôb, ktoré boli zdanené na celom území stolice. Súpisy vykonali slúžni pre dané lokality, ktoré boli nútení prejsť a navštíviť každú z rómskych komunít.⁶

Giuseppe De Camillis, *vescovo di Munkács / Mukačevo (1689 – 1706)*. Nyíregyháza : Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2009, s. 231-232, 235.

- 4 KÓNYA, Peter. Šopronské články, Resolutio Carolina a tolerančný patent – Tri zákonné normy pre existenciu protestantov v Uhorsku v 17. – 18. storočí. In *Historia Ecclesiastica : časopis pre dejiny cirkvi a náboženstiev v Strednej Európe*, roč. 3, 2012, č. 1, s. 170-171.
- 5 AUGUSTINI AB HORTIS, Samuel. *Cigáni v Uhorsku 1775= Zigeuner in Ungarn 1775: O dnešnom stave, zvláštnych mravoch a spôsobe života, ako aj o ostatných vlastnostiach a danostiach Cigánov v Uhorsku*. Bratislava : Štúdio, 1995, s. 15-70.
- 6 Державний архів Закарпатської області – ДАЗО (ŠAZO), 4 Наджупан Ужанської жупи, м. Ужгород Угорського королівства (ďalej 4) /4 197.

Početnosť rómskych komunít na území Užskej stolice v roku 1757 ⁷		
Slúžnovský okres	Počet obývaných lokalít	Počet zdanených
Sobrance obvod Sobrance	13	14
Sobrance obvod Lúčky	5	8
Užhorod obvod Krajňanský	?	6
Užhorod obvod Seredné	?	4
Užhorod obvod Minaj	7	8
Kapušany obvod Kapušany	16	18
Panstvo Užhorod	7	14
Spolu	48*	72

* bez započítania neuvedených lokalít. Stolicu tvorilo približne 204 osídlených lokalít.

Súhrn vybraných daní od Rómov na území Užskej stolice v roku 1757 ⁸		
Názov zdaneného obvodu	Zlatých	Denáre
Panstvo Užhorod	26	30
Slúžnovský okres Kapušany	42	30
Slúžnovský okres Sobrance	49	30
Slúžnovský okres Užhorod	42	30
Spolu	161 dobre spočítané? 159?	-

V tomto čase žili Rómovia v komunitách, nie vždy v intraviláne obce. Ich príslušnosť bola skôr podľa zemepána a lokality, ktorú im prideliť. V Uhorsku (nevoľníctvo zrušené až od roku 1785) nebolo možné jednoducho zmeniť svojho zemepána. Preto kočovanie pripadalo do úvahy len na majetkoch zemepána a predpokladáme, že mu predchádzal jeho súhlas. Nie je možné predpokladať, že sa utvárali akési oblasti / osady, ktoré by boli vyhradené na kočovanie. Na základe dát vnímame komunity skôr periférne, bez existencie veľkých rómskych komunít. Početnosť Rómov bola zanedbateľná, nakoľko na území stolice žilo v roku 1746 viac ako 22 000 obyvateľov. Ak by sme 72 osôb prerátali kvocientom krát päť (2 rodičia + 3 deti), tak je to približne 360 ľudí, čo je menej ako 2 % zo všetkých obyvateľov stolice.⁹ Početnosť obyvateľov môže súvisieť s populačnými ťažkosťami na území stolice. Po morových epidémiách na začiatku storočia a v 30. rokoch boli stále viaceré lokality riedko osídlené. Dokonca sa zemepánom nepodarilo získať pre usadenie ani utečencov, ktorí by boli ochotní zotrvať v danej stolici.¹⁰ Z toho vyplýva, že ani samotná rómska komunita na severovýchode Uhorska nebola početná, skôr žila roztrúsená po stolicách. V Užskej stolici nevznikli ani nové označenia lokalít (Cigán, Olah, Olaš), ktoré by poukazovali na ich spojenie s Rómami. V stolici sa však zachovala

7 ŠAZO, 4/4 197.

8 ŠAZO, 4/4 197.

9 SPKL, VC, Ung 1746, ŠAZO, 4/4, 197.

10 ŠAZO, 4/3 894.

lokalita s názvom Cigáňovce, ktorá vznikla ešte v stredoveku.¹¹ Rovnako na Rómov v regióne nepoukazujú ani cirkevné záznamy.

Situácia so záznamami súvisiacimi s rómskym obyvateľstvom sa postupne menila. Asi prvé najpodrobnejšie záznamy pochádzajú až z roku 1768. Podrobnú správu bližšie charakterizujúcu situáciu rómskeho obyvateľstva približuje *Súpis Rómov Užskej stolice z roku 1768*. Štruktúra informácií je odlišná oproti predchádzajúcemu strohému daňovému záznamu. Okrem mena majiteľa domu, resp. otca rodiny sa dozvedáme meno manželky, mená detí a ich vek, prácu otca rodiny, vierovyznanie, príslušnosť k panstvu a meno zemepána. Veľká väčšina Rómov zdržiavajúcich sa na území stolice bola remeselníkmi (faber). Aké remeslá vykonávali nie je uvedené, môžeme však predpokladať na základe priezvisk, že boli kováči (Kovács), tehliari (Teglas), ale aj hudobníci (Fidicen), pastieri (Pasztor), pracujúcimi s pávmi (Cothurnia). Samotný remeselník je niekedy aj ohodnotený ako lacný (vilis), stredný (mediocris) alebo dobrý (bonus). Medzi vtedy bežné povolania patrili obuvník, drotár, tesár a drevorubač, preto je isté, že aj takéto povolania mohli vykonávať miestni Rómovia.

Dnes niekedy až zveličene vnímame Rómov skrz početnosť ich rodín, súpis však ukazuje, že v rodinách nebolo zvykom presiahnuť počet piatich detí. Bežne mali rodiny dve - tri deti, dokonca bolo mnoho rodín bezdetných. Nebolo zvykom, aby žili v jednej domácnosti deti, ktoré mali nad 20 rokov, takýto prípad sa vyskytol len ojedinele a vždy išlo o syna. Medzi osobnými menami pre mužov boli najfrekventovanejšie Andrej, Ján, Juraj a František. Najčastejšie ženské mená boli Klára, Eva, Mária, Kristína, Anna a Barbora. Len ojedinele sa vyskytli mená, ktoré boli v kontexte doby typické pre uhorské prostredie, ako Imrich, Ladislav či Štefan. Na základe priezvisk sa dá predpokladať, že Rómovia žili komunitne, teda v silnej naviazanosti na rodinné väzby. Zväčša sa dá jasne odhadnúť príbuzenský vzťah medzi spísanými osobami v jednej lokalite, nakoľko majú buď rovnaké priezviská, alebo má rovnaké priezvisko manželka zapísanej osoby.

V 18. storočí bola stále markantná konfesijná otázka, ktorá istotne zastihla aj Rómov. Konfesia rómskeho obyvateľstva nekopírovala vždy konfesijnú mapu Užskej stolice, ale v mnohom sa jej pridŕžala. Z toho vyplýva, že Rómovia boli účastníci reformácie či rekatolizácie, o čom svedčí aj ich konfesijný postoj. Obdobie po Karlovej rezolúcii (1731) do Tolerančného patentu (1782) je poznačené napätými náboženskými vzťahmi. Viaceré chrámy boli rekatolizované a tak odobraté reformovanej cirkvi (Tibava, Vojantina a iné). V iných prípadoch sa rekatolizácia uskutočňovala privázaním nového obyvateľstva, zväčša rusínskeho, čím sa menilo konfesijné zloženie obyvateľov. Takéto počínanie neskôr viedlo k snahám o odňatie chrámu, či k vyhánaniu reformovaných kazateľov a protežovaniu katolíckych kňazov. To sa výrazne odrazilo aj v konfesii spísaných Rómov. Medzi obyvateľmi dominuje reformované náboženstvo a katolicizmus. V lokalitách (Minaj, Baraňa, Kapušany, Maťovce, Čičarovce, Ižkovce), kde mali reformovaní svoje konfesijné štruktúry a aj ochranu v podobe zemepána, nachádzame Rómov vyznávajúcich reformované náboženstvo. Paradoxne, protestantská identita Rómov nebola ovplyv-

11 ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov : UPJŠ, 1995, s. 47-48.

nená konfesiou zemepána. Katolicizmus vyznávala menšina rómskeho obyvateľstva, zvlášť v lokalitách Bajany, Jenkovce, Užhorod. Okrem rímskeho katolicizmu boli Rómovia aj uniati, resp. neskorší gréckokatolíci. Vplyv na konfesiou mala dostupnosť. Rímskokatolícke farnosti neboli vždy obsadené správcom a mnohé boli zlúčené do veľkých celkov. Unionizmus bol typický pre rusínsky hovoriace obyvateľstvo, preto aj niektorí Rómovia uvideli, že oni vyznávajú rusínstvo (Ruthenus), čo uvádzali hlavne v dominantne rusínskych lokalitách (Luh, Paszika).

Otázka zrozumiteľnosti a dostupnosti bola významná aj pre Rómov, ktorí práve preto uprednostnili protestantské konfesie. Rekatolizácia Rómov nebola isto prvotným cieľom rímskokatolíckej cirkvi, nakoľko pre personálne problémy bolo ťažké zabezpečiť, aby bol kňaz dostupný aspoň na Veľkú noc pre farský kostol bohatého zemepána.¹² Reformovaná cirkev od roku 1749 používala aj miestne jazyky obyvateľov.¹³ V roku 1752 dokonca vydala katechizmus či spevníky vo východoslovenskom nárečí, čím bola reformovaná cirkev zrozumiteľnejšia v duchovnom živote ako katolícka cirkev latinského či gréckeho rítu.¹⁴ Rekatolizácia prebehla len čiastočne, buď po zabratí reformovaného chrámu, alebo postupnou zmenou zloženia obyvateľstva, ktoré ovplyvnilo aj Rómov.

Stoličné dokumenty používajú pre označenie Rómov slovo *Zingar* (čítaj Cingar) či *Czigány* (čítaj Cigáň). Prvý variant sa číta ako v nemčine a je používaný ako oficiálne označenie, napríklad pre označenie objektu súpisu (*Conscriptio Zingarorum* = *súpis cingánov*). Slovo *Czigány* sa používa ako priezvisko, prípadne na bližšie označenie osoby v súpise a číta sa ako v maďarčine. Medzi priezviskami nachádzame aj označenie *Olah*, ktoré sa používa len v rusínskych lokalitách. Na základe toho môžeme predpokladať, že vtedajšie označenie pre Rómov boli zaužívané rôzne varianty slova cigán, resp. olah pre každý miestny jazyk (slovenčina, nemčina, maďarčina, latinčina, rusínčina), ktorý vychádzal z gréčtiny.¹⁵

V roku 1757 bolo v súpise uvedených len 72 zdanených osôb. O desať rokov neskôr, teda v roku 1768 bolo v súpise uvedených 117 spísaných osôb. Celkové vyčíslenie ukazuje, že v roku 1768 žilo v Užskej stolici 476 Rómov. Naďalej tvorili menšinu tvoriacu približne 2 % všetkých obyvateľov stolice. Zvlášť väčší počet Rómov žilo v Kapušianskom slúžnovskom obvode.

12 Štátny archív v Prešove, fond Sztárai Michalovce, 209/3378, SPKL, Acta antiqua, 67/1753.

13 KÓNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter. *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2010, s. 177.

14 KÓNYOVÁ, Annamária. *Kapitoly k dejinám reformovanej cirkvi na východnom Slovensku*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 63.

15 ŠAZO, 4/4 1552., ŠAZO, 4/4 1736., ŠAZO, 4/5 472.

Štatistické porovnanie početnosti Rómov v Užskej stolici ¹⁶			
Slúžnovský obvod	r. 1757 – len zdanení	r. 1768 domácnosti	r. 1768 celkovo
Sobranceký	22	26	108
Kapušíansky	18	51	221
Užhorodský	32*	40	147
Suma	72	117	476

* Do Užhorodského obvodu boli zarátané aj lokality z panstva Užhorod.

Ako naznačuje ďalšie konanie stoličných údajov, Rómovia žili obďaleč od dediny, na základe toho boli v roku 1772 ratifikované obežníky – obežník uhorského snemu a aj obežník miestodržiteľa Uhorska Alberta. Oba obežníky sa týkali života Rómov, ich kočovania a ďalšej lokalizácie. V obežníkoch miestodržiteľ, ako aj snem apelujú na ich lokalizáciu a usadenie v konkrétnych komunitách, bez ďalšieho kočovania.¹⁷ Následne sa na základe súpisu z roku 1773 utvorili veľké komunity Rómov v Lekárovciach, Bežovciach či Jori a Darne (už vtedy boli dediny spojené, dnes Storožnica, Ukrajina).¹⁸

Údaje o Rómoch Užskej stolice poukazujú na malé komunity tvoriace menšinu, ktoré však participovali na miestnom spoločenskom, ako aj náboženskom živote obyvateľov stolice. Populačný vývoj naznačuje, že sa vyvíjal podobne ako pri ostatnom obyvateľstve, nakoľko región nebol husto osídlený. O niektoré lokality nemali záujem ani utečenci, čo výrazne poukazuje na komplikovanosť regiónu. Medzi hlavné povolanie Rómov patrilo remeselníctvo v najširšom zmysle slova, ako aj dominantné povolania, spájané s rómskym obyvateľstvom a jeho kultúrou (muzikantstvo). V otázke konfesie dominovala príslušnosť k reformovanému vierovyznaniu, čo zvlášť súviselo s lokalitou (Kapušíansky slúžnovský obvod), kde bývala väčšina sledovaných osôb. Reformovaná konfesia v 18. storočí využila platformu miestnych / vernakulárnych jazykov, čím bola blízka a zrozumiteľná aj rómskemu obyvateľstvu, avšak naďalej bez použitia rómskeho jazyka. Vzťah medzi Rómami a rekatolizáciou poukazuje na fakt, že Rómovia reagovali na rekatolizačné podnety rovnako ako zvyšok obyvateľov. Katolicizmus bol dominantnejší medzi Rómami zvlášť severnejšie od kapušianskeho obvodu. Samotný obvod Kapušany sa podarilo rekatolizovať najmenej. Rekatolizácia Rómov nebola úspešná, nakoľko konfesiónalna diverzita nebola prerušená. Katolicizmus získal síce postupne dominantné postavenie, neudialo by sa tak, ak by do cirkevnej únie nevstúpili pravoslávni. Hoci nevznikol osobitý dokument / súpis o rekatolizácii Rómov, dochované súpisy poskytujú dostatok správ o konfesiónalnej skladbe, rekatolizácii a možnosti duchovného života daných obyvateľov.

16 ŠAZO, 4/4 197., ŠAZO, 4/4 1552., ŠAZO 4/4 1736., ŠAZO, 4/5 472; KRÁLIK, Ľubor. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava : Veda, 2015, s. 94.

17 ŠAZO, 4/5 309.

18 ŠAZO, 4/5 472.

V závere textu pripájame ako prílohu prepisy troch archívnych dokumentov, ktoré sú markantné pre výskum dejín rómskeho osídlenia Užskej stolice, ako aj Rómov ako takých v Uhorsku.

Použitá literatúra a pramene:

Archívne pramene:

Magyar Nemzeti Levéltár,
N 78 Ladula BB-CC. Ladula GG-HH 1715. évi összeírás
Державний архів Закарпатської області – ДАЗО
Ф 4 Наджупан Ужанської жупи, м. Ужгород
Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár
Visitatio Canonica
Acta Antiqua
Tiszáninnen Református Egyházi Levéltár Sárospatak
Református egyházlátogatások
Štátny archív v Prešove, Pobočka Nižná Šebastová
Sztárai Michalovce

Kódexy a odborná literatúra:

- AUGUSTINI AB HORTIS, Samuel. *Cigáni v Uhorsku 1775= Zigeuner in Ungarn 1775: O dnešnom stave, zvláštnych mravoch a spôsobe života, ako aj o ostatných vlastnostiach a danostiach Cigánov v Uhorsku*. Bratislava : Štúdio, 1995.
- BAÁN, István. Problemi di disciplina ecclesiastica – tentativi di soluzione: i sacerdoti „bigami“. In VÉGHSEŐ, T. (ed.). *Da Roma in Hungaria. Atti del convegno nel terzo centenario della morte di Giovanni Giuseppe De Camillis, vescovo di Munkács / Mukačevo (1689 – 1706)*. Nyíregyháza : Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2009, s. 195 – 244.
- KÓNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter. *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2010. 224 s.
- KÓNYOVÁ, Annamária. *Kapitoly k dejinám reformovanej cirkvi na východnom Slovensku*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015. 163 s.
- KÓNYA, Peter. Šopronské články, Resolutio Carolina a tolerančný patent – Tri zákonné normy pre existenciu protestantov v Uhorsku v 17. – 18. storočí. In *Historia Ecclesiastica : časopis pre dejiny cirkvi a náboženstiev v Strednej Európe*, roč. 3, 2012, č. 1, s. 166 – 178.
- KRÁLIK, Ľubor. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava : Veda, 2015. 704 s.
- ULIČNY, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov : UPJŠ, 1995. 351 s.

Príloha

Vykonalí sme diplomatický prepis listín, bez vyznačovania konca riadka. Pri tabuľkovom prepise odčleňujeme strany označením (pag) na konci riadka. Následne sme nadpisy tabuľky znova neprepisovali. Nečitateľné časti dokumentu sú označené značkou <--->. Nad každým dokumentom sa nachádza krátky regest. Machule ani bližšie lokalizovanie lokalít sme v prepise nevykonali. Samotný dokument bol zapísaný na handrový papier, vlepý do fascikla, napísaný latinským jazykom. Rozmery dokumentu sme v čase nášho bádania v archíve nestihli zaznamenať.

Державний архів Закарпатської області – ДАЗО, ф 4 Наджупан Ужанської жупи, м. Ужгород Угорського королівства / опис 5, № 309 Циркуляры Венгерского королевского наместничества в г. Пожонь Ужанскому жупному ведомству о приобщении цыган к осадлости. 1772. (Štátny archív Zakarpatskej oblasti, f. 4 Nadžupan Užskej župy, m. Užhorod Uhorského kráľovstva / inventár 5, číslo 309 Obežník Uhorského kráľovského miestodržiteľa v m. Pozsony užskému župnému snemu o prinútení cigánov usadiť sa)

Illustrissimi, Reverendissimi, Spectabiles, ac Magnifici Perillustres item, ac Generosi Domini Nobis Observandissimi!

Ex iteratis Consilij hujus Locumalis Regii Intimatis, uberius perceperini Prættæ Dnaones Vestræ, quænam sit circa regulandam Gentem Zingaram Benigna, caque positiva Suæ Mattis Ssmæ Voluntas Cæsareo-Regia? Commissum, quippe fuit cætera inter: ut si post finem Mensis Junij Anni 1768. aliqua Zingarorum Tentoria aut Sumterrancæ Gazulæ adhuc reperire fuerint, talia per Locorum Judices sub gravissima Poëna diruantur, Zingarorum Familiæ, quæ eousque de fixis Domiciliis sibi non prospexerint, tanquam Vagabundi intercipientur, Proles Zingaræ denudato Corpore incedere non permittantur, Vestitus præicrea Zingarorum, Vestitui Rusticorum inter quis habitabunt, conformetur, ita quidem, ut neque Toëminæ Linteamine se involvere præsumant. Ut item Contubernia Mechanicorum Libereos Zingarorum ad Opificia assumere teneantur, Vajdæ vero Ipsorum cassentur, et Zingari Judicibus Locorum subjiçiantur, ac denique Zingari a servandis Equis modalitate, et sub Poëna præscripta inhibeantur.

Quoniam vero super his, aliisque omnibus Regulationem attactorum Zingarorum respicientibus, Altefata Sua Mattas Ssma genuinam et circum stantialem Informationem singulo Semestri sibi submitti Clementer præciperet;

Eapropter Consilium hoc Locumate Regium Prættis Dnaonibus Vestris de Benigno Jussu Cæsareo-Regio hisce intimat: quatenus prædesideratum Informationem isthuc singulo Semestri inomisse submittere noverint. Datum ex Consilio Regio Locumati Hungarico Posonii Die Vigesima Tertia Mensis Martii, Anno Domini Millesimo Septingentesimo Septuagesimo secundo celebrato Prættarum DVratum Benevolus

Ad Officia paratiossimi

C. Joannes Csáky mp

Francius Skentes mp

Ludvicus Boroz mp

(pag)

Illustrissimi Redmi Sples ac Magci Peritt item & Grosi Domini Nobis observantissimi!

In Consequentiam eorum, qua Prættis Dvris circa Gentem Zingaram Conformiter Benignis eatenus emanatis Dispositionibus Cæo-Regiis regulandam, ac Super universi Regulationem hanc respicientibus Dispositionum Circumstantus adæquatam Informationem Singulo Semestri Submittendam Sub 23a= ultimo transacti Mensis Martÿ de BgroJussu Regio intimata Sunt, Easdem Dvras porro quoque Serio Commonendas esse duxit Consilium hoc Lute Regium quatenus præattacti Benigni Mandati Cæo-Regii exigentiis semet adamusssmi Conformare, desideratasque Semestrales Informationes non Solum pro futuro de Tempore in Tempus, verum etiam pro evoluto Semestri hortum Submittere nequaquam intermittant. Datum ex Consilio Regio Lati-Hungco Possonÿ Die Vigesima Octava Septembris, anno Millesimo Septingentesimo Septuagesimo Secundo celebrato.

Prættarum DVrarum

Benevolus

Ad officia paratissimi

Albertus mp.

Francium Skentes

Emericius Beöthy mp

Державний архів Закарпатської області – ДАЗО, ф. 4 Надзупан Ужанської жупи, м. Ужгород Угорського королівства / опис 4, № 1736 Описок циган в Унгарском и Капушанском округах. 1768. (Štátny archív Zakarpatskej oblasti, f. 4 Nadžupan Užskej župy, m. Užhorod Uhorského kráľovstva / inventár 4, číslo 1736 Súpis cigánov v Užhorodskom a Kapušianskom obvode. 1768.)

Conscriptio Zingarorum
Processus kaposiensis (pag)

Nomina Zngaror	Horum Uxores	Filij	Ætatis anod	Tiliae	Ætatis anod	Opisciam	Religione	Habitat in Possione	Subditus	Habitare feboret
Georgius Kalujom	Maria Horvath	Josephus Stephanus	10 4	Barbara	1	Faber	Catholicus	Palócz	D.C. Barkóczj	In loco actuali
Ludislaus Kaluja	Maria Busko	Sigmundus	15	-	-	Faber	Refor	Ibid	Ejusdem	Ibid
Franciscus Arva	Clara Dovid	Franciscus	3	Barbara	1	-	Refor	Ibid	EjUSD	Ibid
Joany Damcsó	Sara Batka	Georgius	1	-	-	Faber	Carhol	Mogyoros	D. C. Sztaray	In Dominio Nagymihály
Franciscus Batka	Barbara Patho	Joannes Michael	10 4	Eva Anna	6 1	-	Refor	Ibid	Dnj Unghvár	In Gremio EjUSD.
Michael Joszaý	Barbara	Franciscus	3	Eva	4	Faber	Refor	Moksta	D. Pauli Moktsay	Ibid
Geor. Hircsý	Maria Tolyog	-	-	-	-	-	Refor	Vaján	DC. Sztaray	In Dominio Nog Mihály
Andr. Tolyog	Anna Szálka	Andreas Georgius	5	Sara Mária	3 8	Faber	Refor	Ibid	Dnj Unghvári	In Gremio Ejud
Franciscus Dudi	Christina Tarhos	Andreas Joannes	8 1	-	-	-	Refor	Ibid	d. Gaspar Orosz	In Poone Csicsor
Gaspar Tolyog	Christina Petyo	Georgius Andreas	10 4	Maria Clara	12 2	-	Refor	Iske	Dnj Ungvar	In Gremio ejusdem
Franciscus Balogh	Maria Pani	-	-	Clara	2	Faber	Refor	Béss	D. Lonyori	In Poone Deregyó
David Tolyog	Eva Disztós	Andreas David Michael Georgius	19 14 6 5	Christina Maria	15 12	Faber	Refor	Csicser	Dnj Unghvar	In gremio ejusdem

Nomina Zngaror	Horum Uxores	Filij	Ætatis anod	Tiliæ	Ætatis anod	Opisciam	Religione	Habitat in Possione	Subditus	Habitare feboret
Georgius Tólyog	Eva Gelväs	Gaspar Franciscus Joannes	26 24 16	-	-	Faber	Refor	Ibid	Dny Unghvar	In gremio ejusdem
Franciscus Kaluja	Elisabet Kiss	Georgius Andreas Franciscus Sigmundum	11 8 6 2	Barbara Helena	14 5	Faber	Refor	Ibid	D. C. Barkóczij	In Poone Pálócz
Georgius Fiszta	Sara Eget	Stephanus	6	Sara Clara	4 3	-	Refor	Ibid	Ejudem	Sub Do Terrestri
Joannes Tarchas	Christina Kaluja	Ladislauis	18	-	-	-	Refor	In Prædio Ortho		
Joannes Tucoszo	Barbara Hapzij	-	-	-	-	Faber	Catholicus	Zahar	D. C. Berényi	-(pag)
Adamus Solban	Maria Krmova	Joannes	10	Barbara Eva Maria Gelena	16 14 12 5	Faber	Catholicus	Bezö	D. C. Beriny	Ibid
Andreas Balovi	Anna Kimov	Andreas Georgius Michael	16 14 7	-	-	Faber	Catholicus	Jenke	D.C. Sztaraj Nagy Mihály	In Dominio Nagy Mihály
Alexander Kovács	Maria Vajda	Michael Georgius Franciscus	12 4 3	-	-	Cothurna	Catholicus	Jenke	Dny Unghvár	In gremio ejusd Dominy
Joannes Joni	Helena David	-	-	-	-	-	Græci ritus	Jenke	Ejusd	In Græmio ejus in Dny
Andreas Véhonij	Juluska Kallaj	-	-	-	-	-	Græci ritus	Jenke	D. Pongrácz	Sub Dno Tevresoci
Joannes Dino	Eva Milyo	Franciscus	9	Eva	8	Faber	Catholicus	Bozos	Dny Unghvár	In gremio Dominy
Joannes Honuczore	Maria Néma	-	-	Barbora Helena Eva	12 3 1	Faber	Reformat	Öer	Dni Orosz	-
Michael Laczij	Barbara	Ladislauis	3	Anna	6	-	Græci ritus	Öer	Dny Unghvár	In gremio Dny

Nomina Zngaror	Horum Uxores	Fily	Ætatis anod	Tiliae	Ætatis anod	Opisiciam	Religione	Habitat in Possione	Subditus	Habitare feboret
+Franciscus Szikora	Maria Bancsu	Joannes Georgius Ladislaus Georgius	15 11 8 7	Maria Catharina	14 4	Faber	Catholicus	Botfalva	Dno Horváth	-
Georgius Kiss	Maria Sziti	-	-	-	-	Faber	Reformat	Gálócs	-	-
Andreas Gazý	Barbara Sotov	-	-	-	-	Faber	Catholicus	Gálócs	Dny Ungvár	In gremio dominy
Joannes Gorváth	Anna Kagy	Franciscus	8	Barbora	7	-	Catholicus	Gálócs	Dn Petrovaj	In Császlóc
Andreas Miczy	Barbara Tolyog	Andreas Georgius Joannes Michael	12 10 6 4	Susanna Barbara	14 1	Faber	Reformat	Palló	Dny Ungvár	-
Michael Miczy	Catharina Tusa	Michael Joannes Georgius Andreas Stephanus	15 10 8 3 1	Eva	2	Faber	Reformat	Palló	Dny Ungvár	-
Joannes Szirmaý	Juditha Tamás	-	-	Maria	4	-	Reformat	Palló	Ejusd	-
Andreas Sotov	Barbara Kiss	Georgius	1	Maria Eva	6 3	Faber	Reformat	Matyócz	Ejusd	In gremio Dny(pag)
Adamus Satro	Barbara Dojci	Paulus	2	-	-	Faber	Reformat	Matyócz	Dny Ungvár	In gremio Dny
Georgius Fuszka	Sara Czigon	Stephanus	7	Sara Clara Maria	4 3 1	-	Refor	Vajkócz	D. C. Barkóczy	Sub Do Tecsín
Adamus Stofko	Gelena Janko	Andreas	3	Christina Barbara	8 7	Faber	Catholicus	Doboruszka	Dno Csathó	Sub Do Terestini Kiss Szelmencz
Andreas Vékony	Anna Bakoczy	Franciscus	3	Eva Clara	4 2	Faber	Reformatus	Palagy	Dny Ungvár	In gremio Dominy

Nomina Zngaror	Horum Uxores	Filij	Ætatis anod	Tiliae	Ætatis anod	Opisicium	Religione	Habitat in Possione	Subditus	Habitare feboret
Joannes Vékony	Gelena Kereknyei	Georgius Joannes	10 5	Barbora Juditha	8 2	Faber	Refor	Palagy	Dny Unghvár	In gremio Dominy
Adamus Vékony	Celebs	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Michael Barándi	Anna Pongo	-	-	-	-	Faber	Refor	Motcsar	Patrum Paulimo	-
Michael Gelvás	Anna Marina	Joannes	4	Mária	2	Faber	Catholicus	Motcsar	Bar. Vécsej	Sub Do. Terrastci
Georgius Gelvás	Barbara Laczý	Franciscus Andreas Georgius	7 5 4	-	-	Faber	Reformat	Kapos	Bar. Vécsej	Sub Do Terrestci
Michael Kécsari	Juditha Nyiri	Ladislavus	1	-	-	-	Reformat	Kapos	Conventus Lelesziens	-
Andreas Orgovány	Maria Joni	-	-	-	-	Faber	Refor	Kapos	Conventus Lelesziens	-
Ladislavus Laso	Barbara Butsko	-	-	Barbara	18	-	Catholicus	Viszoka	Francisci Orosz	Sub Do Terstei
Joannes Vésko	Helena Istók	Joannes	11	-	-	Faber	Catholicus	Bajanhaza	Francisci Orosz	-
Joannes Téglás	Maria Vác	-	-	Barbara	9	Tegular	Catholicus	Bajanhaza	C. Barkoczý	Sub D. Tesstri
Georgius Téglás	Virgilia Bior	Alexander Joannes Thomas Paulus Franciscus	14 8 7 4 2	Maria Gelena	12 10	Tegular	Catholicus	Bajanhaza	C. Barkoczý	Sub Tesstri
Matheus Mihály	Christinia Janosi	-	-	-	-	Tegular	Catholicus	Bajanhaza	C. Barkoczý	Sub Tesstri
Michael Mihály	Celebs	-	-	-	-	Tegular	Catholicus	Bajanhaza	C. Barkoczý	Sub Tesstri
Joannes Téglás	Magdalena Katalin	Andreas Elias Emericus Petrus	14 7 4 2	Anastasia Christhina	5 1	Tegular	Catholicus	Bajanhaza	C. Barkoczý	Sub Tesstri

Jonnes Nagy J. Cottus de Ungh Ober Iudticum MP.
Paulus Riezko J. Comitatus De Ungh ad <-> MP. (pag)
Conscriptio Zingarorum
Processus Unghvarienses (pag)

Nomina Zngaror	Horum Uxores	Filiy	Ætatis anod	Tiliæ	Ætatis anod	Opisciam	Religione	Habitat in Possione	Subditus	Habitare feboret
Koverlyi Gasi	Barbara Bano	-	-	Anna MARIA	13 8	Faber	Catholicus	Unghvar	Dominÿ Unghvár	-
Mazi Lagi	Christina Jony	-	-	Theresia Eva	12 8	Faber	Catholicus	Unghvar	Dominÿ Unghvár	-
Dnieh Adam	Barbara Tosvaÿ	Stephanus Georgius	11 7	Eva	5	Faber	Catholicus	Ungvar	Dnÿ Unghvar	-
Malz Adamecso	Gelena Janÿ	Michael	1	-	-	Faber	Catholicus	Unghvar	Dominÿ Unghvar	-
Kuczka Imre	Katharina Pizina	Georgius Josephus	9 7	Helena Theresia	6 5	-	Catholicus	Unghvar	Dominÿ Unghvar	-
Gasÿ Tamas	Maria	-	-	Anna	1	Faber	Catholicus	Szerednye	Iltned Dno	-
Danko Andreas	Anna Gazy	-	-	-	-	Faber	Reformat	Szerednye	Pereny. Zsenyci	-
Danko Adam	Barbara Nyimeczky	-	-	-	-	-	Helvetice	Szerednye	Gilany. & Dóczy in comitami <->	-
Adamus Munky	Helena Jany	Michael	1	-	-	Faber	Reformat	Horlyo	Dominÿ Unghvar	-
Georg Olah	Helena Sunra	-	-	-	-	Faber	Catholicus	Horlyo	-	-
Andreas Fercsu	Helena Volar	Alexander Ladislaus	10 8	Maria	6	Faber	Græci Ritus	Dubroka	Dominÿ Unghvar	-
Joannes Fercsu	Helena Volar	Franciscus Joannes	7 5	Maria Anna	15 10 2	Faber	Græci ritus	Helme cz	Dominÿ Unghvar	-
Andreas Tupák	Maria Larednyi	-	-	Sophia	-	Faber	Catholicus	Helme cz	Dominÿ Unghvar	-

Nomina Zngaror	Horum Uxores	Filij	Ætatis anod	Tiliae	Ætatis anod	Opisiciam	Religione	Habitat in Possione	Subditus	Habitare feboret
Joannes Czigany	Juliana Csarna	-	-	Eva	1	Faber	Reformatus	Kis Rath	Subtia Domini Stephani Buday	-
Georgius Czigany	Juditha Albeno	-	-	-	-	Faber	Reformatus	Kis Ráth		-
Andreas Czigsny	Helena Csuha	-	-	-	-	Faber	Reformatus	Kis Ráth		-
Stephanus Czigan	Maria Puny	Joannes	2	-	-	Faber	Reformatus	Kis Gejócz	Dni Steph. Buday	In posse Kis Rats
Georgius Soti	Cristina Atyan	Stephanes	2	Barbara	4	-	Reformatus	Kis Ráth	Dminy Unghtar	In grenio Dominy Unghtar
Andreas Sikor	Elisabetha Sigo	Michael	4	-	-	Fidicen	Reformatus	Kis Ráth	Dni Steph Buday	
David Néma	Juditha Gatj	Michael Franciscus	9 4	Barbara	7	Faber	Reformatus	Kereknye	Dominy Unghtar	-
Franciscus Néma	Maria Sihony	Gaspar	21	Eva	8	Faber	Reformatus	Kereknye	Dominy Unghtar	-
Georg. Czifra	Juditha Néma	-	-	-	-	Faber	Reformatus	Baranya	Dominy Unghtar	-
Joannes Néma	Christina Kimi	-	-	-	-	Faber	Reformatus	Baranya	Dominy Unghtar	-
Georg. Tirpak	Anna Hajzj	-	-	Barbara	9	-	Catholicus	Baranya	Dny Unghtar	-
Georg Néma	Barbara Czigan	-	-	Elisabetha	1	Faber	Reformatus	Minaj	Dny Unghtar	In grenio Dny Unghtar
Joan. Györg	Barbara	Joannes Andreas	23 4	Clara Anna	9 3	Faber	Catholicus	Homok	Vlaley Michala Riend S. J.	In Konczahza
Petrus Györg	Christina Bago	-	-	Maria Barbara Anna Maria Elizabetha	15 14 5 4 1	Faber	Carholicus	Konczahza	Ejusden	-(pag)

Nomina Zngaror	Horum Uxores	Fily	Ætatis anod	Tillie	Ætatis anod	Opisciam	Religone	Habitat in Possione	Subditus	Habitare feboret
Georg. Szinay	Mariala	Ludovitus Georgius Franciscus	6 4 3	Maria Helena	5 1	Faber	Rutheny	Porska	Sub Dominy Unghvar	-
Laugo	-	-	-	Barbara	5	-	-	-	-	-
Franciscus Tirpak	Katrinya	Georgius	8	-	-	Faber	Ruthen	Porska	Sub Dominy Unghvar	-
Georgius Tirpak	Katya	-	-	Catharina Clara	5 3	Faber	Ruthenus	Paszika	Sub Dominy Unghvar	-
Franciscus Tirpak	Katya	-	-	-	-	Faber	Ruthenus	Paszika	Sub Dominy Unghvar	-
Andreas Rat	Sofia	Franciscus	6	Catgarina	3	-	Ruthenus	Paszika	Sub Dominy Unghvar	-
Nicolaus Benka	Eva	-	-	-	-	-	Ruthenus	Luh	Sub Dominy Unghvar	-
Franciscus Olah	Maria Ráz	Joannes	3	-	-	Faber	Ruthenus	Luh	Sub Dominy Unghvar	-
Majant Olah	Sara Olema	Franciscus	2	Maria	4	Faber	Ruthenus	Kosztrina	Sub Dominy Unghvar	-
Maximus Holyo	Anya	Lukas Andr.	10 2	Rozalia Anna	5 3	Faber	Ruthenus	K. Berezna	Sub Dominy Unghvar	-
Georg. Rutgo	Maria	Joannes Petrus	7 4	-	-	Faber	Ruthenus	Lubya	Sub Dominy Unghvar	-
Georg. Hanz	Petaja	Andr	6	Maria Barbara Clara Anna	1 2 3 10	Faber	Ruthenus	N. Berezna	Sub Dominy Unghvar	-
Andr. Tirpak	Maria	-	-	-	-	-	Refor	N. Berezna	Sub Dominy Unghvar	-

Державний архів Закарпатської області – ДАЗО, ф 4 Наджупан Ужанської жупи, м. Ужгород Угорського королівства / опис 4, № 1552 Списки оседлых цыган на территории Ужанской жупы. 1768. (Štátny archív Zakarpatskej oblasti, f. 4 Nadžupan Užskej župy, m. Užhorod Uhorského kráľovstva / inventár 4, číslo 1552 Súpis usadených cigánov na území Užskej stolice. 1768.)

Conscriptio Singarorum in Processu Szobránczensi										
Nomina Zngaror	Horum Uxores	Fily	Ætatis anod	Tiliae	Ætatis anod	Opisicium	Religone	Habitat in Possione	Subditus	In quali Domo degit
Tacska alias Joan Gom	Anna Mati	Andreas	14	-	-	Pastor intulor	Græci ritus	Tiba	Dny Unghar	Apud Rustin ligilinat
Joannes Kima	Sara Soto	-	-	-	-	Faber vilis	Græci Ritus	Szobráncz	C. Sztáray	In Supra Domo
Michale Gresko	Maria Kopas	Lucas	12	-	-	Pastor	Græci Ritus	Szobráncz	Gasparus Drávecky	Inquilinat
Andreas Kondi	Anna Kima	Adamus	2	-	-	Fidicen	Rom Catholicus	Szobráncz	C. Sztáray	In supra Domo
Adam BocsKay	Barbara Bacsim	Andreas	5	Maria Barbara	2 ½	Faber bonus	Calvinista	Vajnatina	C. Stephani Csahy	Inquilinus
Vidua Gasp Bocsar Baro Vaszily	-	Andreas	18	-	-	Faber Mediocris	Calvinista	Vajnatina	Libertina	In Supra Domo
Franciscus Bongo	Helena Csolva	-	-	Maria Theresia	3 ½	Faber vilis	Græci ritus	Baskocz	C. Sztáray	In Supra
Andreas Kopas alias Halko	Anna Bogdanyi	-	-	-	-	Faber vilis	Græci Ritus	Hunkocz	Dny Ungghvár	Inquilinus
Joannes Kopas alias Halko	Maria Kopossy	Michaël Georg. Francisc.	8 6 ½	Maria	16	Faber vilis	Græci Ritus	Hunkocz	Dny Ungghvar	In Panenis Domo
Georg. Kallay	Barbara Gegi	Joannes Michaël Francisc.	12 8 4	Maria Barbar Eva	16 6 ½	Faber vilis	Græci Ritus	Prekopa	Dny Ungghvar	Inquilinus

Conscriptio Singarorum in Processu Szobránczensi										
Nomina Zngaror	Horum Uxores	Filij	Ætatis anod	Tiliae	Ætatis anod	Opisciam	Religone	Habitat in Possione	Subditus	In quali Domo degit
Georg Joni	Helena Halko	Francis; Michael Georg	10 5 3	Maria	7	Fidicener Faberilis	Græci Ritus	Eördögh Porubka	Dny Ungvár	In Supra
Alexander Bago	Eva Gujdi	Michaël	14	Anna Christina Maria Clara	8 4 1 ½	Pastor	Catholicus	F. Reviscse	C. Sztáray	In Supra
Paulus Oláh	Maria	-	-	Maria	14	Faber mediocris	Catholicus	S. Reviscse	C. Sztáray	In Supra
Andreas Telyváli	Maria Uras	Andreas	8	-	-	Faber vilis	Catholicus	S. Reviscse	C. Sztáray	Inquilinus (pag)
Ladislauș Bocsari	Anna Brego	Andreas	10	-	-	Faber Bonus	Catholicus	Vinna	C. Sztáray	In supra
Michaël Migo	Christina Ondova	Andreas Martinus	12 7	Helena	2	Fidicen	Catholicus	Rebrin	Baron Vecsej	Inquilinus
Mathias Krivi	Barbara Bago	Andreas	7	Barbara	3	Mondicando vivit	Catholicus	Rebrin	B. Vécsey	Inquilinus
Joannes Dancsor	Clara Oborinszky	Andreas Joannes	11 4 2	Maria Eva	9 6	Faber mediocris	Catholicus	Palyin	Joan. Okolicseny	Inquilinus
Mathias Dorics	Barbara Gujdi	Michaël Georgius	20 17	Christina Maria	18 14	Faber Mediocris	Catholicus	Csicsaho	C. Sztaray	Inquilinus
Franciscus Bago	Clara Adam	-	-	Maria Eva	18 12	Fidicen	Catholicus	Csicsaho	C. Sztáray	Inquilinus
Andreas Bago	Maria Hlko	Michaël Joannes Georg	16 12 8	Maria	18	Faber med.	Catholicus	Josza	C. Sztáray	In Supra
Joannes Joni	Christina Dorics	Georg Emericus	6 2	-	-	Faber vilis	Græci ritus	Solymos	Dny Unghtar	Inquilinus

Conscripto Singarorum in Processu Szobránczeni										
Nomina Zngaror	Horum Uxores	Filij	Ætatis anod	Tiliae	Ætatis anod	Opisiciam	Religione	Habitat in Possione	Subditus	In quali Domo degit
David Bacsarovsky viduas	-	-	-	Maria	16	Faber medicris	Calvinista	Geseny	C. Sztáray	In Supra
Joannes Bocsarovsky	Christina Bago	-	-	-	-	Faber mediocris	Calvinista	Geseny	C. Sztáray	Cum Fratre
Joannes Bago	Klara Kalnya	Franciscus	28	Clara Eva	12 8	Faber Mediocris	Catholicus	Lucska	C. Sztáray	In supra
Adamus Ferkov	Christina Kniezo	Georgus	30	-	-	Faber Bonus	Catholicus	Stranyán	C. Sztáray	In Supra

Vajnatina die 8a Junij 1768

Georg. Tomelis Hottus de Unghor Judbin MP

Gabriel Gulacsy ejusd Hottus Jurator MP

OBNOVA SPIŠSKEJ KAPITULY A JEJ OKOLIA V 21. STOROČÍ

Monika BIZOŇOVÁ – Marián ULICHNÝ – Peter GLOS – Emília POLÁKOVÁ

Abstract: *Reconstruction of Spiš Canonry and its surrounding in 21st century.* The presented article gives us information about the restoration of Spišská Kapitula and its surroundings in the 21st century. The paper is divided into three parts. The first part is dedicated to the restorations in Spišská Kapitula from the point of view of a historian who has been working at this place since 2003 and was also one of the persons involved in these activities. The second part of the article is a view from the expert from the Monument Board in Prešov. The third part of the article was prepared by the staff of the Monuments Board in Prešov and is an overview of the individual activities of the Spiš Bishopric from the point of view of their preserved records.

Key words: Spišská Kapitula. Spiš bishopric. Restoration. Cathedral of St. Martin.

Spišská Kapitula je už od stredoveku azda najvýznamnejším historickým a náboženským centrom Spiša. Prvou zachovanou písomnou zmienkou o tomto mieste je listina uhorského kráľa Ondreja II., ktorý v nej spomína prvého po mene známeho spišského prepošta Adolfa z Meranu. Z toho nám vyplýva, že samotné Spišské prepoštstvo vzniklo niekedy pred rokom 1209, no bohužiaľ presný rok založenia spomínaného prepoštstva nepoznáme. Čo však s istotou vieme je to, že v roku 1776 bolo Spišské prepoštstvo povýšené na Spišské biskupstvo, a tak sa Spišská Kapitula stala a dodnes aj je sídlom spišského biskupa.¹

Plynutím času Spišská Kapitula prešla turbulentným vývojom v oblasti politických, hospodárskych, sociálnych a náboženských dejín, ako aj ostatné významné mestá a mestečká na Spiši.² Samozrejme, najbadateľnejším vplyvom je však vplyv tohto miesta na dejiny kultúry, vzdelanosti a umenia na Spiši. Počas jednotlivých stáročí jej významné pamiatky prešli mnohými prestavbami, obnovami a istým spôsobom sa toto malé cirkevné mestečko zakonzervovalo do dnešnej podoby, ktorú poznáme aj pod názvom malý „slovenský Vatikán“. Bohužiaľ, obdobie druhej polovice 20. storočia bolo k tomu miestu neúprosne a výsledok tohto obdobia možno vidieť v Spišskej Kapitule aj dodnes na niektorých ešte schátraných budovách.

Dominantou tohto miesta je samozrejme katedrála sv. Martina, ktorej stavbu môžeme datovať niekedy koncom 12. storočia a dnes je krásnym príkladom románskej a gotickej architektúry na Spiši. Katedrála v sebe ukrýva množstvo zaujímavých priestorov, ktoré boli po dlhých stáročiach odhalené a sprístupnené. Po roku 1989 a navrátení majetkov späť do vlastníctva cirkvi sa však katedrále nevenovala veľká

-
- 1 Bližšie: JANOVSÁ, M. – OLEJNÍK, V. (eds.). *Katedrála sv. Martina v Spišskej Kapitule*. Spišské Podhradie, 2017.
 - 2 HOMZA, M. – SROKA, S. A. *Historia Scepusii*. Vol. 1. Bratislava, Krakow, 2009; HOMZA, M. – SROKA, S. A. *Historia Scepusii*. Vol. 2. Bratislava, Krakow, 2016.

Obnova biskupskej záhrady Spišská kapitula.
Foto: Monika Bizoňová

pozornosť, nakoľko v danom období sa pozornosť sústreďovala na obnovu kňazského seminára a taktiež budov spojených s ubytovaním a životom seminaristov, kňazov a rehoľných sestier.

V Spišskej Kapitule pôsobím od roku 2003 a od roku 2009 na pozícii archivára v biskupskom archíve. Keď som v roku 2003 začínala ešte ako študentka – sprievodkyňa v katedrále, tak návštevníkom bolo čo ukazovať, ale ani zďaleka nie toľko, čo nájdeme v katedrále v Spišskej Kapitule dnes. Preto sa so svojím pohľadom historičky na obnovu katedrály a samotnej Spišskej Kapituly chcem podeliť, keďže celý tento proces som mala možnosť sledovať priamo „z prvého radu“ a spolu s kolegom z archívu Mgr. et Mgr. Vladimírom Olejníkom, PhD., aj ako zainteresovaná osoba pri obnove jednotlivých objektov a pamiatok. Nebolo by lepšie celý tento odsek dať ako poznámku pod čiaru?

Hneď na začiatku je potrebné si uvedomiť, čo znamená slovo obnova – rekonštrukcia. Pri takom významnom mieste akým je Spišská Kapitula, ktorá je národnou kultúrnou pamiatkou, od roku 1993 súčasťou Svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO a taktiež súčasťou kultúrnej cesty TRANSROMANICA,³ to nemôže byť iba obnova omietky – vonkajšieho plášťa jednotlivých budov, čo je zväčša

3 Zo Slovenska k tejto kultúrnej trase patria iba tri významné lokality, a to Spišská Kapitula, Bína a Diakovce.

Obnova biskupskej záhrady Spišská kapitula. Foto: Monika Bizoňová

zjednodušený pohľad mnohých ľudí. Samozrejme, je to lákavá predstava mať budovu s peknou vynovenou fasádou, ale vznikla by iba istá forma Potemkinovej dediny. Častokrát sa stáva, že majitelia kultúrnych pamiatok prispôbujú pamiatku svojim potrebám, pričom situácia by mala byť opačná: prispôbiť svoje potreby kultúrnej pamiatke a zachovať ju v autentickom duchu, pretože práve vtedy má zachovanú svoju hodnotu.

Základným predpokladom kvalitnej obnovy / rekonštrukcie je samotný zámer obnovy, výskum pamiatky, oboznámenie sa s jej históriou, postupným vývojom a následne s odborným návrhom na reštaurovanie a s jeho kvalitnou realizáciou odborníkmi. Zjednodušene povedané: ide o to, aby sa daná pamiatka zachovala v najautentickejšom duchu bez novotvarov, čo samozrejme zachováva jej jedinečnosť a pamiatkovú hodnotu. Preto bol pri všetkých doterajších zásahoch a obnovách v Spišskej Kapitule, ktoré budú v nasledujúcom texte predstavené, rešpektovaný Zákon o ochrane pamiatkového fondu a všetky ostatné náležitosti spojené s kvalitnou a odbornou obnovou. Rozbehla sa tak veľmi bohatá spolupráca Spišského biskupstva s Krajským pamiatkovým úradom v Prešove a samozrejme s desiatkami ďalších zainteresovaných ľudí – s architektmi, historikmi umenia, reštaurátormi, mnohými odborníkmi, atď.

V prvom rade najdôležitejším krokom pri obnove katedrály bolo architektonické zameranie objektu katedrály sv. Martina v roku 2004,⁴ bez čoho by nebola možná realizácia nasledujúcej obnovy tohto objektu.

V roku 2005, v mesiacoch apríl až október, bola preskúmaná a zreštaurovaná najstaršia datovaná nástenná maľba na Spiši z roku 1317, ktorá sa vyníma na sever-

4 Pamiatkový úrad, Oddelenie grafickej dokumentácie, Spišská Kapitula – Katedrála sv. Martina, zameranie objektu, číslo akcie 8/2004/108.

nej stene Katedrály sv. Martina. Ide o maľbu Korunovanie Karola Róberta z Anjou za uhorského kráľa, ktorá bola v danom čase už najmenej trikrát premaľovaná. Jej reštaurovaním sa dosiahla jej originálna podoba z roku 1317 a taktiež sa pri jej obnove odhalili ďalšie nové skutočnosti a detaily, ktoré boli niekoľkými premaľbami skryté, resp. zamaľované. Taktiež bolo zreštaurované a nanovo zasklené jediné románske skosené okno v katedrále, ktoré sa nachádza nad spomínanou maľbou a navyše bola zreštaurovaná pôvodná románska omietka severnej steny.

Ďalším významným počinom bola v rokoch 2006 a 2007 realizácia pamiatkového výskumu: architektonicko-historického a umelecko-historického, vďaka ktorému sa v katedrále odhalilo množstvo ďalších nových informácií o vývoji stavby a jej premenách v jednotlivých obdobiach a bolo vykonaných niekoľko archeologických výskumov.

V rokoch 2008 a 2009 prebehla výmena elektroinštalácie v dvoch etapách, nakoľko stará elektroinštalácia už nebola vhodná, ba priam nebezpečná. Zároveň v júni 2009 bolo realizované aj nové ozvučenie katedrály a vnútorné oznamovacie rozvody.

Následne bol v roku 2009 realizovaný reštaurátorský výskum okien a vitráží sanktuária a výskum omietkovej vrstvy exteriéru presbytéria. Taktiež bol vypracovaný návrh na obnovu spomínaných častí katedrály. A tak bolo možné ešte v roku 2009 a aj v roku 2010 vykonať dve etapy reštaurovania exteriéru presbytéria, vrátane vitrážových okien s kamennými architektonickými článkami. Tu musím podotknúť, že šlo o reštaurovanie pôvodného neskorogotického exteriérového plášťa, ktorý hlavne odborníci oceňujú a celkovo bolo zreštaurovaných aj päť gotických okien s vitrážami a kamennými ostienami. Podarilo sa zachovať aj pôvodné gotické slnečné hodiny.⁵

V roku 2009 bol vykonaný architektonický výskum kanonickej knižnice na prvom podlaží katedrály v medzichórovom priestore a následne návrh jej obnovy. V roku 2010 prebehla komplexná rekonštrukcia tejto knižnice. Kanonická knižnica sa nachádza na veľmi vzácnom mieste samotnej katedrály a návštevníci môžu dnes v jej priestoroch obdivovať už zreštaurované románske architektonické prvky z bezprostrednej blízkosti vďaka sklenenému tunelu, cez ktorý môžu prechádzať z chóru na chór. Priestor dostal okno s faksimilnou renesančnou sklenenou výplňou. Okrem toho bola zreštaurovaná pôvodná gotická podlaha knižnice, ktorú dendrochronológia datovala do roku 1494. Priestor bol dekontaminovaný a do zreštaurovaných knižných regálov z roku 1898 boli vrátené pôvodné knihy, takmer 11 000 zväzkov. Tie boli v nasledujúcich dvoch rokoch pracovníkmi archívu zinventarizované a dnes tvoria jeden z archívnych fondov biskupského archívu, ktorý využívajú bádatelia nielen zo Slovenska, ale aj z iných krajín Európy. Do tohto priestoru boli zadovážené výstavné vitríny, v ktorých môžu návštevníci obdivovať inkunábuly (prvotlače) z 15. storočia.⁶

5 SIVÁŇ, Štefan – JANŠTO, Miroslav. *Návrh na reštaurovanie pamiatky. Predmet reštaurovania: Kamenné vitrážové okná, kamenné architektonické články a omietkové vrstvy exteriéru presbytéria katedrály sv. Martina biskupa na Spišskej Kapitule v Spišskom Podhradí*. Spišské Podhradie, 2009.

6 JANOVSÁ, Magdaléna. *Návrh obnovy knižnice Katedrály sv. Martina v Spišskej Kapitule*. Levoča, 2009.

Kaplnka Zápolských pred a po obnove. Foto: Monika Bizoňová

V roku 2010 vznikol návrh na reštaurovanie kostolných lavíc z obdobia baroka. Samotné reštaurovanie sa realizovalo v rokoch 2011 a 2012 v dvoch etapách, keďže šlo o šesť súprav kostolných lavíc. Vďaka tomuto zásahu dodnes môžu veriaci tieto lavice v kostole využívať, nerušene už od roku 1655, teda od ich vzniku.⁷

V roku 2011 bol vykonaný reštaurátorský výskum exteriéru kaplnky Zápolských. Nasledujúci rok prebehla prvá etapa reštaurátorskej realizácie exteriérového plášťa spomínanej kaplnky, ktorá bola v roku 2013 dokončená. Ďalšia – druhá etapa pokračovala v roku 2015, v rokoch 2016 – 2017 prebehla tretia etapa a v rokoch 2018 – 2019 štvrtá etapa. Práce na exteriérovom plášti kaplnky pokračovali aj v rokoch 2019 a 2021, keďže súčasťou opráv neboli len okná s vitrážami a kamenný plášť, ale aj gotické operáky medzi oknami. Keďže šlo o rozsiahle reštaurátorské práce, ktoré boli viazané aj na zhovievavosť počasia a ktoré obsahovali demontáž vitráží, ich reštaurovanie a následnú montáž, tak bolo nutné tieto práce rozdeliť do niekoľkých etáp.

V roku 2013 došlo k vytvoreniu ďalšej z výstavných expozícií v katedrále, a to tzv. westwerku na prvom podlaží katedrály, ktorý mohol plniť funkciu kráľovskej kaplnky v 13. storočí. Dnes je v priestore westwerku umiestnené lapidárium s kamennými fragmentami, s jedinou románskou skulptúrou na Slovensku Bielym le-

⁷ VOŠKO, Ján. *Návrh na reštaurovanie pamiatky. Lavice kostolné – súprava. Katedrála sv. Martina Spišská Kapitula*. Jablonov, 2010.

vom – Leo albus. Okrem toho sú vo westwerku prezentované aj archeologické nálezy, ktoré sa podarilo nájsť pri jednotlivých archeologických výskumoch katedrály. Ide o mince a medailóny z obdobia 12. až 17. storočia a taktiež aj záušnice z hrobu ženy z 12. storočia pod hlavným pilierom chrámu.

V roku 2014 nasledovala obnova južnej sakristie, čomu predchádzal architektonický a archeologický výskum tohto priestoru. Došlo k zreštaurovaniu zachovaných nástenných malieb a omietky a taktiež bola zrenovovaná pôvodná baroková tehlová dlažba. Dnes južná sakristia plní funkciu malej muzeálnej expozície, súčasťou ktorej sú dva vzácne zreštaurované paramentáre a zároveň aj liturgické náčinie potrebné k slúženiu omše. Okrem toho môže návštevník na tomto mieste vidieť vzácne relikvie – lebky sv. Juraja, sv. Margity Antiochijskej a jednej z 11 000 paniien z legendy o sv. Uršuli v barokových skrinkových relikviároch, ktoré boli znovuobjavené a zreštaurované.⁸

Ďalším významným počinom v roku 2017 bolo vydanie publikácie *Katedrála sv. Martina v Spišskej Kapitule* od kolektívu autorov, ktorý dlhodobo pracoval na všetkých doterajších výskumoch katedrály, či už ide o výskum archívny, architektonicko-historický, umelecko-historický, archeologický, dendrochronologický, atď. Ide o významnú publikáciu k dejinám katedrály sv. Martina, ale zároveň aj samotnej Spišskej Kapituly.⁹ Čitateľ v tejto publikácii objaví podrobné dejiny katedrály a taktiež aj katalóg všetkých hnutelných pamiatok, ktoré sa v katedrále dnes nachádzajú.

Od roku 2018 sa vzhľadom na náročnosť prác v niekoľkých etapách reštauruje najstarší oltár Smrti Panny Márie z roku 1470. Taktiež ešte v roku 2018 vznikol návrh a projekt na obnovu ďalších skrytých priestorov katedrály na prízemí a podlaží. Ide o obnovu priestoru starej románskej sakristie a archívu hodnoverného miesta (*locus credibilis*), čo sú ďalšie dôležité súčasti katedrály (dnes pre bežného návštevníka ešte nedostupné).¹⁰

Okrem obnovy samotnej katedrály sa v súbežnej dobe pracovalo na obnove ďalších budov v Spišskej Kapitule. Tu v krátkosti spomeniem kanóniu č. 7, kde bol v roku vymenený strešný plášť a krov a v rokoch 2013 a 2014 bola zrealizovaná výmena okien a oprava fasády. Nemôžem nespomenúť aj mestské opevnenie, a to hlavne dolnú východnú bránu, kde od roku 2017 prebiehali mnohé práce, ako napr. sanácia vlhkosti, výmena stropu a reštaurovanie zachovaného stropu, umelecko-remeselná obnova, reštaurovanie fasád, výmena strechy. Významný bol vedenia penziónu St. Martin, keď v roku 2019 bola opravená fasáda kanónie č. 15 a kamenné ostenia okien a v roku 2020 bolo zreštaurované súsošie sv. Trojice, ktoré sa nachádza nad vchodom do kanónie.

Spišskému biskupstvu sa od roku 2015 v spolupráci s Košickým samosprávnym krajom darilo aj pri obnove lokality Spišského Jeruzalema. Vďaka tomu bolo na Pa-

8 JANOVSÁ, Magdaléna. *Obnova priestoru južnej sakristie Katedrály sv. Martina Spišská Kapitula*. Levoča, 2010; SIVÁŇ, Štefan – JANŠTO, Miroslav. *Interiér južnej sakristie Katedrály sv. Martina na Spišskej Kapitule v Spišskom Podhradí*. Spišské Podhradie, 2010.

9 JANOVSÁ, M. – OLEJNÍK, V. (eds.). *Katedrála sv. Martina v Spišskej Kapitule*. Spišské Podhradie, 2017.

10 JANOVSÁ, Magdaléna. *Obnova priestoru starej sakristie a archívu Katedrály sv. Martina v Spišskej Kapitule. Projekt pre realizáciu stavebných úprav*. Levoča, 2018.

žici opravených všetkých sedem Božích múk, konzervačne ošetrovaný hlavný oltár v kaplnke na Sivej brade, pribudli nové lavičky, značenie podľa zásad Klubu slovenských turistov, vytvoril sa nový turistický chodník okolo Božích múk, pribudli fotoreprodukcie oltára a obrazov do kaplniek (sv. Jána Nepomuckého, sv. Rozálie, sv. Františka Xaverského). Vytvorila sa taktiež mobilná aplikácia Spišského Jeruzalema, realizoval sa systém odvodnenia kaplnky Jána Nepomuckého a podarilo sa odstrániť haldu asfaltu z územia Pažice, ktoré boli situované hneď pri vstupe na Pažicu.

Už od roku 2015 sa pripravovala obnova biskupskej záhrady. Následne prebehli rôzne formy výskumov tejto záhrady: archívny, archeologický, architektonicko-historický, petrologický s cieľom dozvedieť sa o nej čo najviac a dať jej najautentickejšiu podobu.¹¹ Vďaka viacerým projektom a druhom finančnej podpory bolo možné spomínaný zámer realizovať v rokoch 2019 – 2020.¹² V roku 2019 za hradbami Spišskej Kapituly vzniklo nové parkovisko, ktoré je so záhradou prepojené altánkom, ktorý bol taktiež obnovený a boli v ňom nájdené a zreštaurované krásne iluzívne maľby z minulých storočí. Záhrada bola v roku 2021 slávnostne otvorená a je prístupná návštevníkom v určenom režime. V rámci daného projektu sa podarilo obnoviť aj kaplnku sv. Rozálie a kaplnku sv. Františka Xaverského na Pažici v rámci Spišského Jeruzalema.

Od roku 2018 sa vďaka projektovej činnosti pracuje na obnove kanónie č. 14, v ktorej v blízkej budúcnosti vznikne Diecézne múzeum Spišského biskupstva. Od daného roku sa v prácach pokročilo: v kanónii bola vymenená elektroinštalácia, zavedená nová kanalizácia, zrenovované pôvodné drevené podlahy, drevená balustráda na schodišti, vynovené omietky, zadovážené vitríny. V letných mesiacoch sa bude pracovať na vytvorení samotej expozície diecézneho múzea.

Dôležitá je aj záchrana jednotlivín, ktoré si tiež vyžadujú údržbu a ich zachovanie pre ďalšie generácie. Mohla by som tak ešte spomenúť množstvo ďalších menších aktivít a vykonaných činností z daných rokov ako napr. reštaurovanie kníh, sôch a obrazov, konzervácia kalichov, petrifikácia oltárov, spolupráca Spišského biskupstva a archívu na mnohých zahraničných výstavách, medzinárodných výtvarných plenéroch, publikáciách, záchrana mnohých predmetov a vytváranie umelecko-historickej zbierky. Za tie roky, ktoré pôsobím v Spišskej Kapitule, môžem potvrdiť, že tých aktivít bolo naozaj veľmi veľa a možno nie pre každého boli viditeľné.

Na koniec je potrebné spomenúť osoby, ktoré stáli za spomínanými aktivitami. V prvom rade už nebohých diecéznych biskupov Mons. Františka Tondru a Mons. Štefana Sečku, ktorí všetky tieto aktivity a činnosti plne podporovali, vážili si prácu odborníkov, rešpektovali dejiny a vzácnosti tohto miesta a vždy mali radosť z nových objavov, ktoré Spišskú Kapitolu posúvali do skupiny slovenských lokalít s medzinárodným významom. Vďaka patrí nebohému biskupskému vikárovi Mons. Já-

11 JANOVSÁ, Magdaléna – OLEJNÍK, Vladimír. *Architektonicko-historický výskum, Biskupská záhrada*. Levoča, 2015.

12 Projekt Interreg Poľsko – Slovensko 2014 – 2020: Kultúrno-duchovný turizmus miest Spišské Podhradie a Glogów Malopolski (Výstavba odstavnej a parkovacej plochy s napojením na biskupskú záhradu, obnova a sprístupnenie biskupskej záhrady, obnova kaplnky sv. Rozálie, obnova kaplnky sv. Františka Xaverského).

novi Zentkovi, ktorý realizačne zabezpečoval tieto aktivity do roku 2009. Následná vďaka patrí jeho nástupcovi, Mons. Lubomírovi Štefaňákovi, ktorý tieto činnosti realizačne zabezpečoval od roku 2009 do júna 2022 na vysokej odbornej úrovni. Ďalšie poďakovanie patrí všetkým architektom, archeológom, pamiatkarom, historikom, historikom umenia, reštaurátorom a iným zúčastneným osobám. Pretože spojili spoločné sily a pracovali pre dobro Spišskej Kapituly a jej pamiatok, aby sa zachovali v najlepšej kondícii pre naše budúce generácie. A nielen to: pracovali aj na tom, aby sme sa o histórii Spišskej Kapituly a jej pamiatok dozvedeli čo najviac nových informácií. A len vďaka tomu sa potvrdzuje výnimočnosť tohto miesta – tejto lokality aj v celoeurópskom meradle.

Pamiatku nestačí iba opraviť: je potrebné jej aj rozumieť a rešpektovať ju v jej pôvodnom duchu a význame.

Pamiatková ochrana objektov Spišského biskupstva

„Postrehy pamiatkarov“

Marián ULIČNÝ

Spišská Kapitulka je bez pochyb jedným z najucelenejších zachovaných historických urbanistických súborov na Slovensku. Napriek deklarovanej územnej ochrane vyhlásením za pamiatkovú rezerváciu v roku 1950, jej areál komunistický režim programovo zanedbával, pričom jednotlivé súčasti boli nevhodne upravované a zanechané napospas prírodným činiteľom. Po páde režimu tak časť objektov bola už v havarijnom stave. Nové pomery po roku 1989 pochopiteľne mohli naštartovať už reálnu pamiatkovú obnovu jej jednotlivých súborov.

Pokiaľ v prípade dezolátneho stavu sú prepotrebné rýchle kroky, ktoré provizórskymi riešeniami budú viesť k fyzickej záchrane, samotná komplexná obnova si vyžaduje dôkladnú prípravu. Stavebnému zásahu predchádza zhromaždenie všetkých podkladov, ktoré sa realizujú najmä formou špecializovaných archívnych, architektonických, umelecko-historických či reštaurátorských výskumov. Poruchy starých objektov si vynucujú ďalšie špecializované posudky ohľadne statiky, salinity, biotického poškodenia drevnej hmoty a pod. Obnova si vyžaduje citlivý prístup architekta so záujmom o historickú architektúru, ktorý dokáže reflektovať zachovanie pamiatkových hodnôt (aj tých na povrchu nečitateľných) a v spolupráci s vlastníkom navrhnuť také technologické postupy a riešenia, ktoré prispejú k ochrane a prezentácii historických súčastí a novými citlivými vstupmi umožnia regeneráciu objektov. Pamiatková obnova oproti ostatnej stavebnej činnosti sa tak pochopiteľne odlišuje svojimi na prvý pohľad výrazne spomalenými krokmi. Ochrana pamiatkového fondu ako historická disciplína pritom vníma antické chápanie histórie ako učiteľky života. A tak aj my sa nielen učíme z chýb, ale sme nútení niekedy aj tieto zlyhania našich pamiatkarských predchodcov naprávať. A aj preto je taká dôležitá a potrebná rozvaha, nakoľko výsledky nášho snaženia budú konfrontovať potomkovia.

Po prvých porevolučných rokoch, keď dochádzalo najmä k riešeniu najnaliehavejších úloh z hľadiska fyzickej záchrany areálu v spojení s navrátením základných funkcií tohto prevažne cirkevného areálu, v posledných asi 15 – 20 rokoch pokračuje revitalizácia Spišskej Kapituly už komplexnými vstupmi. V osobe spišského

biskupa Mons. ThDr. Štefana Sečku, PhD., pamiatkari získali vzácneho partnera. Mal veľmi blízky vzťah k ochrane kultúrneho dedičstva, sršal dobrosrdečnosťou, humorom a inteligenciou. Mimoriadnym spôsobom vnímal pamiatkarské metodické postupy. Na druhej strane jeho ľudský prístup nás neustále navracal k tomu, že aj keď sa snažíme o najlepšie odborné prístupy, musíme stále sledovať výsledky práce, aby neboli samoúčelné. Celá námaha by bola márna, ak by sme nevideli výsledného užívateľa – človeka.

Počet pripravovaných projektov a uskutočnených obnov na území Pamiatkovej rezervácie Spišská Kapitula je možné rátať už na desiatky. V prvom rade je nevyhnutné vyzdvihnúť obnovu katedrály sv. Martina, ktorá svojím kultúrno-historickým významom presahuje rámec Slovenska. Mimoriadne dôkladný výskum a ďalšia predprojektová a projektová príprava umožnili zhromaždiť značnú a rôznorodú sumu podkladov. Na kvalitatívne vyššej úrovni sa tak mohli stanoviť základné rámcové podmienky obnovy, revidovať doterajšie postupy či prezentovať a reštaurovať architektonické a výtvarné prvky. Po prvotnej, prepotrebnej rekonštrukcii krovov novú tvár získaval exteriér katedrály – etapovitou obnovou fasád a náročným reštaurovaním kamenných prvkov a okenných výplní vitráží. V interiéri sa realizovala komplexná obnova niektorých priestorov (bývalá ranogotická sakristia, priestor knižnice) či reštaurovanie hnutelných pamiatok.

Jedinečnou obnovou barokovej biskupskej záhrady bola umožnená revitalizácia a najmä sprístupnenie tohto vzácneho priestoru vrátane murovaného altánu s jedinečnými maľbami, ktorý tak môže nanovo slúžiť svojej pôvodnej funkcii, tentokrát už aj pre široký okruh verejnosti. Ďalšie projekty sa uskutočnili v polohe mestského opevnenia (napr. dolná brána), ako aj vo viacerých areáloch kanónií. Podrobnú prípravu má aj riešenie verejného priestranstva kapitulskej uličky, ktoré už len čaká na realizáciu.

**Súpis obnov národných kultúrnych pamiatok a úprav nehnuteľností
v pamiatkovom území vo vlastníctve Rímskokatolíckej cirkvi,
Biskupstvo Spišské Podhradie**

Peter GLOS – Emília POLÁKOVÁ

pred 2010

Spišské Podhradie – Spišská Kapitula

Katedrála sv. Martina – obnova strešnej drevenej šindľovej krytiny, nutná oprava krovov, rekonštrukcia elektroinštalácie, obnova interiéru knižnice (štúdia, stavebná obnova, reštaurovanie)

Kanónia č. 2 – oprava krovu, výmena strešnej šindľovej krytiny

Kanónia č. 5 – sadovnícka úprava dvora a záhrady, statické zabezpečenie, kanalizácia a odvlhčenie objektu kanónie, obnova stodoly

2010

Spišské Podhradie – Spišská Kapitula

Kanónia č. 5 – obnova a odvlhčenie suterénu kanónie

2011

Spišské Podhradie – Spišská KapitulaKatedrála sv. Martina – kaplnka Zápoľských – reštaurovanie a obnova exteriérového plášťa – kamenných múrov, okien a obnova vitrážových výplní kaplnkyKapitulská ulička – úprava okolia stĺpu sv. Jána NepomuckéhoKanónia č. 3 – výmena strešnej krytinyKanónia č. 5 – obnova interiéru kanónieKanónia č. 8 (dom kaplánov, kaplánka) – zámer komplexnej obnovy pre účely biskupského archívu**Levoča**Škola na Kláštorskej ul. č. 24 - ihrisko – úprava ohradového múra ihriska, vrátane brány

2012

Spišské Podhradie – Spišská KapitulaKanónia č. 5 – obvodová drenáž eklektickej sýpky, sanácia vlhkosti suterénuKanónia č. 7 – oprava krovu, klampiarskych prvkov a komína, výmena strešnej krytinyKanónia č. 8 (dom kaplánov) – zameranie existujúceho stavu, spracovanie a schválenie architektonicko-historického výskumu, určenie podmienok komplexnej obnovy; spracovanie statického posúdenia objektu, spracovanie posúdenia navlhčenia kaplnky, stavebno-technický prieskum drevených konštrukcií, spracovanie a odsúhlasenie architektonickej štúdie

2013

Spišské Podhradie – Spišská KapitulaKanónia č. 8 (dom kaplánov) – odsúhlasenie prípravnej dokumentácie obnovy kaplnky za rok 2012, spracovanie a odsúhlasenie projektu pre realizáciu stavbyKanónia č. 15 – zámer postupnej obnovy a sanácie kanónie – vydanie rozhodnutia KPÚ Prešov o zámere obnovyMestské opevnenie – dolná brána, príľahlý úsek hradby a cisterny – zámer obnovy – určenie podmienok obnovy a reštaurovania, zameranie skutkového stavu, spracovanie architektonicko-historického výskumu a dokumentácie vykonaného výskumu

2014

Spišské Podhradie – Spišská KapitulaKatedrála sv. Martina – zámer obnovy a prezentácie priestorov severnej sakristie a priestorov archívov bývalého hodnoverného miesta verejnosti formou expozície a prehliadkovej trasy – vydanie rozhodnutia o zámere, určenie podmienok obnovy a reštaurovaniaMestské opevnenie – dolná brána, príľahlý úsek hradby a cisterny – spracovanie projektovej dokumentácie pre realizáciu stavbyKanónia č. 7 – obnova uličnej fasády

Levoča

Škola, Kláštorská 24 – oprava omietok a náter hlavnej fasády, oprava klampiarskych prvkov, telekomunikačné vedenia

2015**Spišské Podhradie – Spišská Kapitula**

Katedrála sv. Martina – zámer obnovy exteriéru severnej sakristie s predsieňou, určenie podmienok obnovy

Biskupská záhrada – verejné priestranstvá – realizácia archeologického výskumu

Mestské opevnenie – dolná brána, príľahlý úsek hradby a cisterny – vydanie rozhodnutia o zámere na reštaurovanie, určenie podmienok; obnova strechy objektu brány, výmena strešnej krytiny...

Kanónia č. 8 (dom kaplánov) – spracovanie a odsúhlasenie zmeny projektu na realizáciu stavby

2016**Spišské Podhradie – Spišská Kapitula**

Kanónia č. 17 – obnova strešnej šindľovej krytiny

2017**Spišské Podhradie – Spišská Kapitula**

Katedrála sv. Martina – bočný oltár Smrti Panny Márie – začiatok reštaurovania

Biskupský palác s areálom, zvonica (hodinová veža) a seminár – zámer opravy poškodených soklových omietok; určenie podmienok obnovy

Zvonica (hodinová veža) – zámer opravy krovu a obnovy strešnej krytiny – určenie podmienok obnovy

Kanónia č. 4 – zámer úprav stodoly a jej okolia, určenie podmienok

Kanónia č. 14 – dom služobníctva – zámer obnovy strešnej krytiny a klampiarskych prvkov, výmena strešnej krytiny, zámer obnovy ohradného múru a reštaurovania kamenných portálov – určenie podmienok

Mestské opevnenie – dolná brána, príľahlý úsek hradby a cisterny – spracovanie a odsúhlasenie reštaurátorského výskumu a návrhu na reštaurovanie, sanácia vlhkosti, výmena stropu schodiskovej časti objektu

Levoča

Škola, Kláštorská 24 – výmena okenných výplní, realizácia prístupovej rampy k severnej dvorovej fasáde

2018**Spišské Podhradie – Spišská Kapitula**

Katedrála sv. Martina – spracovanie a odsúhlasenie projektu pre realizáciu stavebných úprav a reštaurovania priestoru starej sakristie a archívu katedrály, bočný oltár Smrti Panny Márie – pokračovanie reštaurovania

Kapitulská ulička – spracovanie a odsúhlasenie architektonickej štúdie uličného interiéru

Mestské opevnenie – dolná brána – reštaurovanie dreveného trámového stropu

Kanónia č. 4 – spracovanie a odsúhlasenie projektovej dokumentácie pre vydanie stavebného povolenia prestavby stodoly na kultúrno-spoločenský komunitný dom Pažiť – Spišský Jeruzalem – postupná obnova kaplniek

Levoča

Škola, Kláštorská 24 – obnova krovovej konštrukcie vrátane ošetrenia, realizácia keramickej krytiny a výmena klampiarskych prvkov

2019

Spišské Podhradie – Spišská Kapitula

Katedrála sv. Martina – bočný oltár Smrti Panny Márie – pokračovanie reštaurovania

Kapitulská ulička – odsúhlasenie projektovej dokumentácie I. etapy stavby Regenerácia kapitulskej uličky

Biskupská záhrada, altánok – realizácia stavebnej a sadovnickej obnovy záhrady a reštaurovania altánku

Zvonica (hodinová veža) – výmena šindľovej strešnej krytiny, oprava krovu a latovania

Mestské opevnenie – realizácia obnovy bašty/altánku kanónie č. 4, dolná brána, príľahlý úsek hradby a cisterny – realizácia obnovy a reštaurovania brány

Kanónia č. 4 – I. etapa obnovy altánku v zmysle projektovej dokumentácie pre vydanie stavebného povolenia prestavby stodoly na kultúrno-spoločenský komunitný dom

Kanónia č. 12 – obnova a reštaurovanie uličnej fasády objektu

Kanónia č. 14 – reštaurovanie drevenej brány a bránky ohradného múra, obnova interiéru kanónie

Kanónia 15 – obnova a reštaurovanie hlavnej fasády

Kaplnka sv. Kríža na Sivej Brade – konzervácia drevených súčastí oltára

Levoča

Kláštor minoritov, Kláštorská ulica 38 – komplexná obnova a reštaurovanie v rozsahu suterénu a 1. nadzemného podlažia

2020

Spišské Podhradie – Spišská Kapitula

Katedrála sv. Martina – bočný oltár Smrti Panny Márie – pokračovanie reštaurovania

Mestské opevnenie – dolná brána, príľahlý úsek hradby a cisterny – realizácia obnovy a reštaurovania brány

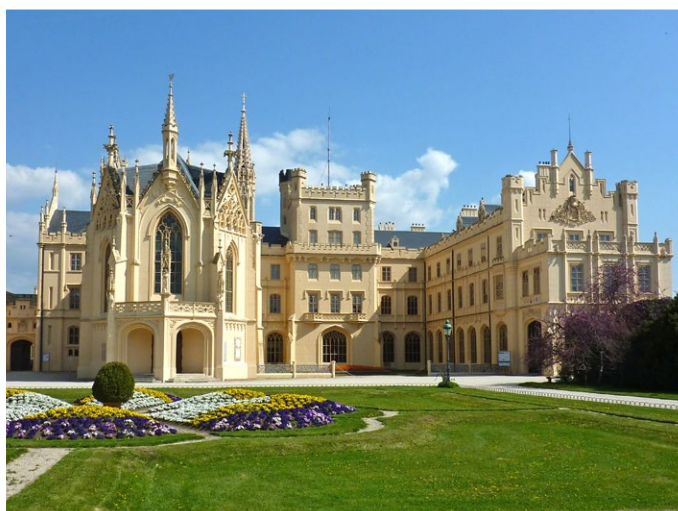
Biskupská záhrada, altánok – realizácia stavebnej a sadovnickej obnovy záhrady a reštaurovania altánku

Kanónia č. 14 – zámer komplexnej obnovy kanónie pre účely zriadenia Spišského diecézneho múzea – určenie podmienok obnovy; spracovanie a odsúhlasenie projektovej dokumentácie obnovy kanónie, obnova interiéru kanónie

Levoča

Kláštor minoritov, Kláštorská ulica 38 – pokračovanie komplexnej obnovy a reštaurovania

PREDSTAVUJEME

*Zámok Lednice na južnej Morave patril od polovice 13. stor.
kniežaciemu rodu Lichtenštejnovcov a to až do konfiškácie
ich majetkov v českých krajocho v roku 1945.*

Foto: Nadežda Jurčišinová

PAX ET BONUM – NOVÁ EXPOZÍCIA SPIŠSKÉHO MÚZEA V LEVOČI – STARÝ KLÁŠTOR MINORITOV

Zuzana DEMČÁKOVÁ

Abstract: *Pax et bonum – new exposure of Spiš Museum in Levoča – old monastery of minorites.* Monasteries have been centres of science, education and culture for a very long time. They left a mark on countries and cities, more or less visible even today. Their history was completed in the cities. Minorities left such a mark in Levoča. Here, by the southern walls, among other things, in their monastery they devoted themselves to those who needed it the most - the poor and the sick. After their departure, the building acquired new owners, and in the course of history it also took on a new form and use. The only preserved original cruciform corridor in Slovakia, the unique garden of Paradise, the chapter house and the dormitory still carry an exceptional atmosphere of medieval spirituality.

Key words: Monastery. Minorites. Order. Ambit. Refectory. Dormitory.

Bratia nech si nič neprívlástňujú, ani dom, ani miesto, ani nijakú vec. Ale ako pútnici a cudzinci na tomto svete nech v chudobe a pokore slúžia Bohu, nech s dôverou chodia pýtať almužnu a nech sa za to nehanbia, lebo aj Pán sa na tomto svete stal pre nás chudobným. To je tá vznešenosť úplnej chudoby, ktorá vás, mojich najmilších bratov, ustanovila za dedičov a vládcov nebeského kráľovstva, na veci vás urobila chudobnými, ale povýšila cnosťami. Toto nech je váš podiel, ktorý vedie do krajiny žijúcich. Toho sa, najmilší bratia, celkom pridržajte a pre meno nášho Pána Ježiša Krista na tomto svete nechcete mať nikdy nič iné. A kdekoľvek bratia sú alebo sa budú zdržiavať, nech sa správajú k sebe navzájom ako domáci. A bez strachu nech jeden druhému vyjavia svoje potreby. (IV. regula sv. Františka z Assisi, hlava IV., r. 1223)

Spišské múzeum v Levoči sprístupnilo v roku 2021 svoju v poradí už piatu expozíciu – starý kláštor minoritov. Kláštor spolu s kostolom sv. Ladislava patrili pôvodne reholi menších bratov konventuálov, ktorí sú u nás známi ako minoriti. Táto rehoľa je odnožou najväčšieho rehoľného zoskupenia v cirkvi, menších bratov. Svoj pôvod odvodzujú od svojho zakladateľa sv. Františka z Assisi. Zmapovať ich príchod do Uhorska je problematické, vzhľadom na nedostatok písomných prameňov. V polovici 13. storočia je možné doložiť v Uhorsku 41 a koncom 13. storočia až 54 rehoľných domov. Predpokladom vytvárania siete mendikantských rehoľných domov bol mestotvorný proces, urýchlenný v prvej polovici 13. storočia nemeckým doosídľovaním. Najväčší rozkvet rehole v 14. storočí ovplyvnila priama podpora príslušníkov anjouovskej dynastie. Provinciálna organizácia rehole menších bratov vznikla v Uhorsku najneskôr v roku 1233.¹

1 LUKÁČ, Gabriel. Stredoveký kláštor minoritov v Levoči. Predbežné výsledky archeologického výskumu v rokoch 1992 – 1996. In *Z minulosti Spiša*, V – VI, 1997/1998, s. 61.

Príchod a založenie minoritského konventu sv. Ladislava v Levoči súvisí s jej rozvojom v druhej polovici 13. storočia. Levoča sa prvýkrát spomína v donačnej listine kráľa Belu IV. z 19. septembra 1249. Jej rozvoj vyvrcholil v roku 1271, keď sa prvýkrát uvádza ako mesto v kolektívnom privilegii spišských Sasov vydanom Štefanom V. 24. novembra tohto roku. Rozvoj mesta pomerne rýchlo napredoval, okrem iného malo aj dobre rozvinutú samosprávu, a tak nečudo, že si ho minoriti vybrali ako miesto, kde založili svoj konvent. Františkáni – minoriti boli známi tým, že sa v mestách venovali najbiednejším – teda mestskej chudobe. Preto svoje kláštory zakladali najmä v ich okrajových častiach a pri hradbách.

V Levoči bol stredoveký kláštor situovaný pri západných hradbách starého mesta a pravdepodobne táto časť bola priamo napojená na najstaršie mestské opevnenie. Akú mal podobu však nie je známe. Vďaka zmienke v Lányiho kronike vieme, že kláštor dal v roku 1308 vybudovať a zväčšiť istý Ladislav Dank ku cti sv. Ladislava. V polovici 14. storočia sa začala výstavba kostola, pokračovala ambítom – krížovou chodbou a refektárom s drevenou dlážkou. Nad refektárom bolo pravdepodobne umiestnené dormitórium. Stavba jednotlivých častí mohla byť ukončená približne okolo roku 1380. Tak ako mnohé stredoveké mestá, tak ani Levoču neobchádzali pohromy. K tým, ktoré v dejinách tohto mesta vypálili vytvorili čierne miesta, patrili požiare. Ten v roku 1485 zasiahol aj minoritský kláštor, a tak sa v roku 1522 pristúpilo k jeho obnove a prestavbe. V roku 1544 však v dôsledku reformácie minoriti opustili Levoču.²

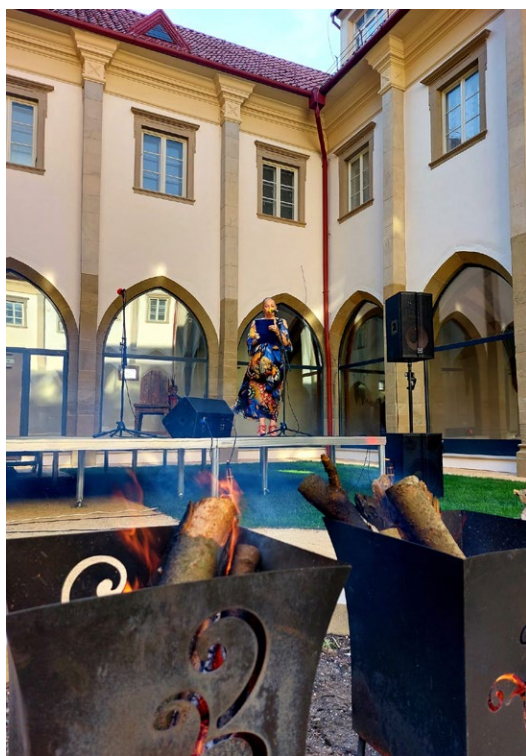
2 LUKÁČ, Gabriel. Stredoveký kláštor minoritov v Levoči. Predbežné výsledky archeologického výskumu v rokoch 1992 – 1996. In *Z minulosti Spiša*, V – VI, 1997/1998, s. 62.

*Ambit s nástennými maľbami.
Foto: Archív SNM v Levoči*

*Lavica inštalovaná v ambite.
Foto: Archív SNM v Levoči*

Kláštór Rajskeho dvor. Foto: Archív SNM v Levoči

Refektár. Foto: Archív SNM v Levoči

Kláštór počas svojej ďalšej existencie menil majiteľov. Cisár Leopold I. odovzdal budovu jezuitom (1671), Imrich Thököly ho prisúdil protestantom. Do rúk jezuitov bol kláštór prinavrátený v roku 1686. V roku 1773 Mária Terézia zrušila jezuitskú reholu, a tak sa ich majetok v Levoči dostal pod správu kráľovstva. V priestoroch kláštóra bolo zriadené gymnázium a šľachtický konvikt. Gymnázium bolo zrušené v roku 1913 a následne sa tieto priestory transformovali na bytové jednotky. V roku 1935 odkúpil kláštór spišský biskup Ján Vojtaššák, ktorý v ňom dal zriadiť tzv. malý seminár – prípravnú školu pre budúcich študentov teológie. Nastupujúci a katolíckej viere neprajúci režim, v roku 1949 malý seminár zoštátnil a zrušil. Z kláštóra sa stal internát strednej pedagogickej školy. V roku 1989 po páde tohto režimu, sa pristúpilo k reštitúciám, vďaka čomu sa budova kláštóra opäť dostala pod správu Spišského biskupstva. Biskup František Tondra v týchto priestoroch zriadil 4-ročné gymnázium sv. Františka Assiského a od školského roka 1997/1998 aj gymnázium 8-ročné. Postupne však kláštór kapacitne nevyhovoval, v dôsledku čoho bolo gymnázium presťahované a v jeho priestoroch bola dočasne zriadená pobočka Katolíckej univerzity v Ružomberku (do roku 2011). Rok 2018 so sebou priniesol rekonštrukciu, ktorá kláštóru priniesla okrem obnovy jeho krásy aj sprístupnenie verejnosti a využívanie tohto vzácného priestoru na muzeálne a kultúrne účely.

V priestoroch ambitu a podzemia sú v súčasnosti inštalované tri zbierkové predmety. Tri, ako symbol troch etáp v živote tohto historického objektu. Prvým zbierkovým predmetom sú dvere, dendrochronologicky datované

Interiér Kostola sv. Ladislava, tzv. Čierny kostol. Foto: Archív SNM v Levoči

minulosť, prítomnosť aj budúcnosť. „Nová“ zbierka, vytvorená v roku 2008 pomocou súčasných technológií v sebe ukrýva symbol, ktorý sa dejinami traduje v rôznych kultúrach od staroveku. Je to aj téma františkánska, pretože autorom jedného zo základných diel pre dobu vrcholného stredoveku bol františkán sv. Bonaventúra z Bagnoregia, ktorý okolo roku 1260 vytvoril spis *Strom života*.

Tieto zbierky spolu s pôvodnou a jedinečnou krížovou chodbou – ambitom, rajsým dvorom, refektárom či dormitóriom prinášajú výnimočnú atmosféru stredovekej spirituality. Starý kláštor minoritov sa tak po dlhej dobe stal novým bodom na kultúrnej mape Slovenska.

Zoznam použitej literatúry:

- LUKÁČ, Gabriel. Stredoveký kláštor minoritov v Levoči. Predbežné výsledky archeologického výskumu v rokoch 1992- 1996. In *Z minulosti Spiša*, V-VI, 1997/1998, Levoča : Polypress, 1999. 200 s. ISBN 80-966964-5-9.
- ROČKÁROVÁ, Zita (ed.). *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – Levoča*. Martin : Neografia, 2016. 679 s. ISBN 978-80-556-2449- 5.

PRIPOMÍNAME SI

*Severotalianske mesto Udine je hlavným mestom historického regiónu Furlansko. Žije tu približne 100 000 obyvateľov. Osídlenie tu existuje už od staroveku, keď tu žili Kelti.
Foto: Jozef Jurčíšin*

- ◀ *Paríž Sacre Coeur – interiér – Najvyšším bodom Paríža rímskokatolícky Chrám najsvätejšieho Ježišovho srdca a bazilika minor v štvrti Montmartre. Pri výstavbe, ktorá prebiehala v rokoch 1875 až 1914, bol základným stavebným materiálom travertín. Bazilika s vyzdobeným interiérom je 35 m dlhá, 85 m široká a 83 m vysoká. Foto: Nadežda Jurčíšinová*

JÁN FRANCISCI A JEHO PROJEKT SLOVENSKO-RUSÍNSKEJ SPOLUPRÁCE¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Ján Francisci

Jedným z popredných predstaviteľov štúrovskej generácie a významným činiteľom v slovenskom národnom hnutí memorandového obdobia bol politik, úradník, redaktor a spisovateľ Ján Francisci, ktorého 200. výročie narodenia si v roku 2022 pripomíname. V rámci rôznorodej aktívnej činnosti považoval za dôležité aj rozvíjať spoluprácu so slovanskými národmi a národnosťami v habsburskej monarchii. Medzi jeho menej známe aktivity v tomto smere patrí ním navrhovaný projekt rusínsko-slovenskej spolupráce v predmemorandovom období. Od 60. rokov 19. storočia inicioval a organizoval národno-politické a kultúrne snahy Slovákov, podporujúc spoluprácu Slovákov s nemaďarskými etnikami v monarchii, najmä s Čechmi.

Ján Francisci sa narodil 1. júna 1822 v Hnúšti (Gemersko-malohontská stolica).

Pochádzal z remeselníckej rodiny, jeho otec Ján Francisci sa vykúpil z poddanstva a stal sa krajčiom, matka Mária, rodená Chrapková, bola dcérou tisoovského mešťana. Ľudovú evanjelickú školu navštevoval v Hnúšti, kde sa počas troch rokov naučil počítať, čítať a písať po slovensky, získal tu aj základy maďarčiny. V rodičovskom dome mal možnosť čítať slovenské a české knihy. V školskom roku 1830/1831 začal navštevovať evanjelické gymnázium v Ožďanoch. Ďalšie jeho štúdium bolo späť s východným Slovenskom, keď v rokoch 1834 až 1839 študoval na evanjelickom lýceu v Levoči. V čase jeho príchodu tu slovenskí študenti naplno rozvíjali vzdelávací spolkový život, mali silné slovenské a slovanské povedomie. Rozhodol sa pokračovať v štúdiu a tak od roku 1839/1840 do 1842/1843 navštevoval bratislavské lýceum. Tu sa dostal do bezprostredného vplyvu a blízkosti Ľudovíta Štúra, stal sa jeho spolupracovníkom. Ľ. Štúr ho neraz využíval ako posla k superintendentovi Jozeffymu v Tisovci najmä v čase, keď pripravoval *Prestolný prosbopis* (1842), *Slovenskje národňje novini* a iné akcie. Počas bratislavských štúdií sa prejavil ako aktívny účastník študentského hnutia Mladé Slovensko a v polovici 40. rokov ako organizátor a predseda celoslovenskej Jednoty mládeže slovenskej pri školách

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV č. 19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).*

evanjelických a. v. v Levoči. V roku 1843 zložil kandidátsku skúšku a v rokoch 1845 až 1847 študoval právo na evanjelickom kolégiu v Prešove.

Angažoval sa aj v revolučných rokoch 1848 – 1849. Zúčastnil sa porady slovenských činiteľov v marci 1848 v Liptovskom Sv. Mikuláši, kde boli prijaté *Liptovské žiadosti*, patrili k iniciátorom prvého národnopolitického programu Slovákov *Žiadosti slovenského národa* z 10. mája 1848. Spolu so Štefanom Markom Daxnerom a Michalom Miloslavom Bakulínym organizoval v roku 1848 národné gardy v gemersko-malohontskom regióne a od januára 1849 pôsobil ako kapitán slovenského dobrovoľníckeho zboru až do jeho rozpustenia na jeseň 1849.

Začiatkom 60. rokov 19. storočia, krátko po prijatí dvoch významných ústavných dokumentov v habsburskej monarchii *Októbrového diplomu* v roku 1860 a *Februárového patentu* (1861) zaktivizovali slovenskí národní činitelia činnosť, čo sa prejavilo aj v ich úsilí uspieť v snemových voľbách na jar 1861. Napomôcť tomu malo aj vydávanie politického orgánu Slovákov. Po úvahách sa slovenskí národní činitelia rozhodli, že miestom jeho vydávania bude Pešťbudín. Tunajších národných činiteľov v tom čase posilnili ďalší národovci, ktorí sa tu usadili po prepustení z úradov. Takto sa do Budína dostal v druhej polovici roku 1860, po pozbavení postu prvého župného komisára v Debrecíne, aj Ján Francisci. Stal sa radcom Kráľovskej miestodržiteľskej rady a angažoval sa v patentálnych cirkevných zápasoch. Z viacerých kandidátov bol nakoniec on vybraný ako najvhodnejší kandidát na redaktora pripravovaných novín.

Už začiatkom januára 1861 sa Ján Francisci ujal úlohy získať kauciu a úradné povolenie pre noviny a vo februári rozoslal verejný ohlas o vydávaní novín, avšak problémy so zabezpečením kaucie jeho úsilie značne zabrzдили. Napokon do začiatku marca 1861 sa spojenými silami podarilo slovenským národovcom zabezpečiť financie na kauciu i na prevádzkový kapitál plánovaných novín. Väčšou sumou peňazí (od 100 do 600 zlatých) prispel na noviny aj Ján Francisci a Rusín Adolf I. Dobriansky. Dňa 19. marca 1861 začali slovenské noviny vychádzať pod názvom *Pešťbudínske vedomosti*. V rokoch 1861 – 1863 ich vydával a redigoval J. Francisci.² Ten už v úvodníku uverejnenom v prvom čísle pod názvom *Program* napísal, že za hlavnú úlohu novín pokladá mobilizáciu národnopolitického hnutia a kolektívne formulovanie programu politického, hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho rozvoja Slovákov ako rovnoprávneho a samobytného národa, zdôvodňovanie oprávnenosti slovenských národno-emancipačných snáh i voľby prostriedkov a ciest na ich obranu a uskutočňovanie. Ako základné piliere tejto oprávnenosti vyzdvihoval najmä nepopierateľnosť existencie Slovákov ako národa. Zdôraznil tiež, že Slováci ako Slovania majú právo v zápase o svoju emancipáciu solidarizovať sa so svojimi súkmeňovcami v Uhorsku, v ríši i s ostatnými slovanskými národmi. Za osobitnú úlohu *Pešťbudínskych vedomostí* stanovuje Program utužovanie spolupráce v národ-

2 V rokoch 1868 – 1872 pôsobil Ján Francisci na poste hlavného dozorca slovenského vyššieho evanjelického gymnázia v Revúcej. Zakladajúcim členom a mecénom bol aj nižšieho patronátneho evanjelického gymnázia v Turčianskom Sv. Martine a nižšieho katolíckeho gymnázia v Kláštore pod Znievom. Patrili k významným činiteľom Slovenskej národnej strany založenej v roku 1871 v Turčianskom Sv. Martine a od roku 1898 bol predsedom *Kníhtlačiarskeho účastinárského spolku*.

no-obrannom zápase s Rusínmi ako so svojimi najbližšími a rovnako utláčanými súkmeňovcami v severnom Uhorsku. V programe sa navrhovalo, „ak to bratia Rusíni žiadať budú“, vydávať popri slovenskej verzii *Pešťbudínskych vedomostí* aj „v ruskom nárečí“.

Krátko pred memorandovým zhromaždením v Turčianskom Sv. Martine predložil J. Francisci na stránkach *Pešťbudínskych vedomostí* prvý konkrétny návrh programu slovenských národných požiadaviek v článku *Severoslovania v Uhrách, t. j. Slováci a Rusíni a krajinský snem uhorský*. V intenciách programovej línie redakcie novín to bol návrh spoločného riešenia národného postavenia Slovákov a uhorských Rusínov. Už v prvom bode sa nastoľovala požiadavka vydeliť Slovákami a Rusínmi kompaktné obývané územie severného Uhorska ako ich autonómnu národnú oblasť a určiť jeho južné hranice rozdelením národnostne zmiešaných žúp a okresov podľa národopisnej čiary. Ďalšie body programu sa týkali jazykových a kultúrnych požiadaviek, teda najmä uplatňovania jazykov oboch národností v nižšom úradovaní, v školstve a v cirkevnom živote. Tento v piatich základných bodoch vyjadrený návrh ústavného riešenia národného postavenia Slovákov a uhorských Rusínov, bol adresovaný uhorskému snemu, avšak bol určený predovšetkým slovenskej a rusínskej verejnosti, resp. jej predstaviteľom na kolektívne vyjadrenie. Proti tomuto návrhu bol v *Priateľovi ľudu* predložený máčajovsko-palárikovskou skupinou návrh ich programu, ktorý odmietal Francisciho návrh, aby Slováci a uhorskí Rusíni požadovali autonómiu, čo bolo pre Maďarov i z hľadiska svornosti národov a jednoty Uhorska neprijateľné. Keďže im išlo o získanie náklonnosti a priazne maďarských liberálne orientovaných politikov, vo svojom návrhu riešenia slovenskej otázky vylúčili požiadavku autonómie. K obojmu návrhom slovenského národného programu sa vyslovil Štefan Marko Daxner v úvahe *Ešte raz o rovnoprávnosti národnej*. V nej obhájlil oprávnenosť zásad, na ktorých bol postavený návrh národného programu predložený slovenskej verejnosti v *Pešťbudínskych vedomostiach* a jeho návrh programu riešenia slovenskej otázky sa stal základom memorandového rokovania 6. – 7. júna 1861.

Ján Francisci sa stal predsedom tohto významného slovenského národného zhromaždenia v Turčianskom Sv. Martine, na ktorom bol prijatý druhý národnopolitický program Slovákov *Memorandum národa slovenského*. Pod jeho predsedníctvom tu bol ustanovený Stály národný výbor na prípravu a založenie Matice slovenskej. Zaradil sa aj k členom slovenskej deputácie s *Viedenským memorandom* k panovníkovi Františkovi Jozefovi I. v decembri 1861. Patril k zakladajúcim členom celonárodnej kultúrnej inštitúcie Slovákov *Matice slovenskej*. Dňa 4. augusta 1863 otvoril jej prvé valné zhromaždenie ako predseda dočasného výboru v roku 1863 a bol tu zvolený za doživotného čestného podpredsedu. Na jej pôde prispel k rozvíjaniu národnokultúrneho života Slovákov. V období tzv. provizória v monarchii (od augusta 1861 do roku 1865) otvorene vystupoval za ústavnú slobodu a národnú rovnoprávnosť Slovákov.

Významným dňom v živote J. Francisciho bolo jeho vymenovanie za hlavného župana Liptovskej stolice. Panovník ho do tejto funkcie vymenoval po odvolaní grófa Antona Forgáča z úradu kancelára. Úradu župana sa ujal 24. novembra 1864 v Liptovskom Sv. Mikuláši. Vymenovanie významného príslušníka štúrovskej generácie na takýto post vyvolalo v celej slovenskej verejnosti mimoriadne nadšenie, ale aj prehnaný optimizmus a vieru v náklonnosť viedenského dvora. Očakávalo sa, že Viedeň vymenuje do vyšších úradov ďalších Slovákov. Po zmene politickej

klímy v nasledujúcom roku, keď sa viedenské vládne kruhy a cisár rozhodli vyjednávať s maďarskou opozíciou, tak opozičné kruhy za jednu z podmienok dialógu medzi Pešťou a Viedňou pokladali úplné obnovenie stoličnej autonómie. Preto sa Francisci v hodnosti liptovského župana a s ním desiatky ďalších Slovákov – úradníkov v iných krajoch stali nepohodlnými. Napokon ho 10. septembra 1865 z úradu uvoľnili. Presunuli ho do Budína za radcu, ale opäť len na krátky čas a potom ho zdravého, silného a práce schopného 45-ročného definitívne penzionovali.

V roku 1867 po rakúsko-uhorskom vyrovnaní odišiel aj s rodinou do Veľkej Revúcej. Neodmlchal sa však a v čase volieb do uhorského snemu v roku 1867 zdôrazňoval potrebu preklenúť pasivitu a rozhybať národný život. Požadoval pripraviť a odovzdať prostredníctvom Adolfa I. Dobrianskeho petíciu uhorskému snemu, týkajúcu sa riešenia slovenskej otázky v Uhorsku. Zaslúžil sa o založenie *Kníhtlačiar-skeho účastinárskeho spolku* v roku 1869 a ako jeho dlhoročný predseda sa pričínal o rozvoj vydavateľskej činnosti Slovákov. Veľmi ťažko naňho doľahlo zatvorenie troch slovenských gymnázií (1874 – 1875) a Matice slovenskej (v roku 1875), na zakladaní ktorých sa aktívne podieľal. Aj po zatvorení Matice slovenskej sa zúčastňoval martinských augustových slávností v Turčianskom Sv. Martine, ktoré na počesť svojho ustanovenia matica organizovala a ich tradícia sa udržala aj po jej zatvorení. Ján Francisci zomrel v Turčianskom Sv. Martine 7. marca 1905 vo veku 83 rokov.

Použitá literatúra:

- FRANKOVÁ, Libuša. *Ján Francisci-Rimavský (1822 – 1905)*. Prešov : Centrum antropológických výskumov Prešov, 2010. 161 s. ISBN 978-80-89450-00-8
- FRANCISCI, Ján. *Vlastný životopis*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956.
- BOTTO, Július. *Ján Francisci. Náskres životopisný*. Rimavská Sobota : MO Matice slovenskej v Rimavskej Sobote, 1922. 95 s.
- Slovenský biografický slovník II. zv.* Martin : Matica slovenská, 1987, s. 115 – 116. Heslo Francisci, Ján.
- Dejiny Slovenska III.* Zost. Milan PODRIMAVSKÝ. Bratislava : Veda 1992.
- Pešťbudínske vedomosti* – 1861

JOZEF KOREŇ – VÝZNAMNÝ PEDAGÓG A AUTOR UČEBNÍČ¹

Marcela DOMENOVÁ

Jozef Koreň

Medzi zaujímavé osobnosti regionálneho charakteru patrí pedagóg, stredoškolský profesor Jozef Koreň (1877 – 1969), ktorý dominantne pôsobil v období 1. polovice 20. storočia. Jeho prínos do dejín slovenského školstva a osvety, a to aj toho mimoprešovského, sa spája s tvorbou učebníc pre ľudové školy, a to v novom – slovenskom jazyku, ako si to vyžiadala situácia po vzniku 1. ČSR. V roku 2022 si pripomínáme 145. výročie jeho narodenia a 53. výročie jeho úmrtia.

Jozef Koreň pochádzal z Liptovskej Mary (zaniknutá obec, okres Liptovský Mikuláš). Narodil sa 7. decembra 1887 v remeselníckej rodine a ako 9-ročným zomrel otec. Nižšie školy absolvoval v Liptovskej Teplej a v Ružomberku, kde pokračoval na piaristickom gymnáziu (zmaturoval v roku 1908). Následne študoval teológiu² a filozofiu na Evanjelickej teologickej akadémii v Bratislave (1908 – 1912)³ a dokonca absolvoval študijný pobyt v cudzine – v Edinburgu (1912 – 1913), kde sa zaujímal o filozofiu a históriu. Hodnotitelia jeho osobnosti uvádzajú, že ovládal latinský, grécky, nemecký, maďarský a anglický jazyk,⁴ a mal teda predpoklady pre prácu s jazykovednými i literárnymi dielami.

V školstve od ukončenia štúdia nepracoval a jeho ďalšie napredovanie zmenili aj vojnové udalosti. Vieme ho doložiť ako kaplána v slovenskom evanjelickom a. v. zbore v Budapešti (1913). Iný zdroj uvádza, že po návrate z cudziny v roku 1914 pôsobil ako kazateľ pri evanjelickej slovenskej cirkvi v Krajnon. Navyše mal počas 1. svetovej vojny pôsobiť ako poľný kurát, utrpel zranenie, pre ktoré nemohol naďalej vykonávať kňazské povolanie. Krátko mal pôsobiť v orgánoch evanjelickej cirkvi v Bratislave, resp. v roku 1919 ako tajomník Hooverovej komisie na referáte sociál-

- 1 Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV 19-0058 – *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.
- 2 Jozef Koreň. *Personálna bibliografia*. Zost. Jozef REPČÁK. Prešov : ŠVK v Prešove, 1967, s. 1. Len E. Hleba uvádza iba štúdium teológie. Bližšie: HLEBA, Edmund. *Prešov a jeho osobnosti*. Prešov : Universum, 1997, s. 92-93.
- 3 Inde je škola uvádzaná ako Teologická evanjelická akadémia v Bratislave alebo ako Teologická akadémia uhorskej evanjelickej cirkvi v Bratislave. Bližšie: HAJSKÝ, Norbert. *Teologická akadémia uhorskej evanjelickej cirkvi v Bratislave a Slovenská evanjelická a. v. teologická akadémia ako prechodný stupeň medzi lýceom a fakultou*. Dostupné z: https://uniba.sk/fileadmin/ebf/testimonia_theologica/2008/akademia_tt_hajsky.pdf
- 4 BILÝ, Marián. Jozef Koreň (1887 – 1969). In *Nové obzory*, 21, 1979, s. 381.

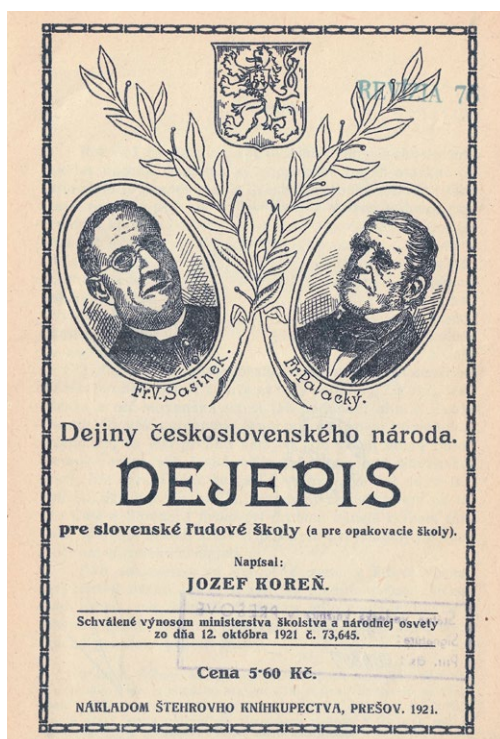
nej starostlivosti pri Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska v Bratislave, ktorá mala na starosti stravovanie mládeže.⁵ Takto je doložený v Liptovskom Mikuláši, kde sa zriaďoval nový dištrikt evanjelickej a. v. cirkvi (ako nástupca potiského dištriktu). Tak sa dostáva aj k prepojeniu na Prešov, kolégium a potreby vzdelávania.

Prešovské evanjelické kolégium, tak ako iné školské ústavy, prešlo po vzniku prvej ČSR zmenami. Školská rada východného dištriktu zrušila Vyššie gymnázium Kolégia ev. a. v. potiského dištriktu, Učiteľský ústav Kolégia ev. a. v. potiského dištriktu, ako aj teologickú akadémiu⁶. Právnická akadémia sa presťahovala do Miškovca (marec 1919). Od 1. septembra 1919 sa otvorilo nové 8-ročné slovenské evanjelické kolegiálne gymnázium s vyučovacím jazykom slovenským od 1. ročníka a okrem gymnázia sa od septembra 1919 zriadil aj učiteľský ústav s vyučovacím jazykom slovenským.⁷ Šlo v podstate o evanjelický mužský učiteľský ústav a práve J. Koreň bol pre nedostatok kompetentných osôb dočasne poverený vedením riaditeľskej agendy, pričom v Prešove bol od októbra 1919 (až do roku 1924), pričom sám aj vykonával pedagogickú činnosť (československý, t. j. slovenský jazyk), hospitačnú činnosť na vyučovaní, zostavil školský poriadok učiteľského ústavu.⁸ Ústav trpel nielen nedostatkom pedagógov (pôsobili tu interní, externí profesori, ako aj učitelia z iných škôl), ale aj finančným a materiálnym zabezpečením, vrátane adekvátnych učebníc a literatúry v slovenskom jazyku, ktoré si vyžiadali nové pomery.⁹ Potrebné bolo zabezpečiť aj chod cvičnej školy¹⁰ (zriadenej z bývalej evanjelickej ľudovej školy). V tomto období sa stre-

-
- 5 UHORSKAI, Pavel a kol. *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry. 1, A – L*. Liptovský Mikuláš : Transcius, 1997, s. 140. Inde sa píše, že v rokoch 1914 – 1919 pôsobil ako kazateľ pri evanjelickej slov. cirkvi v Budapešti. LUKÁČ, Eduard. *Jozef Koreň: medailóny významných pedagógov východného Slovenska*. (Portréty významných pedagógov Slovenska). Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2004, s. 1. V celku relevantné údaje poskytuje aj *Pedagogická encyklopédia Slovenska 1. A – O*. Bratislava : Veda vydavateľstvo SAV, 1984, s. 44.
 - 6 Názvy uvádzame v slovenskom jazyku.
 - 7 LUKÁČ, Eduard. *Stredné školy v Prešove do roku 1945*. Prešov : Privatpress, 2002, s. 64-68; GABZDILOVÁ, Soňa. *Možnosti a obmedzenia. Vzdelávanie v jazyku maďarskom na Slovensku 1918 – 1938*. Košice : Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Spoločensko-vedný ústav Košice, 2017, s. 27-28; II. Ročná zpráva kolleg. gymnázia vých. dištriktu evanj. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove za školský rok 1920-21. Prešov : Tlačiareň sv. Mikuláš, 1921, s. 16.
 - 8 Bližšie: LUKÁČ, Eduard. *Evanjelici v školských dejinách Prešova v 20. storočí: vybrané osobnosti: Jozef Koreň, Stanislav Treybal, Ervín Lazar*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 43-45.
 - 9 KOREŇ, Jozef. Začiatky slovenského školstva v Prešove. In: *Pamätnica Prešovského kolégia 1667 – 1967*. Prešov : MNV, 1967, s. 107. V roku 1924 bol kolegiálny učiteľský ústav poštátnený, splynul so štátnym česko-slovenským ženským učiteľským ústavom (1924/25) a vznikol štátny československý koedukačný učiteľský ústav. ŽILKA, Július. Slovenské ev. kolegiálne gymnázium 1918 – 1944. In: *Pamätnica Prešovského kolégia 1667 – 1967*. Prešov : MNV, 1967, s. 66-67; LUKÁČ, Eduard. *Jozef Koreň: medailóny významných pedagógov východného Slovenska*. (Portréty významných pedagógov Slovenska). Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2004, s. 5.
 - 10 Bližšie: LUKÁČ, Eduard. *Evanjelici v školských dejinách Prešova v 20. storočí: vybrané osobnosti: Jozef Koreň, Stanislav Treybal, Ervín Lazar*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 27.

tol s pedagógmi ako Ján Straka, Július Müller alebo Ľudovít Remeník (cvičný učiteľ na kolegiálnom učiteľskom ústave), s ktorým následne spolupracoval pri tvorbe učebníc.¹¹ J. Koreň na nich pracoval už v čase pôsobenia na učiteľskom ústave vďaka potrebu praktických pomôcok pre učiteľov na zabezpečenie vzdelávacieho procesu. Jeho učebnice vychádzali hlavne v 20. – 30. rokoch. 20. storočia, viaceré aj opakované. Zaujímavé sú aj jeho postrehy k danej dobe a stavu prešovského školstva.¹²

V šk. r. 1923/24 bol J. Koreň dočasne poverený aj administratívnym vedením kolegiálneho gymnázia,¹³ no od šk. r. 1924/25 a 1925/26 pôsobil na Štátnej priemyselnej škole chemickej v Banskej Štiavnici, kde vyučoval zemepis, dejepis a nemčinu. Mal na starosti správu dvoch zbierok.¹⁴ Následne sa vrátil do Prešova, v ktorom pracoval až do odchodu do dôchodku. Miestom výkonu práce sa stala Štátna priemyselná škola v Prešove¹⁵ (1926 – 1952, s prestávkou v roku 1945,

Koreň, Jozef. *Dejiny československého národa. Dejepis pre slovenské ľudové školy (a pre opakovacie školy).* Prešov 1921 – titulný list učebnice.

- 11 BILÝ, Marián. Jozef Koreň (1887 – 1969). In *Nové obzory* 21, 1979, s. 382.
- 12 KOREŇ, Jozef. Začiatky slovenského školstva v Prešove. In *Pamätnica Prešovského kolégia 1667 – 1967*. Prešov : MNV, 1967, s. 107.
- 13 LUKÁČ, Eduard. Jozef Koreň – významný prešovský pedagóg, osvetový pracovník a autor učebníc. In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia. Zborník abstraktov elektronických verzií príspevkov na CD-ROM*. Ed. Darina VASILOVÁ. Prešov : Michal Vaško, 2004, s. 38. Obe školy uvádza *Pedagogická encyklopédia Slovenska 1. A – O*. Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV, 1984, s. 441; LAZAR, Ervín. Vedecká činnosť na Prešovskom kolégiu. In *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 220.
- 14 *Výročná správa Štátnej priemyselnej školy v Banskej Štiavnici za školský rok 1925 – 1926*. B. Štiavnica : Tlačou vdovy a syna Augusta Joergesa, 1926, s. 32. Dostupné aj online: <http://digit.spgk.sk/VYROCNE%20SKOLSKE%20SPRAY/VYR%20SKOL%20SPRAY%20SLOV%20SKOL/%C5%A0t%C3%A1t.%20priem.%20%C5%A1kola%20v%20Ban.%20%C5%A0tiavnici/V%C3%BDr.%20zpr.%20%C5%A0t%C3%A1t.%20%C4%8D-sl.%20priem.%20%C5%A1koly%20v%20Ban.%20%C5%A0tiav.%201925-26.pdf>
- 15 Išlo o jednu z prvých odborných škôl na území mesta Prešov a patrí medzi najstaršie priemyselné školy na Slovensku, ktorá pôsobila na základe reorganizácie od roku 1919 ako štátna priemyselná škola. Nadväzovala na odbornú školu pre stolárov (1913/14). Škola zmenila viackrát názov, v roku 1949 napr. Štátna priemyselná škola Pamäti Dukelských hrdinov v Prešove. PIŠTEY, Jozef. Z histórie školy. In: *60 rokov Strednej priemyselnej školy pamäti Duklianských hrdinov v Prešove 1919 – 1979*. Prešov : SPŠ PDH v Prešove, 1979, s. 9-11.

keď bol poverený funkciou riaditeľa pri obnovení učiteľského ústavu/ Štátnej učiteľskej akadémie v Prešove¹⁶).

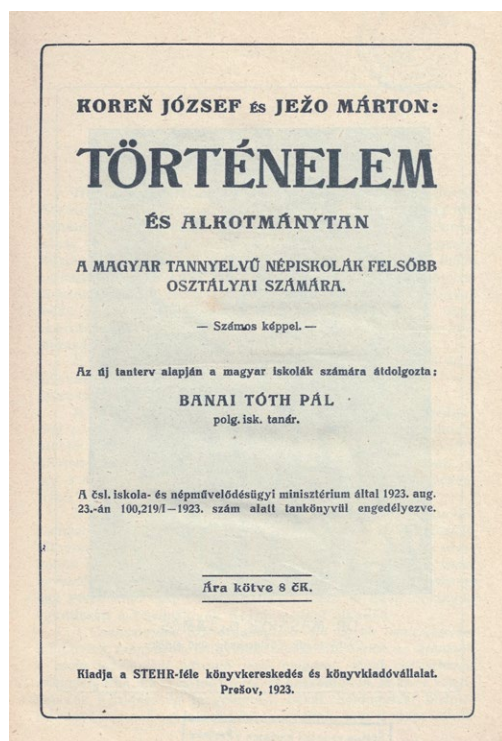
Učil najmä slovenčinu, menej nemčinu (a to aj vo vojnových rokoch) či živnostenské písomnosti.¹⁷ V rámci mimoškolskej činnosti bol napr. v r. 1935/36 predsedom neštátnych Fondov pre podporu chudobných žiakov pri štátnej priemyselnej škole, v šk. r. 1940/41 spolu s J. Hubáčkom dozeral na činnosť samovzdelávacieho krúžku Hviezdoslav. Okrem toho J. Koreň vyučoval na kurze slovenčiny, ktorý pre štátnych úradníkov usporiadala miestna osvetová komisia. Napísal dielo *Základné otázky jazykovedy* (vyšlo aj tlačou Prešov, Nakladateľstvo V. Baník a spol., 1940), zúčastnil sa na vlastivednom kurze, usporiadanom Spolkom profesorov Slovákov v Bratislave.¹⁸ Samovzdelávací krúžok Hviezdoslav podporoval aj v priebehu 40. rokov, dokonca organizoval a pripravoval svojich žiakov na recitačné preteky stredných škôl v Prešove. Zabezpečoval exkurzie pre žiakov do blízkeho okolia. Okrem výchovno-vzdelávacieho procesu bol organizátorom kultúrneho života Prešova (osvetová činnosť, prednášková činnosť) a pôsobil ako člen redakčnej rady týždenníka *Slovenský svet* a ako spoluredaktor časopisu *Učiteľský pedagogický časopis*.¹⁹

V rámci mimoškolských aktivít si vykazoval aj iné autorské a zostavovateľské aktivity, najmä v kontexte prípravy učebných textov pre žiakov zo slovenského jazyka a v slovenskom jazyku. Z jeho učebníc sa na priemyselnej škole či na kolegiálnom gymnáziu nevyučovalo (ale vyučovalo sa v súlade s učebnicami schválenými ministerstvom školstva a národnej osvety). On sa venoval príprave učebníc pre ľudové školy, pričom reflektoval na aktuálne spoločenské i vzdelávacie potreby. Reálne šlo o viac predmetov, najmä slovenský jazyk, niektoré učebnice zostavil, iné prepracoval (ako *Krátky návod k Fonomimickému šľabikáru*. Prešov 1920). Musel vynaložiť aj vlastnú tvorivú činnosť pri výbere a spracovaní učiva pre ten-ktorý ročník. Šlo i o cvičebnice (*Cvičebnica jazyka slovenského pre ľudové školy*. IV. diel (pre štvrtý a piaty školský rok). Prešov 1930; *Cvičebnica jazyka slovenského pre ľudové školy*. II. diel (pre

- 16 Údaje sa čiastočne nezhodujú. LUKÁČ, Eduard. Jozef Koreň – významný prešovský pedagóg, osvetový pracovník a autor učebníc. In *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia*. Zborník abstraktov elektronických verzií príspevkov na CD-ROM. Ed. Darina VASÍLOVÁ. Prešov : Michal Vaško, 2004, s. 38-39; BILÝ, Marián. Jozef Koreň (1887 – 1969). In *Nové obzory* 21, 1979, s. 382; *Výročná správa Štátnej priemyselnej školy v Prešove 1944-45 a 1945-46*. Prešov : Ivan Benko a spol., 1946, s. 10. Ale ako naznačuje nový výskum, J. Koreň v Prešove v šk. r. 1926/27 neučil len na tejto škole, ale aj na evanjelickom kolégiu ako výpomocný profesor pre československý jazyk. *Výročná zpráva prešovského kolegia vých. dištriktu ev. a. v. cirkve na Slovensku za šk. rok 1926/27*. Podáva Správa kolegia. Prešov : Tlačou Kníhtlačiarne A. Kóscha v Prešove, [1927], s. 24-25.
- 17 V povojnovom období mal pre nedostatok pedagógov zabezpečovať aj dejepis, občiansku náuku, živnostenskú náuku. LUKÁČ, Eduard. Jozef Koreň: medailóny významných pedagógov východného Slovenska. (Portréty významných pedagógov Slovenska). Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2004, s. 6.
- 18 *Výročná zpráva štátnej čsl.priemyselnej školy v Prešove za školský rok 1935/36*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Sv. Mikuláš“ v Prešov, s. 9-10; *Výročná správa štátnej slovenskej priemyselnej školy v Prešove, za školský rok 1940-41*. Prešov : V. Baník a spol., kníhtlačiareň, 1941, s. 30.
- 19 *Slovenský biografický slovník: (od roku 833 do roku 1990)*. III. zväzok, K – L. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 176.

tretí postupný ročník). Praha – Prešov 1934), literárne učebnice pre slovenské ľudové školy, resp. pre školy s vyučovacím jazykom maďarským, dejiny literatúry (*Ilustrované dejiny slovenskej literatúry*. Prešov 1921), o učebnice vlastivedy a zemepisu (*Domoveda župy Košickej*. Prešov 1923; *Naša rodná zem*. Vlastiveda pre IV. postupný ročník ľudových škôl. Praha – Prešov 1935), dejepisu (*Dejiny československého národa*. Dejepis pre V. a VI. triedu slovenských ľudových škôl (a pre opakovacie školy). Prešov 1921). Doložiť vieme aj vyššie spomenutú príručku z jazykovedy či iné práce z výučby jazyka a gramatik (napr. *Veta a rozbor vetný*. Príručka ku skúškam učiteľskej dospelosti a spôsobilosti s ukážkami vetného rozboru Praha Prešov 1937), inú z logiky (*Logika*. I. – II. diel. Prešov 1923),²⁰ pričom sa opieral o základné filozofické diela. Prekladal z nemčiny (Mann, Thomas. *Spisovateľ a spoločnosť*. Bratislava 1958) a jeho vlastná rozsiahla historicko-teoretická rozprava *Myslenie a reč* ostala v rukopise.²¹

Na niektorých učebniciach spolupracoval s kolegami. Jedným z nich bol Ľudovít Remeník – išlo o učebnice z oblasti geografie, didaktiky a doposiaľ neocenenej fonomimickej metódy (ako napr. *Rukoväť názorného vyučovania pre 1. a 2. triedu slovenských ľudových škôl*. Prešov 1920; *Krátky návod k Fonomimickému šlabikáru*. Prešov 1921; *Földrajz beszédértelme – gyakorlati alapfogalmakkal és Szlovenszko ismertetésével a szlovenszko magyar tannyelvű népiskolák III-IV. oszt. számára*. Prešov 1920; *Zemepis obsahujúci základné pojmy z názorného vyučovania a soznamovanie Slovenska pre III. a IV. triedu ľudových škôl*. Prešov 1920 a i.), ďalším Martin Bežo (*Történelem és alkotmánytan a magyar tannyelvű népiskolák felsőbb osztályai számára. Számos képpel...* Prešov 1923), ale zemepisu a vlastivede sa venoval aj s Karolom Lukáčom (*Zemepis pre slovenské ľudové školy*. Prešov 1923; *Základné poučky zemepisné a zemepis župy košickej* (XX). Príručka pre

Koreň, Jozef - Ježo, Martin.
Történelem és alkotmánytan...
Prešov 1923 - titulný list učebnice.

20 Učebnicu Logiky J. Červenka pokladá za najlepšiu knihu tohto odboru v staršej československej filozofickej literatúre. ČERVENKA, Jaromír. Prešovské Evanjelické kolégium v dejinách filozofie. In *Sborník prác evanj. Kolegiálneho slovenského gymnázia v Prešove*. Zost. Ervín LAZAR, Július ŽILKA. Prešov : Nákladom Ev. kol. gymnázia, 1940, s. 136; LAZAR, Ervín. Vedecká činnosť na Prešovskom kolégiu. In *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 220.

21 UHORSKAI, Pavel a kol. *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry*. 1, A – L. Liptovský Mikuláš : Transcius, 1997, s. 140.

III. ročník ľudových škôl. Prešov 1923; *Csehszlovák honismeret földrajz történelmi és alkotmánytani alapismeretekkel a szlovenszkói magyar tannyelvű népiskolák számára*. Prešov 1924) a spolupracoval aj s kolegami, ktorí tieto učebnice prekladali do maďarského jazyka – ako Pál Banai Tóth, Ferenc Vincze.²² Ako vidno, vydania učebníc sa viažu najmä na mesto Prešov a Štehtrovo kníhkupectvo,²³ ktoré bolo arizované, pričom sa profilovalo práve na distribúciu učebníc, školských pomôcok. Ďalšia skupina dokumentov sa spája s Prahou a Československou grafickou úniou. Jeho učebnice a pedagogické dielo podrobnejšie spracoval literárny historik E. Lazar, pričom konštatoval, že boli na svoju dobu, ako aj pre svoj obsah neoceniteľným prínosom pre vtedajšie slovenské školstvo.²⁴

Jozef Koreň zomrel 15. júla 1969 a je pochovaný na prešovskom hlavnom cintoríne, pričom jeho hrobové miesto evidujeme už dlhšie, žiaľ, s nevyplateným nájomom. Výskum tejto osobnosti a jej diela a prínosu pre dejiny školstva v 1. polovici 20. storočia si zasluhuje väčšiu pozornosť aj v súčasnosti, keďže ide o človeka, ktorý svoj profesijný život zasvätil pedagogickej činnosti vo všetkých jej rozmeroch.

Zoznam bibliografických odkazov:

Pramene

- II. Ročná zpráva kolleg. gymnázia vých. dištriktu evanj. a.v. cirkvi na Slovensku v Prešove za školský rok 1920-21. Prešov : Tlačiareň sv. Mikuláš, 1921, s. 16.
- Výročná správa Štátnej priemyselnej školy v Banskej Štiavnici za školský rok 1925 – 1926. B. Štiavnica : Tlačou vdovy a syna Augusta Joergesa, 1926, s. 32.
- Výročná správa Štátnej priemyselnej školy v Prešove 1944-45 a 1945-46. Prešov : Ivan Benko a spol., 1946, s. 10.
- Výročná správa štátnej slovenskej priemyselnej školy v Prešove, za školský rok 1940-41. Prešov : V. Baník a spol., kníhtlačiareň, 1941, s. 30.
- Výročná zpráva prešovského kolegia vých. dištriktu ev. a. v. cirkve na Slovensku za šk. rok 1926/27. Podáva Správ kolegia. Prešov : Tlačou Kníhtlačiarnie A. Kóscha v Prešove, [1927], s. 24 – 25.
- Výročná zpráva štátnej čsl.priemyselnej školy v Prešove za školský rok 1935/36. Prešov : Tlačou kníhtlačiarnie „Sv. Mikuláš“ v Prešov, s. 9 – 10.

Použitá literatúra:

- BILÝ, Marián. Jozef Koreň (1887 – 1969). In *Nové obzory*, 21, 1979, s. 381 – 383.

-
- 22 Časť jeho edičnej a publikačnej činnosti cez „bibliografiu“ evidujeme v LUKÁČ, Eduard. *Jozef Koreň: medailóny významných pedagógov východného Slovenska*. (Portréty významných pedagógov Slovenska). Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2004, s. 10-14 alebo LUKÁČ, E. *Evanjelici v školských dejinách Prešova v 20. storočí: vybrané osobnosti: Jozef Koreň, Stanislav Treybal, Ervín Lazar*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 37-41.
- 23 Alebo Stehtrovo kníhkupectvo a nakladateľstvo, podľa V. Brezu firma značená ako Jozef Stehr, činná 1919 – 1940.
- 24 LAZAR, Ervín. Pedagogické dielo Jozefa Koreňa. In *Zborník prác Krajského pedagogického ústavu v Prešove*, roč. 1, 1967, s. 107-114.

- ČERVENKA, Jaromír. Prešovské Evanjelické kolégium v dejinách filozofie. In *Sborník prác evanj. Kolegiálneho slovenského gymnázia v Prešove*. Zost. Ervín LAZAR, Július ŽILKA. Prešov : Nákladom Ev. kol. gymnázia, 1940, s. 136.
- GABZDILOVÁ, Soňa. *Možnosti a obmedzenia. Vzdelávanie v jazyku maďarskom na Slovensku 1918 – 1938*. Košice : Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Spoločenskovedný ústav Košice, 2017. 153 s. ISBN 978-80-972693-3-3.
- HAJSKÝ, Norbert. *Teologická akadémia uhorskej evanjelickej cirkvi v Bratislave a Slovenská evanjelická a. v. teologická akadémia ako prechodný stupeň medzi lýceom a fakultou*. Dostupné na: https://uniba.sk/fileadmin/ebf/testimonia_theologica/2008/akademia_tt_hajsky.pdf
- HLEBA, Edmund. *Prešov a jeho osobnosti*. Prešov : Universum, 1997, s. 92 – 93. ISBN 80-967753-0-8.
- Jozef Koreň. *Personálna bibliografia*. Zost. Jozef REPČÁK. Prešov : ŠVK v Prešove, 1967, s. 1.
- KOREŇ, Jozef. Začiatky slovenského školstva v Prešove. In *Pamätnica Prešovského kolégia 1667 – 1967*. Prešov : MNV, 1967, s. 107.
- LAZAR, Ervín. Pedagogické dielo Jozefa Koreňa. In *Zborník prác Krajského pedagogického ústavu v Prešove*, roč. 1, 1967, s. 107-114.
- LAZAR, Ervín. Vedecká činnosť na Prešovskom kolégiu. In *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 207 – 223.
- LUKÁČ, Eduard. *Evanjelici v školských dejinách Prešova v 20. storočí: vybrané osobnosti: Jozef Koreň, Stanislav Treybal, Ervín Lazar*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 25 – 48. ISBN 978-80-555-1046-0.
- LUKÁČ, Eduard. Jozef Koreň – významný prešovský pedagóg, osvetový pracovník a autor učebníc. In *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia. Zborník abstraktov elektronických verzií príspevkov na CD-ROM*. Ed. Darina VASILOVÁ. Prešov : Michal Vaško, 2004, s. 38 – 39.
- LUKÁČ, Eduard. *Jozef Koreň: medailóny významných pedagógov východného Slovenska*. Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2004. 19 s. ISBN 80-8045-349-7.
- LUKÁČ, Eduard. *Stredné školy v Prešove do roku 1945*. Prešov : Privatpress, 2002, s. 64 – 68. ISBN 80-968608-2-8.
- PIŠTEY, Jozef. Z histórie školy. In *60 rokov Strednej priemyselnej školy pamäti Duklianskych hrdinov v Prešove 1919 – 1979*. Prešov : SPŠ PDH v Prešove, 1979, s. 9 – 11.
- Slovenský biografický slovník: (od roku 833 do roku 1990)*. III. zväzok, K – L. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 176. ISBN 80-7090-019-9.
- UHORSKAI, Pavel a kol. *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry*. 1, A – L. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1997, s. 140. ISBN 80-7140-143-9.
- ŽILKA, Július. Slovenské ev. kolegiálne gymnázium 1918 – 1944. In *Pamätnica Prešovského kolégia 1667 – 1967*. Prešov : MNV, 1967, s. 66 – 67.

UPLYNULO 105 ROKOV OD NARODENIA MUDR. MIRONA PRIBULU, PRVÉHO POVOJNOVÉHO SVIDNÍCKEHO LEKÁRA¹

Peter KOVAL

MUDr. Miron Pribula

Druhá svetová vojna znamenala hlboký zásah do spoločenského a hospodárskeho života všetkých regiónov Slovenska, zvlášť tých, ktoré zasiahli priame vojenské operácie. Jedným z regiónov zasiahnutých značnou mierou bol poddukliansky. Aj v okrese Svidník bolo prioritou krátko po ukončení bojov a odchode armády skonsolidovať pomery, realizovať rekonštrukciu materiálnych škôd, zabezpečiť chod spoločnosti. S tým vo veľkej miere súvisela aj zdravotná starostlivosť. Výraznou postavou daného obdobia v tejto oblasti severovýchodnej časti obnoveného Československa bol MUDr. Miron Pribula.

Narodil sa 9. júna 1917 vo Vyšnom Orlíku v rodine učiteľa. Základnú školu vychodil vo svojom rodisku a stredoškolské vzdelanie s maturitou získal na evanjelickom kolégiu v Prešove. Štúdium medicíny absolvoval na Lekárskej fakulte Komenského univerzity v Bratislave, kde mu v roku 1943 bol udelený titul doktor medicíny.

Pred príchodom do Svidníka pôsobil MUDr. Pribula ako vojenský lekár v Dolnom Kubíne, neskôr v Ružomberku. Na základe rozhodnutia riaditeľa prešovskej nemocnice MUDr. Rojkoviča a menovacieho dekrétu od veliteľa zdravotnej služby Slovenskej národnej rady v Košiciach prišiel v máji 1945 do Svidníka, kde bol v tom čase jediným lekárom v celom okrese. Katastrofálne podmienky ho podnietili k viacerým aktivitám a stal sa tak iniciátorom rozvoja zdravotníctva vo Svidníku a okolí. Po tom, čo zistil, že pacienti po prvotnom ošetrovaní boli odkázaní na problematický transport do nemocnice v Bardejove a Prešove, úspešne intervenoval u armádneho generála Ludvíka Svobodu výstavbu provizórnej barakovej nemocnice otvorenej vo februári 1947. V úsiliach o progres v zdravotníckych službách pokračoval aj pri zrealizovaní zariadenia pavilónu pre TBC pacientov (zahrňoval v sebe aj tri oddelenia – chirurgické, interné, detské i pôrodnice) a hlavne pri výstavbe novej polikliniky otvorenej vo Svidníku v roku 1963.

MUDr. Miron Pribula bol uznávaným odborníkom, obľúbeným lekárom medzi pacientami. Veľkú pozornosť prostredníctvom lekárskej praxe a osvetovej činnosti venoval potláčaniu šírenia infekčných ochorení a zníženiu prenatalnej a dojčenskej

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).*

úmrtnosti v regióne. Zároveň bol uznávaným lekárom aj v iných oblastiach a zapájal sa tiež do aktivít súvisiacich s rozvojom regiónu ako celku. Dlhé roky zastával funkciu poslanca Mestského národného výboru (MsNV) či člena rady MsNV vo Svidníku, bol vedúcim odboru zdravotníctva Okresného národného výboru vo Svidníku i okresným hygienikom.

Vo voľných chvíľach rád hral na husliach a stretával sa s obyvateľmi, ktorí si k nemu chodili po praktické rady. MUDr. Miron Pribula zomrel 7. marca 1983 v Prahe. Jeho rodný kraj mu bol veľmi blízky. Zásluhy MUDr. Pribulu o konsolidáciu a rozvoj podduklianskeho regiónu po druhej svetovej vojne ocenili v roku 1995 poslanci Svidníka pomenovaním jednej z ulíc mesta.

Použitá literatúra:

- KUDLOVÁ, Emília. Miron Pribula (1917 – 1983). In *Kultúrník*, roč. 5, 1999, č. 3, s. 5.
- KUDLOVÁ, Emília. Miron Pribula (1917 – 1983). Prvý povojnový a dlhoročný lekár v okrese Svidník. In *Podduklianský knihovník*, roč. 6, 2015, č. 1, s. 17-19.
- Miron Pribula bol skutočným pamätníkom zdravotníctva v regióne. In *Podduklianske novinky*, roč. 14, 29. 6. 2015, č. 27, s. 15.
- ŠALÁTA, Aladár. Dr. Pribulla, učiteľ toho ako sa venovať pacientom. In *Podduklianske novinky*, roč. 11, 16. 1. 2012, č. 3, s. 12.
- ŠALÁTA, Aladár. Stál pri kolíske zdravotníctva. Bude po MUDr. M. Pribulovi pomenovaná jedna zo svidníckych ulíc? In *Dukla*, roč. 5, 24. 5. 1995, č. 21, s. 4.

MICHAL BOSÁK A JEHO POMOC RODÁKOM V ŠARIŠI¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Michal Bosák

V posledných decéniách 19. a začiatkom 20. storočia vzrástol počet vysťahovalcov najmä zo severných oblastí Slovenska a celého východného Slovenska, ktorí opúšťali svoje domovy a odchádzali za prácou do zámoria, najmä do USA. Jedným z nich bol rodák východoslovenskej dediny Okružle Michal Bosák. V tomto roku si pripomíname 85 rokov od jeho úmrtia.

Michal Bosák sa narodil 10. decembra 1869 v obci Okružle pri Svidníku. Bol najstarším synom roľníka Michala Bosáka a Anny, rodenej Tokárskej. Prvé štyri triedy ľudovej školy vychodil v susednej obci Radoma, potom pracoval na otcovom gazdovstve. V lete 1886, keď mal necelých 17 rokov sa rozhodol ísť za prácou do USA. Po príchode do Pensylvánie pracoval v uhoľnom a banskom priemysle. Po vystriedaní viacerých zamestnaní si spolu s manželkou Zuzanou Hu-

dákovou, rodáčkou z Harhaja, otvoril malú krčmu. Svojou usilovnosťou, sebazvedávaním a prirodzenou inteligenciou si získal uznanie svojich krajanov, ktorí sa naňho obracali s prosbami o radu a pomoc v rôznych finančných transakciách. V roku 1897 z malej krčmičky už vytvoril veľkoobchod s liehovými nápojmi. Zároveň si otvoril súkromnú banku Michal Bosák Private bank a agentúru lodných spoločností. Postupne expandoval až sa stal riaditeľom First National Bank v Olyphante. V tej dobe americká vláda povoľovala niektorým bankám vydávať doláre. Aj First National Bank dostala toto povolenie, a tak sa podpis M. Bosáka dostal na 10-dolárovú bankovku, ktorá bola vydaná 25. júna 1907. Keď sa v roku 1908 presťahoval do Scrantonu v štáte Pennsylvánia, bol už skúseným bankárom. Aj tu si otvoril súkromnú banku a cestovnú agentúru. Postupne sa stal významnou osobnosťou v Amerike. Dňa 1. novembra 1915 založil v Scrantone banku, ktorá niesla názov Bosak State Bank.

Podpis M. Bosáka sa nachádza aj na významnom dokumente, ktorý vznikol v období prvej svetovej vojny, Pittsburskej dohody z 30. mája 1918, spolu s podpismi ďalších predstaviteľov slovenského a českého odboja včítane podpisu Tomáša G. Masaryka. Tým sa M. Bosák postavil za myšlienku spoločného štátu Čechov a Slovákov.

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV č. 19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).*

Po vzniku Československej republiky v októbri 1918 sa vytvorili slovenskému národu nové možnosti rozvoja národného života. Jedným z veľmi akútnych problémov nového štátu v oblasti školstva bola potreba iniciovať a podporovať budovanie nových škôl, najmä ľudových, pretože staré školské budovy zväčša nevyhovovali pedagogickým a hygienickým požiadavkám doby. Zvlášť na východnom Slovensku boli viaceré školské budovy v dôsledku vojnových udalostí poškodené a aj spustnuté. Pri budovaní nových školských budov, zriaďovaní učební a prístavieb bolo dôležité aj zabezpečenie vnútorného vybavenia tabuľou, lavicami, stoličkami, stolom, učebnicami, učebnými pomôckami a pod. V povojnovej situácii, ako aj pri slabej finančnej možnosti a chudobe väčšiny obcí v Šariši, to bolo ťažko dosiahnuteľné.

V lete 1920 zavítal M. Bosák po mnohých rokoch po prvý raz do Československa, a teda aj na Slovensko. Navštívil aj jeho východ a stretol sa so svojimi rodákmi. Už pri tejto návšteve poskytol pomoc obyvateľom obcí Radoma a Okružle. V obci Radoma dal na vlastné náklady v sume 17 000 korún úplne opraviť a vybaviť vojnou značne poškodenú budovu tunajšej rímsko-katolíckej ľudovej školy, do ktorej ako mladý školák chodieval. Pyšne ju nazýval svojou „akadémiou“. Zakúpil do školy kachle, lavice a tabuľu, aby už deti nemuseli sadieť na zem ako to bolo za jeho čias. Do žiackej knižnice zakúpil 60 zväzkov kníh.

Počas tohto prvého pobytu sa stretol so školským inšpektorom v Šariši, liptovským rodákom Pavlom Gallom. Z ich rozhovoru vzišla myšlienka vybudovať ľudovú školu aj v Bosákovej rodnej obci Okružle. Gallo sa chcel bankárovi odvdčiť za jeho skutok pri rekonštrukcii radomskej školy. Zvažoval, že by bolo dobré postaviť školu v jeho rodnej obci. Každoročne bolo v Okružlom okolo 40 školopovinných detí, ktoré museli tak v dobrom, ako i zlom počasi chodiť do susedných škôl v Radome a Šapinci. Gallo robil všetko pre to, aby sa stavba školy realizovala, avšak stretol sa s neprístupnosťou občanov obce. Ponosoval sa Bosákovi, že sa mu žiadnym spôsobom nedarí prehovoriť obyvateľov Okružleho, aby pre svoje školopovinné deti postavili vlastnú školskú budovu. Tým dal impulz Bosákovi, ktorý sa rozhodol, že dá v obci postaviť a vnútorne vybaviť školu na vlastné náklady. Mal však len jednu podmienku, že v Okružlom zrušia krčmu a ani viacej tam krčma nebude, za čo sa mal zaručiť Gallo. Opodstatnenosť tejto podmienky zdôvodnil tým, že videl svojich spoluobčanov v obci aj po mnohých rokoch ubiedených, na čom mala zásluhu aj krčma.

A tak v Okružlom na mieste, kde stála predtým krčma, ktorá bola zničená a v tom čase z nej boli len ruiny, sa začala budovať škola. Novu budovu jednotriednej štátnej ľudovej školy tvorila jedna učebňa, kabinet vybavený knihami. Na výstavbu školy dala zdarma stavebné drevo firma Zajíček a Jarábek z Okružleho a zároveň sa zaviazala, že kým ona bude mať v prenájme lesy okrúhlanského veľkostatku, dá škole zdarma ročne 16 m³ palivového dreva. Ostatné náklady na výstavbu budovy školy a jej zariadenie vo výške asi 200 tisíc korún uhradil M. Bosák. V tej dobe to bola jedna z najmodernejšie vystavaných a zariadených jednotriednych ľudových škôl a bola akýmsi vzorom pre ďalšie novostavby. Bosák kúpil aj javisko s kulisami pre divadelné hry, školský dvor, záhradu na pestovanie ovocia a zeleniny a zaplatil oploštenie celého areálu školy. Slávnostné odovzdanie novej ľudovej školy v Okružlom bolo v nedeľu 9. augusta 1925. Na príprave tohto aktu sa podieľali štátne i školské úrady. Bosák pri tejto príležitosti poznamenal, že to bol jeden najkrajší deň v jeho živote. Súčasťou slávnostného aktu bolo aj odhalenie mramorovej pamätnej dosky

a vloženie pamätnej listiny do základov novostavby ľudovej školy. Súčasne bola na budove školy odhalená pamätná tabuľa, na ktorej je napísané: *„Veľký rodák obce, p. Michal Bosák st., prezident Bosak State Bank, Scranton, Pa., nemohol dôstojnejšie prejaviť radosť nad oslobodením svojho ľudu, ako že – mimo iných darov zo skvelých výsledkov mozolnatej práce – na rumoch bývalej krčmy v roku 1925 vlastným nákladom postavil a zariadil túto štátnu ľudovú školu. Nehynúca pamiatka nech slúži i iným čo jasný príklad obetavosti.“* Ako sme uviedli, jedinou podmienkou mecena školy M. Bosáka bolo, aby sa občania Okrúhleho zriekli krčmy, pretože ak tak neučinia a porušia to, tak jeho „noha nevzkročí do oslobodenej vlasti“. Do akej miery svoju hrozbu naplnil nevieme, ale faktom ostáva, že posledná návšteva M. Bosáka na Slovensku sa uskutočnila v roku 1925 a Okrúhle krčmu malo.

Počas prvej návštevy východného Slovenska v roku 1920 sa zastavil v Stropkove. Po obhliadke tunajšieho kostola, ktorý bol vo vojne poškodený, rozhodol sa darovať väčšiu sumu peňazí na opravu strechy a pri tejto príležitosti na žiadosť tamajšieho duchovného a farníkov prisľúbil, že v Amerike medzi americkými Zemplínčanmi, pochádzajúcimi zo Stropkova a okolitých obcí, usporiada zbierku na úplnú renováciu stropkovského katolíckeho kostola. V nádeji, že bude zbierka úspešná, nariadil, aby sa práce na kostole začali a venoval hneď značnú sumu. Po návrate do Ameriky začal realizovať sľúbenú zbierku, avšak príspevky neuhradili ani desatinu potrebnej a sľúbenej sumy. Napokon ostatok doplnil z vlastného vrecka.

Miestom pobytu M. Bosáka a jeho rodiny počas návštevy Slovenska v roku 1920 boli Bardejovské Kúpele. Pobyt v nich si pochvaľoval, cítil sa tam dobre, len sa ponosoval na maďarský ráz kúpeľov. Stretol sa tu aj s poslancom za XXI. Prešovský volebný okres, popredným slovenským medzivojnovým politikom Milanom Hodžom. V tomto kúpeľnom mestečku usporiadal 18. júla 1920 slávnostnú recepciu, na ktorej sa zúčastnil župan Šarišskej župy Pavel Fábry s manželkou, ako aj mnoho ďalších pozvaných hostí z celej Šarišskej župy. Nechýbali ani Bosákovi najbližší príbuzní z Okrúhleho, starosta a učiteľ z Radomy, farár zo Stropkova a starostovia zo šarišských mestečiek a dedín. Prítomným sa tu prihovoral, po úvodnom príhovore M. Hodžu, iniciátor podujatia M. Bosák. V krátkosti sa zmienil o práci Slovákov v USA. Krátky pobyt na Slovensku, ktorý trval do 28. augusta 1920, využil aj na návštevy svojich známych.

Aj v nasledujúcich rokoch často pricestoval z USA na návštevu Slovenska. Svoju štedrosť k Slovákom a záujem pomôcť im prejavil aj pri nasledujúcich každoročných návštevách Slovenska a to pri rôznych príležitostiach. V nasledujúcom roku 1921 dal zrenovovať kostol v Radome. Rodnej obci Okrúhle pomohol ešte aj tým, že za sumu 40 tisíc korún dal opraviť kostol. Investoval aj do opravy farskej budovy v Okrúhlom sumou 25 000 korún. Dal opraviť rímskokatolícky kostol sv. Mikuláša v Prešove investovaním 110 000 korún. Na malý organ v tomto kostole prispel sumou 45 000 korún a založil zbierku na veľký organ. M. Bosák pomáhal nielen blízkeho okoliu svojho rodiska, ale i vzdialenejším. V obci Marhaň, okres Bardejov, prispel na opravu kostola a na kalvárii v Bardejove dal opraviť kaplnku, na ktorej jeho meno hlásalo pútnikom veľkého šľachetného darcu. V Prešove venoval na obohatenie fondu žiackej knižnice Šafárikovho československého štátneho reálneho gymnázia 5 000 korún. Z iniciatívy M. Bosáka bolo zriadené Bosákovo štipendium pre vysokoškolákov zo Šariša, ktorého spravovaním poveril školského inšpektora

Pavla Gallu. Podpory z neho dostali aj učitelia, ktorí nastúpili na učiteľské miesto na školách, kde od vojny nebolo vyučovanie.

Záujem oňho prejavili aj finančné kruhy. Bosák chcel pomôcť rozvoju česko-slovenského bankovníctva a tak založil Americko-slovenskú banku, ktorá vznikla uznesením valného zhromaždenia zo dňa 31. augusta 1920 z Roľníckej a priemyselnej banky, ktorá bola založená v roku 1909 vo Veľkých Levároch. Sídlo Americko-slovenskej banky bolo v Bratislave, pričom mala 12 filiálok po celom Slovensku, dve z nich boli na Šariši a to v Bardejove a v Prešove. V roku 1923 dal pre banku postaviť aj novú budovu, ktorá je dodnes pre Prešovčanov známa ako Bosákova banka (Bosákov dom) a stojí na rohu Hlavnej a Levočskej ulice. V tom istom roku 1923 bol zvolený za prezidenta tejto banky.

Bosákov banky a podniky sa postupne rozrastali, avšak podobne ako mnohých iných aj jeho neskôr postihla všeobecná hospodárska kríza v rokoch 1929 – 1933. Jeho finančné podniky reprezentovali v roku 1929 hodnotu 12 – 15 miliónov dolárov, v roku 1931 počas hospodárskej krízy skrachovali.

Michal Bosák zomrel 18. februára 1937 v Scrantone. Pri viacerých príležitostiach prejavil záujem a starostlivosť o šarišský kraj, vyvinul úsilie o jeho kultúrne a hospodárske pozdvihnutie najmä svojimi veľkorysými finančnými darmi.

Použitá literatúra:

- V súkolí času. Michal Bosák a jeho doba.* Eds. Peter ŠVORC a Martin BOSÁK. Košice: Gamajun, 2020. 255 s. ISBN 978-80-973219-4-9.
- BOSÁK Martin – BOSÁK Rudolf. *Michal Bosák. Americký bankár zo Šariša.* Prešov : Polygraf Print, spol. s r. o., 2001. 205 s. ISBN 80-968607-9-8.
- GALLO, Pavel. Zo spomienok na školstvo a kultúru v Prešove a v okolí po roku 1918. In *Nové obzory* 12. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 174.
- GALLO, Pavel. *Pamäti.* Bratislava : SAPAC, spol. s r. o., 2004.
- Slovenský biografický slovník*, zv. 1., A – D. Martin : MS, 1986, s. 302. Heslo Michal Bosák.

ŠTYRIDSAT ROKOV OD ÚMRTIA RASLAVICKÉHO RODÁKA, RIADITEĽA BARDEJOVSKÝCH KÚPEĽOV MUDR. MIKULÁŠA ATLASZA¹

Peter KOVAL'

MUDr. Mikuláš Atlasz.

Zdroj: Bardejovské novosti č. 41/2001

Mikuláš Atlasz patril medzi tie osobnosti severovýchodného Slovenska 20. storočia, ktoré sa svojimi aktivitami snažili o pozdvihnutie hospodársky zaostalého regiónu. Narodil sa 12. októbra 1891 v Raslaviciach rodičom Izákovovi Atlaszovi a Róze, rodenej Schwalbovej. Základnú školu vychodil vo svojej rodnej obci a gymnázium v Prešove. Medicínu začal študovať v Budapešti. Počas týchto štúdií absolvoval viaceré pobyty v zahraničí. Jeden semester strávil v Berlíne a v čase vyhlásenia prvej svetovej vojny sa nachádzal na semestrálnom pobyte na parížskej Sorbone. Po návrate domov musel narukovať ako zdravotník na taliansky front. V roku 1916 ukončil štúdium promovaním za doktora medicíny.

Po skončení prvej svetovej vojny sa na krátky čas usídlil v Budapešti, kde vykonával lekársku profesiu. Od roku 1918 pôsobil ako asistent na Rothovej klinike, potom ako lekár v nemocnici sv. Margity a v nemocnici A. Weissovej.

Na začiatku 20. rokov sa vrátil do rodného regiónu na východe Slovenska. V Bardejove začal pôsobiť ako praktický a obvodný lekár, no svojou odbornosťou sa presadil predovšetkým ako kúpeľný lekár.

Bardejovské Kúpele boli známym kúpeľným strediskom už na začiatku 20. storočia. Nielen uhorská šľachta ich mala možnosť navštevovať pravidelne aj vďaka priamej vlakovej linke medzi Budapešťou a Bardejovom. Prvá svetová vojna však toto postavenie kúpeľov načas zmenila. V novom štáte pri konkurencii hlavne českých kúpeľov sa Bardejovské Kúpele dostali do úpadku, z ktorého sa ich pokúšal dostať MUDr. Mikuláš Atlasz. V roku 1922 absolvoval kurz röntgenológie a pričínal sa o zriadenie röntgenologického laboratória. Svoje znalosti z kúpeľníctva si prehlboval častými návštevami „konkurencie“. V polovici 20. rokov precestoval takmer všetky československé kúpele a vo svojich návštevách pokračoval aj v nasledujúcom období vo významných európskych kúpeľných destináciách (navštívil známe kúpele San Remo, Nice Franc., Menton či Cannes) i mimo Európy napr. v Palestíne.

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).*

Pracovno-študijné pobyty mu poskytli cenný materiál – podnety pre rozvoj nových balneologických postupov v jeho domácich kúpeľoch.

Mikuláš Atlasz inšpirovaný zahraničnými pobytmi stál pri modernizácii Bardejovských Kúpeľov napr. technickou úpravou uhličitých kúpeľov či zavedením inhalatória (vdychovanie výparov liečivých prameňov bohatých na viaceré minerály pre liečbu napr. astmy). Na jeho podnet bolo pre pacientov, ale aj pre ostatných návštevníkov, v roku 1930 vybudované letné plážové kúpalisko. Výstavba sa realizovala na základe plánov budapeštianskeho architekta Alfréda Hoossyho. Do areálu kúpeľov bol z jeho iniciatívy (okrem dr. Atlasza sa o záchranu a presun tejto pamiatky pričínal aj vtedajší starosta Bardejova Gejza Žebracký) privezený gréckokatolícky drevený kostolík zasvätený sviatku Ochrany Bohorodičky z Mikulášovej, ktorý je doteraz dominantou tamjšieho skanzenu. Kúpeľný lekár Mikuláš Atlasz patrila aj k bardejovskej smotánke a popredným osobnostiam miestnej židovskej komunity. Aktívne sa zapájal do viacerých kultúrno-spoločenských aktivít v meste, kúpeľoch a regióne. Bol známy záľubou v dejinách, umení a kultúre.

Radikalizácia spoločnosti v 30. rokoch 20. storočia, vyhlásenie samostatnosti v roku 1939 a s tým súvisiaci nárast antisemitizmu mali dopad aj na dr. Atlasza a jeho rodinu. Ako uznávaný lekár síce patrila medzi tých židovských lekárov, ktorým bola udelená ministerská výnimka pre vykonávanie praxe, no na konci vojny sa musel spoliehať na pomoc svojich priateľov, keď žil v ilegality. Pred hrozbou zatknutia sa musel ukrývať najprv priamo v areáli kúpeľov, neskôr v okolitých lesoch a bunkroch. Nevyhol sa represáliám úplne a tesne pred koncom druhej svetovej vojny bol zatknutý a zavlečený do koncentračného tábora.

Po návrate do Bardejova v roku 1945 sa snažil o opätovné zapojenie sa do predvojnových aktivít súvisiacich s rozvojom balneológie v Bardejovských Kúpeľoch, ktoré boli poznačené svetovým vojenským konfliktom. Jeho činnosť bola zameraná na zmiernenie duševných následkov židovských obyvateľov navrátených z koncentračných táborov, ale aj na liečbu reumatických ochorení. Ďalšia vlna protizidovských nálad spôsobila, že sa MUDr. Atlasz rozhodol s rodinou presťahovať sa do Izraela. Aj tam bol stále profesijne činný. Okrem výskumu minerálov z Mŕtveho mora sa podieľala na budovaní kúpeľného strediska v kibuci Ejn Gedi a pôsobil ako lekár v domove dôchodcov.

MUDr. Mikuláš Atlasz sa celý život venoval osvetovej práci a veľký dôraz kládol na starostlivosť o dočatá. Zároveň bol aj publikačne činný. Okrem odborných prác na konci svojho života písal aj o minulosti a prítomnosti Bardejova, Bardejovských Kúpeľov či o dejinách bardejovskej a prešovskej židovskej komunity. Mikuláš Atlasz zomrel 18. augusta 1982 v Izraeli. Patrila medzi tých židovských lekárov, ktorí svojou odbornosťou povzniesli tento profesijný odbor v zaostalom regióne. Jeho prínos pre rozvoj Bardejovských Kúpeľov je ocenený napr. pamätnou tabuľou na múre hotela Astória.

Použitá literatúra:

FALISOVÁ, Anna. *Lekári na Slovensku do roku 2000*. Bratislava : Veda, 2010, s. 82 – 83.
HARAJDA, Vladimír. Osobnosti Bardejova. Mikuláš Atlasz (1890 – 1982). In *Bardejovský reportér*, roč. 1, 6. 11. 2017, č. 36, s. 2.

- HUDÁK, Peter. Príbeh lekára, hrdinu, Bardejovčana, žida. In *Bardejovské novosti*, roč. 28, 13. 6. 2017, č. 24, s. 5.
- HUDÁK, Peter. Príbeh lekára, hrdinu, Bardejovčana, žida. In *Bardejovské novosti*, roč. 28, 20. 6. 2017, č. 25, s. 5.
- ŠALÁTA, Aladár. Ešte pár úryvkov zo života dr. Mikuláša Atlasza. In *Bardejovské novosti*, roč. 12, 10. 10. 2001, č. 41, s. 3.

PREMONŠTRÁT ĽUDOVÍT BERNARD KUMOROVITZ

(5. 10. 1900 – 22. 2. 1992)

Júlia KOTRUSOVÁ

V slovenskej historiografii nie je meno tohto významného historika 20. storočia a zároveň premonštrátskeho kanonika dostatočne známe, pretože aj napriek tomu, že pochádzal z baníckej osady Koterbachy na Spiši (dnes Rudňany) a aktívne ovládal niekoľko európskych jazykov vrátane slovenčiny, profesijnú kariéru prežil v Maďarsku a svoje odborné články písal prevažne v maďarčine.

Ľudovít Kumorovitz sa narodil 5. októbra 1900 do poľsko-slovenskej rodiny Ignáca Kumorovitza, ktorý bol banským strojníkom a Márie, rodenej Zwengrossovej. Bol najstarším z desiatich detí a okrem neho svoje životy zasvätili Bohu aj jeho dvaja bratia, jezuiti Michal (1911 – 2007) a Ladislav (1904 – 1961). Základné vzdelanie absolvoval v slovenskej ľudovej škole v mieste bydliska, odkiaľ v štúdiu pokračoval na Kráľovskom katolíckom vyššom gymnáziu v Levoči, kde sa zdokonalil v maďarčine a nemčine. V roku 1918 bolo jeho štúdium po šiestich rokoch predčasne ukončené, pretože spolu s ostatnými spolužiakmi dostali povolávacie rozkazy do rakúsko-uhorskej armády. V apríli toho istého roku bol prijatý na vojenskú dôstojnícku školu v Košiciach. Vďaka pomoci príbuzného, premonštráta Alexandra Kravjanszského sa mu podarilo vystúpiť z armády a v októbri 1918 sa stal premonštrátskym kanonikom v Jasove. V rokoch 1919 – 1923 pokračoval v štúdiu teológie a bol vysvätený za kňaza. V ďalšom štúdiu pokračoval na univerzite Petra Pázmána v Budapešti, kde v roku 1926 získal diplom z histórie a geografie. V roku 1927 sa stal stredoškolským učiteľom na premonštrátskom gymnáziu v Gödöllő, kde pôsobil do roku 1949, v rokoch 1939 – 1943 ako jeho riaditeľ. Súbežne s výkonom povinností učiteľa pracoval vo vedeckom výskume v Maďarskom krajinskom archíve v oblasti diplomatiky, heraldiky a sfragistiky. Zúčastnil sa štipendijných pobytov vo Viedni (1933 – 1934), Ríme (1938) a Neapole (1939). V roku 1938 sa v Budapešti habilitoval na docenta s profiláciou sfragistika a diplomatika. Na budapeštianskej univerzite, kde pôsobil do svojich 80 rokov viedol prednášky z pomocných vied historických a archívniectva. V roku 1945 sa stal členom Maďarskej akadémie vied.

Obdobie po druhej svetovej vojne neprialo rozvoju vedy, čo pocítil aj Ľudovít Kumorovitz, ktorému bolo odobraté členstvo v akadémii. Zrušenie premonštrátskeho rádu v roku 1950 a následné pozastavenie jeho pedagogickej činnosti na univerzite znamenalo pre už p50-ročného Ľudovíta Kumorovitza stratu zamestnania. V nasledujúcom období nemal stabilnejšie zamestnanie a živil sa príležitostnými prácami, ktoré súviseli s tvorbou registrov stredovekých listín, no aj napriek pohnutým spoločenským pomerom zostal verný premonštrátskej reholi.

Ďalšia pracovná príležitosť prišla až v roku 1957, keď sa zamestnal ako vedecký pracovník v Budapeštianskom historickom múzeu, kde sa neskôr stal aj vedúcim oddelenia a zástupcom riaditeľa. V roku 1975 odišiel do dôchodku, no v budapeštianskom múzeu naďalej pôsobil ako vedecký poradca. Na sklonku svojho života získal maďarské štátne vyznamenanie a bolo mu vrátené členstvo v Maďarskej akadémii vied. Ľudovít Kumorovitz sa stal čestným členom heraldickej a genealogickej spoločnosti. Zomrel v roku 1992 v Budapešti.

Vedecká pôsobnosť Ľudovíta Kumorovitza je zameraná predovšetkým na pomocné vedy historické, konkrétne diplomatiku, heraldiku, sfragistiku a vexikológiu. V roku 1928 publikoval svoju dizertačnú prácu venovanú vydavateľskej činnosti Leleského konventu. Okrem Leleského konventu venoval pozornosť aj činnosti mnohých ďalších miest v Uhorsku. Odbornými článkami, ktoré boli venované pečatiam na listinách uhorskej proveniencie významne prispel k rozvoju sfragistiky ako vednej disciplíny. Vo svojich prácach dokázal, že štúdium stredovekej diplomatiky a dejín správy sa nezaobíde bez dôsledného štúdia pečatí. Popri štúdiu kráľovských listín poukázal aj na prax vo vedení ranej súkromnej korešpondencie. Práce Ľudovíta Kumorovitza v oblasti vexikológie podchytili históriu maďarskej zástavy a vlajky. Viac prác ale venoval svojej obľúbenej heraldickej téme, ktorou bola história maďarského štátneho znaku. Ako pracovník Historického múzea v Budapešti venoval pozornosť aj histórii mesta. Jeho hlavný publikačný smer dopĺňali ešte príležitostné diela z oblasti politiky a umenia. Odchodom do dôchodku sa nevzdal svojej práce a naďalej ho navštevovali študenti, ktorých odborne usmerňoval. Spomienky na neho žijú nie len v jeho rozsiahlej vedeckej práci, ale aj na premonštrátskom gymnáziu v Gödöllő a prácach poslucháčov budapeštianskej univerzity.

Prehľad najvýznamnejších odborných článkov Ľudovíta Kumorovitza:

Mátyás király pecsétjei. (Turul, 1932)

Az authenticus pecsét. (Turul, 1936)

A speciális praesentia regia pecséthasználatára Zsigmond korában. (Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójában ünnepére, 1937)

A magyar királyi egyszerű és titkospecsét használatának alakulása a középkorban. (Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére : születésének ötvenedik évfordulóján, 1925)

A király kápolnaispán oklevéladó működése. (Regnum, 1942/1943)

Kancelárska činnosť magistra Jána zo Šarišských Sokoloviec, kronikára Ľudovíta I. (Slovenská archivistika, 1981)

Osztályok, címek, rangok és hatáskörök alakulása I. Lajos királyunk kancelláriájában. (Memoria Saeculorum Hungariae, 4, 1984)

Kálmán király 1109. évi veszprémi győzele, ítéletlevele. (Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára, 1980)

A Kálmán-kori, „cartula sigillata“. (A Magyar Genealógiai és Heraldikai Társaság Közlönye, 1944/1946)

Szent László vásártörvénye és Kálmán király pecsétes cartulája. (Athleta Patriae, 1980)

A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. (Tanulmányok Budapest Múltjából, 1964.)

A középkori magyar „magánjogi“ írásbeliség első korszaka (XI–XII. század). (Századok, 1963.)

Nemzeti rövényeink 1848- 49-ben. (A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye, 1947/1950)

A magyar zászló és nemzeti színeink múltja, I–II. (Hadtörténelmi Közlemények, 1955., 1957.)

A magyar címer kettőskeresztje. (Turul, 1941)

A magyar címer hármashegye. (Turul, 1942)

A magyar címer kettőskeresztje és hármashalma. (A... Gödöllői... Szent Norbertgimnázium... 1941–42. évkönyve)

A magyar közép- és nagycímer kialakulása. (Levéltári Közlemények, 1965)./

A zselicszentjakabi alapítólevél (Pest legkorábbi említése). (Tanulmányok Budapest Múltjából, 1964)

Buda és Pest, fővárossá alakulásának kezdetei. (Tanulmányok Budapest Múltjából, 1971)

Adatok Budapest főváros Árpád kori történetéhez. (Tanulmányok Budapest Múltjából, 1972)

Óbuda 1355. évi felosztása (Budapest Régiségei, 1976)

I. Lajos királyunk 1375. évi havasalöldi hadjáratáról és, török“ háborújáról (Századok, 1983)

Použitá literatúra:

BERTÉNYI, Iván. Kumorovitz Lajos Bernát. In *Levéltári közlemények*, 63, 1992, s. 230 – 232.

ÉRSZEGI, Géza. Kumorovitz Lajos Bernát. In *Turul*, 68, 1992, s. 49 – 50.

FÉNYI, Ottó. Kumorovitz Lajos Bernát, a jászóvári premontrei kanonokrend tagja. In *Magyar egyháztörténeti évkönyv*, 1, 1994, 10 s.

GERICS, József. Kumorovitz Lajos Bernát. In *Századok*, 126, 1992, s. 500 – 501.

ENCYKLOPÉDIA DEJÍN

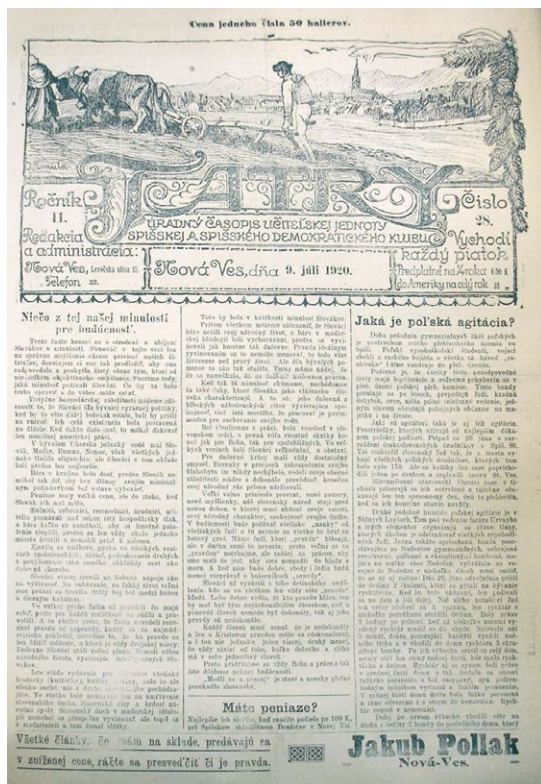
Sukiennice je historická tržnica uprostred hlavného námestia v poľskom Krakove, vnímaná ako jeden z najvýraznejších objektov v tomto významnom meste. Zlaté časy zažila v 15. stor.

Foto: Jozef Jurčišín

- ◀ *Gréckokatolícky chrám sv. Mikuláša v obci Bodružal v okrese Svidník z roku 1658. Od roku 2008 je zapísaný do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Foto: Jozef Jurčišín*

TATRY (1919 – 1922)

Ján DŽUJKO

Po vzniku Československej republiky došlo k postupnému rozvoju slovenského novinárstva na východnom Slovensku. Mnohé periodiká, ktoré tu začali vychádzať boli priekopníkmi slovenskej tlače v danom meste či regióne. Jedným z nich bol aj časopis *Tatry*, ktorý sa stal prvým po slovensky písaným periodikom vydávaným na Spiši.

Tatry začali vychádzať v Spišskej Novej Vsi 8. februára 1919 s podtitulom *Úradný časopis národného výboru Spišskej župy*. Zo začiatku sa tlačili v kníhtlačiarskom podniku Szepesi Lapok. Vydával ich Národný výbor Spišskej župy týždenne na 4 – 16 stranách. Zodpovedným redaktorom bol Elemír Volay, neskôr Jozef Hanula. Cena novín bola 30 halierov, postupne sa však zvyšovala, až v roku 1922 stál výtlačok 1 korunu. V časopise sa v priebehu jeho existencie ustálili pravidelné rubriky:

Besednica, Domáce zvesti, Drobné oznamy, Hospodárske a domáce rady, Hospodárstvo, Chýry, Literatúra, Odkazy redakcie, Šport a turistika, Úradné oznamy, Zdravotníctvo, Zo zahraničia, Žarty.

Už v úvodnom čísle *Tatier* naznačil Ján Rumann dva dôvody, prečo bolo potrebné vydávať tieto slovenské noviny. Prvým bolo to, aby bolo zrejme, že na Spiši nežili len Maďari a Nemci, ale aj Slováci, ktorí boli schopní vydávať vlastné noviny, presadzujúce ich národné záujmy. Druhým dôvodom vydávania periodika bola skutočnosť, že malo prispieť k šíreniu osvety a vzdelávania čitateľov slovenskej národnosti. Už v programových príspevkoch tak *Tatry* nabádali čitateľov k tomu, aby sa hrdo hlásili k slovenskej národnej identite a nepochybovali o svojej národnej príslušnosti.

Situácia na východnom Slovensku, predovšetkým na Spiši, ktorej sa periodikum venovalo po roku 1918, však nebola ideálna. V niektorých úradoch, školách, kostoloch naďalej zotrúvali Maďari, Nemci a maďaróni, brániaci presadzovaniu slovenského národného povedomia a československej štátnosti. Podobne sa správali aj niektorí majitelia obchodov, trafik, reštaurácií a kaviarní. Noviny kriticky vnímali najmä úradníkov, učiteľov, vojakov, kňazov, ktorí podľa nich naďalej reprezentovali „staré pomery“ a nazývali ich „revolučnými živlami“. Priznávali, že časť z bývalých pohoničkov musel štát prevziať, avšak tento stav považovali za dočasný. Vyčítali im

hlavne to, že rozprávali po maďarsky, odmietali prijať slovenský jazyk, organizovali sa v spolkoch, navštevovali vlastné kultúrne podujatia, stávali sa členmi im blízkych politických strán, prostredníctvom ktorých demonštratívne dávali najavo to, že sú maďarskej či nemeckej národnosti a majú negatívny vzťah k novovzniknutej republike. V Slovákoch to potom evokovalo veľmi malú, priam nepatrnú zmenu, čo v nich vyvolávalo neistotu.

Redakcia *Tatier* sa na stránkach novín popri šírení slovenského národného povedomia zaoberala aj politickým, hospodárskym, kultúrnym a spoločenským životom regiónu. To sa snažila skromne doplniť informáciami z domáceho i zahraničného diania. Na periférii jej záujmu nezostávali ani rozličné konflikty medzi slovenskou majoritou a prevažne maďarskou a nemeckou minoritou, ku ktorým dochádzalo práve v súvislosti s vyššie uvedenými snahami.

Tatry zanikli 28. februára 1922. Čitateľom však oznámili, že ďalej budú vychádzať pre roľnícky ľud s názvom *Naša pravda*.

Použitá literatúra:

DŽUJKO, Ján. Prehľad po slovensky písaných novín a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Annales historici Presovienses*, roč. 8, 2008, s. 138 – 154. ISSN 1336-7528.

DŽUJKO, Ján. *Tatry* (1919 – 1922) a formovanie slovenského národného povedomia In *Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska* IV. Ed. Marcela DOMENOVÁ. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2013, s. 95 – 122. ISBN 978-80-89614-04-2

KIPSOVÁ, Mária a kol. *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968. 1074 s.

Tatry (1919 – 1922)

KARPATORUSKÝ POKROK (1924)¹

Ján DŽUJKO

Karpatoruský pokrok začal vychádzať 8. februára 1924 v Užhorode s podtitulom Nezávislý týdeník. Tlačil sa na 4 – 6 stranách v tlačiarňi Škol'naja Pomoše v Užhorode. Zodpovedným redaktorom bol Václav Merhout, ktorý zastával funkciu riaditeľa Všeobecnej mestskej nemocnice v Užhorode a bol členom viacerých tunajších organizácií a spolkov. Časopis bol písaný v českom jazyku. Cena jedného vydania týždenníka bola 50 halierov, mesačné predplatné dve koruny, ročné predplatné 20 korún. V novinách sa postupne sformovali pravidelné rubriky: *Film, Sport, Turistika, Zajímavosti, Zprávy*. Poslednú stranu periodika zaplňala reklama a inzercia. Z obsahovej stránky sa periodikum zaoberalo predovšetkým propagovaním politiky Československej strany socialistickej. Snažilo sa tiež prispieť k zlepšeniu postavenia českých štátnych zamestnancov pôsobiacich na Podkarpatskej Rusi ako súčasť Československej republiky.

Formou krátkych správ informovalo o aktuálnom dianí v Užhorode i v ďalších častiach tohto regiónu. Informácie zo zahraničnopolitického diania sa na stránkach týždenníka vyskytovali sporadicky.

Už v prvom čísle sformuloval týždenník v úvodníku svoje poslanie. Chcel prispieť ku konsolidácii pomerov na Podkarpatskej Rusi. V rámci hospodárstva, najmä v oblasti poľnohospodárstva, ktoré živilo obyvateľstvo, avšak bolo na nízkom technickom stupni vyspelosti. Podporu si zasluhoval aj rozvoj remesiel a budovanie serióznych obchodných vzťahov. Pokrok bol potrebný tiež v oblasti vzdelávania, pretože negramotnosť spôsobovala to, že Rusin bol iba bábku v rukách podvodníkov a vydieračov. Pozornosť sa vyžadovalo verejné zdravotníctvo a boj proti alkoholizmu, najmä v oblasti Verchoviny. Podobne v oblasti verejnej správy bolo potrebné vykonať mnoho zmien. Medzi západnou a východnou časťou Československej republiky bol obrovský rozdiel. Preto na Podkarpatskej Rusi mali byť nosi-

1 Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 1/0111/21 *Rusíni, ich politická elita a medzivojnové Československo (1919 – 1939)*.

teľmi pokroku Česi. Ak mal byť skutočný a trvalý, bolo potrebné vybrať sa cestou, ktorá nepodceňovala rusínske obyvateľstvo. Malo dôjsť k zblíženiu českého živlu s tunajším obyvateľstvom a inteligenciou. Česi nesmeli ostať ako osamotená zvláštna spoločnosť, pretože by tak pôsobili odpudzujúco ako uzavretá vládnuca vrstva.

Karpatoruský pokrok začal vychádzať 8. februára 1924, no už 4. júna toho istého roku vyšiel poslednýkrát. Aj keď v podtitule deklaroval, že je nezávislým periodikom, bol pod vplyvom Československej socialistickej strany. Vyšiel krátko pred prvými parlamentnými voľbami na Podkarpatskej Rusi. Do volieb propagoval politiku tejto strany a jej členov. Snažil sa osloviť predovšetkým českú inteligenciu žijúcu v tejto časti republiky. Obhajoval najmä práva tu pracujúcich štátnych zamestnancov a čiastočne legionárov – vojnových invalidov. Na svojich stránkach prinášal aj krátke správy týkajúce sa predovšetkým politického, hospodárskeho, národnostného a kultúrneho diania v Užhorode, ale i širšom regióne.

Použitá literatúra:

DŽUJKO, Ján. Karpatoruský pokrok (1924) – Týždenník Československej strany socialistickej. In *Dejiny : internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, roč. 12, 2017, č. 2, s. 73 – 82. ISSN 1337-0707

Karpatoruský pokrok - 1924

RECENZIE ANOTÁCIE

Výletná loď Bohemia kotviaca v obci Kvakovce pri brehu vodnej nádrže Domaša je jednou z novších veľmi využívaných turistických atrakcií v tomto regióne.

Foto: Jozef Jurčíšin

- ◀ *Piazza Navona je najväčšie námestie hlavného mesta Talianska Ríma, jedno z najznámejších a najvyhľadávanejších, charakteristické svojím úzkym pretiahnutým tvarom. Za svoj dnešný vzhľad vďaka pápežovi Inocentovi X., ktorý po svojom zvolení v roku 1644 začal s prestavbou priestoru slúžiaceho od antických čias športovým súťažiam.*

Foto: Nadežda Jurčíšinová

Олександр ГОЛОВКО. *Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.)*. Київ : Академперіодика, 2021. 600 с. ISBN 978-966-02-96-89-3

Вивчення історії взаємин Русі та Польщі періоду Середньовіччя має в Україні давні традиції. Та попри значну кількість праць, що торкаються окремих питань русько-польського дискурсу тієї доби, на цьому терені ще й досі залишається чимало непізнаного, дискусійного, суперечливого. Яскравим свідченням цього є ґрунтовна монографія, присвячена історії відносин Русі та Польщі на тлі міжнародного життя Європи упродовж X – першої половини XIII ст. Її автор – знаний в Україні та за її межами вчений-медієвіст Олександр Головка.

Цікавість до вивчення цієї проблематики у нього зародилася майже пів століття тому. В далекому 1972 – 1973 навчальному році тоді ще третьокурсник історичного факультету Харківського університету О. Головка ознайомився із записами давньоруських літописів та деяких інших джерел, які містили інформацію про відносини Давньоруської і Польської держав упродовж X – XIII ст. Зацікавлення переросло у студентське дослідження, результатом якого стала дипломна робота, у якій висвітлювалися взаємини цих двох слов'янських країн на основі давньоруського літописання початку XII ст. Потяг до науки привів О. Головка в аспірантуру Інституту історії АН України, де під керівництвом доктора історичних наук Миколи Котляра він захистив кандидатську дисертацію на тему «Політичні відносини Русі і Польщі (X – перша третина XIII ст.)». Згодом на її основі було підготовлено і видано окрему монографію. У 2006 р. О. Головка став доктором історичних наук, успішно захистивши дисертацію «Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи (X – перша половина XIII ст.)».

У доробку вченого – низка ґрунтовних видань, а саме: «Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв.» (Київ, 1988), «Князь Роман Мстиславович і його доба. Нариси історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII ст.» (Київ, 2001), «Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи Раннього та класичного середньовіччя» (Київ, 2006), «Князь Мстислав Мстиславич Удатний та його доба» (Кам'янець-Подільський, 2017). Крім того, О. Головка уважно стежить за поступом медієвістики в нашій країні та є укладачем довідника «Історики-медієвісти сучасної України» (Кам'янець-Подільський, 2016, 2019), який постійно доповнює свіжою інформацією. І ось перед нами нова праця вченого, яка не дублює попередні, а враховує, на чому акцентує й сам автор, «зауваження і побажання інших дослідників» (с. 509). При підготовці книжки О. Головка врахував їхні напрацювання останніх десятиліть з окресленої проблематики та зовано переглянув усі «можливі для аналізу теми джерела» (с. 509).

У ґрунтовній передмові О. Головка проаналізував історіографію та джерельний матеріал щодо вивчення відносин Русі та Польщі X – XIII ст. Серед перших дослідників, що торкалися цієї теми, вчений називає російського історика

й письменника М. Карамзіна та німецького науковця Р. Рьопеля, який, разом із В. Арндтом, підготував до видання в XIX-му томі фундаментальної серії середньовічних джерел *«Monumenta Germaniae Historica»* давні польські аннали (рочники). Відтак О. Головка аналізує науковий доробок учених другої половини XIX – початку XX ст. Передусім звертає увагу на праці тих медієвістів, які досліджували польсько-руські взаємини крізь призму правління окремих представників династії П'ястів: Й. Карловича, А. Левицького, Т. Войцехівського, С. Смолька, К. Гурського, Л. Дроби. Чимало сюжетів з історії польсько-руських відносин міститься в узагальнюючих працях таких відомих львівських учених, як В. Абрахам, Д. Зубрицький та І. Шараневич. У Львові було видано й три томи польських середньовічних пам'яток *«Monumenta Poloniae Historica»*, які підготував знаний археограф А. Бельовський. Не оминув увагою О. Головка і випускників Санкт-Петербурзького, Харківського й Київського університетів (Ф. Успенського, М. Дашкевича, В. Бузескула, І. Лінниченка, О. Шахматова, М. Грушевського), які у своїх наукових студіях теж торкалися питання взаємин Русі та Польщі.

У міжвоєнний період різні аспекти відносин двох слов'янських країн досліджували такі вчені, як М. Кордуба, І. Крип'якевич, В. Ляскоронський, О. Савич, С. Білецький, В. Пічета, Б. Греков, В. Мавродін, Б. Влодарський, Р. Якимович, А. Вількевич-Вавжиньчикова, К. Малечинський. Аналізуючи здобутки славістів другої половини XX ст. у царині вивчення історії Давньоруської та Польської держав, О. Головка звертає увагу на монографії та статті В. Пашуто, В. Королюка, Я. Зінчука, І. Шекери, Я. Ісаєвича, М. Свердлова, Н. Щавелевої, Б. Влодарського, С. Кучинського, Г. Ловмянського, Г. Лябуди, Г. Роде та деяких інших учених. Сучасну історіографію малодосліджених та суперечливих питань польсько-руських відносин репрезентують праці М. Кучинки, М. Парчевського, В. Ляски, А. Юсуповича, А. Поппе, О. Карпова, І. Колінгера, К. Беніскевича, О. Назаренка, М. Котляра, М. Бартніцького, В. Нагірного, Л. Войтовича, Д. Домбровського, В. Александровича, Н. Міки, М. Волощука, А. Федорука, Д. Харді, І. Паршина, О. Мартинюка, О. Кібіня.

Багатим є також джерельний матеріал, який стисло охарактеризовано у передмові. Йдеться, передусім, про твори давньоруського літописання: *«Повість временних літ»*, *Київський літописний звід XII ст.*, *Галицько-Волинський літопис кінця XIII ст.*, *Новгородський*, *Суздальський*, *Воскресенський*, *Ніконовський* та інші літописи. Цікаву інформацію вчений віднайшов також у *«Патерику»* Києво-Печерського монастиря, у *«Повчанні дітям»* князя Володимира *«Мономаха»*, *«Повісті про осліплення Василька»*. Значну увагу О. Головка приділив і польським хронікам XII ст. Галла Аноніма і Вінцентія Кадлубка, Великопольській хроніці, численним польським анналам (рочникам) та пам'яткам пізньої польської хронографії XV – XVII ст. Важливе значення для дослідження теми мають німецькі хроніки Тітмара Мерзебурзького та Ламберта Герсфельдського, Гільдесгаймські й Магдебурзькі аннали, матеріали канцелярії римської курії, а також свідчення чеських, угорських, скандинавських та візантійських авторів.

Слід відзначити, що передмову увиразнюють подані тут фото окремих істориків, зображення деяких хроністів та уривки з джерел. Унаочнення чорно-білі, але виразні та якісні. Позитивним моментом рецензованої праці є також чітке окреслення О. Головком *«деяких загальних методологічних питань, пов'язаних з*

проблемами зовнішньої політики і міжнародних відносин», а також обґрунтування хронологічних рамок дослідження: кінець X – перша половина XIII ст. (с. 40-45). Нижня хронологічна межа збігається з процесом формування державності Русі та Польщі і обумовлюється початком налагодження відносин між ними. Верхній часовий рубіж пов'язується із першим етапом трансформації суспільно-політичного життя у Східній Європі, спричиненого вторгненням монголів (с. 45).

Основна частина монографії складається з п'яти розділів. Перший із них має назву «Становлення відносин Русі і Польщі (кінець X – середина 30-х років XI ст.)» (с. 47-143). Тут О. Головка докладно розглянув початковий етап налагодження міждержавних контактів між двома країнами, проаналізував становище Русі та Польщі на світанку другого тисячоліття, охарактеризував політику їхніх володарів щодо печенігів, простежив перебіг і наслідки походу польського князя Болеслава I «Хороброго» на Київ 1018 р., висвітлив боротьбу між його нащадками та розкрив особливості міжнародних відносин у Центральній Європі у другій половині 20-х – на початку 30-х років XI ст.

Професор О. Головка наголошує передусім на тому, що джерела дозволяють відтворити більш-менш цілісну картину середньовічного минулого Польщі, починаючи десь із 60-х років X ст. Однак процес суспільно-політичного становлення польських спільнот зародився значно раніше. Можливо, першим державним формуванням поляків було Віслянське князівство, про існування якого довідуємося з «Життя св. Мефодія» (третя чверть IX ст.). Попри спротив, віслянський князь все-таки опинився в залежності від великоморавського володаря Святополка. У цьому контексті О. Головка намагається пролити світло на досить запутане питання, навколо якого досі точаться дискусії, про загадкову племінну спільноту лендзян. Учений схиляється до думки, що «лендзяни – це друге найменування віслян» (с.49).

Логічно й переконливо, спираючись на свідчення різних джерел, О. Головка виклав свої міркування щодо так званої «чеської теорії», яка пов'язана із Установчою грамотою Празького єпископства 973 р. (автор в двох місцях помилково називає цю церковну структуру архієпископією). У цьому документі йдеться про входження до складу Празької дієцезії території Малої Польщі, а також земель до річок Буг і Стир (на заході цього регіону мешкали волиняни, а на північному заході – прикарпатські хорвати). Вчений поділяє погляди тих істориків, які вважали, що землі Побужжя входили до складу Чеського князівства зі столицею в Празі, а в 981 (чи в 979) році їх підкорив і приєднав до своїх володінь великий київський князь Володимир Святославович. Наприкінці X – на початку XI ст. джерела, як влучно зауважив учений, уперше фіксують топонім «Польща» та етнонім «поляки» (с. 59-60).

Спираючись на свідчення «Повісті временних літ» та на повідомлення хронік Тітмара Мерзебурзького, Галла Аноніма й Вінцентія Кадлубека, О. Головка простежує хід і наслідки походу 1018 р. польського володаря Болеслава I «Хороброго» на Київ. Як наголошує автор, попри значну увагу дослідників, чимало питань, пов'язаних із цією збройною виправою, залишається до кінця не з'ясованими та дискусійними. Передусім він спростовує деякі міфологізовані свідчення у джерелах, які не збігаються з реаліями тогочасся. Одну з таких популярних у подальшій польській хронографії легенд створив (чи поширив)

Галл Аннонім. Цей хроніст, зокрема, стверджує, що при вступі до Києва князь Болеслав I «Хоробрий» вдарив мечем у Золоті ворота. Удар був такий сильний, що на мечі навіть з'явилося пощерблення. На початку XIV ст. нібито саме цей меч-щербець став однією з регалій влади польських правителів. Насправді Золотих воріт у 1018 р. в Києві ще не було, а меч-щербець було виготовлено у другій половині XII – першій половині XIII ст. (с. 105).

Заслуговують на увагу і розрахунки О. Головка щодо чисельності військ Болеслава I «Хороброго» та його союзника Святополка і з'ясування однієї з головних причин невдачі їх супротивника Ярослава Володимировича у битві на березі річки Західний Буг. Після цієї поразки військо Болеслава I «Хороброго» і Святополка пододало шлях десь у 500 км і через три тижні підійшло до Києва. Висвітлюючи події, пов'язані з перебуванням Болеслава I «Хороброго» в Києві, вчений спростовує тезу про те, що Святополк був його маріонеткою. Разом з тим, вважає О. Головка, польський князь не бажав і продовження конфронтації з Ярославом Володимировичем. Учений не погоджується з думкою тих істориків, які вважають нібито Болеслав I «Хоробрий» мав намір поділити Русь на уділи, адже на той час країну вже було поділено «на самостійні володіння» (с. 116-117). Справжня мета походу – «посадити в Києві підконтрольного полякам володаря, – наголошує автор, – не була досягнута» (с. 118-119). Тож Болеслав I «Хоробрий», не бажаючи підтримувати Святополка у подальшій боротьбі з Ярославом, пограбував і покинув Київ. Після смерті 1025 р. Болеслава I «Хороброго» у Польщі розгорілася боротьба між його нащадками. Ситуацією скористався великий князь київський Ярослав Володимирович, який 1031 р. здійснив разом із братом Мстиславом похід на Польщу. В результаті, до складу Русі було повернуто «Червеньські гради», захоплені Болеславом I «Хоробрим».

Другий розділ рецензованого видання має назву *«Польща і Русь на міжнародній арені Європи (кінець 30-х років XI – перша третина XII ст.)»*. У ньому автор зацентрував увагу на таких питаннях: нормалізація відносин Русі та Польщі наприкінці 30-х – протягом 40-х років XI ст.; європейська політика Русі наприкінці 60-х – упродовж 70-х років XI ст.; русько-польські відносини у 80-х роках XI – на початку XII ст.; східна політика польського князя Болеслава III «Кривоустого» у першій третині XII ст.

Як відомо, наприкінці 30-х років польським князем став Казимир I «Відновитель», якому довелося відроджувати державу після міжусобної боротьби. Одним із нагальних завдань для нього, як відзначає О. Головка, була проблема нормалізації відносин із Києвом. Новий польський правитель одружився з руською княжною, і цей шлюб, як вважає автор, «було пов'язано з початком нового етапу у розвитку відносин Русі і Польщі» (с. 145). Підтримуючи Казимира I «Відновителя», князь Ярослав Володимирович здійснив у 1041 р. похід проти Мазовецького князівства, яке виокремилася зі складу Польської держави. Однак ця збройна виправа виявилася безрезультатною. Тож 1047 р. великий князь київський вже разом із поляками знову вирушив у похід на Мазовію. Як наслідок, Мазовецьке князівство було повернуто до складу Польської держави.

У контексті висвітлення європейської політики Русі кінця 60-х – 70-х років XI ст. О. Головка розглядає похід на Київ польського князя Болеслава II «Сміливого». Ця акція відбулася 1069 р. і мала на меті, як наголошує автор, повернути

владу князеві Ізяславові Ярославичу. В результаті, Ізяслав знову утвердився на київському престолі, однак у 1073 р. був вигнаний своїм братом Святославом і в пошуках прихистку подався до Польщі. Він сподівався, що Болеслав II «Сміливий» вдруте йому допоможе. На Русі розгорілася чергова криза в державному управлінні, яка згодом, за переконанням О. Головка, «отримала загальноєвропейський резонанс» (с. 166). Дослідник докладно простежує зовнішньополітичні зусилля Ізяслава Ярославича, спрямовані на те, щоб знову утвердитися в Києві.

На той час між німецьким правителем Генріхом IV і папою Григорієм VII розгорілася боротьба за інвеституру. Кожен шукав на цьому шляху союзників. Поляки вигнали князя Ізяслава Ярославича, і він зустрівся з Генріхом IV, аби той посприяв йому у відновленні прав на престол. Водночас Ізяслав відрядив сина Ярополка до Рима. Там Ярополк намагався переконати папу Григорія VII допомогти батькові повернути княжий престол. І тільки після смерті Святослава Болеслав II «Сміливий» вирішив підтримати Ізяслава і виділив йому у підмогу збройний загін. Адже, як слушно відзначає О. Головка, через сприятливу ситуацію особиста участь польського правителя у поході на Русь виявилася не потрібною і претензії Ізяслава було вирішено у мирний спосіб (с. 179-180).

В останнє двадцятиріччя XI ст. у внутрішньополітичному житті як Русі, так і Польщі посилюються відцентрові тенденції. Головними союзниками Польщі в цей період стають Ізяславові сини – Ярополк (князь волинський і турівський) та Святополк (у 1093 – 1113 роках великий князь київський). Спираючись на свідчення джерел, О. Головка доводить, що тогочасна польська зовнішня політика на сході була не надто активною (с. 184-198). Ситуація змінюється з утвердженням на троні в Кракові князя Болеслава III «Кривоустого» (1102 – 1138), який одружився зі Святополковою донькою Збиславою. Навколо дати укладення цього шлюбу тривають дискусії, тож О. Головка намагається прояснити ситуацію і вважає, що весілля Збислави з Болеславом III «Кривоустим» могло відбутися «в середині або у другій половині грудня 1103 р.» (с. 201). Воюючи зі своїм (зведеним) братом Збігневом, князь Болеслав III Кривоустий звертався по допомогу до Святополка Ізяславича.

Невдовзі після приходу до влади в Києві Володимира Всеволодовича «Мономаха» (1113 – 1125) у Південно-Західній Русі розгорілася міжкнязівська війна, у яку втрутилися й поляки. Вчений докладно простежує перебіг цього протистояння, в ході якого польський воєвода Петро Власт, виконуючи завдання Болеслава III «Кривоустого», викрав перемишлянського князя Володаря Ростиславича, що суттєво послабило позиції Володимира «Мономаха». У 30-х роках XII ст. поляки проявляли інтерес до подій на Прикарпатті, але, на думку О. Головка, тогочасна східна політика Кракова не мала істотного впливу «ні на розвиток міждержавних стосунків у Центральній Європі, ні на внутрішньополітичну ситуацію в обох слов'янських країнах» (с. 221).

Третій розділ має назву «Руські і польські князівства в другій і третій третинах XII – на початку XIII ст.». Дослідник, зокрема, докладно висвітлив питання відносин руських і польських князівств в окреслений період та простежив перебіг і наслідки походу галицько-волинського князя Романа Мстиславовича на Польщу у червні 1205 р.

Дослідник цілком аргументовано акцентує на тому, що військово-політичний союз Русі і Польщі, який із середини XI ст. суттєво впливав на міжнародне життя Центральної і Східної Європи, а також допомагав верховним правителям обох держав у відносинах з іншими країнами та був гарантом збереження їхньої влади у боротьбі з внутрішньою опозицією, з часом став втрачати своє значення. А тому в середині 30-х років XII ст. чільні представники правлячих династій Русі та Польщі (великі князі й принцепси) прагнули відродження тісних політичних контактів (с. 227). Як доводить учений, досить активними були відносини між великим князем київським Всеволодом Ольговичем (1139 – 1146) і верховним володарем Польщі Владиславом II «Вигнанцем» (1138 – 1146). У 1142 р. було укладено шлюб Всеволодової доньки з Владиславовим сином Болеславом «Високим». Відтак у ході боротьби із супротивниками Всеволод Ольгович та Владислав II «Вигнанець» допомагали один одному під час військових кампаній.

У 1146 р. польським верховним володарем став Болеслав IV «Кучерявий», який теж підтримував військово-політичні стосунки з руськими князями. Підтвердженням цьому став похід поляків і русичів у Балтійський регіон 1147 р. Щоправда, як слушно підсумовує О. Головка, *«в 70-х роках XII ст. у відносинах Русі і Польщі остаточно спостерігається перехід до системи взаємин, побудованих на засадах поліцентризму. З боку Польщі головним політичним центром цієї міждержавної взаємодії залишався Краків, проте він представляв у зовнішній політиці не всю Польщу, а відповідне Краківське князівство, на Русі в стосунках із західнослов'янською країною головними стають князівства Волинської землі і Галицьке князівство»* (с. 248).

Наприкінці XII – на початку XIII ст. провідну роль у політичному житті Волині й Галичини став відігравати князь Роман Мстиславич. Тож О. Головка приділяє значну увагу діяльності цього володаря. Як відомо, у його науковому доробку є й окрема монографія про Романа Мстиславича. Однак на цей раз учений, з урахуванням нових досліджень, в певному сенсі корегує і власні попередні висновки щодо внутрішньої та зовнішньої політики цього володаря. Це стосується передусім подій громадянської війни, що охопила Галичину на межі 80 – 90-х років XII ст., коли тодішній волинський князь Роман Мстиславович зробив невдалу спробу утвердитися в Галичі.

Ця війна привернула увагу князів з інших східнослов'янських земель, а також правителів Польщі й Угорщини. Так, Романа Мстиславича підтримав великопольський князь Мешко III «Старий», який сподівався, що в разі потреби він допоможе йому. Однак Мешко III «Старий» прорахувався. Коли після смерті малопольського володаря Казимира II «Справедливого» він вирішив зайняти краківський престол, то Роман Мстиславич виступив на боці малолітніх синів покійного князя, який був його дядьком. Вирішальна битва між супротивниками відбулася 13 вересня 1195 р. на березі річки Мозгава. Саме Роман Мстиславович очолював військо на полі бою, перебіг і наслідки якого О. Головка простежив скрупульозно. Як відомо, взимку 1198/99 років Роман Мстиславич все-таки об'єднав під своєю владою Галичину й Волинь. Крім іншого, О. Головка приділив значну увагу походу Романа Мстиславича на Польщу в червні 1205 р. При висвітленні перебігу цієї збройної виправи, яка завершилася загибеллю галиць-

ко-волинського володаря під Завихвостом, учений постійно апелює до джерел та суджень істориків, намагаючись відтворити реальний хід подій.

Четвертий розділ рецензованої книжки має назву *«Взаємини волинської і галицької земель з польськими князівствами в першій третині XIII ст.»*. У ньому автор висвітлив питання угорсько-польсько-руських відносин, простежив хід і наслідки збройної виправи волинських князів Данила і Василька Романовичів під Каліш у 1229 р., охарактеризував становище Балтійського регіону, Волинського і Мазовецького князівств наприкінці 30-х років XIII ст., вийшовши дещо за окреслені вище хронологічні рамки.

Професор О. Головка відзначає, що загибель Романа Мстиславича спричинила кризу Галицько-Волинської держави, що знайшло свій прояв у тривалих багатолітніх конфліктах. Він характеризує їх як громадянську війну, що тривала з перервами до серпня 1245 р., тобто понад сорок років (с. 317). Упродовж усього цього періоду в непросту ситуацію, що склалася в південно-західних регіонах Русі, постійно втручалися угорські королі та володарі східних князівств удільної Польщі. Вони виношували плани підкорення чи поширення свого впливу на галицько-волинських землях. Першими до такого кроку вдалися угорський король Андрій II та краківсько-сандомирський князь Лешек «Білий», син Казимира II «Справедливого».

Спадкоємці Романа Мстиславича, його малолітні сини Данило і Василько, були змушені різними способами доводити своє право на батьківську спадщину. У 1214 р. Андрій II та Лешек «Білий» провели перемовини у Спиському замку (нині – територія Словаччини), в ході яких обговорили питання про спільні дії щодо Галичини, де тоді правив Володислав Кормильчич. В рамках підписання міждержавної угоди передбачалося також укладення матримоніального союзу шляхом одруження Лешекової доньки Соломії з Андрієвим сином Коломаном. Урешті-решт Коломана було короновано королем Галичини.

Висвітлюючи питання польсько-руських відносин у період другого і третього десятиліття XIII ст., учений зосереджується на діяльності князя Мстислава Мстиславича «Удатного», з донькою якого – Анною – згодом одружився Данило Романович. Про правління Мстислава «Удатного» О. Головка у свій час підготував і видав окрему монографію. На цей раз, крім іншого, приділяє увагу стосункам Мстислава «Удатного» з Лешеком «Білим». Краківсько-сандомирський князь мав намір запросити Мстислава «Удатного» на галицький престол і в такий спосіб *«вирішити проблему відновлення польського впливу на Прикарпатті»*. Відтак О. Головка простежує перипетії боротьби Мстислава «Удатного» за Галичину, висвітлює його відносини із зятем Данилом Романовичем, який став княжити у Володимирі. Узимку 1221/22 років князь Данило уклав угоду з Лешеком «Білим», який упродовж кількох наступних років не вдавався до ворожих акцій проти братів Романовичів (с. 377-378).

Наприкінці 20-х років Данило Романович став відігравати дедалі активнішу роль у політичному житті Волині та сусідніх польських земель. У 1229 р. Данило та Василько Романовичі у союзі з мазовецьким князем Конрадом здійснили похід у Велику Польщу проти Владислава «Лясконогого». Спираючись на свідчення джерел, О. Головка докладно описує пербіг цієї збройної виправи. Союзники оточили велике місто Каліш і спустошили навколишні території та

кілька сіл у Силезії. Перемовини з містянами завершилися укладенням угоди. Цей похід, як підсумовує О. Головка, був для братів Романовичів *«вкрай важливим передусім тим, що в цей час фактично змінилася ситуація у взаєминах руських і польських князівств. Тепер не польські володарі, а князі Волині починають переважати в цих відносинах»* (с. 400).

Серйозним чинником, на який невдовзі довелося зважати князю Данилу, стало утвердження в Мазовії німецьких рицарів. У цьому контексті О. Головка простежує процес створення тут Ордену пруських рицарів Христових, який мав протидіяти нападам язичницьких племен Балтійського регіону. У наукових колах він отримав визначення як Добжинський орден. Мазовецький князь Конрад вирішив дозволити добжинським рицарям поселитися в Дорогочині, який тоді належав Данилові Романовичу, що викликало його спротив. Професор О. Головка обґрунтовує власну версію щодо успішного походу в березні 1238 р. князя Данила проти Добжинського ордену. В результаті, цей орден припинив своє існування, *«його рицарі були захоплені у полон, а Дорогочинська волость повернулася до володінь Романовичів»* (с.426).

Останній, п'ятий, розділ монографії має назву *«Польща і Східна Європа в 40-х – на початку 60-х років XIII ст.»*. Тут дослідник охарактеризував відносини держави князів Романовичів з Малою Польщею й Мазовією у 40-х – першій половині 50-х років XIII ст., а відтак простежив події, які відбувалися в цих державних утвореннях і в Литві в умовах походів монгольського воєначальника Бурундая (друга половина 50-х – початок 60-х років XIII ст.).

Учений відзначає, що наприкінці 30-х – на початку 40-х років в історії народів Східної і Центральної Європи розпочинається нова доба. Вона була спричинена наслідками вторгнення взимку 1237/38 року монгольських військ хана Батия у Східну, а в 1241 р. – і в Центральну Європу. Після цього у нижньому Поволжі постало монгольське політичне утворення, яке досить швидко трансформувалося у повноцінну державу – «Орду». Тож володарі руських і польських князівств у своїй зовнішній політиці були змушені зважати на *«можливу реакцію з боку ординців»* (с. 430-431). Та попри це, Данило і Василько Романовичі активно розбудовували Галицько-Волинську державу, втручалися в конфлікти у Малій Польщі, формували коаліції з одними польськими князями проти інших. Руські дружини неодноразово брали участь у бойових діях на польських теренах, про що докладно висвітлено в цьому розділі. Крім того, автор також акцентує на відносинах братів Романовичів з угорським королем Белою IV, з папою Інокентієм IV, литовськими князями, ординськими ханами та воєначальниками.

Невдовзі після монгольської навали хана Батия нарешті було покладено край зазіханню угорського короля Бели IV та його зятя Ростислава Михайловича на панування в Галичі. Допомогати їм у боротьбі за Галич проти Данила і Василька Романовичів зголосилися і деякі польські князі, на чому аргументовано акцентує О. Головка. Вирішальна битва відбулася у 1245 р. під Ярославом. Крім Бели IV, військову допомогу Ростиславу Михайловичу надав сandomirський князь Болеслав V *«Сором'язливий»*. Натомість Романовичів підтримав мазовецький правитель Конрад, литовський володар Міндовг, половецькі заго-ни. Під Ярославом князь Данило та його союзники здобули перемогу і, таким чином, підсумовує О. Головка, завершилася сорокалітня війна Романовичів

у справі збирання батьківської «вотчини» (с. 458). Відтак Данило Романович став союзником Бели IV і навіть втрутився у боротьбу за спадок австрійських герцогів Бабенбергів. Автор, зокрема, докладно висвітлює участь Данила Романовича у складі коаліції на чолі з Белою IV у війні проти чеського короля Вацлава I та його сина Пршемисла Отакара II. Дружини Романовичів неодноразово брали участь у бойових діях на польських теренах, разом із польськими союзниками здійснювали збройні виправи в Балтійський регіон і до Чехії, хід яких докладно висвітлено в цьому розділі.

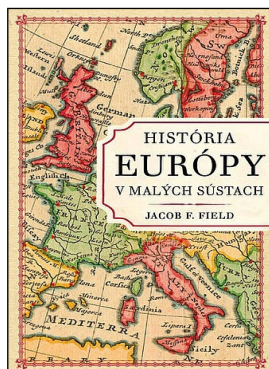
У стислій післямові О. Головка прозрадив окремі моменти свого зацікавлення русько-польськими відносинами X – першої половини XIII ст. Крім того, тут учений дещо конкретизував вибір верхньої хронологічної межі свого дослідження та влучними штрихами окреслив долю Галичини й Волині від останніх десятиліть XIII – до кінця XIV ст.

Суттєво увиразнює монографію поданий тут чималий блок ілюстрацій. Вони якісні та структуровані за розділами. Однак назви до ілюстрацій №8 першого розділу (с. 516) та №5 четвертого розділу (с. 537) – базиліка Внебовзяття Пресвятої Діви Марії у Гданську та костел Внебовзяття Пресвятої Діви Марії у Кракові, можливо, краще прозвучали б у традиційну для українців варіанті – базиліка та костел Успіння Пресвятої Богородиці. У книжці знаходимо також «Хронологічний вказівник», стислу бібліографію з теми дослідження, «Покажчик авторів», до чиїх праць апелює науковець, та «Покажчик головних історичних постатей». На нашу думку, тут варто було б вмістити генеалогічну таблицю володарів, які згадуються на сторінках монографії.

Отже, упродовж X – першої половини XIII ст. в історії відносин Русі та Польщі відслідковуються як позитивні, так і прикрі моменти. З одного боку, між правителями обох країн укладалися мирні угоди і взаємовигідні династичні шлюби, а з іншого боку – мали місце підступні вчинки, здійснювалися військові вторгнення, що супроводжувалися спустошенням значних територій та захопленням бранців. До таких контраверсійних дій руських і польських князів спонукали різні обставини, на яких упродовж усієї студії і акцентує Олександр Головка. Його монографія є чи не першим в українській історіографії системним дослідженням, яке охоплює вивчення такого великого часового проміжку з історії русько-польських відносин.

Все це у висліді дає підстави твердити, що ґрунтовна праця О. Головка стане в нагоді студентам, аспірантам, викладачам вишів, зокрема при підготовці лекційних курсів з історії Центрально-Східної Європи, ну а науковців-медієвістів спонукатиме до подальших досліджень з окресленої проблематики.

Ігор Лихтей

Nová monografia anglického historika Jacoba F. Fielda sa – ako už názov napovedá – obsahovo týka histórie Európy. V jednotlivých kapitolách pristupuje autor k prezentácii dejín vedecko-populárnym štýlom, pričom kladie dôraz na chronologickú postupnosť.

Kniha *História Európy v malých sústach* je rozdelená do piatich kapitol, ktoré čitateľovi podávajú základný, no vecný obraz o klasickej antike, stredoveku, reformácii a osvietenstve, veku revolúcií, Európe v kríze a súčasnej Európe. Vzhľadom na obširnú tematiku a aj napriek pomerne malému rozsahu sú v texte zahrnuté všetky dôležité historické medzníky, ktoré dopĺňa taktiež obrazová príloha. Z nej zaujmú najmä mapy prezentujúce územný vývoj jednotlivých štátov, ako napríklad Rímsku ríšu v čase svojej najväčšej rozlohy v roku 117, Karolínsku ríšu za Karola Veľkého v roku 814 či Habsburskú ríšu v roku 1550 a mnohé ďalšie. Autor do kontextu jednotlivých kapitol zahrnul takisto krátke životopisy významných Európanov, ktorí sa na chode dejín v stanovených obdobiach rôzne angažovali. Zo staroveku možno menovite spomenúť Sokrata, Alexandra Veľkého, zo stredoveku Janu z Arku a novovekých dejín napr. Ľudovíta XIV. či Napoleona Bonaparte. Popisované sú vzhľadom na mieru dôležitosti najmä osobnosti, ktoré európske dejiny ovplyvnili vo filozofickej a politickej oblasti. Okrajovo však autor obrátil svoju pozornosť aj na umenie a veľikánov, ktorí v ňom zanechali nezmazateľnú stopu. Obzvlášť preto zaujmú časti týkajúce sa renesancie či renesančného humanizmu, v ktorých je popisovaná rivalita a umelecké napredovanie v Taliansku, kde vtedajšie elity zápasili o prestíž a podporu umelcov. Text dopĺňajú tiež ukážky známych diel (aj keď len v čiernobielej podobe) ako napríklad Posledná večera od Leonarda da Vinciho, ktorá je považovaná za jeho najslávnejšie a zároveň najlepšie dielo. Za pridanú hodnotu knihy okrem iného možno považovať aj popisy jednotlivých etnolingvistických skupín a ich postupné rozširovanie. V tejto súvislosti sú do obsahu zahrnuté aj kapitoly týkajúce sa Keltov, Germánov a Slovanov. V jadre monografia zaujímavým spôsobom predkladá vzostupy a pády mocných európskych dynastií, pričom dbá na historickú presnosť a určitú nadväznosť. Kapitoly sú teda chronologicky prepojené zaujímavým spôsobom, ktorý čitateľa motivuje pokračovať k preskúmvaniu ďalšieho obsahu.

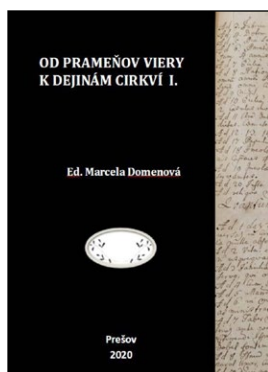
V záverečnej časti monografie sa autor venuje dejinám dnešnej Európy od konca druhej svetovej vojny až po súčasnosť. Detailne popisuje dôležité udalosti ako začiatok studenej vojny či rozpad Zväzu sovietskych socialistických republík a revolúcie v roku 1989. Obzvlášť zaujímavá je kapitola venovaná situácii a následnej vojne v Juhoslávii. V poslednej kapitole sa autor zameria na Európu a globálnu finančnú krízu, kde popisuje krach bánk a rýchlo sa šíriacu ekonomickú nestabilitu, pričom poukazuje aj na problémy vedúce k vysokej nezamestnanosti.

Kniha *História Európy v malých sústach* je pozoruhodným dielom datujúcim mimoriadne zaujímavú tematiku, ktorá dodnes fascinuje ako odborníkov, tak i verej-

nosť. Autor poňal spracovanie európskych dejín v celku interesantným spôsobom, ktorý dozaista zaujme nejedného čitateľa a množstvom faktom obohatí jeho doterajší historický prehľad.

Pavol Vlček

Marcela DOMENOVÁ (ed.). *Od prameňov viery k dejinám cirkví I.* Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2020. 143. s. ISBN 978-80-555-2585-3

Zborník prác *Od prameňov viery k dejinám cirkví, I. zv.* je venovaný prameňom k mladším cirkevným dejinám (18. – 20. storočie). Zborník je čiastkovým výstupom projektu VEGA č. 1/0651/19 *Pramene k cirkevným a duchovným dejinám východného Slovenska*. Publikovaniu zborníka predchádzala medzinárodná vedecká konferencia, ktorá sa konala na Prešovskej univerzite v decembri v roku 2019, kde účastníci prezentovali svoje výskumy z oblasti dejín evanjelickej, rímskokatolíckej a gréckokatolíckej cirkvi. Autori vo svojich štúdiách venovali pozornosť rôznorodým písomným prameňom úradného, ale aj literárneho charakteru a tiež sakrálnym pamiatkam.

Zborník pozostáva z deviatich štúdií. Autorkou úvodnej štúdie je Lucia Šteflová, ktorá sa vo svojom príspevku zaoberá pramennou hodnotou zápisníc kanonických vizitácií evanjelickej cirkvi a. v. Poukazuje na široký záber informácií, ktoré sa dajú z vizitácií získať a na ich dôveryhodnosť a využiteľnosť pri práci historika. Michal Glevaňák vo svojej štúdii upriamuje pozornosť na život a najmä dielo baziliánskeho mnícha Joannika Baziloviča. Z tvorby tohto národného buditeľa sa rozhodol rozobrať dielo *Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovicsolim Ducis de munkacs pro religiosis ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni in Monte Csernek ad Munkacs...*, ktoré bolo vydané v roku 1799 a hovorí o dare mukačevského kniežaťa Teodora Koriatoviča rusínskemu Rádu sv. Bazila Veľkého so sídlom na Mníšskom vrchu pri Mukačeve z roku 1360. Nasledujúca štúdia Márie Kaletovej sa zaoberá farnosťou Nová Lubovňa vo svetle kanonických vizitácií z rokov 1792 a 1832. Na základe spomínaných prameňov sa autorka pokúsila zrekonštruovať dianie v lokalite na prelome 18. a 19. storočia. Osídleniu Šarišského archidiakonátu gréckokatolíckym obyvateľstvom na konci 19. storočia sa vo svojom príspevku venuje Peter Jambor. Mapuje snahy prešovského biskupa Jána Válya o zlepšenie vzdelanostnej úrovne veriacich v archidiakonáte a dotkol sa aj emigrácie veriacich z územia archidiakonátu do Ameriky. V problematike vysťahovalectva pokračuje Šimon Kačmár, ktorý v príspevku *Prícestné kríže v okrese Sabinov ako odraz vysťahovalectva katolíckych a gréckokatolíckych veriacich do USA* podáva pohľad na etnickú štruktúru migrujúcich a ich náboženské zázemie. Súčasťou štúdie je aj epigrafický rozbor sakrálnych pamiatok, ktorých vyhotovenie financovali slovenskí emigranti, odídení veriaci z obcí v okrese Sabinov. Nasledujúca štúdia Luciány Hoptovej rozoberá život a publikačné aktivity Alexeja Omeljanoviča, ktorý počas svojho života pôsobil ako pravoslávny kňaz v niekoľkých obciach na východnom Slovensku. Hodnotným písomným prameňom úradnej

provenienencie sa vo svojom príspevku zaoberá Vavrínek Ženuch, ktorý analyzoval rukopis schematizmu Mukačevskej diecézy z roku 1775. Spoločenským pomerom a životom na Spiši v druhej polovici 19. storočia sa vo svojej štúdii venuje Nadežda Jurčišinová. V príspevku predstavuje dielo katolíckeho kňaza Štefana Mišíka *Kostol a fara v Hnilci*. Posledná štúdia zborníka sa zamerala na učebnicu náboženstva v šarišskom dialekte (*Učebna Knižka Náboženstva Evangelicko-Augsburskeho Viznaňa*), ktorej autorom je evanjelický kňaz Ľudovít Liptai. Autorka príspevku Marcela Domenová sa okrem diplomaticko-obsahovej analýzy učebnice upriamuje aj na pôsobenie Ľudovíta Liptaia a jeho promaďarské spoločenské aktivity v období po roku 1918.

Výstupy publikované v zborníku *Od prameňov viery k dejinám cirkvi*, zv. I. poukázali na to, že výskum cirkevných dejín východného Slovenska je aktuálny a opodstatnený. Sprístupňovanie prameňov cirkevnej povahy napomáha lepšiemu pochopeniu ich hodnoty a dôležitosti, keďže sú zdrojom rôznorodých informácií, ktoré pri správnom vyhodnotení dotvárajú obraz života spoločnosti v dobe, v ktorej vznikli.

Júlia Kotrusová

KRONIKA

Zámok v Mikulove je barokový a nachádza sa v tesnej blízkosti centra toho mesta pri moravsko-rakúskej hranici. Stojí na kopci Zámecký vrch a ide o jednu z dominánt mesta. Priestory zámku sú využité na účely múzea. Na mieste zámku pôvodne stal kamenný románsky hrad z čias Přemyslovcov. V 13. stor. pripadol rodu Lichtenštejnovcov.

Foto: Nadežda Jurčišinová

- ◀ *Slovanský ostrov (Žofín) sa nachádza v toku rieky Vltava v Prahe, neďaleko od budovy Národného divadla. Vznikol postupnými nánosmi pôdy v 17. stor. Od roku 1838 ostrov nesie meno podľa rakúskej arcivojvodkyne Žofie, matky cisára Františka Jozefa I. V roku 1848 sa tu konal známy Slovanský zjazd. Až do postavenia Obecného domu fungoval ostrov ako centrum českého spoločenského života. Foto: Nadežda Jurčišinová*

Plaketa Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV prof. PhDr. Ladislavovi Tajtákov, CSc., in memoriam

Peter ŠVORC

*Portrét prof. PhDr. Ladislava Tajtáka, CSc.,
a kniha, ktorú mu venovali jeho bývalí študenti
z Inštitútu histórie FF PU v Prešove*

*Prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc.,
s doc. C. Tajtákovou na spomienkovom podujatí
k nedožitým 101 rokom jej manžela prof. L. Tajtáka*

Výbor Slovenskej historickej spoločnosti (SHS) pri SAV už dlhšiu dobu uvažoval o forme ako oceniť tých historikov, ktorí vyorali nezmazateľnú brázdú v poznaní dejín Slovenska. V roku 2019 bolo prijaté rozhodnutie udeliť Plaketu SHS pri SAV vybraným osobnostiam slovenskej, ale aj zahraničnej historiografie, ktoré sa svojou celoživotnou prácou zaslúžili o prehĺbenie poznania dejín Slovenska, o ich výskum, ale aj o ich významnú propagáciu.

Podobu Plakety SHS navrhol akademický maliar Miroslav Cipár (1935 – 2021) a vyrobil ju štátny podnik Mincovňa Kremnica. Diplomy, ktoré sa stali súčasťou plakety, navrhla akademická maliarka Edita Vološčuková (1951).

Prvou ocenenou osobnosťou sa stal **prof. PhDr. Daniel Rapant, DrSc.**, nestor slovenskej historickej vedy, ktorému bola in memoriam udelená Plaketa SHS v roku 2019. V tom istom roku bola Plaketa SHS udelená a potom odovzdaná na mimoriadnom zasadnutí výboru SHS v aule Pazmaneum Trnavskej univerzity v Trnave dňa 27. septembra 2019 **Dr. h. c. mult. prof. PhDr. Richardovi Marsinovi, DrSc., prof. PhDr. Jozefovi Šimončíkovi, CSc., PhDr. Ivanovi Kamencovi, CSc.**

Zo zahraničných historikov bol Plaketou SHS ocenený francúzsky historik **profesor Étienne Boissérie** z Národného inštitútu východných jazykov a civilizácií v Paríži „za mimoriadny prínos k výskumu slovenských dejín v zahraničí“.

Výbor SHS v ďalšom roku navrhol udeliť Plaketu SHS týmto osobnostiam: **prof. PhDr. Ladislavovi Tajtákov, CSc., prof. PhDr. Jozefovi Novákovi, CSc., prof. PhDr. Vincentovi Sedlákov, CSc., PhDr. Viliamovi Čičajovi, CSc., PhDr. Milanovi Šišmišovi st. a zo zahraničných historikov prof. PhDr. Lászlóovi Szarkovi, CSc.**

Slávnostné odovzdanie Plakety SHS týmto historikom však prekazila pandémia vírusového ochorenia Covid-19, keď nebolo možné organizovať podujatia s početnejšou účasťou. Výbor SHS sa preto v januári 2022 rozhodol, že sa oceneným historikom odovzdajú Plakety SHS individuálne, využijúc prípadné konferencie, vedecké semináre, ale i priamo doma, ak ide o menej mobilných bádateľov.

Odovzdanie Plakety SHS do vlastných rúk profesorovi Ladislavovi Tajtákov štyri mesiace pred dovŕšením okrúhleho jubilea 100 rokov znemožnilo jeho úmrtie 25. decembra 2020. Pandémia a karanténne opatrenia v nasledujúcich mesiacoch zas neumožnili dôstojné odovzdanie Plakety SHS rodine profesora Tajtáka.

Príležitosť sa naskytla až pri 101. výročí jeho narodenia (27. apríla 1921), keď si manželka profesora Ladislava Tajtáka MUDr. Cecília Tajtáková, ich dve deti Cecília a Tomáš chceli v kruhu najbližšej rodiny, spolupracovníkov a priateľov nebohého profesora pripomenúť jeho nedožitú jubileum.

V sobotu 30. apríla 2022 na širšom rodinnom stretnutí podpredseda SHS pri SAV prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., v mene výboru SHS i celej historickej spoločnosti odovzdal manželke prof. Ladislava Tajtáka Plaketu SHS – in memoriam a pripomenul Tajtákov vklad do poznania slovenských dejín s osobitným akcentom na dejiny východného Slovenska v 19. a 20. storočí i jeho prácu so študentmi, ktorí prišli do Prešova študovať históriu. Za výbor SHS bol na podujatí prítomný prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc., a z kolegov z bývalého pracoviska – Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity sa podujatia zúčastnili prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc., a doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc. Profesor Uličný ako dlhoročný priateľ prof. L. Tajtáka v širšom exposé hovoril o vzájomnej spolupráci s ním, o ich názorovej blízkosti, o snahe L. Tajtáka poznať pravdu o minulosti a o jeho snahe zistené poznatky objektívne a pravdivo interpretovať v publikovaných štúdiách či prednáškach pre študentov i širšiu poslucháčsku societu.

Manželka a deti prof. Ladislava Tajtáka vysoko ocenili, že SHS pri SAV v Bratislave nezabudla na ich blízkeho človeka. Nám ostáva len dodať, že Tajtákov vklad pre slovenskú historickú vedu sa nedá a ani nemôže prehliadnuť, lebo je v nej vložený kus statočnej a poctivej bádateľskej práce, na ktorú isto budú nadväzovať celé generácie slovenských historikov.

Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., podpredseda SHS pri SAV odovzdáva Plaketu SHS udelenú prof. Tajtákov in memoriam, jeho manželke doc. MUDr. Cecílii Tajtákov, CSc.

Multietnicita a jej vplyv na spoločenský, politický, vzdelanostný a kultúrny vývoj periférnych oblastí stredoeurópskeho regiónu v prvej polovici 20. storočia

Prešov, 21. júna 2022

Ján DŽUJKO

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.,
otvorenie konferencie

Dňa 21. júna 2022 sa na pôde Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (FF PU) v Prešove konala konferencia, ktorá tematicky nadväzovala na predchádzajúce odborné podujatia, ktoré sa zaoberali problematikou multietnicity, nielen na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi, ale aj na geograficky širšom rozmedzí stredoeurópskeho regiónu v prvej polovici 20. storočia. Organizačne toto vedecké podujatie zastrešovali Inštitút histórie FF PU v Prešove, Katedra histórie FF Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Slovenská historická spoločnosť pri SAV v Bratislave a Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov.

Program konferencie otvoril prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., ktorý zdôvodnil význam a opodstatnenie nadchádzajúceho odborného podujatia. Zároveň svojím príspevkom *Proces etnickej identifikácie a diferenciacie slovanského obyvateľstva na východnom*

Účastníkov konferencie pozdravila dekanka FF PU prof. PhDr. Beáta Balogová, PhD., MBA

Slovensku v 20. rokoch 20. storočia, otvoril prvý blok rokovania konferencie. Následne s referátom *Svoj k svému! Svůj k svému? Etnicita jako nástroj a prostředek nacionálního zápasu mezi Čechy a Němci v první polovině 20. století* vystúpil PhDr. Karel Řeháček, Ph.D. Po krátkej prestávke pokračovala konferencia podľa programu. Prítomných pred ďalším rokovaním privítala na pôde FF PU v Prešove jej dekanica prof. PhDr. Beáta Balogová, PhD., MBA. Ocenila význam práce historikov pre formovanie historického vedomia slovenskej spoločnosti a účastníkom konferencie popriala veľa úspechov.

V ďalšej časti konferencie s príspevkami postupne vystúpili doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (*Prejavy slovensko-rusínskej spolupráce v 60. rokoch 19. storočia*), doc. PhDr. Lubica Harbuľová, CSc. (*Podiel etnickej emigrácie z Ruska na spoločenskom a kultúrnom vývoji východného Slovenska v rokoch 1920 – 1945*), Mgr. et Mgr. Luciána Hoptová, PhD. (*Prínos ruského emigranta G. M. Medveckého v oblasti školstva a kultúry*), Mgr. Helena Hollá (*Premeny Považskej Bystrice od malej obce na Považí k mestu*) a PhDr. Ján Džujko, PhD. (*Vznik Slovenskej pravdy 1920 – 1921 a jej pohľad na jednotlivé minority na východnom Slovensku*).

V poslednom bloku konferencie svoje referáty predniesli Mgr. Michal Falat (*Jazyková otázka na Podkarpatskej Rusi pohľadom vybraných rusínskych politikov*), Mgr. Dalibor Státník, Ph.D. (*Školství a víra mezi Rusíni*), PhDr. Pavel Kreisinger, Ph.D. (*Poválečné napětí mezi Čechy a Němci v denících čs. vojenské policie na Moravě (1918 – 1919)*), Mikrosonda k činnosti vojenské policie v Olomouci, Šternberku a Znojmě) a doc. PhDr. Peter Kovaľ, PhD. (*Multietnickosť lekárskej profesie na (východnom) Slovensku po roku 1918*).

Konferencia bola realizovaná ako výstup z dvoch grantových projektov APVV – *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)* a projektu VEGA *Rusíni, ich politická elita a medzivojnové Československo (1919 – 1939)*. Prednesené príspevky sa stanú súčasťou vedeckého konferenčného zborníka.

Pohľad na účastníkov konferencie

Predstavujeme fotografa:

Ladislava Cupera

Ladislav Cuper, známy prešovský fotograf, grafik a vydavateľ kníh, pohľadníc a kalendárov, oslávil v roku 2022 svoju sedemdesiatku. Pri príležitosti životného jubilea sa o. i. v Galérii Átrium v Prešove prezentoval svojou samostatnou výstavou, ktorú nazval Fotografie a makrofotografie. Išlo o výber z tvorby za obdobie posledných 15 rokov. V makrofotografiách našiel svoje najnovšie záľubenie. Ide o maximálne zväčšeniny, ktoré fotografiám dávajú nový rozmer vnímania detailov. Sú to zblízka fotené listy, stromy a iné súčasti prírody, na ktorých Cuper dokázal zachytiť zvláštnu štruktúru dreva, ktorá vzniká pri ich štiepení či rezaní.

Významná časť jeho tvorby je venovaná krajine. V Cuperovom prípade ide o jeho milované Karpaty. Zábery vznikli na Zakarpatskej Ukrajine, v Rumunsku, Poľsku aj na Slovensku. Pri tvorbe svojich fotoobrazov využíva tiež počítačovú techniku. Portréty žien vytvoril montážou viacerých fotografií, pričom vzniká zaujímavý jav – solarizácia, keď pôvodná fotografia prechádza zmenou farby.

L. Cuper sa narodil 23. júna 1952 v Nižnom Mirošove, okres Svidník. Fotografiu sa vážne venuje od svojich 15 rokov, od obdobia štúdia na Strednej škole umeleckého priemyslu v Bratislave. Po jej absolvovaní pokračoval v štúdiu na Pedagogickej fakulte UPJŠ v Prešove.

Jeho prvým zamestnaním bola práca výtvarného redaktora v redakcii časopisu Družno vpred. Neskôr pôsobil v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave v oddelení ukrajinskej literatúry v Prešove.

Ilustroval a graficky upravil množstvo kníh, navrhol a realizoval niekoľko scén pre festival Makovická struna v Bardejove a v Prešove. Vydal viaceré fotografické publikácie.

Vystavoval samostatne a kolektívne na Slovensku, v Poľsku, Česku, na Ukrajine a vo Francúzsku. Jeho umelecké fotografie sa nachádzajú aj v súkromných zbierkach doma, v Poľsku, Nemecku, Francúzsku i v USA.

(Z textu k výstave – redakčne upravené)

Laco Cuper. Bez názvu

O AUTOROCH

BIZOŇOVÁ, Monika, Mgr., PhD. (monika.bizonova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

DEMČÁKOVÁ, Zuzana, Mgr. (zuzana.demcakova@snm.sk)

kurátor – historik, SNM- Spišské múzeum v Levoči

DOMENOVÁ, Marcela, doc., Mgr., PhD. (marcela.domenova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra archívnictva a pomocných vied historických

DŽUJKO, Ján, PhDr., PhD. (jan.dzujko@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

GLOS, Peter Ing. (peter.glos@pamiatky.gov.sk)

Krajský pamiatkový úrad v Prešove, pamiatkar

HAVIAROVÁ, Michaela Mgr., PhD. (michaela.haviarova@gmail.com)

Bádatel'ka v oblasti pamiatkových výskumov

HUBENÝ, David, Mgr., PhD. (david.hubeny@nacr.cz)

Archivár Národného archívu České republiky Praha

JANURA, Tomáš, Mgr., PhD. (tomjanura512@gmail.com)

Samostatný vedecký pracovník, Historický ústav SAV Bratislava

JURČIŠINOVÁ, Nadežda, doc., PhDr., PhD. (nadezda.jurcisinova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

KASPRIŠINOVÁ, Dagmar, PaedDr. (dagmar.kasprisinova@mail.unipo.sk)

Interná doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

KOTRUSOVÁ, Júlia, Mgr., PhD. (julia.kotrusova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra archívnictva a pomocných vied historických

KOVAL, Peter, doc., PhDr., PhD. (peter.koval@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

LICHTAJ, Igor, doc. CSc. (lichtej@ukr.net)

Katedra starovekých, stredovekých a ranonovovekých ukrajinských dejín, Fakulta histórie a medzinárodných vzťahov, Užhorodská národná univerzita, Užhorod

LIŠKA, Anton, PaedDr. ThLic., PhD. (anton.liska@pamiatky.gov.sk)

Krajský pamiatkový úrad Prešov, odborný radca – pamiatkar

POLÁKOVÁ, Emília, Mgr. (emilia.polakova@pamiatky.gov.sk)

Krajský pamiatkový úrad v Prešove - pracovisko v Levoči, pamiatkarka

SCHWARZ, Karl W. Prof. Dr. (karl.schwarz@univie.ac.at)

Vysokoškolský pedagóg, Viedenská univerzita, Rakúsko

ŠVORC, Peter, prof. PhDr., CSc. (peter, svorc@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

ULIČNÝ, Marián, Mgr., PhD., (marian.ulicny@pamiatky.gov.sk)

Krajský pamiatkový úrad v Prešove, riaditeľ

VLČEK, Pavol, Mgr. pavol.vlcek288@gmail.com

publicista, absolvent Katedry mediamatiky a kultúrneho dedičstva na Žilinskej univerzite v Žiline

ŽEŇUCH, Vavrinec, PhDr. (vavrinec.zenuch@smail.unipo.sk)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

Informácie pre autorov

Časopis *Dejiny. Internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove* vychádza od roku 2006 dvakrát ročne. Je evidovaný v najväčšej špeciálnej elektronickej databáze EZB OPAC riadenej **Staatsbibliothek Berlin**, na serveri **Deutsche Nationalbibliothek** a stránkach **Universitätsbibliothek Regensburg**, ako aj v databáze **Dalhousie Libraries** v jednej z popredných kanadských univerzít **Dalhousie University v Halifaxe** (Nové Škótsko, Kanada) a v celom rade ďalších univerzitných databáz na celom svete; má ISSN.

Príspevky v rubrikách *Štúdie, Ludia a doba, Študijné materiály* sú recenzované, pre knižnice na Slovensku uvádzané v kategórii ADF – Vedecké práce v domácich nekarentovaných časopisoch.

V prípade záujmu publikovať v jednom z čísel časopisu, v niektorej z uvedených rubriek, Vás prosíme poslať príspevky predsedovi redakčnej rady periodika prof. PhDr. Petrovi Švorcovi, CSc. (psvorc@unipo.sk), vždy do **20. 3.**, resp. **20. 9.** v uvedenom roku s dvadsaťriadkovým resumé v slovenskom, resp. v anglickom jazyku.

Pri spracovaní príspevkov žiadame uvádzať **poznámkový aparát pod čiarou** a poznámky spracovať podľa platnej bibliografickej normy, zodpovedajúcej medzinárodnému štandardu pre publikovanie dokumentov STN ISO 690 (priezvisko, plné meno, miesto vydania, vydavateľstvo, rok, strany; pri zborníku aj zostavovateľov; pri časopise ročník, rok, číslo, strany). Príspevok poslať v elektronickej podobe, prípadné fotografie, mapy, ilustrácie a pod. materiály preskenované (formát jpg; 300 dpi).

Information for contributors

Dejiny, an e-journal of the Institute of History of the Faculty of Arts of the University of Prešov in Prešov is issued twice per a year since 2006. It is registered in the biggest special electronic database EZB OPAC managed by **Staatsbibliothek Berlin**, on server of **Deutsche Nationalbibliothek** and on pages of **Universitätsbibliothek Regensburg**, as well as in database of **Dalhousie Libraries** in one of the most significant Canadian universities **Dalhousie University in Halifax** (Now Scotia, Canada); has ISSN.

The papers in sections *Scientific articles, People and time, Study materials* are reviewed; for libraries in Slovakia are in category ADF – Scientific papers in the Slovak non– current contents journals.

If you are interested in publication in our journal, in one of the above mentioned sections, please send your contributions to the chairman of the Editorial board, prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), until **March, 20**, or **September, 20** of the current year, with the 20-line resume in Slovak or English language.

At elaboration of the contributions, **the footnotes** and notes shall be specified in accordance with a valid bibliographic standard, corresponding with the international standard for documents publication STN ISO 690 (surname, full name, place of publication, publisher, year of publication, pages; while quoting the proceedings, the name of editor has to be given; in case of the journal, specify volume, year, number, pages). The contribution shall be sent in e-form; eventual photos, maps and illustrations and other materials shall be scanned (jpg format; 300 dpi).

Informationen für die Autoren

Die Zeitschrift *Dejiny. Internetzeitschrift des Instituts für Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Universität Prešov* erscheint seit dem Jahre 2006 zweimal jährlich. Sie wird in der grössten speziellen elektronischen Databasis **EZB OPAC** evidiert, die von der **Staatsbibliothek Berlin** geleitet wird, am Server **Deutsche Nationalbibliothek** und auf den Seiten der **Universitätsbibliothek Regensburg**, sowie auch in der Databasis **Dalhousie Libraries** in einer der führenden Universitäten in Kanada **Dalhousie University in Halifax** (Neues Schottland, Kanada); sie besitzt ISSN.

Die Beiträge in den Rubriken *Studien, Leute und Zeit, Studienmaterialien* werden rezensiert, für die Bibliotheken in der Slowakei in der Kategorie ADF-Wissenschaftliche Aufsätze in den einheimischen nichtcurrentierten Zeitschriften.

Im Falle des Interesses für die Veröffentlichung in einer der Nummern der Zeitschrift, in einer der angeführten Rubriken bitten wir Sie, die Beiträge dem Vorsitzenden des Redaktionsrats des Periodikums Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), immer bis zum **20. März**, bzw. **20. September** in dem angeführten Jahre mit der Zusammenfassung von 20 Zeilen in der slowakischen bzw. in der englischen Sprache zu versenden.

Bei der Verarbeitung der Beiträge verlangen wir **die Fussnoten** anzuführen und die Verarbeitung der Bemerkungen laut der gültigen bibliographischen Norm, entsprechend dem internationalen Standard fürs Publizieren der Dokumente STN ISO 690 (Vorname, vollständiger Name, Ort der Herausgabe, Verlag, Jahr, Seiten, beim Sammelband auch die Editoren, bei der Zeitschrift Jahrgang, Jahr, Nummer, Seiten). Der Beitrag ist in der elektronischen Form zu versenden, eventuell die Photographien, Karten, Illustrationen und ähnliche scannende Materialien (Format jpg, 300 dpi).

DEJINY

1/2022

Ročník / Volume XVII

internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts,
University of Prešov in Prešov
<http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-22021.html>

Sadzba / Typesetting
Ing. Stanislav Kurimai

Grafická úprava / Graphical layout
UNIVERSUM-EU, spol. s r. o.

© Vydáva
Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove,
vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov

© Issued by
Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov,
publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

ISSN 1337-0707

